

BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

**KEMÂLÜDDİN İBNÜ'L-ADÎM'İN “ZÜBDETÜ'L-
HALEB MİN TÂRÎHİ HALEB” ADLI ESERİNDE
“MİRDÂSÎLER” BÖLÜMÜNÜN TERCÜME VE TAHLİLİ**

Hazırlayan

Hasan SOSAN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman

Doç. Dr. Ömer TOKUŞ

Bingöl-2021

BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

**KEMÂLÜDDİN İBNÜ'L-ADÎM'İN "ZÜBDETÜ'L-
HALEB MİN TÂRÎHİ HALEB" ADLI ESERİNDE
"MİRDÂSÎLER" BÖLÜMÜNÜN TERCÜME VE TAHLİLİ**

Hazırlayan
Hasan SOSAN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman
Doç. Dr. Ömer TOKUŞ

Bingöl-2021

İÇİNDEKİLER

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ	iii
TEZ KABUL ve ONAY	iv
ÖNSÖZ	v
ÖZET	viii
ABSTRACT	ix
KISALTMALAR	x
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM	10
MÜELLİF KEMÂLÜDDİN İBNÜ'L-ADÎM'İN HAYATI, İLMÎ ŞAHSİYETİ VE ESERLERİ	10
1.1. Hayatı, Ailesi ve Evliliği	10
1.2. Öğrenim Hayatı.....	15
1.3. İlmî Şahsiyeti	17
1.4. Eserleri.....	18
1.4.1. Buğyetü't-taleb fî târîhi Haleb	19
1.4.2. Zübdetü'l-Haleb min târîhi Haleb	20
1.4.3. Kitabü'd-derârî fî zikri'z-zerârî, ...	21
1.4.4. Kitabu dav'i's-sabah fî'l-has alâ's-semâh	21
1.4.5. Kitabü'l-âhbarî'l-müstefâde fî zikri Benî Ebî Cerrâde	21
1.4.6. Kitabun fî'l-hatt ve ulûmihi ve vasfî âdâbihi ve aklâmîhi ve turûsihi	21
1.4.7. Kitabü'l-insâf ve't-taharrî fî defî'z-zulm ve ve't-tecerrî an Ebi'l-Âlâ el-Maarrî	22
1.4.8. Et-tezkire	22
1.4.9. Kitabu tebridi harâreti'l-ekbâd fî's-sabr âlâ fikdi'l-evlâd	22
1.4.10. El-vuslat ila'l-habib fî vasfî't-tayyibât ve't-tîb.....	22
İKİNCİ BÖLÜM	23
MİRDÂSÎLERİN SİYASÎ TARİHİ	23
2.1. Mirdâsîler (1024-1080)	23
2.1.1. Mirdâsîlerin Kuruluşu ve Esedüdevle Sâlih b. Mirdâs Dönemi 415-420 (1024-1029)	23
2.1.2. Şiblüdevle Nasr b. Sâlih Dönemi 420-429 (1029-1038).....	27

2.1.3. Anûş Tegin ed-Dizberî ve Fâtımîlerin Haleb Hâkimiyeti 429-433 (1038-1042)	31
2.1.4. Muizzüdevle Semâl b. Sâlih'in Birinci Emîrliği 433-449 (1042-1057).....	33
2.1.5. Fâtımîlerin İkinci Haleb Hâkimiyeti 449-453 (1057-1060)	36
2.1.6. Reşîdüdevle Mahmûd b. Nasr Dönemi 453 (1060-Birinci Hâkimiyeti)	38
2.1.7. Muizzüdevle Semâl b. Sâlih İkinci Emîrliği 453-454 (1061-1062).....	39
2.1.8. Ebû Züâbe 'Atiyye b. Sâlih Dönemi 454-457 (1062-1065)	40
2.1.9. Mahmûd b. Nasr'ın İkinci Haleb Hâkimiyeti 457-467 (1065-1075).....	44
2.1.10. Celâlüdevle Nasr b. Mahmûd Dönemi 467-468 (1075-1076)	53
2.1.11. Ebü'l-Fezâil Sâbık b. Mahmûd Dönemi 468-473 (1076-1080).....	54
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	57
ZÜBDETÜ'L-HALEB MİN TARİHİ HALEB ADLI ESERİN MİRDÂSİLER KISMININ TERCÜMESİ	57
3.1. Mirdâsî Devletinin Kuruluşu	57
3.2. Fâtımîlerin Haleb Hâkimiyeti.....	63
3.3. Sâlih b. Mirdâs'ın Emirliği.....	70
3.4. Nasr b. Sâlih'in Emirliği	75
3.5. Anûş Tegin ed-Dizberî'nin Hâkimiyeti.....	84
3.6. Semâl b. Sâlih'in Emirliği	88
3.7. Mahmûd b. Nasr'ın Birinci Emirliği.....	97
3.8. 'Atiyye b. Sâlih'in Emîrliği.....	107
3.9. Mahmûd b. Nasr'ın İkinci Emirliği.....	111
3.10. Nasr b. Mahmûd'un Emirliği.....	134
3.11. Sâbık b. Mahmûd'un Emîrliği	137
3.12. Türkmenlerin Hâkimiyeti	139
SONUÇ-DEĞERLENDİRME	151
KAYNAKÇA	154
EKLER	161
ZÜBDETÜ'L-HALEB MİN TÂRİHİ HALEB ADLI ESERİN MİRDÂSİ EMİRLİĞİ BÖLÜMÜNÜN ARAPÇA ORJİNAL METNİ	161
ÖZGEÇMİŞ	286

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Yüksek Lisans tezi olarak hazırladığım *Kemâlüddîn İbnü'l-Adîm'in "Zübdetü'l-Haleb Min Târîhi Haleb" Adlı Eserinde "Mirdâsîler" Adlı Bölümün Tercüme ve Tahlili* (Çeviri- İnceleme) adlı çalışmanın öneri aşamasından sonuçlanmasına kadar geçen süreçte bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle uyduğumu, tez içindeki tüm bilgileri bilimsel ahlak ve gelenek çerçevesinde elde ettiğimi, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığım bu çalışmamda doğrudan veya dolaylı olarak yaptığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu beyan ederim.

.../.../2021

İmza

Hasan SOSAN

BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Hasan Sosan tarafından hazırlanan *Kemâlüddîn İbnü'l-Adîm'in "Zübdetü'l-Haleb Min Târîhi Haleb" Adlı Eserinde "Mirdâsîler" Adlı Bölümün Tercüme ve Tahlili* (çeviri-inceleme) başlıklı bu çalışma[.../.../2021] tarihinde yapılan tez savunma sınavı sonucunda [*oybirliği/oy çokluğuyla*] başarılı bulunarak jürimiz tarafından *Tarih* Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

TEZ JÜRİSİ ÜYELERİ (Unvanı, Adı ve Soyadı)

Başkan : ..... İmza: .....

Danışman : ..... İmza: .....

Üye : ..... İmza: .....

ONAY

Bu Tez, Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun ..../.../20.. tarih ve ..... sayılı oturumunda belirlenen jüri tarafından kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Yaşar BAŞ

Enstitü Müdürü

ÖNSÖZ

XIII. yüzyılın en önemli tarihçilerinden sayılan Ukaylî kabilesinin Benî Ebî Cerâde koluna mensup, asıl adı Ebü'l-Kâsım Kemâlüddin Ömer b. Ahmed b. Hibetillah b. Muhammed el-Ukaylî el-Halebî olan İbnü'l-Adîm'in *Zübdetü'l-Haleb min târihi Haleb* adlı bu eseri *Buğyetü't-taleb fî târihi Haleb*'in muhtasarıdır. İbnü'l-Adîm *Zübdetü'l-Haleb min târihi Haleb* adlı bu eserini *Buğyetü't-taleb fî târihi Haleb*'de siyasî tarihe dair verdiği bilgilere, başka kaynaklardan ilaveler yaparak yazmıştır. Eser 3 cilt halinde Sami Dehhân (Dımaşk 1951-1954-1968), tek cilt halinde Halil Mansur (Beyrut 1996) ve 2 cilt halinde Süheyl Zekkar (Dımaşk 1997) tarafından tahkik edilerek basılmıştır. Bu çalışma da Süheyl Zekkar'ın tahkikli baskısından yapılmıştır. Eser 1243 yılına kadar vuku bulan olayları kapsar. Eserde öncelikle Hz. İbrahim (as) zamanında Haleb'in ilk defa kurulması ve isminin anlamı hakkında kısaca bilgi verildikten sonra kronolojik olarak Hz. Muhammed (sav) ve Dört Halife Dönemi, Emevi, Abbâsî, Bizans, Fatımî, Büyük Selçuklu, Anadolu, Suriye ve Irak Selçuklu, Artuklu, Zengîler, Eyyübîler gibi birçok devlet ve beylik hakkında malumat verilmektedir. Bu durum muhtasar bir eser olmasına rağmen eserin çok geniş bir tarihî zamanı ele almış olduğunu göstermektedir. Eserde Suriye'nin birçok şehrinde, Irak, Mısır ve Şam bölgesinde meydana gelen olaylar, Haleb ile bir şekilde münasebeti bulunan şehir ve kaleler, başta Haleb olmak üzere bölgede yaşayan ünlü şahsiyetler, aile ve hanedanı da anlatılır. Eser bu yönü ile Haleb ve çevresindeki şehirleri ve buralarda meydana gelen tarihi olay ve şahsiyetleri merkeze almıştır. Çevirisini yaptığımız Mirdâsîler Emirliği kısmı söz konusu eserin I. cildinde yer almaktadır.

Zübdetü'l-Haleb min târihi Haleb adlı eser 1024-1080 yılları arasında Haleb'te hüküm süren bir hanedanlık olan Mirdâsîler hakkında geniş bilgileri içerir. Mirdâsî Hanedanlığının siyasî ve askerî tarihinin anlatıldığı bu bölüm ayrıca Suriye bölgesinde ilk defa görülen Türk akınları, dönemin en ünlü Türk komutanları ve bölgedeki faaliyetleri hakkında da önemli bilgiler içermektedir. Öte yandan eserde Selçuklular, Abbâsîler, Fâtımîler ve Bizans'ın bölgedeki siyasî mücadeleleri, savaşları ve bölge hâkimiyeti için giriştikleri mücadeleler hakkında da özgün bilgiler mevcuttur. Bununla birlikte dönemin coğrafi yapısı, kullanılan dil özellikleri, şehir mimarisi, kale yapıları, savaş teknikleri, harplerde kullanılan savaş aletleri, dönemin

ekonomik yapısı, göç ve benzeri sosyal olayları, ticarî alanda kullanılan ölçü ve para birimleri ve edebî sanatları hakkında da bilgilere ulaşılmaktadır.

Eserde Haleb şehri hakkında da özgün bilgiler mevcuttur. Haleb'in iç kale ve surları, surun etrafındaki hendekleri, şehrin önemli giriş kapılarının isimleri, şehir içindeki çeşitli saray, hamam ve konakları hakkında da bilgilere ulaşılmaktadır. Eserde ayrıca o dönemde Haleb dışında kalan Suriye bölgesinde mevcut köy, kasaba ve şehirler, kıtlık, salgın hastalıklar, pahalılık ve ucuzluk gibi ekonomik durumlar, Haleb'in sürekli kuşatılması ve el değiştirmesi gibi olaylar sonucunda yaşanan kıtlık, göç vb. sosyal olaylar hakkında bilgilere de ulaşılmaktadır. Ancak İbnü'l-Adîm'in tarihi anlatımı genel itibarı ile devletin siyasi, askerî ve idarî yönü ile ilgilidir.

Eserin tercüme ve değerlendirmesini yaparken el-Antâkî'nin *Târîhu'l-Antâkî* (Ömer Abdusselam Tedmuri, Grouse Bruce, Trablus 1990), İbnü'l-Esîr'in *el-Kâmil fi't-tarih'i* (çev. Abdulkerim Özaydın, Ahmet Ağırakça vd. VI, VII, VIII, Ocak Yayıncılık, İstanbul, 2016) ve el-Azîmî'nin *Azîmî Târîhi* (çev. Ali Sevim, Selçuklular Dönemiyle ilgili Bölümler / 1038-1143, TTK Yayınları, 2006), Sıbt İbnü'l Cevzî'nin *Mir'âtü'z-zeman fi târîhi'l-Â'yân* (neşr. Ali Sevim, TTK Yayınları, Ankara 1968), İbnü'l-Kâlanisî, *Zeylu târîhi Dimaşk* (nşr. H. F. Amedroz, Matbâü'l-Âbâü'l-Yesüiyyûn, Beyrut 1908), Abdurrahman İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fi târîhi'l-ümem'de Selçuklular (h.430-485/ 1038/1092)* (çev. Ali Sevim, TTK Yayınları, Ankara 2014) eserlerinden istifade ettik. Bununla *Zübdetü'l-Haleb min târîhi Haleb* eserindeki Mirdâsîler bölümünde anlatılan tarihi hadiselerin diğer kaynaklarla olan benzer ve farklı yönlerini tespit etmeye çalıştık.

Eserin Süheyl Zekkar tarafından yapılmış tahkikinde Süheyl Zekkar'ın verdiği dipnotları olduğu gibi çevirerek verdik. Bunun yanında eserin okuyucu tarafından daha doğru anlaşılması için de birçok dipnot ekledik. Özellikle o dönemde Haleb ve çevresindeki şehir, kasaba ve köylerin bulunduğu coğrafya hakkında başta yine o dönemde yazılmış *Mu'cemü'l-Büldân* ve günümüz coğrafi yer isimleri hakkında bilgi veren başka kaynaklardan da yararlanarak bölgenin daha net bir şekilde resmedilmesini sağlamak adına birçok dipnot ekledik. Süheyl Zekkar'ın yanı sıra metin içerisinde anlaşılmayan kısımlara dipnot verdik ve bunu çevirenin notu olarak belirttik. Ayrıca eser hicri tarih temel alınarak yazıldığı için okuyucunun olayları günümüzde kullanılan takvime göre hangi tarihe denk geldiğini bilmesi ve bu

noktada zihnindeki tarihi kayıtlarla bütünlük içerisinde olması için parantez içerisinde miladi olarak da belirttik.

Çalışmamız üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümünde; müellif İbnü'l-Adîm'in hayatı, ilmî şahsiyeti, eğitimi ve eserleri, ikinci bölümünde; Mirdâsîler'in siyasî tarihi, üçüncü bölümünde; *Zübdetü'l-Haleb min târîhi Haleb* adlı eserin I. cildinde yer alan Mirdâsîler Emirliği kısmının tercümesi yer almaktadır. Çalışmamızın sonunda ise çevirisi yapılan Mirdâsîler Emirliği kısmının Arapça orijinal metni bulunmaktadır.

Tez çalışmamızın seçiminde öneride bulunan, çalışmamız esnasında akademik desteklerini ve kıymetli bilgilerini esirgemeyen, yönlendirmeci ve sabırlı yaklaşımı ve yazım çalışmalarındaki eksikliklerin giderilmesindeki desteklerinden dolayı değerli hocam ve Tez Danışmanı'm Sayın Doç. Dr. Ömer TOKUŞ'a sonsuz şükranlarımı sunarım. Ayrıca eserin tercümesinde destek aldığı arkadaşım Sayın Eray OKTAY'a, eserde yer alan bazı Arapça şiirlerin çevirisinde yardımlarını esirgemeyen Sayın Mahmûd GAVSANÎ hocama ve çalışmam esnasında göstermiş olduğu sabır ve sağladığı manevi desteğinden dolayı eşime sonsuz şükranlarımı sunarım.

ÖZET

Bu çalışma Kemâlüddîn İbnü'l-Adîm'in *Buğyetu'l-Taleb min târihu'l-Haleb* adlı eserinin muhtasarı olarak hazırladığı ve 641 (1243) yılına kadar gelişen olayları kaydettiği *Zübdetü'l-Haleb min târihi Haleb* adlı eserinin Mirdâsîler Emirliği bölümünün (1024-1080) tercüme ve değerlendirmesinden oluşmaktadır. Süheyl Zekkar'ın tahkik ettiği bu eser iki cilt halinde yayımlanmış olup, Mirdâsîler Emirliği kısmı birinci ciltte yer almaktadır. Eser, Haleb, Biladü's-Şam'ın şehirleri, köyleri, kaleleri ve Biladü's-Şam'a komşu Anadolu, Irak ve Mısır hakkında önemli bilgiler vermektedir. Bunların yanı sıra eser, Haleb adının etimolojisi, kuruluşu ve İslâmiyet'in bölgeye yayılmasından, yazarın yaşadığı Eyyübî hükümdarı Melik Nasır dönemine kadar gelen tarihi olayları kronolojik olarak anlatmaktadır.

Mirdâsîler 1024-1080 yılları arasında Haleb'te hüküm sürmüş bir Arap emirliğidir. Tercümesi yapılan Mirdâsîler bölümünde Mirdâsîlerin siyasî ve askerî tarihinin yanı sıra Haleb ile irtibatı bulunan önemli devlet adamları, âlimler, vezirler, kadılar, şairler ve yazarlardan bahsedilmektedir. Bu yönüyle Mirdâsîler açısından ana kaynak niteliği taşımaktadır. Eser, Mirdâsîlerin hüküm sürdüğü süreçte Türklerin Biladü's-Şam'a gerçekleştirdikleri göçler, saldırılar ve bölgede yaşanan Selçuklu-Bizans mücadelesi hakkında da önemli kayıtlar ihtiva etmektedir. Bu çalışmanın amacı eserin Mirdâsîler ile ilgili bölümünün tercüme edilerek Ortaçağ ve Ortadoğu tarihi açısından önemini ortaya koymak ve bu konuda yapılacak çalışmalara katkı sunmaktır.

Anahtar Kelimeler: Mirdâsîler, Haleb, Biladü's-Şam, Abbâsî, Fâtımî, Selçuklu, Bizans.

ABSTRACT

This study consists of translation and evaluation of Mirdasids Emirates section of *Zubdetü'l-Haleb min târîhi Haleb* (1024-1080) which recorded the events that took place until 641 (1243) and prepared as summary of Kemâlüddîn İbnü'l-Adîm's *Buğyetu'l-taleb min târîhu'l-Haleb*. This work which was analysed by Süheyl Zekkar, released in two volumes. The part of the Emirate of Mirdasids is placed in the first volume. The study provides important information about Aleppo, cities, villages, castles of Damascus and Anatolia, Iraq and Egypt neighbouring Damascus. Besides, the work explains the etymology the name of Aleppo, the establishment and the historical events chronologically from the spread of İslâm to the region up to Ayyubid ruler Melik Nasser's period while the writer lived.

The Mirdasids is an Arab emirate that ruled in Aleppo between 1024-1080. The important statesmen who have relations with Aleppo, scholars, ministers, judges, poets and writers as well as military history are mentioned in the translated Mirdasids section. In this manner, it has characteristics of being the main source from Mirdasids point of view. The work also contains important records regarding the Turks migrations, attacks to Damascus and the Seljuk-Byzantine struggle in the region during the reign of the Mirdasids. The purpose of this study is to reveal the importance in terms of Medieval and Middle Eastern history by translating the part of the work related to Mirdasids and to contribute to other studies.

Keywords: Mirdasids, Aleppo, Damascus, Abbasid, Fatimid, Seljuk, Byzantine.

KISALTMALAR

(as):	: Aleyhisselâm
a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
a.g.md.	: Adı geçen madde
Bkz.	: Bakınız
b.	: Bin
c.:	: Cilt
Çev.	: Çeviren
DİA	: Diyanet İslâm Ansiklopedisi
Haz.	: Hazırlayan
Hz.	: Hazret
İA:	: İslâm Ansiklopedisi
Neşr.	: Neşreden
Öl.	: Ölüm Tarihi
(r.a.)	: Radıyallahû anh
(sav)	: Sellallahu aleyhi vesellem
s.	: Sayfa Sayısı
sy	: Sayı
Thk.	: Tahkik
Terc.	: Tercüme
TTK	: Türk Tarih Kurumu
Vol:	: Volüme
vb.	: Ve benzeri
Yay.:	: Yayınları

GİRİŞ

Mirdâsîler Emirliği bölümünün tercüme ve değerlendirmesini yaptığımız *Zübdetü'l-Haleb min târihi Haleb* adlı bu eser kronolojiye dayalı mahallî bir tarih anlayışı ile yazılmıştır. Eserin bu yönü ile daha iyi anlaşılabilmesi için İslâm Tarih yazıcılığının ortaya çıkış ve gelişimini bilmek elzemdir.

İnsanlığın uygarlaşması ve gelişmesi bağlamında geçmişte meydana gelen olayları öğrenmek, bu olayların gerçekliğini kavramak, içinde yaşanılan anı doğru bir şekilde değerlendirerek geleceği şekillendirmek zaruridir¹. Bunu sağlamanın yolu da tarih biliminin gelişimi ile mümkün olmaktadır. Tarihin zaman içerisinde meydana çıkan bu önemi, gelişmek isteyen toplumların tarihçiliğe büyük önem vermesini sağlamıştır. Bu durum tarih ilminin sürekli gelişmesine ve birçok tarihî disiplinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Böylece dinlerin, milletlerin, bilimlerin, şehirlerin, insanlık için rol model olan örnek şahısların, ülkelerin, siyasî, ekonomik, askerî ve sosyal olayların genel veya özel tarihî anlatımları oluşmuş ve bunların herbiri ayrı bir tarih disiplini şeklinde teşekkül etmiştir.

İslâmiyetten önce başta Araplar olmak üzere Arap Yarımadası ve yakın çevresindeki halklarda sözlü tarih gelişmişse de yazılı tarih anlayışı pek gelişmemişti. Yazılı tarih daha çok Roma, Yunan, Çin ve Tevrat ve İncil gibi kitapların etkisi ile de kısmen İbrânî ve Hristiyanlarda gelişmişti². İslâmiyetin doğup geliştiği coğrafyadaki tarihî anlatım ise İslâmiyetten önce büyük oranda sözlü olarak aktarılıyordu.

İslâmiyetten önce Araplar arasında yaşanan savaş ve kahramanlıklardan bahseden hikâyeler³, Arapların soya büyük önem vermesi sonucu oluşturmuş oldukları neseb ilmi, büyük Arap şairlerinin etkileyici ve halk nazarında değer gören şiirleri, Arapların yoğun olarak ticaret yaptıkları Doğu Roma İmparatorluğu, Mısır,

---

¹ Sabri Hizmetli, *İslâm Tarihi (Başlangıçtan İlk Dört Halife Devri Sonuna Kadar)*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1991, s. 2.

² Ramazan Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, İSAR Vakfı Yayınları, İstanbul 1998, s. 1.

³ Ahbarü'l-Arap da denilir. Mustafa Fayda, "Tarih", *DİA*, Cilt. XL, İstanbul 2011, s. 30.

İran ve Habeşistan gibi yazılı tarihleri olan devletlerin etkisi⁴ İslâm öncesi Arap tarihçiliğinin gelişmesini sağlayan etmenlerdendir⁵.

İslâm dininin zühuru ve özellikle Müslümanların temel kaynak olarak kabul ettiği Kur'ân-ı Kerîm'deki ilk emrin "*Allah'ın adı ile oku*" olması hakikatinin⁶ tesiri ile İslâm dünyasında kısa süre içinde okuma yazma yaygınlaşmış⁷, bilim gelişmiş, birçok bilim insanı yetişmiş ve bilimsel çalışmalar yapılmıştır. Şüphesiz bu dönemde gelişen bu bilimlerin en önemlilerinden ve en erken dönemde gelişenlerinden biri de Tarih bilimidir.

Kur'ân'ı Kerîm'in nüzulü ile ilk olarak ayetlerin ve daha sonra bu ayetlerin açıklaması, hayata tatbik edilmesi ve yeni teşekkül eden dinin kurallarının tespiti amacıyla⁸ Hz. Muhammed'in (sav) söz ve davranışlarının diğer bir deyişle sünnet ve hadislerinin kaydedilmesi zarurieti doğmuştur. Bu zaruriyet İslâm dünyasında ilk olarak *siyer, megâzî, terâcim ve tabakât*, adıyla sistemli ve yazılı tarih anlayışının doğup gelişmesini sağlamıştır. Şüphesiz bu durum İslâm tarihçiliğinin gelişmesindeki en büyük etmendir. Çünkü İslâm tarihçiliğinin gelişmesindeki asıl etki tüm dünyada köklü siyasî ve sosyal değişime sebep olan İslâmî düşünce ve ilim hareketidir⁹. Bununla birlikte Kur'ân'ı Kerîm'in kâinatın ilk yaratılışından, eski peygamberlerin yaşantılarından, başlarından geçen hadiselerden, eski kavimlerin doğru ve yanlış davranış ve fiillerinden bahsederek bunlardan ders alınmasını tavsiye etmesi ve bireylerin sergileyecekleri davranış ve tutumları sonucu ceza ve mükâfata tabi olacakları şeklindeki evrensel tebliği de Müslümanların tarihe olan ilgilerini arttırmıştır¹⁰. Kur'an ayetlerinin toplanması, ayetlerin inişine göre tasnif edilmesi ile başlayan İslâm tarihçiliği¹¹ Hz. Muhammed (sav) döneminde hadislerin kaydedilmesi ve dört halife dönemindeki fetihlerin etkisi ile gelişmiştir¹². Özellikle Hz. Ömer (r.a.)

---

⁴ Fayda, "Tarih", *DİA*, s. 30.

⁵ Şeşen, 1998 *a.g.e.*, s. 16, 17.

⁶ Sabri Hizmetli, *a.g.e.*, s. 6.

⁷ Şeşen, *a.g.e.*, s. 17.

⁸ Şeşen, *a.g.e.*, s. 18; Fayda, "Tarih", *DİA*, s. 30.

⁹ Şeşen, *a.g.e.*, s. 17.

¹⁰ Fayda, "Tarih", *DİA*, s. 30.

¹¹ Şeşen, *a.g.e.*, s. 18.

¹² Fayda, "Tarih", *DİA*, s. 31.

döneminde Hicri Takvim'in kullanılması ile daha fazla gelişmiş ve sistematik hale gelmiştir¹³.

Müslümanlar, Kur'ân'ın vermiş olduğu mesajı net bir şekilde anlama ve tatbik etmenin yolunun Hz. Muhammed'in (sav) sünnetine uymakla mümkün olduğu düşüncesinden hareketle¹⁴ onun yaşamını anlamaya çalışmış ve onun yaşamı ile ilgili herşeyi hem sözlü hem de yazılı olarak kaydetmeye başlamışlardır. Bu durum özellikle ilk dönem Müslümanları olan sahabelerin en ziyade önem verdiği düşünce olmuştur. Bu düşünce tarih ilminin zamanla olgunlaşmasını sağlamıştır¹⁵. Müslümanlar, Hz. Muhammed'in (sav) tüm fiillerini, söylediklerini, kısaca onunla ilgili tüm bilgileri hadis adı altında tedvin edip kaydederek *siyer*, *magâzî*, *terâcim* ve *tabakât* gibi İslâm tarihçiliğinin esasları olan ilimlerin gelişmesini sağlamışlardır¹⁶. Bu anlamda Kur'ân ve Hadisler İslâm tarihçiliğinin temelini oluşturmuştur.

İslâm tarihçiliği ilk olarak genel hatları ile sözlü ve yazılı tarih olarak iki kısımda teşekkül etmiştir. Hz. Muhammed'in (sav) vahyi sahabilerine ezberletmesi sözlü tarihin, ayetleri yazdırması ise yazılı tarihin teşekkülünü sağlamıştır. Bunun neticesinde gelişen yazılı tarihçiliğin ilk örnekleri *siyer*, *magâzî*, *terâcim* ve *tabakât* kitaplarıdır¹⁷. İlk dönem İslâm bilgileri Hz. Muhammed'in (sav) yaşamı ve katıldığı gazvelerin araştırılması neticesinde Kur'ân ayetlerinin ve Peygamber'in (sav) hadis ve sünnetinin daha iyi anlaşılabilceğini ve bu yolla Allâh'ın rızasının kazanılacağını düşündükleri için ilk dönem İslâm tarihçiliği hadis alanındaki çalışmalarla paralellik göstermiştir¹⁸. Bu durum tarihi kayıtlarda da hadisler gibi sened denen ravi zincirinin oluşmasını, dolayısı ile İslâm tarihçiliğinin ilk oluşumunun nakil tarihçiliği şeklinde teşekkül etmesini sağlamıştır¹⁹. İlk *siyer* tarihçilerinden sayılan İbn İshâk'ın aynı zamanda dönemin en büyük muhaddislerinden olması bu durumu ıspatlamaktadır²⁰. Tercümesini yaptığımız *Zübdetü'l-Haleb min târihi Haleb* adlı eserin müellifi İbnü'l-Adîm de tarihçi kişiliğinin ötesinde hadis alanında dönemin literatür isimlerinden

¹³ Fayda, "Tarih", *DİA*, s. 31.

¹⁴ Mustafa Hizmetli, *İslâm Tarihinin İlk Kaynakları*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2018, s. 43.

¹⁵ Sabri Hizmetli, *a.g.e.*, s. 8.

¹⁶ Sabri Hizmetli, *a.g.e.*, s. 8.

¹⁷ Sabri Hizmetli, *a.g.e.*, s. 11.

¹⁸ Şeşen, *a.g.e.*, s. 21.

¹⁹ Şeşen, *a.g.e.*, s. 21.

²⁰ Josef Horovitz, *İslâmi Tarihçiliğin Doğuşu (İlk Siyer/Megâzî Müellifleri ve Eserleri)*, (çev. Ramazan Özmen-Ramazan Altınay), Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2019, s. 19.

sayılır. Onun, *Buğyetü't-Taleb fî târîhi Haleb* adlı büyük tarih kitabını rivayet zinciri (sened) üslubu ile yazması bu durumun kanıtıdır.

İslâm tarihçiliğinin gelişimini ve dolayısı ile tercüme ettiğimiz bu eserin İslâm tarihçiliğindeki yeri ve önemini daha iyi kavrayabilmek için İslâm tarih yazıcılığının ilk örnekleri olan *siyer*, *magâzî*, *terâcim* ve *tabakât* gibi temel İslâm tarihi kavramlarını ve bu kavramların tarih içerisinde ifade ettikleri manaları bilmek elzemdir.

Siyer; Lûgatta *durum*, *davranış*, *idare*, *hareket*, gibi anlamlara gelir. *Sîret* sözcüğünün çoğuludur²¹. *Siyer* sözcüğü bir kişinin ahlakı, karakteri ve yaşam hikâyesi anlamına da gelir²². Hz. Muhammed'in (sav) yaşamını anlatan tarihi bilim dalı veya bu alanda yazılmış kitaplar için kullanılmakla²³ birlikte başka biyografik eserler için de kullanılmaktadır²⁴. *Siyerler* genellikle tek bir kişinin biyografisini ele alır²⁵. *Siyer* kelimesi ayrıca yaşam tarzı veya yaşam anlamına da gelmektedir²⁶. *Siyer* sözcüğü ilk olarak Hz. Muhammed'in (sav) hayatı hakkında kullanılmıştır. Bu konuda kitap yazanlara da *ashabu's-siyer* denilmekteydi²⁷. İslâm tarihinde bilinen ilk yazılı siyer örneği Medine'nin yedi büyük fıkıh âlimlerinden biri sayılan Urve b. Zübeyr'in (ö.94/713) Emevi Halifeleri Abdümelik b. Mervân ve Velid b. Abdümelik'in, Hz. Muhammed (sav)'in gazve ve siyerine dair sordukları sorularına verdiği uzun cevaplardan teşekkül etmiştir²⁸. İlk sistemli siyer çalışması ise Ebû Hanîfe'nin Kûfe Medresesi'nde öğrencilerine *es-Siyer* isimli eseri yazdırması ile başlamıştır²⁹. Evzâî'nin (ö.157/774) *Siyerü'l-Evzâî*'si, Ebû İshâk el-Fezârî'nin (ö.188/804) *Kitâbü's-Siyer*'i günümüze ulaşan ilk siyer örneklerindedir. Ayrıca müstakilen günümüze ulaşmamış fakat bu alanda literatür sayılan Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'nin (ö.189/805) *Kitâbü's-Siyerü'l-Kebîr*'i ve Vâkîdî'nin

²¹ Ahmet Yaman, "Siyer", *DİA*, Cilt. XXXVII, İstanbul 2009, s. 316.

²² Mustafa Fayda, "Siyer ve Megâzî", *DİA*, Cilt. XXXVII, İstanbul 2009, s. 319.

²³ Şeşen, *a.g.e.*, s. 20; Mustafa Hizmetli, *a.g.e.*, s. 42.

²⁴ Casim Avcı, "Tabakat", *DİA*, Cilt. XXXIX, İstanbul 2010, s. 297.

²⁵ Avcı, *a.g.md.*, s. 298.

²⁶ Şeşen, *a.g.e.*, s. 20.

²⁷ Mehmet Özdemir, "Siyer Yazıcılığı Üzerine", *Milel ve Nihal İnanç: Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi*, Cilt. 4, Sayı. 3, Eylül-Aralık 2007, s. 130.

²⁸ Fayda, "Siyer ve Megâzî", *DİA*, s. 321.

²⁹ Yaman, *a.g.md.*, s. 318.

(ö.207/823) *Kitâbü's-Siret*'i de siyer eserlerinin önemli örneklerindedir³⁰. Siyer kitaplarına bugün bildiğimiz şeklini veren kişi İbn İshâk'tır (ö.151/768)³¹. Onun, o güne kadar hiç kimsenin ulaşamadığı zengin bilgileri topladığı meşhur eseri *Kitâbü'l-Mübtede' ve'l-meb'as ve'l-megâzî*'dir.

Megâzî; *Savaş, savaş yeri, savaş hikâyeleri* gibi anlamlarla birlikte³² Hz. Muhammed'in (sav) yaptığı, katıldığı³³ savaşları anlatan eserlere denir³⁴. İlk dönemlerde Hz. Muhammed'in (sav) yaptığı askerî faaliyetler için kullanılan *Megâzî* kavramı sonraki süreçte *siyer* kelimesinin eş anlamlısı olarak da kullanılmıştır³⁵. İslâmiyetin ilk dönemlerinde *siyer*, *megâzî* ve *hadis* bir arada gelişmiş ancak hicretten yaklaşık yarım asır kadar sonra *siyer* ve *megâzî* ilmi ayrı birer ilim olarak teşekkül etmiştir³⁶. *Megâzî* alanında ilk tasnif yapan kişi, siyer ilminin de ilk kurucularından sayılan Urve b. Zübeyr'dir³⁷. Mûsâ b. Ukbe'nin (ö.141/758), Urve, Zuhrî, Abdullah b. Abbâs ve Nâfi (r.a) gibi şahıslardan ulaşabildiği rivayetlere de yer verdiği *Kitâbü'l-Megâzî* adlı eseri de bu alandaki ilk örneklerden sayılır³⁸.

Terâcim; *Lûgatta açıklamak, bir metni başka bir dile çevirmek, önemli bir şahsiyetin hayatını anlatmak*,³⁹ *Tercüme-i Hâl* (biyografi) anlamında *terceme* kelimesinin çoğuludur⁴⁰. *Terâcim* kelimesi terim anlamı olarak da Hadis kitaplarının "*kitap*" olarak isimlendirilen ana bölümlerinin, "*bab*" olarak isimlendirilen alt bölümlerinin, hadisleri rivayet eden kişilerin isimlerinin belirtildiği "*sened*" bölümlerinin, önemli bir kişinin biyografisinin ve içinde aynı senedle aktarılan hadislerin kaydedildiği kitapları ifade etmektedir⁴¹. Hadis alanında eser yazan âlimler aynı konudaki hadislerin ana başlığını "*kitap*", alt başlıklarını ise "*bab*" sözcükleri ile tasnif etmişlerdir. Bu nevi telif edilen eserler *terceme* ya da *terâcim* olarak

³⁰ Yaman, *a.g.md.*, s. 318.

³¹ Fayda, "Siyer ve Megâzî", *DİA*, s. 322.

³² Fayda, "Siyer ve Megâzî", *DİA*, s. 319.

³³ Horovitz, *a.g.e.*, s. 19.

³⁴ Şeşen, *a.g.e.*, s. 20; Mustafa Hizmetli, *a.g.e.*, s. 42.

³⁵ Özdemir, *a.g.m.*, s. 130.

³⁶ Özdemir, *a.g.m.*, s. 130.

³⁷ Fayda, "Siyer ve Megâzî", *DİA*, s. 321.

³⁸ Fayda, "Siyer ve Megâzî", *DİA*, s. 322.

³⁹ Erdiñç Ahatlı, "Terceme", *DİA*, Cilt. XL, İstanbul 2011, s. 483.

⁴⁰ Avcı, *a.g.md.*, s. 297.

⁴¹ Ahatlı, *a.g.md.*, s. 483.

isimlendirilir⁴². İlk terâcim yazarı sayılan Buhârî'nin (ö.256/870) babları ve başlıkları tasnifindeki başarısı sebebiyle *terceme* (terâcim) kavramı neredeyse onun *el-Câmi 'u's-sahîh* adlı eseri ile bütünleşmiştir⁴³.

Tabakât; Esas olarak aynı yaş, nesil, görev, unvan, mezheb, meslek, meşreb, coğrafya vs. gibi ortak bir tabakaya mensup kişilerin biyografilerinin yer aldığı eserlere verilen isimdir⁴⁴. *Tabakât* eserleri bu anlamda birden fazla tarihi şahsiyetin ortak özelliklere göre sınıflandırılıp biyografilerinin kaydedildiği eserlerdir⁴⁵. *Tabakât* eserleri bu yönüyle ile tek bir şahsiyetin biyografisinin kaydedildiği *siyerden* ayrılmaktadır. İbn Sa'd'ın (ö.230/845) *Kitâbü'l-Tabakâti'l-Kebîr*'i, Belâzürî'nin (ö.279/892) *Ensâbü'l-eşrâf*¹, Halîfe b. Hayyât'ın (ö.240/854) *Kitâbü't-Tabakât*'i, İbnü'l-Esîr'in (ö.630/1233) *Üsdü'l-gâbe fî ma'rifeti's-sahâbe*'si, Zehebî'nin (ö.748/1348) *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*'sı ve Hacer el-Askalânî'nin (ö.852/1449) *el-İşâbe fî ma'rifeti's-sahâbe*'si tabakât alanında yazılmış önemli eserlerindendir⁴⁶.

Şehir Tarihçiliği; İslâm tarih yazıcılığı içerisinde, zamanla gelişen şehir ve bölge tarihçiliğinin de ayrı bir önemi vardır⁴⁷. Bu yazım alanı, ilk olarak İslâm'ın doğup geliştiği Mekke ve Medine şehirleri hakkında bilgi verilmesi, bu şehirlerde yaşayan başta Hz. Muhammed (sav) ve önemli şahsiyetlerin hayatlarının anlatılması ile başlamıştır. Özellikle yeni fethedilen şehirlerin iklimi, iktisadî durumu ve orada ikamet eden şehir halkı hakkında bilgi toplanması amacıyla tarihî kayıt ve raporların tutulması ile de gelişmiştir⁴⁸. Şehirler temel alınarak yazılan bu eserlerde şehirlerin coğrafi durumundan, siyasî, sosyal ve kültürel yapısından özetle şehrin genel tarihinden bahseder. İslâm Dünyasındaki şehir tarihçiliği genel itibarı ile ya kronolojik ya da o şehirde yaşayan önemli şahsiyetlerin biyografilerinin yazılması şeklinde iki farklı uslub ile yazılmaktadır. Ancak bu kesin bir ayırım değildir. Çünkü kronolojik anlatım içerisinde yazılmış eserlerde biyografilere de sık sık yer

---

⁴² Ahatlı, *a.g.md.*, s. 483.

⁴³ Ahatlı, *a.g.md.*, s. 484.

⁴⁴ Avcı, *a.g.md.*, s. 297.

⁴⁵ Avcı, *a.g.md.*, s. 298.

⁴⁶ Fayda, "Siyer ve Megâzî", *DİA*, s. 323.

⁴⁷ Mustafa Hizmetli, *a.g.e.*, s. 151.

⁴⁸ Mustafa Hizmetli, *a.g.e.*, s. 151.

verilmektedir⁴⁹. Bu tür eserlerde genel itibari ile o şehirde yaşayan ilim, irfan ve meziyet sahibi önemli şahsiyetlerin yani buralarda yaşayan hükümdar, vezir, şair, edip, kumandan, kadı vb. şahsiyetlerin biyografilerine yer verilir⁵⁰. Şehrin tarihi adeta o şehirde yaşamış bu önemli şahsiyetlerin yaşantılarının etrafında gelişir⁵¹. Bu bakımdan bu tarz eserler *tabakât* eserleri içerisinde de sayılabilir⁵².

Şehir tarihçiliği alanında yazılmış ve günümüze ulaşmış olan ilk eser Hasan el-Basrî'nin (ö.110/728) *Fazîletü'l-Mücâvere fî Mekketi'l-Mükerrreme (Risâle fî fazli'l-mücâvere bi'l-Beyti'l-'atîk*⁵³) adlı eseridir. Günümüze kadar ulaşmayan İbn Zebâle'nin (ö.199/814) *Ahbâru'l-Medîne*'si de bu alanda yazılmış ilk örneklerden sayılır⁵⁴. el-Mevsilî'nin (ö.184/800) *Târîhu'l-Mevsil* (Musul), İbnü'l-Kelbî'nin (ö.204/819) *Futûhu's-Şam*, el-Vâkîdî'nin (ö.207/823) *Ahbâru Mekke, Futûhu's-Şam, Futûhu'l-İrak*, El-Ezrakî'nin (ö.250/865) *Ahbâru Mekke ve Mâcâe fîha mine'l-Asar*, İbn Abdî'l-Hakem'in (ö.257/871) *Fûtuhu Mısır ve Ahbâruhâ*, İbn Şebbe'nin (ö.262/876) *Târîhu'l-Medîneti'l-Münevvere*, Hatip el-Bağdadî'nin (ö.463/1071) *Târîhu Bağdâd*, İbn Asâkir'in (ö.571/1176) *Târîhu Dimaşk* ve İbn Kâlanisî'nin (ö.555/1160) *Zeylû Târîhi Dimaşk*'ı şehir tarihçiliği alanında yazılmış en önemli eserlerdendir⁵⁵.

İbnü'l-Adîm *Buğyetü't-Taleb fî târihi Haleb*'i yazarken; İmâdüddin Kâtib el-İsfehânî, Sem'ânî, Garsünnî' me Muhammed b. Hilâl, Ali b. Nâsır el-Hüseynî, İbnü'l-Kalânisî ve Azîmî gibi kırk iki tarihçiden şifahî rivayetlerden faydalandığını belirtir⁵⁶. Ayrıca yazım formatı olarak Hatip el-Bağdâdî'nin *Târîhu Bağdâd* ve İbn Asâkir'in *Târîhu Dimaşk* adlı eserlerini örnek almıştır. O, *Zübdetü'l-Haleb min târihi Haleb*'i, Haleb'in tarihi ve coğrafyasına ve Haleb'te yaşayan meşhur şahısların hal tercümelerine dair 40 cilt olarak yazmak istediği ancak tamamlamaya muvaffak

⁴⁹ Feyza Betül Köse, “İlk Medine Şehir Tarihçisi İbn Zebâle ve İslâm Şehir Tarihçiliğindeki Yeri”, KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi, sy. 31, Kahramanmaraş 2018, s. 60.

⁵⁰ Mustafa Demirci, *İslâm'da Şehir ve Şehrin Sosyal Dinamikleri*, İSTEM Dergisi, Yıl. 1, Sayı. 2, Aralık 2003, s. 130; Avcı, *a.g.md.*, s. 298.

⁵¹ Demirci, *a.g.m.*, s. 130.

⁵² Avcı, *a.g.md.*, s. 297.

⁵³ Süleyman Uludağ, “Hasan-ı Basrî”, *DİA*, Cilt. XVI, İstanbul 1997, s. 292.

⁵⁴ Köse, *a.g.m.*, s. 53.

⁵⁵ Mustafa Fayda, “İslâm Dünyasındaki İlk Şehir Tarihleri ve İbn Şebbe'nin Medine-i Münevvere Tarihi”, *AÜİFD*, Cilt. 28, Ankara 1986, s. 171,172.

⁵⁶ Ali Sevim, “Buğyetü't-Taleb”, *DİA*, Cilt. VI, İstanbul 1992, s. 361.

olamadığı⁵⁷ *Buğyetü't-Taleb fî târîhi Haleb* adlı bu eserine muhtasar olarak yazmıştır⁵⁸. *Buğyetü't-Taleb fî târîhi Haleb*'in tarihî yazım formatı incelendiğinde ise hem kronolojik şehir tarihi hem de tabakât eserleri formatında yazıldığı görülmektedir⁵⁹. Dolayısı ile *Zübde*, muhtasarı olduğu *Buğye* gibi hem kronolojik şehir tarihi hem de tabakât eserler içerisinde sayılabilir.

İbnü'l-Adîm, *Buğyetü't-Taleb fî târîhi Haleb*'i telif ederken hadis ilmindeki sened verme yöntemini kullanmıştır⁶⁰. Ancak *Zübde*'de, *Buğye*'deki bu üslubundan farklı olarak isnatsız bir yöntem tercih etmiştir. İbnü'l-Adîm ya bir an önce eseri yazıp el-Melikü'l-Azîz Muhammed b. Zâhir'e sunmak için acele ettiğinden ya da *Zübde*'yi, madde madde kaydettiği ve rivayet zincirini belirtmiş olduğu *Buğye*'nin bir özeti olacak şekilde yazdığı için tekrar bu rivayet zincirinden bahsetme gereği duymamış olabilir. Bunun sebebini tam olarak bilemesek de O, bu eserinde sened zinciri yerine sürekli kesintisiz ve öykümsü bir anlatım tercih etmiştir. Bu yönü ile de *Zübde*'nin yazıldığı üslub ve format daha çok *havliyat* (yıllık/kronolojik) şeklinde yazılan ve şehir tarihçiliğinin önemli eserlerinden biri sayılan İbn Kâlanîsî'nin *Zeylû Târîhu Dımaşk* adlı eserine benzer. İbnü'l-Adîm rivayet zincirinin belirtmediği *Zübdetü'l-Haleb min târîhi Haleb*'de çok fazla rastlanmasa da gerçekliğinden emin olamadığı bazı haberler için de; *Denilir ki, bana ulaştı ki, bir rivayete göre* vb. ifadeler kullanmıştır.

İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb min târîhi Haleb*'i o dönem Haleb'de hâkim olan Eyyübî hükümdarı el-Melikü'l-Azîz Muhammed b. Zâhir'in Haleb tarihini yazmasını istemesi üzerine kaleme almıştır (613-634/1216-1236)⁶¹. Ancak İbnü'l-Adîm el-Melikü'l-Azîz'in, kendisinden yazmasını istediği tarihî zaman aralığı ile kifayet etmemiş Haleb'in ilk kuruluşundan kısaca bahsettikten sonra İslâmiyetin ortaya çıkışından yaşadığı döneme kadar olan geniş zaman şeridi üzerinden Haleb tarihini bir bütün olarak kaydetmiştir. Bunu yaparken de büyük oranda henüz tamamlamadığı *Buğyetü't-Taleb fî târîhi Haleb*'i esas tutmuştur. O *Zübdetü'l-Haleb min târîhi Haleb* adlı bu eserini neden yazdığını ve yazarken *Buğyetü't-Taleb*

---

⁵⁷ Sevim, "Buğyetü't-Taleb", s. 361.

⁵⁸ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb min Târîhi Haleb*, Cilt. I, (thk. Süheyl Zekkar), Daru'l-Kitab-ı Arabî, Dımaşk 1997, s. 21; Sevim, "Buğyetü't-Taleb", s. 361.

⁵⁹ Avcı, a.g.md., s. 298.

⁶⁰ Sevim, "Buğyetü't-Taleb", s. 361.

⁶¹ İbnü'l-Adîm, 1997 a.g.e., I, s. 21.

fî târîhi Haleb adlı eserinden faydalandığını şu şekilde ifade eder: “Bazı kimseler vardır ki emrine itaat etmem, onun dostluğuna ve iyiliğine inkıyad etmem gerekir. Bunlardan biri olan *el-Melikü'l-Azîz* benden Haleb'in melik, emir, vali ve yöneticilerinin hayatı ve yaşadığı olayları anlatan tarihî bir eser yazmamı istedi. Ben de onun bu isteğini yerine getirmek üzere süratle işe koyuldum ve bu eserimde Haleb'e malik olan yöneticilerin kaydını tuttum. Ayrıca bu eserime kadim zamanlarda Haleb'i imar edenlerin ve Haleb isminin ne anlama geldiği bahsini de ekledim. Eserimin ismini de “*Zübdetü'l-Haleb min târîhi Haleb*” koydum. Çünkü bu eserim, henüz tamamlamadığım, isimler ve harfler yönünden tertipli olan büyük tarih kitabımın (*Buğyetü't-taleb fî tarihi Haleb*) bir özetidir.”⁶²

Sonuç olarak İslâm şehir tarihçiliğinin en önemli örneklerinden biri olan *Zübdetü'l-Haleb min târîhi Haleb*, müellifinin de belirttiği üzere, henüz bitirmeye muvaffak olamadığı *Buğyetü't-Taleb fî tarihi Haleb* eserinin muhtasarı olması ciheti ile hem o eserin yazım formatı olan *tabakat* eserleri hem de *havliyat* (yıllık/kronolojik) formatı ile yazılmış eserler içerisinde değerlendirilebilir.

---

⁶² İbnü'l-Adîm, 1997 a.g.e., I, s. 31.

BİRİNCİ BÖLÜM

MÜELLİF KEMÂLÜDDİN İBNÜ'L-ADÎM'İN HAYATI, İLMÎ ŞAHSİYETİ VE ESERLERİ

1.1. Hayatı, Ailesi ve Evliliği

Asıl adı Ömer b. Ahmed b. Hibetullâh b. Muhammed b. Hibetullah b. Ahmed b. Yahya b. Züheyr b. Harun b. Musa b. İsa b. Abdullah b. Muhammed b. Ebî Cerâde el-Ukaylî el-Halebî⁶³ olan İbnü'l-Adîm 588⁶⁴ (1192) yılında Haleb'te doğdu⁶⁵. Künyesi Ebü'l-Kâsım, lakabı ise Kemâlüddîn'dir ve İbnü'l-Adîm olarak tanınmaktadır⁶⁶. Arap Ukaylî Kabilesi'nin bir kolu olan Benî Ebî Cerâde'ye mensup olan ve çocukluğunu Haleb'te geçiren Ebu'l-Kâsım Kemâlüddîn Ömer, dedelerinden Ebü'l-Fazl Hibetullah b. Ahmed'in⁶⁷ zenginliğine rağmen şiirlerinde daima yokluğu (âdem) dile getirmesi ve zamandan şikâyet etmesinden dolayı İbnü'l-Adîm olarak adlandırıldığı nakledilir⁶⁸. Ataları IX. yüzyılda Haleb'e gelen İbnü'l-Adîm'in ailesi ilim, hadis, edeb, zühd ve kadılık görevi ile temayüz etmiştir⁶⁹. Basra'da Ukayl Mahallesinde mukim Benî Ebî Cerâde'den Musa b. İsa b. Abdullah b. Muhammed b. Ebî Cerâde'nin ilk olarak yanında bulunan 200'den fazla tacir ile Basra'da vuku bulan veba salgınından dolayı Haleb'e geldiği bilinmektedir⁷⁰.

İbnü'l-Adîm'in dedelerinden birçoğu Haleb'de uzun süre kadılık yapmışlardır⁷¹. Onlardan Haleb'de ilk defa kadılık yapan dedesi Kadı Ebü'l-Hasan

⁶³ Yakût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Üdebâ*, Cilt. V, (thk. İhsan Abbas), Daru'l-Garbi İslâmiye, Beyrut 1993, s. 2069; İbnü's-Şe'âr, *Kalâ'idü'l-Cuman fî Ferâ'idi Şu'arâ'i Haze'z-Zamân*, (thk. Kamil el-Cuburi), Cilt. IV, Daru'l-Kutubî İlmiye, Beyrut 2005, s. 232.

⁶⁴ el-Yûnînî, *Zeylu Mir'âtiz-Zamân*, Cilt. II, Haydarabad ed-Dikan, Hindistan 1960, s. 177; İbn Kutluboğa, *Tâcü't-Teracim*, (thk. İbrahim Salih), Daru'l-Me'mun, Dımaşk 1992, s. 222; İbn Şakir el-Kütübî, *Fevatu'l-Vefayat*, Cilt. III, (thk. İhsan Abbas), Daru Sadr, Beyrut 1974, s. 126. El-Aynî, *İkdü'l-Cuman Asr-ı Selâtin-i Memlukiye*, Cilt. I, (thk. Mahmut Rızk Mahmut), Daru'l-Kutub ve'l-Vesaiku'l-Kavmiye, Kahire 2010, s. 339, onun doğumunu 686 yılı olarak kaydederler.

⁶⁵ Yakût el-Hamevî, 1993 *a.g.e.*, V, s. 2082; Ali Sevim, "İbnü'l-Adîm", *DİA*, Cilt. XX, İstanbul 1999, s. 478; Şeşen, *a.g.e.*, s. 146.

⁶⁶ Yakût el-Hamevî, 1993 *a.g.e.*, V, s. 2069.

⁶⁷ İbn Şakir, *a.g.e.*, III, s. 127; Sevim, "İbnü'l-Adîm", s. 478.

⁶⁸ İbnü'l-Adîm bu şekilde isimlendirilmelerinin sebebinin bu olay olduğunun kendisine nakledildiğini, ancak asıl sebebin bu olmadığını düşündüğünü, fakat gerçek sebebinin de ne olduğunu bilmediğini ifade eder. Yakût el-Hamevî, 1993 *a.g.e.*, V, s. 2069; Safedî, *El-Vafl bil-Vefayat*, Cilt. XXII, Daru Ehya el-Tohurat el-Arabi, Beyrut 1999, s. 260; İbn Şakir, *a.g.e.*, III, s. 127.

⁶⁹ İbn Şakir, *a.g.e.*, III, s. 127; Sevim, "İbnü'l-Adîm", s. 478.

⁷⁰ Yakût el-Hamevî, 1993 *a.g.e.*, V, s. 2070; İbnü'l-Adîm, "*Biyografilerle Selçuklular Tarihi Buğyetü't-Taleb fî Târîhi Haleb'ten Seçmeler*", (çev. Ali Sevim), TTK Yayınları, Ankara 1989, s. 1; Sevim, "İbnü'l-Adîm", s. 478.

⁷¹ Yakût el-Hamevî, 1993 *a.g.e.*, V, s. 2082.

Ahmed b. Yahya b. Züheyr'dir. O Mirdâsîler döneminde kadılık görevini üstlenmiştir ve 429 (1037-1038) yılında vefat etmiştir⁷². Öte yandan Ebü'l-Fazl Hibetullah b. Ahmed de Mirdâsîler döneminde 473 (1080-1081) yılında Haleb kadılığına getirilmiştir. Ebü'l-Fazl Hibetullah b. Ahmed bu görevini Mirdâsîler yıkıldıktan sonra Haleb'te hüküm süren Müslim b. Kureyş'in ilk zamanlarında da sürdürmüştür. Kadı Ebü'l-Fazl Hibetullah b. Ahmed, müellif İbnü'l-Adîm gibi fasih ve şair bir şahsiyetti, Onun, Sabık b. Mahmûd b. Sâlih b. Mirdâs'ı öven ve ona şükranlarını sunan bir şiiri de mevcuttur⁷³. Oğlu Ebû Ganem Muhammed b. Ebü'l-Fazl Hibetullah b. Ahmed ise Tacüddeve Tutuş döneminde Haleb'te kadılık yapmıştır⁷⁴. Ebû Ganem öldükten sonra dedesinin adını taşıyan oğlu Ebü'l-Fazl Hibetullah b. Ebû Ganem de İmâdüddin Zengî b. Aksungur ve oğlu Nûreddin Mahmûd b. Zengî döneminde Haleb'de kadılık yapmıştır⁷⁵.

İbnü'l-Adîm'in kendisinden ders aldığı amcası Cemâleddin b. Ebû Ganem Haleb Camii'nde hatiplik yapmıştır. Ona, Melik Salih b. İsmail b. Nûreddin Mahmûd b. Zengi döneminde Haleb kadılığı teklif edilmişse de bunu kabul etmemiştir.⁷⁶ Bunun üzerine kardeşi yani müellif Kemalüddin İbnü'l-Adîm'in babası Ebü'l-Hasan b. Ahmed kadılık görevine getirilmiştir. O, Nûreddin Mahmûd b. Zengi döneminde Haleb Kalesi'nde hutbe vermiş ve yine Nûreddin Zengi'nin oğlu Melikü's-Sâlih İsmâil (1168-1181) döneminde hazinedarlık görevini ifa etmiştir. 575'te (1179-1180) Haleb kadılığına getirilen İbnü'l-Adîm'in babası bu görevi azledilene kadar sürdürmüştür⁷⁷.

İbnü'l-Adîm'in yakın dostlarından biri olan Yakût el-Hamevî, İbnü'l-Adîm'in hayatı hakkında kendi anlatımı ile şu bilgileri aktarmaktadır:

“Babam bana anlattı: Dedi ki; benim çok kızım oldu ve büyüdüler. Sadece bir oğlum oldu. Gayet güzel, çok zeki ve anlayışlı bir çocuk idi. Beş yaşında iken Kur'ân'dan mühim bir miktar ezberledi. Bir gün bizim yola bakan bir odamızda

⁷² Yakût el-Hamevî,1993 a.g.e., V, s. 2076.

⁷³ Yakût el-Hamevî,1993 a.g.e., V, s. 2077.

⁷⁴ Yakût el-Hamevî,1993 a.g.e., V, s. 2078.

⁷⁵ Yakût el-Hamevî,1993 a.g.e., V, s. 2078.

⁷⁶ Yakût el-Hamevî,1993 a.g.e., V, s. 2082.

⁷⁷ İbnü'l-Adîm'in babası Ebü'l-Hasan b. Ahmed 578 (1182-1183) tarihinde Selâhaddîn Eyyûbî tarafından azledilmiştir. Yakût, Haleb'e yeni hâkim olan Eyyûbî Devleti'nin Şafîî, onun ise Hanefî olduğu için azledilip yerine Şafîî bir Kadı'nın atandığını rivayet eder. Yakût el-Hamevî,1993 a.g.e., V, s. 2082.

otururken bir cenaze geçti. Bu çocuk o cenazeye doğru baktı sonra başını bana doğru kaldırarak bir gün ben ölürsem benim tabutumu ne ile örtersin dedi. Ben ona kızdım. Bir vakit sonra bana elim bir duygu geldi. Bir kaç gün geçmişti ki; hasta oldu ve Allahın rahmetine gitti. Bunun üzerine bana hiç bir babaya isabet etmeyen bir musibet isabet etti. Yemek içmekten kesildim evin karanlık bir yerinde oturdum onun ölümü üzerine sabredemedim. O acının şiddetli hüznü beni onun kabrine yöneltti. Onun kabrini kendim kazarak onu çıkarıp yüzünü görmekle iyi olmak istedim. Ondaki çirkinliği görmeyeyim diye Allah'ın bana ve o çocuğa lütfu ve isteği ile kabirde kocaman bir taşta rastladım. Onu sökmek için çabaladım fakat bileklerimin kuvveti ile tanınmama rağmen onu sökemedim. O taşın bana direnmesini görünce anladım ki bu bana ve çocuğuma Allah'ın bir şefkati idi ve kabrini önceki haline döndürdükten sonra hüznü olarak döndüm.

Bu olaydan sonra rüyada o çocuğumu şöyle derken gördüm; Ey babacığım! Anneme size geri gelmeyi istediğimi bildir. Ben korkarak uyandım ve bu durumu annesine bildirdim. Ağladık, ona rahmet okuduk ve Allaha sığındık. Sonra başka bir rüyada gördüm ki; benden bir nur çıktı, bizim diyarımız ve bulunduğumuz yere kadar yayıldı ve büyük bir yükseltiye yükseldi. Uyandım ve bu rüyayı tevil ettim. Bana denildi ki; gördüğün nur miktarınca kadri yücelecek, işleri büyüyecek, canlılar içinde zikri yayılacak bir evlatla müjdelen. Allah Azze ve Celle'ye yalvardım, ona dua ettim ve ona şükrettim.

Çok zaman geçmeden benim bu evladımın -Kemâlüddîn'e işaret ediyor- annesi bu evladına hamile kaldı ve 588 (1192) tarihinde bu evladımı doğurdu. Kalbimde ilk çocuğumun tatlılığı yoktu. Bu çok zayıftı, büyüdükçe kadrinin ve cisminin asaleti de büyüdü. Ona çok dua ettim, onun için Allah'tan bazı şeyler istedim ve elhamdülillah bunların birçoğunu onda gördüm. Bir gün bir adam benim huzurumda -insanların dediği gibi- Allah onun, babaları gibi kadı olduğunu sana göstereyim dedi. Ben ise ona; bunu istemiyorum ben onun müderris olmasını istiyorum dedim. Allah onun ölümünden sonra⁷⁸ oğlunu (İbnü'l Adim'i kastediyor) o makama ulaştırdı."⁷⁹

İki kez evlenen İbnü'l-Adîm ilk evliliğini Haleb'in ileri gelen ailelerinden birinin kızı ile yapmış ve kendi ifadesiyle iki aile arasında çıkan bir anlaşmazlık

⁷⁸ İbnü'l-Adîm'in babası Ebü'l-Hasan b. Ahmed 27 Şaban 613 (9 Aralık 1216) tarihinde Cuma gecesi vefat etmiştir. O öldüğünde İbnü'l-Adîm 25 yaşındadır. Yakût el-Hamevî, 1993 a.g.e., V, s. 2082.

⁷⁹ Yakût el-Hamevî, 1993 a.g.e., V, s. 2083.

yüzünden boşanmıştır⁸⁰. Bundan sonra Haleb şehrinin zengin, saygın ve ileri gelen şahsiyetlerinden biri olan Şâfiî şeyhi el-Acemî lakaplı Bahauddin Ebü'l-Kâsım Abdülmecid b. el-Hasan'ın kızı ile evlenmiştir. Bu hanımından Ahmed, Abdurrahman, ileride Hama kadılığı yapacak olan Muhammed⁸¹ adında üç oğlu ve Şuhde adlı bir kız çocuğu dünyaya gelmiştir⁸².

Vezirlik ve elçilik görevlerini⁸³ ifa etmiştir. Halife'ye ve birçok Hükümdara elçi olarak gönderilen İbnü'l-Adîm sultanların ve özellikle Halife'nin yanında üstün bir makama sahipti⁸⁴. İbnü'l-Adîm, Bağdat, Mısır ve Anadolu'ya birçok kez elçilik görevi ile gitmiştir. Bu cümleden Anadolu Selçuklu hükümdarı I. Alaeddin Keykubad'ın 1237 yılında ölümünden sonra tahta çıkan II. Gıyaseddin Keyhüsrev'e, hem başsağlığı vermek hem de hükümdarlığını kutlama dileğini iletmek için Haleb meliki el-Melikü'n-Nâsır tarafından elçi olarak Anadolu'ya gönderildi⁸⁵.

Böylece II. Gıyaseddin Keyhüsrev, Haleb Emîri el-Melikü'n-Nâsır'ın kız kardeşi Gâziye Hatun ile evlenirken kız kardeşini de el-Melikü'n-Nâsır'a vererek karşılıklı olarak evlilik yoluyla ilişkilerini güçlendirdi. Haleb kalesinde II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in nikâh töreni yapıldığında İbnü'l-Adîm Hanefî fikhî üzerine nikâhını kıydı. Bunu takiben el-Melikü'n-Nâsır, II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in kız kardeşi ile yapacağı nikâh için İbnü'l-Adîm'i Kayseri'ye gönderdi⁸⁶. İbnü'l-Adîm, *“Konya'ya gitmek üzere olan sultan Gıyaseddin Keyhusrev, benim gelmekte olduğumu haber alınca, ben henüz Akça-Derbend'de iken, bana ulak gönderip seyahatini ertelediğini ve acele ile Kayseri'ye gelmemi bildirdi, hatta bir an önce gelmem hususunu teyid için bana ikinci bir ulak gönderdi. Bu ulak ise bana, Zamantı yakınlarında ulaştı ve sultanın söz konusu buyruğunu bildirdi. Ben de bunun üzerine acele ile Kayseri'ye gittim. Sultan, Keykubâdiye Köşkü'nde idi. Onun beni doğrudan doğruya yanına çağırması üzerine, kentte kalmayıp doğruca köşke gittim ve beni hemen huzuruna kabul etti (2 Haziran 1238). Sultan, nikâhın derhal kıyılmasını buyurdu ve emir Kemâleddin Kâmyar'ı, kendi adına, kız kardeşi Melike Hatun'un*

⁸⁰ Yakût el-Hamevî, 1993 a.g.e., V, s. 2085, 2086.

⁸¹ İbn Kutluboğa, a.g.e., s. 270.

⁸² İbnü'l-Adîm, 1989 a.g.e., s. 2.

⁸³ El-Yûnînî, a.g.e., II, s.178; İbn Şakir, a.g.e., III, s. 126; el-Aynî, a.g.e., I, s. 339.

⁸⁴ el-Yûnînî, a.g.e., II, s.178.

⁸⁵ Hüseyin Algül, *İslâm Tarihi*, Cilt. IV, Yayıncılık Matbaası, İstanbul 1987, s. 374; İbnü'l-Adîm, 1989 a.g.e., s. 3.

⁸⁶ İbnü'l-Adîm, 1989 a.g.e., s. 3, 4.

vekili tayin etti. Biz hemen kente indik, kent kadısı ve tanıklar hazır idiler. Ben ve Kemaleddin Kâmyar birlikte, el-Melikü'n-Nâsır'ın nikâhında olduğu gibi, 50 bin dinar-i sultanî değerindeki çehiz karşılığı nikâhı kıydık. Aynı gün tanımlanamayacak derecede çok altın, gümüş, eşya ve buna benzer şeyler gösterildi. Ben de Haleb'den beraberimde getirdiğim bin altını dağıttım. Ayrıca sultanın sarayında pek çok altın, gümüş, giysi ve şeker saçıldı ve müjde davulları vuruldu, kent her yerinde sevinç gösterileri yapıldı. Bütün bunlardan sonra, bizimle birlikte gelenlerden birisini, nikâh ve yapılan töreni müjdelemesi için derhal el-Melikü'n-Nâsır'a gönderdim. Bu haber üzerine Haleb'de müjde davulları vurulmuş ve müjdeyi getirene değerli giysiler armağan edilmiş. Daha sonra, 23 Haziran 1238'de Haleb'e döndüm ve sultan el-Melikü'n-Nâsır ile buluşup nikâh kıyımı konusunda kendisine bilgi verdim⁸⁷ şeklinde seyahati hakkında bilgiler vermektedir.

İbnü'l-Adîm, Moğolların Haleb üzerine saldırıya geçmelerini (24 Ocak 1260) izleyen günlerde, el-Melikü'n-Nâsır ile birlikte önce Dımaşk'a, daha sonra Kahire'ye geçmişti. Çok geçmeden Müslümanlar Sultan Kutuz komutasında 3 Eylül 1260 tarihinde Ayn Câlût Savaşında Moğollara karşı zafer kazandı. Bu zaferden kısa süre sonra İbnü'l-Adîm çok sevdiği Haleb'e geri döndü⁸⁸. Moğolların doğup, büyüdüğü ve çok sevdiği Haleb şehrine yaptıklarını görünce çok üzüldü, Haleb'in harap olmuş haline, yıkıntısına dayanamadı ve şehrin o anki durumunu anlatan uzun ve acıklı bir kaside yazdı⁸⁹. Bu üzüntüsünden dolayı Haleb'te kalamadı ve hayatının son dönemini geçirmek için ikinci kez Kahire'ye dönen⁹⁰ İbnü'l-Adîm, 20 Cemaziyülevvel 660 (12 Nisan 1262) tarihinde burada vefat etti. Öldükten sonra el-Mukaddem Mezarlığı'na defnedildi⁹¹.

⁸⁷ İbnü'l-Adîm, 1989 a.g.e., s. 4.

⁸⁸ el-Aynî, a.g.e., I, s. 340

⁸⁹ İbnü'l-Adîm, 1989 a.g.e., s. 7; el-Aynî, a.g.e., I, s. 340; Sevim, "İbnü'l-Adîm", s. 478; Şemseddin Günaltay, *Tarih ve Müverrihler*, Endülüs Yayınları, İstanbul 1991, s. 164.

⁹⁰ İbnü'l-Adîm, 1989 a.g.e., s. 7; El-Aynî, a.g.e., I, s. 340; Şakir Mustafa, *et-Târîhu'l-Arab ve'l-Müverrihin*, Cilt. II, Daru'l-İlim lil-Melayin, Beyrut 1979, s.264.

⁹¹ İbnü'l-Adîm, 1989 a.g.e., s. 2; El-Yûnînî, a.g.e., II, s. 178; İbn Sukaî, *Tali Kitâbı Vefeyati'l-A'yan*, thk. Jacqueline Sublet, Elmahed Fransız Enstitüsü, Dımaşk 1974, s. 96; İbn Şakir, a.g.e., III, s.127; El-Aynî, a.g.e., I, s. 340;

1.2. Öğrenim Hayatı

İbnü'l-Adîm ilk eğitimini, babası Ebü'l-Hasan b. Ahmed (1147-1216) ve amcası Ebû Ganem Muhammed b. Ahmed'den almıştır. İyi bir bilgin olarak yetişmesinde babasının emeği oldukça fazladır⁹². Başta Haleb olmak üzere, Dimaşk, Kudüs, Hicaz ve Irak'ta Ebû Hafs Ömer b. Taberzad⁹³, İftiharüddin Abdulmuttalib el-Hâşimî, Bahauddin Yusuf b. Râfî b. Şeddâd, Abdurrahman b. Ulvân, Sâbit b. Şeref, Rûzbeh, Ebî Mansûr b. Askerî el-Fakih, Hibetullah b. Tâvûs, Behram el-Atabekî, Ahmed b. Ebî Yüsra, İbn Sasra, İbn Râcih, Şeyh Fahreddin Muhammed b. Teymiyye, Abdulaziz b. Hilâle, Muhammed b. Ömer el-Osmanî, Ebu Ali el-İvakî, Tâceddin Ebu'l-Yumna Zeyd b. el-Hasan el-Kindî, Ebü'l-Kâsım Abdüssamed b. el-Kadî b. el-Harestânî, Cemâleddin Ahmed b. Musa el-Alevî, Ebu'l-Mevâhib el-Hasan b. Ebu'l-Azâ'im, İbnü'l-Benna, el-Behâ Abdurrahman, İbnü'l-Münâ, Ahmed b. Abdullah el-Attâr, el-İmâd İbrahim b. Abdülvâhid, Abdülaziz b. Mahmûd gibi devrin ileri gelen birçok âliminden ders aldı⁹⁴. İcazetini ise Ebu Revh el-Herevî'den aldı⁹⁵.

İbnü'l-Adîm hât sanatında da çok mahirdir⁹⁶. Yakût el-Hamevî bu konuda İbnü'l-Adîm'den naklen “...Yedi yaşında okula başladım, muallimin önünde oturtuldum. Hoca diğer çocuklara verdiği gibi bana örnek vermeye başladı. Hat çizip, üç tane ‘sin’ (س) tertip etti. Kalemi aldım, ben daha önce ‘bismillah’ (بسم الله) yazıldığını görmüştüm. Meddesini uzattı, ben de onun yaptığı gibi yaptım. Benim yazdığım onun hattına çok benzer ve yakın geldi. Hoca şaşırdı. Etrafındakilere dedi ki; Eğer bu çocuk yaşarsa ondan daha iyi kâtip yeryüzünde bulunmaz” şeklinde verdiği bilgi, İbnü'l-Adîm'in yedi yaşında eğitim hayatına başladığını göstermekle birlikte hat sanatına dair istidadını da kanıtlamaktadır. Aktarımına devam eden Yakût el-Hamevî, “Ömrüme yemin olsun ki; o muallimin onun hakkındaki feraseti doğru çıktı. Şüphesiz o, İbnü'l-Bevvâb'tan sonra kendisinden önceki tüm kâtiplerden daha iyi bir kâiptir” diyerek bunu teyit etmektedir. Devamında “Ben dokuz yaşına girdiğimde Kur'ân'ı hatim ettim, on yaşında âşir okudum ve bana hat sevdireldi.

⁹² İbnü'l-Adîm, 1989 a.g.e., s. 1.

⁹³ İbn Şakir, a.g.e., III, s. 126.

⁹⁴ Zehebî, *Târîhu'l-İslâmî*, Cilt. XLVIII, thk. Ömer Abdüsselam Tedmuri, Dar'ul-Kitabû Arabî, Beyrut 1991, s. 422; Sevim, “İbnü'l-Adîm”, s. 478.

⁹⁵ Zehebî, a.g.e., XLVIII, s. 423.

⁹⁶ İbnü'l-Şe'âr, a.g.e., IV, s. 233; el-Yûnînî, a.g.e., II, s. 178; İbn Sukaî, a.g.e., s. 96; İbn Şakir, a.g.e., III, s. 126.

Babam beni hat yazmaya teşvik ediyordu”⁹⁷ ifadesiyle eğitime başladıktan iki yıl sonra da Kur’ân’ı Kerîm’i hatmettiğini kaydetmektedir.

İbnü’l-Adîm, eğitimi ve özellikle hat alanında gelişiminde babasının gayretlerini şu cümleler ile kaydetmektedir: *“Babam bana dedi ki: ‘el-Luma’ kitabını ezberlersen sana şunu şunu vereceğim, ben de ezberledim. Sonra bana; ‘Kudurî’ kitabını ezberle sana şöyle şöyle dirhemler vereyim dedi. Onu da az bir sürede ezberledim. O müddet boyunca hattımı da iyi yapıyordum. Babam –Allah rahmet etsin- beni buna teşvik ediyordu. Benim hat kâğıdımı kendisi cilalıyordu. Bir keresinde hatırlıyorum; bizim küçük bir arazimize gittik, bana yazmam için emretti. Ben ona yanımda güzel bir kâğıt yok dedim. Yanımızdaki adi, kötü bir kâğıdı aldı ve onu eli ile cilaladı ve bana yaz dedi. Babamın hattı çok güzel değildi fakat hattın usulünü bilirdi. Bana yazdıklarım için bu iyidir, bu iyi değildir diyordu. Onun yanında İbnü’l-Bevvâb’ın hattı vardı. Ondan daha iyi yapana kadar bana onun usulünü gösterirdi. Tâceddin b. Muhammed b. Ahmed el-Berfetî el-Bağdâdî hariç meşhur birinin huzurunda yazmadım. O Haleb’te bizim yanımıza geldi. Ona bir kaç gün hat yazdım o da bunu kontrol etti.”⁹⁸ Böylece nesih hattında devrin en önde gelen hattatlarından biri oldu⁹⁹. Hatta mensup hattın sahibi İbnü’l-Bevvâb’a yetişti. Mensup hat yazısında, özellikle “*hevaşî*” hattında da ileri gelenlerden biri oldu¹⁰⁰.*

İbnü’l-Adîm hat dışında Kur’an, hadis, fıkıh, kelam, tarih, edebiyat ve inşâ alanlarında da büyük başarılar göstermiştir¹⁰¹. Özellikle hadis ezberleme konusunda çok gayret sarfetti. 603 (1206-1207) ve 608 (1211-1212) yıllarında Beytü’l-Makdis’e (Kudüs) ve Dimaşk’a hadis toplamak ve ezberlemek için yolculuk yaptı. Önemli âlimlerden biri olan Tâceddin Ebi’l-Yumna ile görüşerek ezberlediği hadisleri ona takdim etmiştir¹⁰². Gençlik dönemlerinde gezdiği Dimaşk, Kudüs, Irak ve Hicaz’da birçok âlimin meclisinde yer alarak devrin önemli simalarından biri olmayı

⁹⁷ Yakût el-Hamevî, 1993 a.g.e., V, s. 2082.

⁹⁸ Yakût el-Hamevî, 1993 a.g.e., V, s. 2084-2085.

⁹⁹ Yakût el-Hamevî, 1993 a.g.e., V, s. 2085; el-Yûnînî, a.g.e., II, s. 178.

¹⁰⁰ Yakût el-Hamevî, 1993 a.g.e., V, s. 2085; İbnü’ş-Şe’âr, a.g.e., IV, s. 233; İbn Şakir, a.g.e., III, s. 126.

¹⁰¹ İbnü’l-Adîm, 1989 a.g.e., s.1; Yakût el-Hamevî, 1993 a.g.e., V, s. 2085; Zehebî, a.g.e., XLVIII, s. 423; Şakir Mustafa, a.g.e., II, s. 263.

¹⁰² Yakût el-Hamevî, 1993 a.g.e., V, s. 2083.

başardı¹⁰³. İbnü'l-Adîm yazmaya ve araştırmaya o kadar düşküdü ki; bazı seferlerinde katırlar arasına bağlanan mahfeye¹⁰⁴ binerdi ve orada oturup yazı yazardı¹⁰⁵. Henüz yirmi sekiz yaşında iken Haleb Eyyübî hükümdarı el-Melikü'z-Zâhir Gâzi tarafından şehrin Şâdbaht (Şâzbaht) ve Hallâviye (Halavis) Medreselerinin müderrisliğine tayin edilmiş; ayrıca belli başlı camilerde vaaz vermiştir¹⁰⁶.

Moğollar, Haleb'i ele geçirince İbnü'l-Adîm, el-Melikü'n-Nâsır ile Kahire'ye kaçmıştı. Eyyübîler ile birlikte hareket etmesine rağmen Moğol komutanı Hülâgû, İbnü'l-Adîm'i geri çağırması ve ona Suriye, Musul, Mardin, Meyyafârikin Kadı'l-Kuddatlığı (Baş Kadılık) ve Evkaf Nâzirliği görevlerini teklif etmiş olmasına rağmen İbnü'l-Adîm'den olumsuz cevap almıştır¹⁰⁷. Şüphesiz bu durum onun ününün Moğollar tarafından da bilindiği ve takdir edildiğinin kanıtıdır.

İbnü'l-Adîm'in ailesinin ilim ve irfanla ne derece iç içe olduğunu ifade etme babında neslinden, öncesinden Hz. Resulullah'a (sav) kadar tüm dedelerinin Kur'ân'ı Kerîm'i hatim etmiş olduğu ve ilmi ders aldığı vurgulanır. Bu hususda Yakût el-Hamevî: *"Bu hiçbir mahlûkun satın alamayacağı değerli bir menkıbedir ki; ben bunu Ehl-i Haleb'ten sordum. Onlar bunu tastik ettiler"*¹⁰⁸ demektedir.

1.3. İlmî Şahsiyeti

İbnü'l-Adîm'in fazilet, soy, zekâ, görüş, deha, görünüş, akıl, heybet ve parlaklık bakımından eşi benzeri olmayan biri olduğu söylenir¹⁰⁹. Fazilette benzersiz, soyluların efendisi, reislerin reisi, vezirlerin seyyidi, kadri yüce, ilmi büyük olarak tavsif edilmiştir¹¹⁰. Mevki ve makamının yüksekliğine rağmen mütevazı, yumuşak

¹⁰³ el-Yûnînî, *a.g.e.*, II, s. 178; Hayrettin ez-Ziriklî, *el-A'lam*, Cilt.V, Dâru'l-ilm li'l-Melâyin, Beyrut 2002, s. 40; Şakir Mustafa, *a.g.e.*, II, s. 264; Sevim, "İbnü'l-Adîm", s. 478.

¹⁰⁴ Mahfe; Deve, fil vb. hayvanların sırtına konulan, üzerine oturmaya yarayan sepet, Hamutlar üzerine monte edilen, ahşap çubukların birbirine tutturulması ve üzerinin örtülmesiyle meydana getirilmiş, özellikle kadınların rahat yolculuk yapmasını sağlayan küçük oda. Ahmet Önkâl-Nebi Bozkurt, "Deve", *DİA*, Cilt. IX, İstanbul 1994, s. 226.

¹⁰⁵ Safedî, *a.g.e.*, XXII, s. 260; İbn Şakir, *a.g.e.*, III, s. 127.

¹⁰⁶ İbnü's-Şe'âr, *a.g.e.*, IV, s. 234; Sevim, "İbnü'l-Adîm", s.478; Carl Brockelmann, "Kemalüddin İbnü'l-Adîm", *MEB İslâm Ansiklopedisi*, Cilt. VI, MEB Yayınları, Eskişehir 1997, s. 569.

¹⁰⁷ İbnü'l-Adîm, 1989 *a.g.e.*, s. 6.

¹⁰⁸ Yakût el-Hamevî, 1993 *a.g.e.*, V, s. 2069.

¹⁰⁹ Yakût el-Hamevî, 1993 *a.g.e.*, V, s. 2083; İbnü's-Şe'âr, *a.g.e.*, IV, s. 233; Zehebî, *a.g.e.*, XLVIII, s. 423; Safedî, *a.g.e.*, XXII, s. 260.

¹¹⁰ İbnü's-Şe'âr, *a.g.e.*, IV, s. 233; el-Yûnînî, *a.g.e.*, II, s. 178.

huyulu, konuksever idi¹¹¹. Bu özelliklerinden ve ilminden dolayı Rum elçilerine göre mertebesi oldukça âli idi¹¹². El-Yûnînî değerini ve mertebesini: *“Bağdat’a gelince karşılama heyeti onu karşılamaya çıktı. Adet üzere atabeylerin karşılandığı Bâbu’n-Nube’de karşılandı, onun kadrinin yücelmesi ve ikramda ziyadelik olarak ona iki rekât namaz kılması için seccade serildi ve ona şöyle denildi; Normalde biz gönderen kişiden dolayı elçilere tazim ederiz, fakat aksine senden dolayı seni gönderene tazim ediyoruz”*¹¹³ şeklinde nakletmektedir.

Arkadaşı Yakût el-Hamevî, İbnü’l-Adîm’in faziletlerini şu şekilde metheder: *“Allah Azze ve Celle onun yaratılışına özen gösterdi. Onun yaratılışını, ahlakını, aklını, zihnini, zekâsını güzel yarattı. İlminin himmetini ve işlerini yüceltti. O edebi okudu ve onu sağlam yaptı, sonra fıkıh okudu ve onu da güzel yaptı, şiiri güzel nazmetti, nesri süslü yazdı, Resululah (sav) hadislerini okudu, onun illet ve rical ilmini, te’vilini, usul ve furuatını çok iyi yaptı. İsmi gibi bütün faziletlerde kemalindedir. Özen gösterdiği işleri sağlam yapar dikkatleri üzerine çekerti. Aldığı her işte temayüz etti. Bu konuda meşhurdur, hiç bir dostu da düşmanı da bunun aksini iddia edemez. Hadis ilminin kıraatinde de sıhhatli, güzel bir sesle ve akıcı bir şekilde irat eder. O bu konuda işiten herkesin doğrulayacağı bir şekilde zirvedir. En düğümlü hatları ezberden okur. O güzel hat yazımında, hareke ve kayıtta Ebî Abdullah b. Mukle’nin göz bebeği ve Ali ibn-i Hilâl’in yanında da kâmil bir dolunaydır.”*¹¹⁴

1.4. Eserleri

İbnü’l-Adîm, teveccühünü kazandığı Sultan el-Melikü’l-Azîz’in (1216-1237) veziri olmuş ve vezirliği süresince Haleb Eyyûbî Melikliği’nin karşılaştığı meselelerin çözümünde büyük gayret sarf etmiştir.¹¹⁵ Aynı zamanda Dımaşk’ta saltanat naipliği de yapan¹¹⁶ İbnü’l-Adîm bu denli yoğun görev ve sorumluluk içerisinde birçok eser meydana getirmiştir. Onun vezirlik, elçilik görevleri yanında ilimle bu denli iç içe olan bir ailede büyümesi gibi etkenler onun zengin bir kütüphane oluşturmaya ve ilim sahasında ilerlemesine imkân sağlamıştır. Bu

¹¹¹ İbnü’ş-Şe’âr, a.g.e., IV, s. 233; el-Yûnîni, a.g.e., II, s. 178.

¹¹² İbn Sukaî, a.g.e., s. 96.

¹¹³ el-Yûnînî, a.g.e., II, s. 178.

¹¹⁴ Yakût el-Hamevî, 1993 a.g.e., V, s. 2083-2084.

¹¹⁵ Sevim, “İbnü’l-Adîm”, s. 478.

¹¹⁶ Zehebî, a.g.e., XLVIII, s. 423.

durumun neticesinde birçok eser meydana getirmiştir. O elçilik görevi ile gittiği birçok memleketten hazırlamakta olduğu eserlerle ilgili hem yazılı hem sözlü birçok kaynak toplayabilmiştir¹¹⁷.

1.4.1. Buğyetü't-taleb fi târîhi Haleb

Haleb'in tarihi, coğrafyası ve Haleb'te yaşayan âlim veya devlet adamlarının şahsiyetleri ve hayat hikâyelerinin yer aldığı İbnü'l-Adîm'in en önemli eserlerinden biridir. Söz konusu eserin sadece 10 cildi zamanımıza ulaşmış olup Fuat Sezgin tarafından 1986 Frankfurt'ta tıpkıbasım, Dâru'l-Fikr tarafından Beyrut'ta matbaa baskısı yapılmıştır¹¹⁸. Eserin fihristi ise 1990 yılında yayınlanmıştır. Kitabın baş kısmında Haleb tarihine ve topoğrafyasına dair bilgiler verildikten sonra, Haleb'te yaşayan ve Haleb'e uğrayan önemli kişilerin biyografileri verilir¹¹⁹. Biyografiler alfabetik bir şekilde tertip edilmiş olup siyasî tarihe ve kültür tarihine dair önemli bilgiler içerir. Ayrıca Ali Sevim tarafından *Buğyetü't-taleb fi târîhi Haleb*'teki Selçuklu devlet adamlarının biyografileri seçilerek, 1976 yılında Ankara'da Türk Tarih Kurumu yayınları arasında basılmıştır¹²⁰.

İbnü'l-Adîm bu eserini yaklaşık 40 cilt olarak yazmak istemiştir¹²¹. Birinci cilt yukarıda belirttiğimiz gibi Haleb ve çevresindeki önemli bölgelerin topoğrafik bilgileri ile başlar. İbnü'l-Adîm bu kitabını ikmal edemedi vefat etti¹²². İbnü'l-Adîm'in bizzat kendi hattı ile yazdığı sekiz nüshası İstanbul'da Topkapı Sarayı Kütüphanesi III. Ahmet Koleksiyonun'nda bulunmaktadır. Kitabın ilk ciltlerinden olan bir cilt Süleymaniye Kütüphanesi Ayasofya Müzesi Koleksiyonu'nda (Buradaki cilt, eserin Haleb coğrafyası cildini oluşturur), bulunuyor. Bir cilt de (V. Cilt) Millet Genel Kütüphanesi Feyzullah Koleksiyonu'ndadır. Bundan başka diğer bir cilt de Paris Milli Kütüphanesi'nde (Bibliothèque Nationale), biri Musul'da el-Medresetü'l-Haseniye Kütüphanesi'nde bir diğeri de Londra'da British Museum'dadır¹²³.

¹¹⁷ İbnü'l-Adîm, 1989 *a.g.e.*, s. 8.

¹¹⁸ Sevim, "Buğyetü't-taleb", s. 362.

¹¹⁹ Sevim, "Buğyetü't-taleb", s. 362.

¹²⁰ Sevim, "İbnü'l-Adîm", s. 478; Şeşen, 1998 *a.g.e.*, s. 146; Brockelmann, *a.g.e.*, VI, s. 569.

¹²¹ el-Aynî, *a.g.e.*, I, s. 340; El-Yûnînî, *a.g.e.*, II, s. 178.

¹²² İbn Şakir, *a.g.e.*, III, s. 127.

¹²³ İbnü'l-Adîm, 1989 *a.g.e.*, s. 14; Şakir Mustafa, *a.g.e.*, II, s. 264.

İbnü'l-Adîm'in *Buğyetü't-taleb fî târihi Haleb*'ine birçok yazar tarafından zeyl de yazılmıştır. Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Hatîb el-Nâsırıye'nin (ö.1439) *ed-Dürr el-müntehab fî't-târih* adlı eseri, Muvaffakuddin Ebû Zer Ahmed b. İbrahim Halebî'nin (ö.1479) *Künûz ez-zeheb fî târihi Haleb* adlı eseri, Muhammed b. İbrahim b. Yusuf el-Hanefî'nin (ö.1563) *Dürrü'l-Haleb fî târihi A'yân-ı Haleb* adlı eseri bunlardan bazılarıdır¹²⁴.

1.4.2. Zübdetü'l-Haleb min târihi Haleb

İbnü'l-Adîm daha önce yazdığı *Buğyetü't-taleb fî târihi Haleb* kitabının hacminin büyük olması ve yakın dostlarının önerileri sonucunda *Zübdetü'l-Haleb min târihi Haleb* adlı eser vücut bulmuştur. Bu eser, üç cilt halinde Dr. Sâmî ed-Dehhân (I-III Dımaşk 1951-54-68)¹²⁵, tek cilt halinde Halil Mansûr (Beyrut 1996) tarafından neşredilmiş ve 2 cilt halinde Süheyl Zekkar (I-II Dımaşk 1997) tarafından tahkik edilerek basılmıştır. İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb min târihi Haleb* adlı bu eserini *Buğyetü't-taleb fî târihi Haleb*'de siyasî tarihe dair verdiği bilgilere, başka kaynaklardan eklemeler yaparak yazmıştır¹²⁶. Bu eseri *Buğyetü't-taleb fî târihi Haleb* adlı eserin muhtasarı olup 1243 yılına kadar olan olayları kapsar. Bu eserde Suriye'nin diğer şehirleri, Mısır, Irak gibi yerlerde gelişen olaylar, Haleb ile bir şekilde münasebeti bulunan şehir ve kaleler, bu bölgelerde yaşayan ünlü kişi, aile ve hanedanları¹²⁷ ve Haleb'e malik olan hükümdarları anlatır¹²⁸. Bu eser ayrıca Suriye'deki Haçlı faaliyetlerini ve Haçlılara karşı yapılan seferlerle ilgili bilgileri de içerir¹²⁹.

Buğyetü't-taleb fî târihi Haleb'de, Selçuklularla ilgili önemli bazı bilgiler *Zübdetü'l-Haleb min târihi Haleb*'e alınmamıştır. Özetler halinde alınan bilgilerin de kaynakları, *Buğyetü't-taleb fî târihi Haleb*'deki gibi belirtilmemiştir. Ali Sevim'e göre bu durum gerçek değer ve niteliklerinin ortaya çıkmasına mani olmuştur. Bu nedenle *Buğye*'yi okumayan bir araştırmacı, *Zübde*'deki bilgilerin esas

¹²⁴ Günaltay, *a.g.e.* s. 165

¹²⁵ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb Min Târihi Haleb'de Selçuklular (H.447-521 = 1055-1127)*, (çev. Ali Sevim), TTK Yayınları, Ankara 2014, s.3; Brockelmann, *a.g.e.*, VI, s. 570.

¹²⁶ Şeşen, *a.g.e.*, s. 146.

¹²⁷ Sevim, "İbnü'l-Adîm", s. 478.

¹²⁸ İbnü'ş-Şe'âr, *a.g.e.*, IV, s. 233.

¹²⁹ Şebnem Özönur, *Antakya Haçlı Prinkepliği'nin Sonu*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2008, s. 11.

kaynaklarından habersiz kalır. Bu durum karşısında araştırmacılar bütün konularda her iki eserdeki bilgileri karşılaştırarak kullanmalıdır¹³⁰.

1.4.3. Kitabü'd-derârî fi zikri'z-zerârî,

İbnü'l-Adîm bu kitabı el-Melikü'z-Zâhir'e 1214 tarihinde, oğlu el-Melikü'l-Azîz'in doğumunda sunmuştur¹³¹. Bu eserin müellif nüshası Nuruosmaniye Kütüphanesi'nde bulunur. Bu eserde baba-oğul ilişkileri hakkında bilgi ve tavsiyeler bulunmaktadır. Kitap on üç bölümden oluşur¹³².

1.4.4. Kitabu dav'i's-sabah fi'l-has alâ's-semâh

Eyyübî hükümdarı el-Melikü'l-Eşref Muzafferüddin Musâ adına yazılmıştır¹³³. *Ta'rifü'l-kudemâ bi-Ebi'l-Âlâ* adlı kitap içerisinde basılmıştır¹³⁴. El-Melikü'l-Eşref, İbnü'l-Adîm'i özel olarak Harran'a davet etmiş ve ona izzet ve ikramda bulunarak birçok hediyeler vermiştir.¹³⁵

1.4.5. Kitabü'l-âhbari'l-müstefâde fi zikri Benî Ebî Cerrâde

Bu kitap, onun evveliyatı, doğumu, yetişmesi ve ailesi¹³⁶ hakkında birçok bilgi vermektedir¹³⁷. Kitap 10 sayfa olarak bir hafta zarfında toplanmıştır. Yakût el-Hamevî onun bu eserde verdiği bilgiyi "*İrşâdu'l-Erib*" adlı eserinde (VI, 18-35) parçalar halinde zikreder¹³⁸. Yakût el-Hamevî, İbnü'l-Adîm'in bu kitabı kendisinin talebi ile ve kendisi için bir haftada yazdığını ifade etmektedir¹³⁹.

1.4.6. Kitabun fi'l-hatt ve ulûmihi ve vasfî âdâbihi ve aklâmihî ve turûsihi

Yakût el-Hamevî'nin belirttiğine göre bu kitap tamamlanamamıştır. İbnü'l-Adîm bu eserini kitabet (yazı) sanatı hakkında kaleme almıştır¹⁴⁰.

¹³⁰ İbnü'l-Adîm, 2014 *a.g.e.*, s. 4.

¹³¹ Safedî, *a.g.e.*, XXII, s. 260; İbn Şakir, *a.g.e.*, III, s. 127.

¹³² Brockelmann, *a.g.e.*, VI, s. 570; Sevim, "İbnü'l-Adîm", s. 479; İbnü'l-Adîm, 1989 *a.g.e.*, s. 8.

¹³³ İbnü'l-Adîm, 1989 *a.g.e.*, s.8; Safedî, *a.g.e.*, XXII, s. 260; İbn Şakir, *a.g.e.*, III, s. 127.

¹³⁴ Sevim, "İbnü'l-Adîm", s. 479.

¹³⁵ İbnü'l-Adîm, 1989 *a.g.e.*, s. 8

¹³⁶ İbnü's-Şe'âr, *a.g.e.*, IV, s. 233.

¹³⁷ İbnü'l-Adîm, *Tezkiratü İbnü'l-Adîm*, (thk. İbrahim Salih), Dâru'l-Kûtubi'l-Vataniye, Ebu Dabi 2009, s. 6; İbn Şakir, *a.g.e.*, III, s.127.

¹³⁸ Brockelmann, *a.g.e.*, VI, s. 570.

¹³⁹ Yakût el-Hamevî, 1993 *a.g.e.*, V, s. 2068; İbnü'l-Adîm, 1989 *a.g.e.*, s. 8.

¹⁴⁰ İbnü'l-Adîm, 1989 *a.g.e.*, s. 8; Safedî, *a.g.e.*, XXII, s. 260.

1.4.7. Kitabü'l-insâf ve't-taharrî fi defi'z-zulm ve ve't-tecerrî an Ebi'l-Âlâ el-Maarrî

İbnü'l-Adîm'in bu eseri 100 sayfaya yakın olarak basılmıştır¹⁴¹. Ebü'l-Âlâ el-Maarrî ve ailesine dair olup Râgıb et-Tabbah'ın "*Î'lâmü'n-nübelâ' bi-târîhi Halebe's-Şehbâ*" ve Mustafa eş-Şekka'nın "*Ta'rîfü'l-kudemâ' bi-Ebi'l-Âlâ*" adlı eserleri içinde yayımlanmıştır¹⁴².

1.4.8. Et-tezkire

Eser, el yazması olup 16 cilt olarak yazılmış, ilk dört bölümü kayıptır¹⁴³. Eski Arap edebiyatı ve temsilcileri hakkında yazılmış bu kitapta birçok kayıp kaynak hakkında nakiller vardır. Bu durum eseri çok önemli kılmaktadır. İbnü'l-Adîm bu eserini 1239'da tamamlamıştır. Eser, İbnü'l-Adîm'in Arap edebiyatındaki vukûfiyetini de gösterir. Eser 1992'de Fuat Sezgin tarafından Frankfurt'da yayımlanmıştır¹⁴⁴.

1.4.9. Kitabu tebridi harâreti'l-ekbâd fi's-sabr âlâ fikdi'l-evlâd

İbnü'l-Adîm bu kitabını yolculuk esnasında kendisi için iki katır arasına gerilen mahfe denen yere oturarak yazmıştır¹⁴⁵. Bugüne kadar bu eserin hiç bir nüshasına rastlanmamıştır. Bu eserini ya kendi çocuğunun ya da bir yakınının ölen çocuğu için teselli olması için kaleme aldığı sanılmaktadır¹⁴⁶.

1.4.10. El-vuslat ila'l-habib fi vasfi't-tayyibât ve't-tîb

İbnü'l-Adîm bu eseri; çeşitli koku, ilaç, yiyecek ve içeceklerin hazırlanmasına dair yazmıştır. Eserin birçok nüshası vardır. Eseri Selîmâ Mahcûb ve Düriyye el-Hatîb neşretmiştir. (Haleb 1986-1988)¹⁴⁷.

---

¹⁴¹ Şakir Mustafâ, *a.g.e.*, II, s. 265.

¹⁴² Sevim, "İbnü'l-Adîm", s. 479.

¹⁴³ Şakir Mustafâ, *a.g.e.*, II, s. 265.

¹⁴⁴ Sevim, "İbnü'l-Adîm", s. 479; İbnü'l-Adîm, 1989 *a.g.e.*, s. 9.

¹⁴⁵ İbn Şakir, *a.g.e.*, III, s. 127; Sevim, "İbnü'l-Adîm", s. 479.

¹⁴⁶ İbnü'l-Adîm, 1989 *a.g.e.*, s. 9.

¹⁴⁷ Brockelmann, *a.g.e.*, s. 570; Sevim, "İbnü'l-Adîm", s. 479.

İKİNCİ BÖLÜM

MİRDÂSÎLERİN SİYASÎ TARİHİ

2.1. Mirdâsîler (1024-1080)

2.1.1. Mirdâsîlerin Kuruluşu ve Esedüddeve Sâlih b. Mirdâs Dönemi 415-420 (1024-1029)

Mirdâsîlerin müessisi Esedüddeve Sâlih b. Mirdâs'ın mensup olduğu Benî Kilâb Kabilesi h. IV. (m. 10. yy) asırdan beri Suriye çölünde yaşayan bir kabile olup Haleb ve Suriye'nin kuzeyine yerleşmiştir¹⁴⁸. Soyları Âmir b. Sa'sa'a üzerinden Kilâb b. Rebia'ya dayanmaktadır. İslâmiyet'ten önce Fedek, Avâli, Kasîm ve Dâriye'de göçebe bir hayat süren Benî Kilâb Kabilesi Mekke'nin fethinden sonra Müslüman olmuştur. Arap Yarımadası dışında Müslümanların gerçekleştirdiği fetihlerden sonra Mısır tarafında Feyyûm'a, Irak cihetinde ise Kûfe ve Basra'ya göç etmişler ve daha sonra Dımaşk ve Haleb çevresine gelmişlerdir¹⁴⁹. XI. yüzyıldan beri Bilâdü's-Şâm'ın kuzeyine hâkim olan Mirdâsîlerden Hille'de yaşayan Sâlih b. Mirdâs Rahbe'ye hâkim olarak Fâtımî Halifesi el-Hâkim adına hutbe okutup tarih sahnesine çıkmıştır (399/1009)¹⁵⁰.

Önceleri Rahbe'de devlet kurmayı hedeflediği anlaşılan Sâlih b. Mirdâs Abbâsî-Fâtımî müdahalesinden dolayı amacına ulaşamamıştır. Bundan dolayı Haleb'e yönelen Sâlih, Hamdânîlerin yıkılmasında rol alan ve daha sonra Haleb'i kontrol altına alan Lü'lü'nün¹⁵¹ ölümü ile tahta çıkan oğlu Murtazâ'u'd-devle İbn

¹⁴⁸ Hüseyin Algül, *a.g.e.*, s. 366.

¹⁴⁹ Ömer Tokuş, *Başlangıçtan Mirdâsîler'in Sonuna Kadar Bilâdü's-Şâm'da Müslüman-Bizans Münasebetleri*, Araştırma Yayınları, Ankara 2020, s. 211.

¹⁵⁰ İbnü'l-Esîr, *el-Kamîl fî Târîh*, Cilt. VII, (çev. Ahmet Ağırakça), Ocak Yayıncılık, İstanbul 2016, s. 504.

¹⁵¹ Hamdânî'lerin Haleb kolunun son emiri olan Ebü'l-Fezâil Saîdüddeve'nin kayınbabası olan Hâcib Lü'lü uzun süredir tahtı eline geçirmeye çalışıyordu. Bu amacına ulaşmak için damadı Saîdüddeve'yi zehirleyerek ortadan kaldırdı. Sonrasında iki oğlu Ebü'l-Hasan Ali b. Ebü'l-Meâlî ve Ebü'l-Heycâ adına iki yıl Haleb'i idare ettikten sonra, Ebü'l-Hasan Ali b. Ebü'l-Meâlî'yi Mısır'a sürdü. Ebü'l-Heycâ ise öldürülme korkusundan dolayı Haleb'i terkedip Bizans'a sığınca (394/1004) Haleb'in kontrolü tamamen Lü'lü'nün eline geçti. Nasuhi Ünal Karaaslan, "Hamdânîler", *DİA*, Cilt. XV, İstanbul 1997, s. 447.

Lü'lü¹⁵² ile mücadeleye koyulmuştur¹⁵³. Sâlih'in niyetini öğrenen İbn Lü'lü bir davet esnasında huzuruna çıkan Sâlih ve Benî Kilâb mensuplarını tevkif etmiştir. Tutukladığı kişilerden çoğunu öldüren İbn Lü'lü¹⁵⁴, Sâlih b. Mirdâs'ın da içinde bulunduğu 120 kadar Benî Kilâb mensubunu hapsetmiştir¹⁵⁵. Tutulduğu zindandan kaçmayı tasarlayan Sâlih üç yıllık esaretten sonra 405'te (1014-1015) firar etmeyi başarmıştır¹⁵⁶. Kurtulduktan sonra kabilesinin yanına dönen Sâlih, İbn Lü'lü'den intikam almak ve Haleb'i işgal etmek için hazırlıklar yapmaya başlamıştır. Hazırlıklarını tamamlayan Sâlih, kısa süre içerisinde Haleb önlere gelerek şehri muhasara altına almış ve İbn Lü'lü'yü mağlup ederek Haleb'e girmiştir. Yapılan anlaşma gereğince İbn Lü'lü, Haleb'i teslim ederek Bizans'a sığınırken Sâlih de Fâtımîlerin Haleb Kalesi komutanı Feth ile müzakerelere başlamıştır. Bunun öncesinde İbn Lü'lü, Sâlih'in firar etmesinden Feth'i sorumlu tuttuğu için Haleb'te İbn Lü'lü ve Feth arasında bazı anlaşmazlıkların yaşandığı görülmektedir¹⁵⁷. Bu ihtilaftan dolayı Feth, İbn Lü'lü'yü, “*ya Haleb'ten çıkarsın ya da kaleyi Sâlih'e teslim ederim*¹⁵⁸” şeklinde tehdit etmiştir. Bu sırada şehirde “*Ya Mansur! El-Hâkim, Ya Mansûr, Sâlih*” naraları atılınca İbn Lü'lü, Sâlih'in Haleb'i aldığını düşünerek Haleb'den ayrılmıştır¹⁵⁹.

Hamdânîlerden sonra Haleb'de oluşan otorite zaafından Sâlih b. Mirdâs gibi Fâtımîler de istifade etmek istemiştir. Dönemin Fâtımî halifesi el-Hâkim öncelikle 402'de (1011-1012)'de Türk asıllı Yaruktegin'i Bilâdü'ş-Şâm'a vali tayin etmiştir¹⁶⁰. Böylece bölgeye hâkim olan Fâtımî komutanı ortaya çıkan bir isyanı bastırmak üzere yaptığı savaşta hezimete uğrayarak ölünce Fâtımîler bölgedeki hâkimiyetlerini tekrar kaybettiler. Bunun üzerine el-Hâkim 407 (1016-1017)'de Fâtımî birliklerini Haleb hâkimiyeti için stratejik öneme sahip Rahbe'den Haleb'e doğru sevk etmiştir. El-

---

¹⁵² Babası Lü'lü'nün 1008 yılında ölümü üzerine Haleb tahtına çıkan Mansûr, Fâtımî Halifesi adına Haleb'te hutbe okutmuş, Halife de ona “*Murtazâ'u'd-devle*” lakabını vermiştir. Karaaslan, *a.g.md*, s. 447.

¹⁵³ Erdoğan Merçil, “Mirdâsiler”, *DİA*, Cilt. XXX, İstanbul 2005, s. 149.

¹⁵⁴ İbnü'l-Adîm, 1997 *a.g.e.*, I, s.180; İbnü'l-Esîr öldürülenlerin sayısının 200 kişi olduğunu söyler. İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, VII, s. 518.

¹⁵⁵ İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, VIII, s. 518.

¹⁵⁶ İbnü'l-Adîm, 1997 *a.g.e.*, I, s. 181.

¹⁵⁷ el-Antâkî, *Târihu'l-Antâkî*, (thk. Dr. Ömer Abdu's-Selâm Tedmuri), Cürus Press, Trablus 1990, s. 322; İbnü'l-Adîm, 1997 *a.g.e.*, I, s. 186.

¹⁵⁸ el-Antâkî, *a.g.e.*, s. 323; İbnü'l-Adîm, 1997 *a.g.e.*, I, s. 186.

¹⁵⁹ İbnü'l-Adîm, 1997 *a.g.e.*, I, s. 186.

¹⁶⁰ el-Antâkî, *a.g.e.*, s. 290.

Hâkim, bu harekâttan sonra da aslen Ermeni olan¹⁶¹ Fatik adındaki komutanını “Azîzüddeve” unvanı ile Haleb’e vali tayin etmiştir¹⁶². Ancak Azîzüddeve 1020’de Fâtımîlerden bağımsız hareket etmeye başlayınca Halife ile arası açılmıştır. Bu sırada Azîzüddeve’nin Bizans ile gizli görüşmeler yapması, Haleb-Antakya ticaretinde etkin olmak için Bizans ile antlaşma imzalaması Fâtımîler tarafından bağımsızlık harekâtı olarak telakki edilmiştir. Bu gelişmelerden dolayı el-Hâkim elçi göndererek onu valilikten azlettiğini bildirmiştir. Bu emri kabul etmeyen Azîzüddeve ise bağımsızlığını ilan ederek kendi adına para bastırmıştır¹⁶³.

Bardağı taşıran son damla olduğu anlaşılan bu hareketten sonra Fâtımî kuvvetleri Haleb’e doğru ilerlemişlerdir. Bunun üzerine Azîzüddeve de Bizans İmparatoru II. Basileios’tan (969-1025) destek istemiştir. Bu yardım çağrısından dolayı Fâtımî güçleri Bizans Devleti ile savaşmayı göze alamayarak geri çekilmişlerdir. II. Basileios’un harekâtı esnasında el-Hâkim’in ölüm haberini alan Azîzüddeve ise yaptığı yardım çağrısını geri çekince İmparator, Haleb’e saldırmayı göze alamayarak doğuya yönelmiştir¹⁶⁴. Yeni Fâtımî halifesi ez-Zâhir tahta oturduktan sonra Azîzüddeve’ye hil’at göndererek onu yerinde bırakmıştır. Bunun üzerine kendisini güvende hisseden Azîzüddeve hâkimiyet alanını genişletmeye başlamıştır. Ancak ez-Zâhir bir taraftan onu taltif ederken diğer taraftan da ortadan kaldırmak için başka bir strateji belirlemiştir. Bu plan doğrultusunda ez-Zâhir’in adamları tüccar kılığında Haleb’e girerek Azîzüddeve’ye yakın Türk komutanlardan Bedr et-Türkî ile anlaşma yapmışlar ve ona Haleb valiliğini teklif etmişlerdir¹⁶⁵. Bedr et-Türkî, Azîzüddeve’nin huzuruna rahat girip çıkan Hint¹⁶⁶ asıllı Tizun adlı köleyi büyük miktarda para karşılığında Azîzüddeve’yi öldürmesi için ikna etmiştir¹⁶⁷.

---

¹⁶¹ İbnü’l-Esîr onun Ermeni değil, Hamdânîler’den olduğunu söyler. Ayrıca ondan Azîzüddeve olarak değil “Azîzü’l-Mülk” olarak bahseder. İbnü’l-Esîr, *a.g.e.*, VII, s. 519.

¹⁶² Sedat Bilinir, *Mirdâsî Devleti’nin Büyük Selçuklu Devleti’ne Tâbi Hale Getirilmesi Sürecinde Bölgedeki Türkmen Faaliyetleri*, Asia Minor Studies, Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt. V, Sayı, 10, Temmuz 2017, s. 40.

¹⁶³ İbnü’l-Adîm, *Buğyetü’t-taleb fi târihi Haleb*, Cilt. I, (nşr. Süheyl Zekkar), Darü’l-Fikr, Beyrut 1988, s. 192.

¹⁶⁴ İbnü’l-Adîm, 1997 *a.g.e.*, I, s. 193.

¹⁶⁵ Bilinir, *a.g.m.*, s. 41.

¹⁶⁶ İbnü’l-Kâlanisî, *Zeylu Târîhi Dimaşk*, (nşr. H. F. Amedroz), Matbâü’l-Âbâü’l-Yesûiyyûn, Beyrut 1908, s. 72.

¹⁶⁷ İbnü’l-Esîr *el-Kamîl fi Târîh* adlı eserinde, el-Hâkim’in kızkardeşi Sittü’l-Mülk’ün, Azîzüddeve’nin uşaklarından birini efendisi Azîzüddeve’yi öldürmekle görevlendirdiğini rivayet eder. İbnü’l-Esîr, *a.g.e.*, VII, s. 519.

Azîzüddevle uyurken yanına giren Tizun bir fırsatını bularak onu hançerleyerek öldürmüştür. Bu sırada Bedr et-Türkî de içeri girerek Tizun'un kaçmasına fırsat vermeden onu öldürerek kahraman olmuştur¹⁶⁸. Bu hadiseden sonra vali tayin edilmesine rağmen Fâtımîler Bedr'in askerî ve siyasî gücünden çekindikleri için Haleb'e el-Dayf komutasında birlikler sevk etmişlerdir. Haleb'e yönelen ed-Dayf, şehre ulaştığında niyetini belli etmeden Bedr'in güvenini kazandıktan sonra onu tevkif etmiştir¹⁶⁹. Böylece Bedr et-Türkî'nin üç aylık valiliği sona ermiş¹⁷⁰ ve Haleb valiliğine de Safiyüddevle Ebû Abdullah Muhammed b. Vezirü'l-Vüzera el-Kutâmî getirilmiştir. Ancak Safiyüddevle çok geçmeden Nisan 1023'te azledilerek yerini Kutâme Kabilesi liderlerinden daha önce Efâmiye Kalesi'nin valiliğini yapmış olan Emir Senedüddevle Su'bân el-Kutâmî el-Ceymûlî'ye bırakmıştır. Senedüddevle de 415 (1024-1025)'te yakalandığı bir hastalık sonucunda vefat edince Fâtımî Halifesi ez-Zâhir, Senedüddevle'nin kardeşi Sedîdülmülk Ebu'l-Hâris Su'bân b. Muhammed b. Su'bân'ı, Haleb'e tayin etmiştir. Sedîdülmülk ise 415 (1024-1025)'te Haleb'e ulaşarak Sâlih b. Mirdâs'ın Ramazan 415 (Kasım-Aralık 1024)'te Haleb'i almasına kadar burada yöneticilik yapacaktır¹⁷¹. Fâtımîler Haleb hâkimiyeti için bu faaliyetler içerisinde iken Sâlih de Haleb hâkimiyeti için ittifaklar kurmaya çalışıyordu.

405'ten (1014-1015) beri Haleb'i kontrol altına almak için mücadele veren Sâlih b. Mirdâs Fâtımîlere karşı Sinan b. Ulyan el-Kelbî ve Hassân b. el-Müferrec b. el-Cerrâh et-Tâ'î ile ittifak kurmuştur. Halife ez-Zâhir onların kurduğu bu birliği dağıtmak ve bu tehlikeyi bertaraf etmek için Anûş Tegin ed-Dizberî'yi Filistin'e göndermiştir. Sâlih b. Mirdâs ve müttefikleri karşılaştıkları Anûş Tegin ed-Dizberî'yi ilki Şaban 415 (Ekim 1024) olmak üzere iki defa mağlup etmiştir. Kelb ve Tayy' kabileleri ile ittifak kuran Sâlih b. Mirdâs uzun mücadelelerden sonra 415'te (1024-1025) Haleb'i fethederek Mirdâsî hanedanlığının temellerini atmıştır¹⁷². 416'da (1025-1026) Haleb Kalesi'ni de zapt eden Mirdâsîler çok geçmeden Humus'a da sahip olmuşlardır. Müteakiben hâkimiyet alanlarını Ba'lebek, Sayda ve Hısn-ı

¹⁶⁸ İbnü'l-Kâlanisî, *a.g.e.*, s. 72; Bilinir, *a.g.m.*, s. 41.

¹⁶⁹ el-Antâkî, *a.g.e.*, s. 378; İbnü'l-Adîm, 1997 *a.g.e.*, I, s. 194.

¹⁷⁰ el-Antâkî, *a.g.e.*, s. 390

¹⁷¹ İbnü'l-Adîm, 1997 *a.g.e.*, I, s. 197.

¹⁷² el-Antâkî, *a.g.e.*, s. 390; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, VII, s. 520; İbnü'l-Adîm, 1997 *a.g.e.*, I, s. 197; Hakkı Dursun Yıldız, *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, Çağ Yayınları, Cilt. V, İstanbul 1986, s. 212.

Akkâr'a kadar genişletmişlerdir¹⁷³. Bunları Rahbe başta olmak üzere Menbic, Bâlis ve Refeniye gibi şehirlerin ele geçirilmesi takip etmiştir¹⁷⁴. Bu başarılarından sonra Sâlih b. Mirdâs cesareti ve yeteneği ile Biladü'ş-Şam'daki Arap kabileler arasında ünlenmiştir. Bundan dolayı kendisine “*Arapların Dâhisi*” anlamında “*Duhât-ı Arap*”¹⁷⁵ veya “*Emirlerin Dâhisi*” yani “*Duhât-ı Umerâ*” lakabı verilmiştir¹⁷⁶. Sâlih b. Mirdâs'ın bu başarılarından ötürü Fâtımî Halifesi ez-Zâhir 419'da (1028-1029) Anûş Tegin ed-Dizberî¹⁷⁷ komutasında üçüncü kez bölgeye ordu yollamıştır. ed-Dizberî Rebiyülahir 420'de (Mayıs 1029) karşılaştığı Sâlih b. Mirdâs'ı mağlup ederek savaşta onu ve küçük oğlunu¹⁷⁸ öldürmüştür¹⁷⁹.

2.1.2. Şiblüddevle Nasr b. Sâlih Dönemi 420-429 (1029-1038)

Sâlih'in vefatından sonra yerine oğulları Şiblüddevle Nasr ve Muizzüddevle Semâl geçmiştir. Nasr, Haleb'e yerleşirken Semâl de iç kaleye hâkim olmuştur¹⁸⁰. İki kardeşin hâkimiyetinde bulunan Haleb'i almak için, Fâtımîler dışında Bizans'ın Antakya katabanı¹⁸¹ (قطبان) Mihail el-Hâdim de girişimlerde bulunmuştur. Mihail, Bizans İmparatoru'ndan habersiz Haleb'e saldırmış ve şehri alamadan geri çekilmiştir. Mihail'e yaptıkları tekliflere rağmen onu vazgeçiremeyen Nasr ve Semâl bu tehditten kurtulmak için çare aramaya koyulmuşlardır. Uygun bir fırsat bulduklarını düşünen Mirdâsî kardeşler, Mihail'e 29 Cemaziyülahir 420 (15 Temmuz 1029)'da¹⁸² Kiybâr Kalesi'ni kuşattığı esnada ani bir baskın yapmışlardır. Bu ani saldırıda her iki taraf da büyük bir zayıflık vermiş ve Bizans kuvvetleri hezimete

¹⁷³ el-Antâkî, *a.g.e.*, s. 402; İbnü'l-Adîm, 1997 *a.g.e.*, I, s. 200; Tokuş, *a.g.e.*, s. 213.

¹⁷⁴ İbnü'l-Adîm, 1997 *a.g.e.*, I, s. 200; Tokuş, *a.g.e.*, s. 213.

¹⁷⁵ Abdülkerim Özeydın, “Sâlih b. Mirdâs”, *DİA*, Cilt. XXXVI, İstanbul 2009, s. 41.

¹⁷⁶ ez-Ziriklî, *a.g.e.*, III, s. 197.

¹⁷⁷ İbnü'l-Esîr “*Anûş Tegin el-Berberî*” der. İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, VII, s. 520.

¹⁷⁸ el-Antâkî, *a.g.e.*, s. 411; İbnü'l-Kâlanisî, *a.g.e.*, s. 74.

¹⁷⁹ el-Antâkî, *a.g.e.*, s. 411; İbnü'l-Adîm, 1997 *a.g.e.*, I, s. 131; Tokuş, *a.g.e.*, s. 213;

¹⁸⁰ el-Antâkî, *a.g.e.*, s. 412; İbnü'l-Adîm, 1997 *a.g.e.*, I, s. 204.

¹⁸¹ Yunanca kelime anlamı “*tepede yer alan kişi*” ya da “*en üstteki*” olan bir kıdemli Bizans imparatorluğu rütbesi. Kelime batı dillerine “*capetan*” veya “*catepan*” şeklinde geçmiştir. Anlamı İtalyanca “*capitaneus*” (Latince baş anlamına gelen “*caput*” kelimesinden türemiştir) ile birleşmiş gibidir. Bu terim İngilizcede “*captain*” ve birçok diğer dilde de benzer şekilde “*capitan*”, “*Kapitan*”, “*Kaptanpaşa*” v.b dönüşmüştür. İlk defa IX. Yüzyılda ortaya çıkan kelime o dönem “*görevli kişi*” genel anlamında iki memur için kullanılıyordu. Özellikle 960'ların doğu fetihlerinin uyanışında daha belirli bir anlam kazandı. *Katepanate* (Katabanlık) bölgelerinden biri de Kuzey Suriye'de doğu sınırı olan Antakya Katabanlığıydı. Alexander P. Kazhdan, *The Oxford Dictionary of Byzantium*, Oxford Universty Press, Volume. II. Newyork 1991, s. 1115.

¹⁸¹ İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, VIII, s. 312

¹⁸² Tokuş, *a.g.e.*, s. 214.

uğratılmıştır¹⁸³. Bizans İmparatoru III. Romanos Argyros (1028-1034) kendisinden habersiz yapılan bu akından dolayı Mihail'i suçlamış ve azletmiştir¹⁸⁴. Öte yandan İmparator yaşananlardan dolayı Mirdâsîleri cezalandırmak için de fırsat kollamaya başlamıştır¹⁸⁵. Bu şekilde III. Romanos, 49 yıl gibi¹⁸⁶ uzun bir süre tahtta kalan ve imparatorluğu en güçlü noktaya taşıyan¹⁸⁷ selefi II. Basileios'un (976-1025) özellikle doğuda elde ettiği büyük zaferler gibi başarılar kazanarak şöhret bulma arzusunda idi¹⁸⁸. Psellos onun bu şöhret arzusu hakkında “*Ünlü Roma İmparatorları Augustos, Caesar, Hadrianus ve Trianus'un kazandığı zaferler gibi zafer kazanıp onlar gibi meşhur olmak istiyordu*”¹⁸⁹ ifadelerini kullanmaktadır.

İki kardeşin müşterek Haleb hâkimiyeti sorunlardan dolayı bir süre sonra nihayete ermiştir. Nitekim Semâl'in eşi ile arasında yaşadığı bir tartışmayı fırsat bilen Nasr, kardeşi Semâl'in küsen hanımını geri getirmek için Haleb'ten ayrılmasını fırsat bilerek Haleb yönetimini tamamen ele geçirmiştir. Ardından da Haleb Kalesi'nin girişine zincir çekerek Haleb'e kılıçla girilmesini de yasaklamıştır. Bunun üzerine Semâl Araplardan aldığı destekle kardeşi Nasr ile savaşmak için hazırlıklar yapmaya başlamıştır¹⁹⁰. Kardeşini durduramayacağını düşünen Nasr, Bizans İmparatoru III. Romanos'tan yardım istemiştir¹⁹¹. Bu gelişmeler de yukarıda ifade ettiğimiz gibi III. Romanos'a amaçlarını gerçekleştirme fırsatı sunmuştur. Bu talepten sonra İmparator, Rumlarla birlikte Rus, Frenk, Bulgar, Abhaz, Peçenek, Hazar, Ermeni unsurlardan oluşan büyük bir ordu ile harekete geçmiştir. İbnü'l-Adîm, bu ordunun sayısını 600 bin gibi bir rakamla kaydetmektedir¹⁹².

---

¹⁸³ el-Antâkî, *a.g.e.*, s. 412; İbnü'l-Adîm, 1997 *a.g.e.*, I, s. 205.

¹⁸⁴ el-Antâkî, *a.g.e.*, s. 413.

¹⁸⁵ el-Antâkî, *a.g.e.*, s. 413.

¹⁸⁶ Bilinir, *a.g.m.*, s. 44.

¹⁸⁷ Işın Demirkent, “Bizans”, *DİA*, Cilt. VI, İstanbul 1992, s. 236.

¹⁸⁸ Tokuş, *a.g.e.*, s. 215.

¹⁸⁹ Mikhail Psellos, *Mikhail Psellos'un Khronographiası*, (çev. Işın Demirkent), TTK Yayınları, Ankara 2014, s. 39.

¹⁹⁰ İbnü'l-Adîm, 1997 *a.g.e.*, I, s. 205.

¹⁹¹ Tokuş, *a.g.e.*, s. 214; İbnü'l-Adîm, 1997 *a.g.e.*, s. 205. İbnü'l-Esîr Nasr b. Sâlih'in İmparator'dan yardım isteme sebebinin ed-Dizberî'nin Rakka'yı Nasr'ın elinden almasından korkması olarak değerlendirir. İbnü'l-Esîr, ed-Dizberî'nin de bu olaydan haberi olduğundan Nasr'ı tehdit ettiğini ve Nasr'ın, Bizans İmparator'u ile gerçekleştirdiği haberleşmeyi inkâr ettiğini nakleder. İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, VIII, s. 91.

¹⁹² İbnü'l-Adîm, 1997 *a.g.e.*, I, s. 206; Tokuş, *a.g.e.*, s. 215; İbnü'l-Esîr'e göre bu sayı 300 bindir. İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, VIII, s. 26.

İmparator'un ordusunda daha önce Haleb'ten kaçıp Konstantiniyye'ye sığınmış olan İbn Lü'lü de bulunmaktaydı¹⁹³. Ancak bu tehdit karşısında Arapların ileri gelenlerinin tavassutu ile Nasr ve Semâl anlaşmaya varmıştır. Buna göre Haleb Nasr'ın, Rahbe ve Bâlis de Semâl'in idaresine bırakılmıştır¹⁹⁴. Bu muahededen sonra Nasr amcasının oğlu Mukalled b. Kâmil'i ve Hassân b. el-Cerrâh'ı¹⁹⁵ kıymetli hediyelerle İmparator'a göndermiş ve¹⁹⁶ bu heyet İmparator ile yolda karşılaşmıştır¹⁹⁷. Burada yapılan görüşmeden Nasr takdim edilen hediyelerin yanı sıra daha önce Seyfûddeve'nin çocuklarının Bizans'a gönderdiği ikta gelirlerinin de verilmeye devam edileceğini ve ayrıca İmparator'un hizmetine gireceğini iletmiştir. Ancak İmparator bu teklifleri reddedip Mukalled'i esir ederek alıkoymuştur¹⁹⁸. Buna karşın Nasr ve Semâl de İmparator'un elçilerini Haleb'te tutuklamışlardır¹⁹⁹.

İmparator, Nasr'ın yardım teklifini geri çekmesi²⁰⁰ ve eski İmparator Dukas'ın oğlunun, İbn Lü'lü ile kendisine karşı anlaşarak ordudan ayrılması²⁰¹ gibi sebeplerden dolayı Haleb'e yürümekten vazgeçmiştir²⁰². Antakya'dan, Kiybâr'a ulaşan İmparator'un öncü kuvvetleri ise Araplar tarafından dağıtılmış ve Bizans ordusu da Haleb'e bir günlük mesafede²⁰³ ve su kaynaklarından uzak olan Tübbel'de konaklamıştır²⁰⁴. Burada karargâh kuran orduyu İbnü'l-Adîm "*Ordusunun mallarını yetmiş binek taşımaktaydı. Askerleri o kadar çoktu ki bir atlı ancak bir günde ordusunun etrafını dolaşabilirdi*"²⁰⁵ şeklinde hikâye etmektedir. 'Azâz'e sevk ettiği birlikleri yenilince ve yukarıda zikrettiğimiz sebeplerin de tesiriyle İmparator ülkesine dönmeye karar vermiştir. Bizans kuvvetleri karargâhlarına döndüklerinde birçok koldan düzensiz saldırılara maruz kalmışlardır. Nasr b. Sâlih'in Araplardan aldığı destekle gerçekleştirdiği ani baskında Bizans ordusu büyük bir bozguna

¹⁹³ İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, VIII, s. 26; Tokuş, *a.g.e.*, s. 216;

¹⁹⁴ İbnü'l-Adîm, 1997 *a.g.e.*, I, s. 206; Tokuş, *a.g.e.*, s. 215.

¹⁹⁵ el-Antâkî *a.g.e.*, s. 413; Tokuş, *a.g.e.*, s. 216.

¹⁹⁶ el-Antâkî, *a.g.e.*, s. 413; Mikhail Psellos, *a.g.e.*, s. 39; Tokuş, *a.g.e.*, s. 216.

¹⁹⁷ Tokuş, *a.g.e.*, s. 216; Bilinir, *a.g.m.*, s. 44.

¹⁹⁸ el-Antâkî, *a.g.e.*, s. 413; İbnü'l-Adîm, 1997 *a.g.e.*, I, s. 206.

¹⁹⁹ İbnü'l-Adîm, 1997 *a.g.e.*, I, s. 210; Tokuş, *a.g.e.*, s. 217;

²⁰⁰ İbnü'l-Adîm, 1997 *a.g.e.*, I, s. 206; Tokuş, *a.g.e.*, s. 215;

²⁰¹ İmparator dönünce Dukas'ın oğlu ve beraberindekiler ona yetiştiler. İmparator da daha önce onun niyetinin kendisini öldürmek olduğunu bir adamından öğrendiği için Dukas'ın oğlunu, İbn Lü'lü'yü ve beraberindeki bir topluluğu tutuklattı. İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, VIII, s. 26.

²⁰² İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, VIII, s. 26.

²⁰³ İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, VIII, s. 26; Tokuş, *a.g.e.*, s. 217;

²⁰⁴ el-Antâkî, *a.g.e.*, s. 415; Tokuş, *a.g.e.*, s. 217;

²⁰⁵ İbnü'l-Adîm, 1997 *a.g.e.*, I, s. 206.

uğramıştır. Çok sayıda asilzade ve asker öldürülmüş ve esir alınmıştır²⁰⁶. İbnü'l-Adîm, İmparator'un yenilgiden dolayı “*Eğer askerlerim susuz kalmasaydı muradıma kavuşurdum*²⁰⁷” dediğini kaydetmektedir. İmparator'un sözünden görüleceği gibi savaşın kaybedilmesinde Ağustos sıcaklarının önemli bir faktör olarak temayüz ettiği ve ordunun susuz kaldığı anlaşılmaktadır. İmparator hezimetten sonra kaçarken tanınmamak için imparatorluğun alameti olan kırmızı ayakkabılarını çıkararak siyah ayakkabı giymiştir²⁰⁸.

İmparator, geri çekilirken düşmanın eline geçmemesi için başta mancınık olmak üzere birçok savaş aletini de ateşe vermiştir²⁰⁹. İbnü'l-Adîm, halkın ateşten kurtarabildikleri savaş aletleri ile Haleb şehrindeki damları kapladığını kaydetmektedir²¹⁰. Yine İmparator'un çadırı başta olmak üzere hazinesinin büyük bir kısmı yağmalanmıştır. Kazanılan ganimetin bir rivayete göre 400²¹¹ başka bir görüşe göre ise 300 katır olduğu ifade edilmektedir. Ayrıca Benî Katan ve Benî Numeyr kabilelerine ganimetlerden her bir şahsa 18 avuç dinar düştüğü ileri sürülmektedir²¹². Bizans ordusu bu yenilgide çok sayıda asker ve önemli komutanını da kaybetmiştir²¹³. İmparator yaşadığı hezimetten dolayı başına bir hadise geleceği korkusu ile hemen Konstantiniyye'ye dönmemiştir. Anadolu'da yaklaşık 40 gün kaldıktan sonra ordu komutanlığına Symeon Protovestiarios'ı (Sîmun el-Ebrûtûsbetyar), Antakya katabanlığına da Nicetas'ı (Nikîâtâ) tayin ederek Konstantiniyye'ye gitmiştir²¹⁴. Bizans İmparatoru Haleb'e yöneldiği esnada Semâl ve Nasr da ailelerini Haleb'ten çıkararak daha güvenli gördükleri Hille'ye göndermişlerdi. Bizans ordusunun çekilmesinden sonra Mirdâsî kardeşler ailelerini Haleb'e getirmek için harekete geçmişlerdir. Semâl'den daha erken davranan Nasr,

---

²⁰⁶ İbnü'l-Adîm, 1997 *a.g.e.*, I, s. 207.

²⁰⁷ İbnü'l-Adîm, 1997 *a.g.e.*, I, s. 207.

²⁰⁸ İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, VIII, s. 26; İbnü'l-Adîm, 1997 *a.g.e.*, I, s. 207; Tokuş, *a.g.e.*, s. 219; Psellos'un anlatımında; adamlarının kaçan askerler içerisinde onu ayakkabılarından tanıdığını söyler. Bu durumda Psellos'a göre İmparator'un ayağında hâlâ kırmızı ayakkabı vardır, bkz. Mikhail Psellos, *a.g.e.*, s. 40, 41.

²⁰⁹ Tokuş, *a.g.e.*, s. 218.

²¹⁰ İbnü'l-Adîm, 1997 *a.g.e.*, I, s. 207.

²¹¹ İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, VIII, s. 26.

²¹² İbnü'l-Adîm, 1997 *a.g.e.*, I, s. 208.

²¹³ el-Antâkî, *a.g.e.*, s. 417.

²¹⁴ el-Antâkî, *a.g.e.*, s. 417; Tokuş, *a.g.e.*, s. 219;

Haleb'i kontrol altına almış ve önde gelenlerin aracılığı ile Haleb Nasr'a, Rahbe, Bâlis ve Menbic de Semâl'e bırakılmıştır²¹⁵.

Nasr, Haleb'te istikrarı sağlar sağlamaz İmparator'a özür mahiyetinde mektup göndererek bağlılığını arz etmiştir²¹⁶. Bunun nişanesi olarak da İmparator'un, Haleb'te tutuklu bulunan elçisini de serbest bırakmıştır²¹⁷. İmparator'un Antakya katabanlılığına getirdiği Nicetas daha sonra kalabalık bir ordu ile sefere çıkıp Bilâdü'ş-Şâm'da büyük kargaşaya sebebiyet vermiştir²¹⁸. Bunun üzerine Nasr, bu saldırıları önlemek için Nicetas ile de yazışarak ona büyük lütuflarda bulunmuş ve İmparator ile arasını bulmasını istemiştir. Böylece Nicetas'ın arabuluculuğu ile Nasr ve İmparator arasında Bizans'a her yıl iki taksit şeklinde olmak üzere 500 bin dirhem ödenmesi karşılığında bir anlaşma yapılmıştır²¹⁹. Bu muahededen sonra İmparator, Nasr'ın amcasının oğlu Mukalled'i de serbest bırakmıştır. Bizans ile münasebetlerini düzelterken Nasr, Fâtımîler ile de iyi ilişkiler kurmaya gayret göstermiştir. Bu nedenle Mısır Fâtımî Halifesi ez-Zâhir'e de bir elçi ile birlikte Bizans'tan aldığı ganimetten hazırladığı bazı değerli hediyeler göndermiştir²²⁰. 420 (1029-1030) ve 421 (1030-1031) yıllarında iki kez Bizans ordularını mağlup eden Mirdâsîler bu başarılarında aldıkları ganimetler ile güçlenmişlerdir²²¹. Daha önce zikrettiğimiz üzere kardeşi Semâl'in yokluğundan faydalanan Nasr Haleb'e tek başına hâkim olmuştu. Fakat kısa süre sonra Fâtımîler ile anlaşmazlığa düşünce Anûş Tegin ed-Dizberî'nin saldırısına maruz kalmış ve 13 Şaban 429 (21 Mayıs 1038)'de öldürülmüş²²² ve Haleb yeniden Fâtımîlerin kontrolüne geçmiştir²²³.

2.1.3. Anûş Tegin ed-Dizberî ve Fâtımîlerin Haleb Hâkimiyeti 429-433 (1038-1042)

Ed-Dizberî, Nasr'ı mağlup ettikten sonra Haleb'e kaçan Semâl'i takiben Toğan el-Muzafferî komutasında birlikler göndermiştir. Bu nedenle Haleb'te kalmanın tehlikeli olduğunu gören Semâl, Haleb'e Halîfe b. Câbir el-Ka'bî'yi, kaleye ise

²¹⁵ İbnü'l-Adîm, 1997 *a.g.e.*, I, s. 210.

²¹⁶ Tokuş, *a.g.e.*, s. 219;

²¹⁷ el-Antâkî, *a.g.e.*, s. 418; Tokuş, *a.g.e.*, s. 219;

²¹⁸ İbnü'l-Adîm, 1997 *a.g.e.*, I, s. 210.

²¹⁹ İbnü'l-Adîm, 1997 *a.g.e.*, I, s. 211; Tokuş, *a.g.e.*, s. 219.

²²⁰ İbnü'l-Adîm, 1997 *a.g.e.*, I, s. 211.

²²¹ Merçil, "Mirdâsîler", s. 150.

²²² İbnü'l-Kâlanisî, *a.g.e.*, s. 75.

²²³ İbnü'l-Adîm, 1997 *a.g.e.*, I, s. 214.

Mukalled b. Kâmil b. Mirdâs'ı tayin ederek yanına aldığı kardeşinin çocukları, Nasr'ın hanımı Aleviye ve taşıyabildiği altın ve gümüş eşyalar ile el-Cezire'ye doğru yola koyulmuştur. Bu sırada Aleviye'nin kaleden 50 bin, Semâl'in ise 30 bin dinar aldığı rivayet edilmektedir²²⁴. Semâl'in Haleb'ten ayrılmasından sonra ortaya çıkan otorite boşluğundan dolayı kalede büyük bir kargaşa yaşanmış ve saray ve tüccarların malları yağmalanmıştır²²⁵. Müteakiben ed-Dizberî 15 Şaban 429'da (23 Mayıs 1038) Haleb'e girmiştir. Ed-Dizberî şehre geldiğinde kalede mukim Mukalled b. Kâmil b. Mirdâs'ın mukavemeti ile karşılaşmıştır. Elçilerin gidip gelmesinden sonra Mukalled kaleyi ed-Dizberî'ye teslim etmeye ikna olmuştur. Buna rağmen Mukalled, ed-Dizberî'nin anlaşmayı bozmasından korktuğu için Haleb'i terk ederek Semâl'in yanına gitmiştir²²⁶.

Semâl'in Rakka'ya yerleşmesinden sonra ed-Dizberî Haleb'e yapılabilecek olası bir saldırıyı önlemek için Devser Kalesi'ni satın alarak Mirdâsîleri yakından takip etmeye başlamıştır²²⁷. Bu esnada Haleb'i alırken Fâtımîlere danışmadığı için ed-Dizberî ile Fâtımî veziri el-Cercerâ'î'nin arası açılmıştır²²⁸. Bundan dolayı el-Cercerâ'î Bilâdü'ş-Şâm'da görev yapan yöneticiler ile yazışarak ed-Dizberî'ye olan bağlılıklarını sonlandırmalarını istemiştir. Öte yandan vezir, Dımaşk'taki Fâtımî ordusuna da mektup yazarak orduyu ed-Dizberî'ye karşı kışkırtmıştır. Ayrıca Mısır Halifesi Müstansır adına da Semâl'e mektup yazıp, kaledeki tüm malların Mısır'a gönderilmesini emretmiştir²²⁹. İbnü'l-Esîr; *"hükümdarların Anûş Tegin ed-Dizberî'ye saygı göstermesi, Rumların ondan çekinmesi gibi nedenlerden dolayı Halife Müstansır'ın, onun nüfuzunun artmasından korkmasına, ayrıca Fâtımî veziri el-Cercerâ'î'nin de onu kıskanması ile ed-Dizberî'ye karşı muhalefetin oluştuğunu"* söyler²³⁰.

Vezirin bu kışkırtma faaliyetleri kısa süre içinde meyve verince Fâtımî kuvvetleri ed-Dizberî'yi Dımaşk'ta ablukaya almıştır. Bunun üzerine Dımaşk'tan ayrılan ed-Dizberî, yanında bulunan adamları ile Haleb'e yönelmiştir. Mısır'da ed-

²²⁴ İbnü'l-Adîm, 1997 a.g.e., I, s. 215, 216.

²²⁵ İbnü'l-Adîm, 1997 a.g.e., I, s. 216.

²²⁶ İbnü'l-Adîm, 1997 a.g.e., I, s. 216, 217.

²²⁷ Bu seferle ilk defa Şam bölgesindeki tüm beldeler Mısır Fâtımî hâkimiyeti altına girmiştir. Süheyl Zekkar, *el-İmaretü'l Haleb*, Daru'l-Kitabi'l-Arabi, Beyrut 1998, s. 105-109.

²²⁸ İbnü'l-Adîm, 1997 a.g.e., I, s. 219.

²²⁹ İbnü'l-Adîm, 1997 a.g.e., s. 219.

²³⁰ İbnü'l-Esîr, a.g.e., VIII, s. 97.

Dizberî hakkında yapılan olumsuz propaganda nedeniyle ed-Dizberî'nin askerleri arasında da isyan hareketlerinin görüldüğü anlaşılmaktadır. Halkın da desteğini alan bu asiler ed-Dizberî'ye karşı harekete geçmişlerdir. İsyancılara karşı koyamayan ed-Dizberî 40 kölesi ile önce Ba'lebek'e ardından da Hama'ya gitmiştir. Ancak Hama'ya da alınmayan ed-Dizberî, Mukalled b. Münkız'dan destek almıştır. Aldığı iki bin kişilik bir yardımla Haleb'e ilerleyen ed-Dizberî bir süre Haleb'e hükmettikten sonra hastalanarak 15 Cemaziyülevvel 433'te (10 Ocak 1042) vefat etmiştir²³¹. İbnü'l-Adîm, ed-Dizberî'nin ölümünü *Semâl'i Haleb'ten uzaklaştıracak gücü olmadığını düşünmesine ve buna bağlı olarak kendisine arız olan gam ve kederden hastalanmasına* bağlamaktadır²³².

2.1.4. Muizzüdevle Semâl b. Sâlih'in Birinci Emîrliği 433-449 (1042-1057)

İbnü'l-Esîr'e göre ed-Dizberî'nin ölümü ile Suriye'de asayiş bozulmuş, Arap kabileleri arasında tekrar yağma ve isyan olayları görülmeye başlanmıştır. Hatta Muizzüdevle Semâl bu kaotik durumdan istifade ederek Haleb'e sahip olmuştur²³³. Böylece kısa bir aradan sonra Haleb'e yeniden Mirdâsîler hâkim olmuşlardır. Müstansır'ın, ed-Dizberî'ye karşı tutumu, çevresindeki makam hırsına kapılmış adamlarının kışkırtmalarına aldanması kendisine pahalıya mal olmuş, Fâtımîlerin Bilâdü's-Şâm'daki hâkimiyetleri ed-Dizberî'nin ölümü ile büyük oranda sarsılmıştır²³⁴. Ed-Dizberî'nin kölesi Bencûtegîn et-Türkî, ed-Dizberî'nin ölümüne kadar şehri Semâl ve Mukalled'e karşı savunmuşsa da Semâl, Müstansır'dan aldığı ferman ile gelince şehri Semâl'e bırakmak zorunda kalmıştır. Böylece 28 Cemaziyülahir 433'te (22 Şubat 1042) Semâl şehri teslim alınca Mirdâsîler yeniden Haleb'i kontrol altına almışlardır²³⁵. Bu hadiseden kısa bir süre sonra da Mirdâsîlerin şehirdeki otoritesi Bizans ve Fâtımîler tarafından tanınmıştır.

Semâl, Haleb'i almasına rağmen Haleb kalesine sığınan Sebüktegîn'nin yedi aylık mukavemeti ile karşılaşmıştır. Her iki tarafın da yıprandığı bu savaşta Semâl Bizans İmparatoriçesi Teodora'ya elçi gönderip²³⁶ bağlılığını sunmuş ve yardım

²³¹ İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, VIII, s. 98.

²³² İbnü'l-Adîm, 1997 *a.g.e.*, s. 219.

²³³ İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, VIII, s. 98.

²³⁴ Bilinir, *a.g.m.*, s. 46.

²³⁵ İbnü'l-Adîm, 1997 *a.g.e.*, I, s. 220; Tokuş, *a.g.e.*, s. 225;

²³⁶ el-Azîmî, *Azîmî Târîhi Selçuklular Dönemi İlgili Bölümler 430-538*, (çev. Ali Sevim), TTK Yayınları, Ankara 2006, s. 4; İbnü'l-Adîm, *Zübde*, I, s. 222; Tokuş, *a.g.e.*, s. 225;

istemiştir. Bu talepten sonra Teodora, Mirdâsî aile fertlerine bazı rütbelere vermiş ve değerli hediyeler göndermiştir. Bunların devamında ise daha önce kardeşi Nasr'ın Bizans'a gönderdiği yıllık vergiyi ödemeyi de Semâl'e şart koşturmuşur²³⁷. Çok geçmeden Sebüktegîn kendisi için 30, ed-Dizberî'nin adamları için de 32 bin dinar aldıktan sonra kaleyi teslim ederek ayrılmıştır²³⁸. Böylece Haleb Kalesi de Semâl b. Sâlih'in kontrolüne geçmiştir. Semâl'in emirliğinde Haleb'te yaşanan refahtan dolayı Semâl halka karşı cömert davranmıştır²³⁹. Bu dönemde Ba'lebek'te oyulmuş bir taş içinde Yahyâ b. Zekeriyâ'nın (as) mübarek başı bulunmuştur. İlk olarak Humus'a ardından da Haleb'e nakledilen bu baş Haleb Kalesi'ndeki İbrâhîm (as) makamına defnedilmiştir²⁴⁰.

Ed-Dizberî ölünce Müstansır Dımaşk valiliğine Nâsîrüddevle b. Hamdân'ı tayin etmiştir²⁴¹. Müstansır, Semâl'in Haleb'e hâkim olabileceğine dair ferman gönderdiğinde Haleb Kalesi'ndeki tüm malları kendisine göndermesini şart koşturmuştu. Bundan dolayı Semâl kaleyi teslim aldığıında fermâna uygun olarak ele geçirdiği malları Mısır'a göndermiştir. Ancak Semâl, Mısır'a kalenin tamiratı için 75 bin dinar, muhasara esnasında yıpranan ordusunu ikmal etmek için de 30 bin dinar ayırdıktan sonra 200 bin dinar göndermiştir. Bu tutum Müstansır ile Semâl'in arasının açılmasına neden olmuştur²⁴². Bu durumu bir isyan olarak algılayan Müstansır, Nâsîrüddevle b. Hamdân'ı Haleb'e sevk etmiştir. Haleb önlerine ulaşan Nâsîrüddevle ilk karşılaşmada galip gelerek Haleb Kapısı önünde 17 bin kişiyi boğdurtmuşsa da²⁴³ Haleb'i almaya muvaffak olamamıştır. Bu başarısızlıktan sonra Kuveyk Nehri üzerinde bulunan Haleb'e bağlı Saldi köyüne dönen ve burada karargâh kuran Nâsîrüddevle'nin ordusu gece vakti sele maruz kalmış askerler ve hayvanların büyük bir kısmı bu selde telef olmuştur²⁴⁴. Bunun üzerine geri çekilen Nâsîrüddevle, Dımaşk'a gelmiş Receb 440 yılında (Aralık-Ocak 1048-1049)tevkif edilerek Mısır'a gönderilmiştir²⁴⁵. Aynı yıl Humus valisi Şücâüddevle Câfer b.

²³⁷ İbnü'l-Adîm, 1997 *a.g.e.*, I, s. 222,223; Tokuş, *a.g.e.*, s. 226;

²³⁸ İbnü'l-Adîm, 1997 *a.g.e.*, I, s. 221.

²³⁹ İbnü'l-Adîm, 1997 *a.g.e.*, I, s. 222.

²⁴⁰ el-Azîmî, *a.g.e.*, s. 6.

²⁴¹ İbnü'l-Adîm, 1997 *a.g.e.*, I, s. 223.

²⁴² İbnü'l-Adîm, 1997 *a.g.e.*, I, s. 223.

²⁴³ İbnü'l-Adîm, 1997 *a.g.e.*, I, s. 223.

²⁴⁴ el-Azîmî, *a.g.e.*, s. 11; İbnü'l-Adîm, 1997 *a.g.e.*, I, s. 223.

²⁴⁵ Merçil, "Mirdâsîler", s. 150.

Küleyd, Haleb'e taarruz etmiştir. Mukalled b. Kâmil ve Benî Kilâb'ın ileri gelenleri söz konusu saldırganları yenilgiye uğratmış ve Şücâüddeve'yi de katletmişlerdir²⁴⁶.

Mirdâsîler Rebiyülevvel 442'de (Temmuz-Ağustos 1050) Fâtımîlerin Hadım Rıfk komutasında Haleb'e gönderdiği orduyu mağlup etmelerine rağmen Fâtımîlerden çekindikleri için Semâl, hanımı Seyyide Aleviye'yi ve oğlu Vessab'ı Şeyhuddevle Ali b. Ahmed b. el-Eyser ile birlikte 40 bin dinar ve kıymetli mücevherler ile Mısır'a göndermiştir. Bu davranışından dolayı Fâtımîler Haleb ve çevresini Mirdâsîlere bırakmışlardır²⁴⁷. İbnü'l Adîm'in naklettiğine göre "*Fâtımî Halifesi Müstansır, Semâl'in hanımı Seyyide Aleviye'nin davranışlarından ve zekâsından etkilenerek ona büyük ikramlarda bulunmuş, Seyyide'ye istediği şeylerin, kocası Muizzüddeve Semâl'e de Haleb ve ona bağlı yerlerin verilmesine dair bir ferman yazdırmıştır. Müstansır ona hitaben: "Bu Mektup ile her kim işleri hususunda sana vekâlet verdiyse Allah onu başarısızlığa uğratmasın"* demiştir²⁴⁸. Mirdâsî heyetinin mezkûr ziyaretinde Fâtımî Halifesi Müstansır, Semâl ve tüm amcaoğullarına büyük ikramda bulunarak onları onurlandırmış ve Seyyide de amacına ulaşarak dönmüştür²⁴⁹.

Semâl, Fâtımîler ile münasebetlerini düzelttikten sonra 443'te (1051-1052) Şeyhuddevle Ali b. Ahmed b. el-Eyser başkanlığında bir heyeti de Bizans'a yollamıştır. Bu heyet ile birlikte Bizans İmparatoruna yıllık verginin yanı sıra birçok değerli hediyeler de takdim edilmiştir²⁵⁰. Mirdâsîlerin Bizans ve Fâtımîler ile ilişkilerinin müspet olduğu bu zamanda Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey ve Abbâsîler ile sorun yaşayan Arslan el-Besâsîrî, Suriye'ye yönelerek Mirdâsîleri tehdit etmeye başlamıştır. Bahâüddeve b. Adudüddeve'nin Türk asıllı kölesi olan el-Besâsîrî, efendisi sayesinde tanınmış ve önemli mevkilere yükselmişti²⁵¹. Ancak bir süre sonra vezir Reîsürrüesâ Ebu'l-Kâsım İbnü'l-Müslime ve Halife el-Kaîm Biemrillâh ile arası açılmıştır²⁵². 447'de (1055-1056) Reîsürrüesâ'nın Bağdat'taki Türkleri kışkırtması sonucunda Türkler Halife'den izin alarak el-Besâsîrî'nin Bağdat'taki

²⁴⁶ el-Azîmî, *a.g.e.*, s. 11; İbnü'l-Adîm, 1997 *a.g.e.*, s. 224.

²⁴⁷ İbnü'l-Adîm, 1997 *a.g.e.*, I, s. 226.

²⁴⁸ İbnü'l-Adîm, 1997 *a.g.e.*, I, s. 227.

²⁴⁹ Zekkar, 1998 *a.g.e.*, s.119.

²⁵⁰ İbnü'l-Adîm, 1997 *a.g.e.*, I, s. 227; Tokuş, *a.g.e.*, s. 226;

²⁵¹ İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, VIII, s. 208.

²⁵² İbnü'l-Cevzî Abdurrahman, *el-Muntazam fi Târîhi'l-Ümem'de Selçuklular (h.430-485/ 1038-1092)*, (çev. Ali Sevim), TTK Yayınları, Ankara 2014, s.39; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, VIII, s. 197.

evini yağmalamıştır²⁵³. Bundan dolayı el-Besâsîrî, Vasıt'a gidince Bağdat'ta büyük karışıklıklar çıkmış ve el-Besâsîrî'nin hâcibi Dübeys b. Mezyed öldürülmüştür²⁵⁴. Bağdat'ta yaşanan bu olumsuzluklar Tuğrul Bey'in Irak'a hâkim olmasının önünü açmıştır²⁵⁵. El-Besâsîrî bu hadiseden sonra Rahbe'ye yönelmiştir²⁵⁶. Mirdâsî Emîri Semâl gelişmelerden dolayı el-Besâsîrî'ye Rahbe'yi teklif ederek kurtulmak istemesine rağmen sonuç alamamıştır. Buna rağmen Semâl, el-Besâsîrî'yi iyi karşılamış ve ona değerli hediyeler takdim etmiştir²⁵⁷. Kış mevsimini Fırat Nehri kıyısında geçiren el-Besâsîrî, daha sonra maiyetindeki Arap ve Türkmenlerden müteşekkil kalabalık bir ordu ile Tuğrul Bey'in ayrıldığı Bağdat'a yönelmiştir²⁵⁸. Bunun öncesinde el-Besâsîrî daha önce Semâl'in teklif ettiği Rahbe'yi 448'de (1056-1057) alarak ailesini buraya iskân ettirmiştir²⁵⁹.

Başarılı idaresine rağmen Benî Kilâb ile anlaşmazlık yaşadığı anlaşılan Semâl, Beyrut, Cübeyl ve Akkâ'ya karşılık Haleb'i Fâtımîlere bırakmıştır (448/1056-1057)²⁶⁰. Fâtımîler, Haleb'i teslim almak için el-Hasan b. Ali b. Mülhem b. Ukaylî, Aynuddevle Ebü'l-Hasan Ali b. Ukayl ve kadı Ebû Muhammed Abdullah b. İyâd görevlendirmişlerdir²⁶¹. Söz konusu heyetin Haleb'e ulaşmasından sonra Semâl Haleb'i teslim ederek²⁶² Mısır'a gitmiştir. Müstansır, Mısır'a ulaşan Semâl'e ikramlarda bulunmuş ve Mısır yolculuğu süresince günlük 300 dinar ile çok kıymetli mal ve mücevherler bahşetmiştir²⁶³.

2.1.5. Fâtımîlerin İkinci Haleb Hâkimiyeti 449-453 (1057-1060)

Müstansır'ın Haleb'i almak için gönderdiği naiblerinden İbn Mülhem Haleb'i kontrol altına aldıktan sonra şehir halkına adaletli davranmış, kent surlarına birçok

²⁵³ el-Azîmî, *a.g.e.*, s. 15; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, VIII, s. 178.

²⁵⁴ el-Azîmî, *a.g.e.*, s. 15; El-Azîmî (s.15) 447 (1055-1056) tarihinde Dübeys İbn Mezyed'in öldürüldüğünü söylerken, İbnü'l-Esîr *el-Kâmil*'de 15 Ocak 1060'ta el-Besâsîrî ile Dübeys İbn Mezyed'in Kufe'yi talan ettiğinden bahseder. Onun anlatımına göre 1060 yılında Dübeys İbn Mezyed hâlâ sağdır, bkz. İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, VIII, s. 207.

²⁵⁵ İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, VIII, s. 178.

²⁵⁶ İbnü'l-Kâlanisî, *a.g.e.*, s. 86; Tokuş, *a.g.e.*, s. 226.

²⁵⁷ İbnü'l-Adîm, 1997 *a.g.e.*, I, s. 230.

²⁵⁸ el-Azîmî, *a.g.e.*, s. 16.

²⁵⁹ İbnü'l-Adîm, 1997 *a.g.e.*, I, s. 230.

²⁶⁰ Merçil, "Mirdâsîler", s. 150; İbnü'l-Adîm, 1997 *a.g.e.*, I, s. 232; Tokuş, *a.g.e.*, s. 227.

²⁶¹ İbnü'l-Adîm, 1997 *a.g.e.*, I, s. 232, 233.

²⁶² İbnü'l-Kâlanisî, *a.g.e.*, s. 86.

²⁶³ İbnü'l-Adîm, 1997 *a.g.e.*, I, s. 235.

yeni burç inşa etmiştir²⁶⁴. Haleb'in Fâtımîlerin eline geçtiği bu tarihlerde el-Besâsîrî 8 Zilkade 450'de (27 Aralık 1058) Bağdat'a girmiştir²⁶⁵. Halife el-Kaîm'i hapsedip, amcasını astıran el-Besâsîrî, Bağdat'ta Şîh Fâtımîler adına hutbe okutmuştur²⁶⁶. İbnü'l-Adîm, Benî Kilâb'tan bazı kimselerin el-Besâsîrî gibi cesur ve sinsî birine daha önce rastlamadıklarını anlattıklarını kaydetmektedir²⁶⁷. Bütün bunlara rağmen Tuğrul Bey'in Bağdat'a avdetinden sonra gönderdiği birlikler el-Besâsîrî'yi Zilhicce 451'de (Ocak 1060) öldürmüşlerdir. Ardından da el-Besâsîrî'nin kesik başını, Tuğrul Bey'e getirmişlerdir²⁶⁸. Beyni çıkarıldıktan sonra yıkanan kafatası da 15 Zilhicce 451'de (22 Ocak 1060) Bağdat sarayına gönderilmiştir²⁶⁹. Bir sopa üzerine asılan kesik başı şehirde dolaştırıldıktan sonra Bâbü Nûbe'de teşhir edilmiştir²⁷⁰. El-Besâsîrî'nin öldürülmesi ile Abbâsîler ve Selçukluların yanı sıra Mirdâsîler de büyük bir tehditte kurtulmuşlardır. El-Besâsîrî'nin ortadan kaldırılmasından sonra Sâlih b. Mirdâs'ın oğlu 'Atiyye, Rahbe'ye gelmiş²⁷¹ ve el-Besâsîrî'nin Rahbe'de bıraktığı silahlar ve kıymetli eşyalara el koymuştur²⁷².

Buna karşın bazı Benî Kilâb mensupları da Haleb'i Fâtımîlerden almak ve Nasr b. Sâlih'in oğlu Mahmûd b. Nasr'ı Haleb'in başına geçirmek için çalışmalara başlamışlardır²⁷³. Mahmûd ilk olarak beraberinde Manî' b. Mukalled ile Cemaziyülevvel 452'de (Haziran-Temmuz 1060) Haleb'e yürümüş ve başarısız olarak çekilmiştir. Ancak Haleb'deki ahdâs birlikleri²⁷⁴ ile İbn Mülhem arasında yaşanan sorunlardan dolayı ahdâslar Mahmûd b. Nasr'ı Haleb'e davet etmişlerdir²⁷⁵.

²⁶⁴ İbnü'l-Adîm, 1997 *a.g.e.*, I, s. 234.

²⁶⁵ İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, VIII, s. 201.

²⁶⁶ el-Azîmî, *a.g.e.*, s. 16.

²⁶⁷ İbnü'l-Adîm, 1997 *a.g.e.*, I, s. 230.

²⁶⁸ İbnü'l-Cevzî, *a.g.e.*, s. 63; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zaman fî Târîhi'l-Âyan*, (nşr. Ali Sevim), TTK Yayınları, Ankara 1968, s. 67;

²⁶⁹ İbnü'l-Kâlanisî, *a.g.e.*, s. 90.

²⁷⁰ İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, VIII, s. 207. Zekkar, *a.g.e.*, s. 124-125.

²⁷¹ İbnü'l-Kâlanisî, *a.g.e.*, s. 90.

²⁷² İbnü'l-Adîm, 1997 *a.g.e.*, I, s. 234.

²⁷³ İbnü'l-Adîm, 1997 *a.g.e.*, I, s. 234, 235.

²⁷⁴ Haleb şehri milis kuvvetleri, İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, VII, s. 521; Hişâm b. Abdülmelik (724-743) zamanında büyük merkezler dışındaki bölgelerde güvenliği sağlamak için "ahdâs" adıyla sâhibü'l-ahdâs yahut vâli'l-ahdâsın idaresinde bir nevi jandarma teşkilâtı olarak kurulmuştur. Merkezler dışındaki bölgeler karışıklıklara ve dış saldırılara daha açık olduğundan askerî yönü ağır basan ahdâs, şurta ile ordu arasında bir nitelik taşıyor ve her ikisiyle de yakın ilişki içerisinde bulunuyordu. Metin Yılmaz, "Şurta", *DİA*, Cilt. XXXIX. İstanbul 2010, s. 242-244.

²⁷⁵ İbnü'l-Adîm, 1997 *a.g.e.*, I, s. 235; Tokuş, *a.g.e.*, s. 227.

Böylece Mirdâsîler, Cemaziyülahir 452'de (Temmuz 1060) yeniden Haleb'e girmişlerdir²⁷⁶.

2.1.6. Reşîdüddeve Mahmûd b. Nasr Dönemi 453 (1060-Birinci Hâkimiyeti)

Mahmûd'un Haleb'e girmesinden sonra İbn Mülhem Haleb Kalesi'ne sığınarak Fâtımîlerden yardım istemiştir²⁷⁷. Bunun üzerine Fâtımîler, Nâsîrüddevle b. Hamdân komutasında kalabalık bir orduyu Haleb'e sevk etmişlerdir. Fâtımî kuvvetlerinin Haleb'e yönelmesinden sonra Mahmûd şehirden çıkarak doğuya gitmiştir. Bundan istifade eden İbn Mülhem ise kaleden inerek şehri yağmalayıp ihanet eden ahdaslardan birçok kişiyi öldürtmüştür²⁷⁸. Bu hadiseden kısa bir süre sonra Nâsîrüddevle b. Hamdân da Haleb'e ulaşmış ve şehri kuşatmıştır. İbnü'l-Adîm onun da şehri yağmalamak istediğini ancak kendisine: "*İbn Mülhem ve ashâbı senden erken davrandı, sana ve ashâbına şöhretten başka bir şey kalmadı*" denilince şehri yağmalamaktan vazgeçtiğini kaydetmektedir²⁷⁹. Haleb'e giren Nâsîrüddevle Haleblilerden Mahmûd'un tehdidini ortadan kaldırmak için 50 bin dinar istemiştir. Halkın bu isteğe karşılık vermemesi üzerine Nâsîrüddevle, Mahmûd tehdidini ortadan kaldırıp döndükten sonra Haleb halkından intikam alacağını söyleyerek Mahmûd'un üzerine yürümüştür²⁸⁰. Funeydik'te konaklayan Nâsîrüddevle, Benî Tayy' ve Benî Kelb kabilelerine mağlup olunca askerleri tarafından yalnız bırakılmış ve yenilerek Mahmûd'a esir düşmüştür (Şaban 452/ Ağustos-Eylül 1060)²⁸¹. Bu hezimet ile Fâtımîler Bilâdü's-Şâm'ın kuzeyindeki hâkimiyetlerini tamamen kaybetmişlerdir²⁸².

Mahmûd, Funeydik'te tutsak edilen Nâsîrüddevle'yi 2.700 dinar gibi düşük bir meblağa satın almıştır²⁸³. Akabinde Haleb'e doğru ilerleyen Mahmûd amcası 'Atiyye'nin Haleb'e vardığını 30 Receb 452'de (30 Ağustos 1060) şehri İbn Mülhem'den teslim aldığını öğrenmiştir. Haleb önlerine ulaşan Mahmûd 1 Şaban

²⁷⁶ İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, VIII, s. 215.

²⁷⁷ İbnü'l-Adîm, 1997 *a.g.e.*, I, s. 235, 236.

²⁷⁸ İbnü'l-Adîm, 1997 *a.g.e.*, I, s. 236.

²⁷⁹ İbnü'l-Adîm, 1997 *a.g.e.*, I, s. 237; İbnü'l-Esîr Nâsîrüddevle'nin Haleb şehrini yağmaladığını söyler. İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, VIII, s. 215.

²⁸⁰ İbnü'l-Adîm, 1997 *a.g.e.*, s. 237

²⁸¹ İbnü'l-Kâlanîsî, *a.g.e.*, s. 90; El-Azîmî, *a.g.e.*, s. 18; İbnü'l-Adîm, 1997 *a.g.e.*, I, s. 237.

²⁸² Merçîl, "Mirdâsîler", s. 150.

²⁸³ İbnü'l-Adîm, 1997 *a.g.e.*, I, s. 237.

452'de (31 Ağustos 1060) 'Atiyye'yi yenerek 2 Şaban 452'de (1 Eylül 1060) Haleb'e girmiştir. İbnü'l-Adîm *bu hadiseyi yani üç gün içerisinde üç ayrı emirin aynı şehre sahip olmasını tarihte benzerine az rastlanan olaylardan saymaktadır*²⁸⁴. Haleb şehrini alan Mahmûd iç kalede bulunan İbn Mülhem ve Rüknu'ddevle'yi muhasara altına almıştır. İbn Mülhem ve Rüknu'ddevle Mısır'dan bekledikleri yardımı alamayınca Benî Kilâb'ın ileri gelenlerinden bazılarının çocuklarının rehine verilmesi karşılığında kaleyi teslim etmişlerdir²⁸⁵. Böylece Haleb'e tamamen hâkim olan Mahmûd esir aldığı emîrlere ihsanlarda bulunarak onları Mısır'a göndermiştir. Söz konusu esirlerin içerisinde Nasirüddeve b. Hamdân da bulunmaktaydı²⁸⁶. Nâsirüddeve Mısır'a döndükten sonra Müstansır tarafından Dimaşk'a vali tayin edilmiştir²⁸⁷.

2.1.7. Muizzüddeve Semâl b. Sâlih İkinci Emîrliği 453-454 (1061-1062)

Daha önce ifade ettiğimiz gibi Fâtımî Halifesi Müstansır Beyrut, Cubeyl ve Akka'ya karşılık Haleb'i Muizzüddeve Semâl'den teslim almıştı. Ancak Semâl'in yeğeni Mahmûd b. Nasr, Haleb'i ele geçirince Müstansır anlaşmanın geçerliliğini yitirdiğini söylemiştir²⁸⁸. Bu durumdan Müstansır'ın adamlarını sorumlu tutan Semâl, Haleb'i almak için Müstansır'dan mal isteyerek kendisini desteklemesini talep etmiştir. Bunun üzerine Müstansır, Semâl'e bazı unvanlar vererek onu Haleb'e göndermiştir²⁸⁹. Mısır'dan harekete geçen Semâl, Humus ve Hamâ üzerinden Ma'aratu'n-Numân'a gelmiştir. Bu sırada Benî Kilâb'ın ileri gelenlerine mektuplar yazarak onları yanına çekmeye çalışmıştır²⁹⁰. Öte yandan Haleb'i teslim etmesi için Mahmûd'a haber yollamıştır. Mahmûd, amcasının Araplardan aldığı destekle güçlendiğini görünce Ebû Muhammed b. Hafâcî adlı elçisini Bizans İmparatoru'na

²⁸⁴ İbnü'l-Adîm, 1997 *a.g.e.*, I, s. 238.

²⁸⁵ İbnü'l-Adîm, 1997 *a.g.e.*, I, s. 238.

²⁸⁶ İbnü'l-Adîm'e göre Mahmûd, Nasirüddeve b. Hamdân'ı, amcası Semâl'in Haleb'i kuşatması sonucunda kendisine yardıma gelen Mani' b. Şebab b. Vessâb'ın isteği ile serbest bırakmıştır. İbnü'l-Adîm, Mahmûd'un onu birçok hediye ile taltif ederek Mısır'a gönderdiğini anlatır (İbnü'l-Adîm, *Zübde*, I, s. 241). Ancak İbnü'l-Kâlanisî, (*Zeylu Târîhu Dimaşk*, s. 90) ve İbnü'l-Esir (*el-Kâmil fi't-Târîh*, VIII, s. 215) Nasirüddeve b. Hamdân'ın hor ve zelil olarak Mısır'a döndüğünü naklederler.

²⁸⁷ İbnü'l-Adîm, 1997 *a.g.e.*, I, s. 239.

²⁸⁸ İbnü'l-Adîm, 1997 *a.g.e.*, I, s. 239, 240.

²⁸⁹ İbnü'l-Adîm, 1997 *a.g.e.*, I, s. 240.

²⁹⁰ İbnü'l-Adîm, 1997 *a.g.e.*, I, s. 240.

göndererek yardım istemiştir²⁹¹. Ancak el-Hafâcî, Semâl'in Haleb'i almasına kadar dönmemiş²⁹² ve Bizans'tan herhangi bir yardım ulaşmamıştır²⁹³.

Semâl ilk kuşatmada Haleb'i almaya muvaffak olamadıysa da Mahmûd'un amcasına karşı yardım toplamak üzere Haleb'ten ayrılmasından sonra yeniden Haleb'i muhasara etmiştir. Bu son karşılaşmadan Semâl, Mahmûd'u Haleb dışında bozguna uğratmış ve Haleb ahdas birliğinden birçok kişiyi de tutsak etmiştir²⁹⁴. Bu karşılaşma öncesinde Mahmûd daha önce Nâsırüddeve'ye destek veren Mani' b. Mukalled'den, Semâl'e karşı da kendisine yardım etmesini istemiştir. Ancak Mani', Semâl ile görüşeceğini söyleyip ayrıldıktan sonra naibi ile Mahmûd'a haber göndererek, Arap geleneğine göre amcaya karşı savaşmanın babaya karşı savaşmak olduğunu beyan etmiş ve Mahmûd'a istediği desteği vermemiştir²⁹⁵. İbnü'l-Adîm *Mahmûd'un bu duruma çok üzüldüğünü ve şair Ebu'l-Âla' b. Sümmân'a, Mani' b. Mukalled'i kınayan bir şiir yazdırdığını* nakleder²⁹⁶. Benî Kilâb'ın araya girmesi ile 24 Rebiyülevvel 453'te (18 Nisan 1061) taraflar anlaşmaya varmış ve Semâl 1 Rebiyühahir 453'te (25 Nisan 1061) bir kez daha Haleb'e hâkim olmuştur²⁹⁷. Özellikle Bizans'a ve Antakya Rumlarına karşı başarılı mücadeleler veren Semâl, Zilkade 454'te (Kasım 1062) hastalanınca kardeşi Ebû Züâbe 'Atiyye b. Sâlih'i yerine emir tayin ettikten sonra 28 Zilkade 454'te (29 Kasım 1062) vefat etmiştir²⁹⁸. Ölümünden sonra vasiyeti üzerine yerine kardeşi Ebû Züâbe 'Atiyye geçmiştir²⁹⁹.

2.1.8. Ebû Züâbe 'Atiyye b. Sâlih Dönemi 454-457 (1062-1065)

İkinci kez Haleb yönetimini kaybettiği anlaşılan Mahmûd amcası Semâl'den sonra diğer amcası 'Atiyye ile mücadeleye girdiği görülmektedir. Bu esnada amcası 'Atiyye'ye elçi gönderip, "*Semâl'in Haleb'i kendisine geri vermek şartı ile teslim aldığı, çünkü kendisinin Haleb'i Fâtımîlerden kılıçla aldığı ve bu nedenle Haleb*

²⁹¹ el-Azîmî, *a.g.e.*, s. 19; Tokuş, *a.g.e.*, s. 227.

²⁹² İbnü'l-Adîm, 1997 *a.g.e.*, I, s. 240; Tokuş, *a.g.e.*, s. 227.

²⁹³ İbnü'l-Adîm, 1997 *a.g.e.*, I, s. 240.

²⁹⁴ İbnü'l-Adîm, 1997 *a.g.e.*, I, s. 241.

²⁹⁵ İbnü'l-Adîm, 1997 *a.g.e.*, I, s. 242.

²⁹⁶ İbnü'l-Adîm, 1997 *a.g.e.*, I, s. 242, 243.

²⁹⁷ İbnü'l-Adîm, 1997 *a.g.e.*, I, s. 243.

²⁹⁸ el-Azîmî, *a.g.e.*, s. 19; İbnü'l-Adîm, 1997 *a.g.e.*, I, s. 246; İbnü'l-Esîr (*el-Kâmil fi't-Târîh*, VII, 522; VIII, s. 215) ve İbnü'l-Kâlanîsî, (*Zeylu Tarihu Dimaşk*, s. 90) İbnü'l-Adîm'in aksine onun eceli ile değil Mahmûd tarafından öldürüldüğünü naklederler.

²⁹⁹ İbnü'l-Adîm, 1997 *a.g.e.*, I, s. 246.

emirliği hakkının kendisine ait olduğunu” söylemiřtir³⁰⁰. Ancak ‘Atiyye, Mahmûd’un Benî Kilab’tan bu hususta şahit göstermesine rağmen söz konusu teklifi kabul etmemiştir. Mûteakiben ‘Atiyye yeğeni Mahmûd’un obasına ani bir baskın yaparak onu hezimete uğratmıştır. Bu çekişmeler devam ederken Mani’ b. Mukalled’in, Mahmûd ile ittifak kurması hadiselerin seyrini deđiřtirmiřtir³⁰¹. Bõylece Mani’nin katılımı ile güçlenen ve cesaretlenen Mahmûd, Haleb’i ihata etmiştir. Bu kuşatmada Mani’ b. Mukalled kaleden atılan bir mancınık taşı ile öldürülünce³⁰² daha önce vasiyet ettiği üzere tüm malı ‘Atiyye’ye verilmiştir. Bu tereke hakkında bilgi veren İbnü’l-Adîm *sadece ikta topraklarının gelirinin 80 bin dinar olduğunu* kaydetmiřtir³⁰³.

Haleb’i almak için girişimlerini sürdüren Mahmûd, Tell-Hâlid’deki ikameti esnasında yeniden amcası ‘Atiyye’nin saldırısına uğrayınca Benî Kilâb ile birlikte tekrar Haleb’i kuşatmıştır. şehre gıda naklini engelleyen Mahmûd, bu şekilde halkı ve ‘Atiyye’yi baskı altında tutmuştur. Söz konusu problemlerden dolayı ‘Atiyye şehri teslim etmemeleri için ahdaslara gıda yardımında bulunarak önlem almaya çalışmıştır. Ancak uzun süren abluka sonucunda şehirde açlık ve susuzluk ortaya çıkınca ‘Atiyye yeğeni Mahmûd ile anlaşmaya razı olmuştur. Bu muahedeye göre; Haleb, Rahbe, Bâlis, ‘Azâz, Kınnesrin ve Menbic ‘Atiyye’ye bunların dışında kalan yerlerin ise Mahmûd’a verilmesi kararlařtırılmıřtır³⁰⁴. Mahmûd, Benî Kilâb’ın ileri gelenlerinin arabuluculuğu ile kendisine sunulan bu iktaları kabul ederek Haleb’in yönetimini amcası ‘Atiyye’ye bırakmak zorunda kalmıştır.

Bu sulh anlaşmasına rağmen ‘Atiyye yeğeni Mahmûd’u bir tehdit olarak algılayıp ondan kurtulmanın yollarını aramaya koyulmuştur. Bu gaye ile Melik et-Türk olarak bilinen Hânođlu Harun et-Türkmanî³⁰⁵ adlı bir Türk komutan ile ittifak kurmuřtur³⁰⁶. Bõylece Hânođlu Harun, ‘Atiyye’nin daveti ile Bilâdü’ş-şâm’a gelmiştir. Bu hadiseyi İbnü’l-Adîm *“Türklerin şam bölgesine ilk girişi”* olarak

³⁰⁰ İbnü’l-Adîm, 1997 *a.g.e.*, I, s. 247.

³⁰¹ İbnü’l-Adîm, 1997 *a.g.e.*, I, s. 248.

³⁰² İbnü’l-Kâlanisî, *a.g.e.*, s. 92; El-Azîmî, *a.g.e.*, s. 19; İbnü’l-Adîm, 1997 *a.g.e.*, I, s. 248.

³⁰³ İbnü’l-Adîm, 1997 *a.g.e.*, I, s. 248.

³⁰⁴ İbnü’l-Adîm, 1997 *a.g.e.*, I, s. 250.

³⁰⁵ Ali Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, TTK Basımevi, Ankara 1983, s. 35.

³⁰⁶ İbnü’l-Kâlanisî, *a.g.e.*, s. 92; El-Azîmî, *a.g.e.*, s. 19; Sibî İbnü’l-Cevzî, *a.g.e.*, s. 122; İbnü’l-Adîm, 1997 *a.g.e.*, I, s. 250; Tokuş, *a.g.e.*, s. 228.

hikâye etmektedir³⁰⁷. Yapılan anlaşma doğrultusunda ‘Atiyye, İbn Hân’ın emrindeki Oğuz atlı askerlerinin masrafları için aylık 11 bin altın vermeyi kararlaştırmıştır³⁰⁸. ‘Atiyye’nin, Türkler ile ittifak kurması üzerine Mahmûd bölgedeki Araplar ve Benî Kilâb nezdinde ‘Atiyye’nin, *Türkleri Bilâdü’ş-Şâm’a getirtmek suretiyle bölgedeki üstünlüğü ve nüfuzu Türklere verdiği* propagandasını yaparak ordu toplamaya çalışmıştır³⁰⁹. Bu faaliyetler ile Haleb’i almanın hesaplarını yapan Mahmûd Haleb’i kuşatmış ancak İbn Hân’ın başarılı mukavemetinden dolayı muvaffak olamamıştır. İbn Hân’ın desteğinden dolayı Mahmûd, ‘Atiyye’ye karşı koyamayacağını anlayınca³¹⁰ Haleb emirliği arzusundan vazgeçmiş³¹¹ ve amcası ‘Atiyye ile anlaşma yapmaya razı olmuştur. Bir öncekine benzer olduğu anlaşılan anlaşmaya göre; daha önce verilen yerlere ek olarak Esârib Mahmûd’a; Haleb, A’zâz, Menbic, Bâlis ve Rahbe de ‘Atiyye’ye bırakılmıştır (Muharrem 457/Ocak 1065)³¹².

‘Atiyye, İbn Hân’ın yardımıyla yeğeni Mahmûd’u saf dışı bırakıp Bizans’a tabi³¹³ Kemnun’u fethederek büyük bir miktarda ganimetle Haleb’e dönmüştür³¹⁴. İbn Hân’ın başarılarından sonra Türklerin Haleb’e yerleşmelerinden sonra ahdas güçleri, Halebliler ve ‘Atiyye tedirgin olmuş³¹⁵ ve Haleb’in Türklerin eline geçme ihtimalinden dolayı endişelenmeye başlamışlardır³¹⁶. Bu gelişmelerden dolayı ‘Atiyye, ahdasları İbn Hân’a karşı kışkırtmıştır. Bu kışkırtmalardan sonra Safer 457’de (Ocak-Şubat 1065) ahdas kuvvetleri bir gece vakti yaptıkları baskın ile İbn Hân’a bağlı askerlerin bir kısmını öldürüp mallarını da gasp etmişlerdir³¹⁷. Bu saldırıdan kurtulan İbn Hân, ‘Atiyye’den intikam alacağına dair yemin ettikten sonra Haleb’den çıkmıştır³¹⁸. İbnü’l-Adîm, beklemediği ihanet karşısında Haleb’den ayrılan İbn Hân’ın, Haleb surlarının altında “*ey ‘Atiyye! bana ve adamlarıma ihanet*

³⁰⁷ İbnü’l-Adîm, 1997 *a.g.e.*, s. 250; Sevim, 1983 *a.g.e.*, s. 35; Tokuş, *a.g.e.*, s. 229.

³⁰⁸ Sıbt İbnü’l-Cevzî, *a.g.e.*, s. 122.

³⁰⁹ Sevim, 1983 *a.g.e.*, s. 38.

³¹⁰ İbnü’l-Adîm, 1997 *a.g.e.*, I s. 250; Tokuş, *a.g.e.*, s. 229.

³¹¹ Sevim, 1983 *a.g.e.*, s. 38.

³¹² İbnü’l-Kâlanisî, *a.g.e.*, s. 92; İbnü’l-Adîm, 1997 *a.g.e.*, I, s. 250, 251.

³¹³ Sevim, 1983 *a.g.e.*, s. 38.

³¹⁴ İbnü’l-Adîm, 1997 *a.g.e.*, I, s. 251;

³¹⁵ el-Azîmî, *a.g.e.*, s. 20; İbnü’l-Adîm, 1997 *a.g.e.*, I, s. 251;

³¹⁶ Sıbt İbnü’l-Cevzî, *a.g.e.*, s. 122; Sevim, 1983 *a.g.e.*, s. 38.

³¹⁷ el-Azîmî, *a.g.e.*, s. 20; İbnü’l-Adîm, 1997 *a.g.e.*, I, s. 251; Tokuş, *a.g.e.*, s. 229;

³¹⁸ İbnü’l-Adîm, 1997 *a.g.e.*, I, s. 251; Sevim, 1983 *a.g.e.*, s. 38.

*etmedin mi? Vallahi ben seni en kötü hükümle o kaleden indireceğim*³¹⁹” şeklinde bağırıldığını nakletmektedir.

Haleb’i terk eden İbn Hân, ‘Atiyye’den intikam almak için Mahmûd ile ittifak kurmaya karar vermiştir³²⁰. Bu maksatla daha önce ‘Atiyye ile birlikte hareket ettiği için Mahmûd’dan özür dilemiş ve ona anlaşma yapmayı önermiştir³²¹. Ancak İbn Hân ve adamları el-Cezîre’ye gitmek isterken Benî Nümeyr’in taarruzuna maruz kalarak geri dönmüşlerdir. Bu sırada 20 bin kişilik bir Bizans birliği ile karşılaşmışlardır³²². Pusuya yatan Bizans ordusu ile savaştan İbn Hân az sayıda kayıp ile kurtulabilmiştir³²³. Sermîn’de bulunan Mahmûd³²⁴ bu sırada kendisine iltihak eden İbn Hân ile Trâbluşşam’a hareket etmiştir³²⁵. Mahmûd, İbn Hân ve Türkmenler ile Merc-i Dâbık’a ulaştığında amcası ‘Atiyye’nin Haleb’ten çıkararak kendisine doğru ilerlediğini öğrenmiştir. İki taraf 11 Cemaziyülahir 457’de (20 Mayıs 1065) karşılaştığında ‘Atiyye hezimete uğrayarak Haleb’e çekilmiştir³²⁶. Mahmûd, amcasını takip ederek Haleb önlerine geldiğinde³²⁷ Fâtımî Halifesi Müstansır’dan hediye ve unvanlar getiren elçiler ile bir araya gelmiştir³²⁸. Üç aydan fazla Haleb’i muhasarasında şehirde baş gösteren açlık probleminden dolayı ‘Atiyye anlaşma teklifinde bulunmuştur. Ancak muahede için ‘Atiyye, İbn Hân ve Türklerin Haleb’e girmemesini şart koşmuş ve Mahmûd da bunu kabul etmiştir³²⁹. Anlaşmaya sadık kaldığı anlaşılan Mahmûd söz verdiği gibi İbn Hân’ın Haleb’e girmesine izin vermemiştir³³⁰. Haleb’in düşmesinde gösterdiği gayretten dolayı İbn Hân’a Ma’aratu’n-nu’man ikta olarak verilmiştir³³¹. Bundan sonra İbn Hân beraberindeki 1000 kişilik bir ordu ile Ma’aratu’n-nu’man’a gitmiştir³³². Müteakiben Atiyye’ye

³¹⁹ İbnü’l-Adîm, 1997 *a.g.e.*, I, s. 251.

³²⁰ Sıbt İbnü’l-Cevzî, *a.g.e.*, s. 122; Tokuş, *a.g.e.*, s. 229.

³²¹ İbnü’l-Kâlanisî, *a.g.e.*, s. 92; Sevim, 1983 *a.g.e.*, s. 39.

³²² İbnü’l-Adîm, 1997 *a.g.e.*, I, s. 251.

³²³ İbnü’l-Adîm, 1997 *a.g.e.*, I, s. 251.

³²⁴ İbnü’l-Adîm, 1997 *a.g.e.*, I, s. 251; İbnü’l-Esîr, Mahmûd’un bu sırada Harran’da Benî Numeyr kabilesinden olan dayılarının yanında olduğunu ve İbn Hân’ın orada Mahmûd’a katıldığını nakleder. İbnü’l-Esîr *a.g.e.*, VII, 522.

³²⁵ İbnü’l-Kâlanisî, *a.g.e.*, s. 92; El-Azîmî, *a.g.e.*, s. 20.

³²⁶ İbnü’l-Adîm, 1997 *a.g.e.*, I, s. 252.

³²⁷ Bu Mahmûd’un Haleb’i üçüncü kez kuşatmasıdır. El-Azîmî, *a.g.e.*, s. 20.

³²⁸ İbnü’l-Adîm, 1997 *a.g.e.*, s. 252.

³²⁹ Sıbt İbnü’l-Cevzî, *a.g.e.*, s. 124.

³³⁰ Sevim, 1983 *a.g.e.*, s. 41.

³³¹ Sıbt İbnü’l-Cevzî, *a.g.e.*, s. 124; İbnü’l-Adîm, 1997 *a.g.e.*, I, s. 253.

³³² İbnü’l-Adîm, 1997 *a.g.e.*, I, s. 252.

Haleb'in doğu ve kuzeyindeki tüm topraklarla birlikte 'Azâz, Menbic, Rahbe ve Bâlis verilirken, yeğeni Mahmûd'a da Haleb ve Haleb'in güneyi bırakılmıştır³³³. Böylece Mahmûd b. Nasr 15 Ramazan 457'de (20 Ağustos 1065) ikinci kez Haleb'e hâkim olmuştur³³⁴. Mahmûd'un Haleb'e yerleşmesinden sonra Fâtîmîler ve Abbâsîler hediyeler göndermişlerdir³³⁵.

2.1.9. Mahmûd b. Nasr'ın İkinci Haleb Hâkimiyeti 457-467 (1065-1075)

Mahmûd'un Haleb'e gelmesinden sonra bazı Benî Kilâb mensupları 'Atiyye ve yeğeni Mahmûd'un arasını açmaya çalışmışlardır³³⁶. Ancak 'Atiyye Benî Kilâb'ın daha önce birçok kez kendisine ihanet ettiğini bildiğinden hanedanın zarar görmemesi için bu tahriklere kapılmamış ve Mahmûd ile savaşmaktan imtina etmiştir³³⁷. Bu sırada kendisine katılan İbn Hân ile güçlenen Mahmûd Muharrem 459'da (Kasım-Aralık 1066) Fâtîmî Halifesi Müstansır'dan, İbn Hân ve Türkmenleri Haleb ve çevresinden uzaklaştırması, hazineye para göndermesi ve sınır komşusu olan Bizans'a gaza yapmasını isteyen bir mektup almıştır³³⁸. Bu mektuba Mahmûd; *"İbn Hân ve maiyetinin kendisinden daha güçlü olduklarını ve olası tehditlere karşı onlardan faydalandığını, 'Atiyye ile girdiği savaşta ekonomik olarak borca girdiğini, borcu bitince hazineye para aktaracağını, Bizans ile gaza konusunda da oğlunun Bizans'tan aldığı borç mukabilinde Bizans'ta rehin bırakıldığını ve ancak borcu ödeyip oğlunu geri aldıktan sonra gaza yapabileceğini"* söyleyerek cevap vermiştir. Müstansır bu durumu isyan olarak algılayıp Bedrû'l-Cemâlî komutasında bir orduyu Dımaşk'tan Haleb'e sevk etmiştir. Öte yandan Bedrû'l-Cemâlî de 'Atiyye'ye haber gönderip Mahmûd'un üzerine yürümesini ve kendisi ile buluşmak üzere yola çıktığını söylemiştir³³⁹. Bunun üzerine 'Atiyye, Benî Kilab'tan aldığı destek ile Haleb'e doğru yönelmiştir. Bu gelişmeleri öğrenen Mahmûd ise İbn Hân ve Türkmenler ile birlikte Haleb'ten ayrılmıştır. İki taraf karşı karşıya geldiğinde Kadı İbn Ammar'ın aracılığı ile taraflar bir kez daha anlaşmaya varmıştır. Yapılan anlaşmaya göre; her iki taraf da Fâtîmî Halifesine tabi olacak, 'Atiyye'ye, Rahbe ve

³³³ İbnü'l-Adîm, 1997 a.g.e., I, s. 252; Tokuş, a.g.e., s. 229;

³³⁴ Sibt İbnü'l-Cevzî, a.g.e., s. 124; İbnü'l-Adîm, 1997 a.g.e., I, s. 252.

³³⁵ el-Azîmî, a.g.e., s. 21.

³³⁶ İbnü'l-Adîm, 1997 a.g.e., I, s. 254.

³³⁷ İbnü'l-Adîm, 1997 a.g.e., I, s. 254.

³³⁸ Sibt İbnü'l-Cevzî, a.g.e., s. 132; Sevim, 1983 a.g.e., s. 42.

³³⁹ Sibt İbnü'l-Cevzî, a.g.e., s. 133; Sevim, 1983 a.g.e., s. 43.

Bâlis'e ek olarak Rakka ve Fırat Nehri üzerinde bazı yerler verilecekti³⁴⁰. Böylece Mahmûd hem savaşmadan Fâtîmî Devleti'nin isteklerini yerine getirmiş hem de Haleb idaresini elinde tutmaya devam etmiştir³⁴¹.

İbn Hân, Mahmûd'un görevlendirdiği bazı Benî Kilâb güçleri ile³⁴² Bilâdü'ş-Şâm'da fetihlere devam etmiştir. 27 Şaban 460'ta (1 Temmuz 1068) Bilâdü'ş-Şâm'da Hristiyanlar için önemi büyük olan³⁴³ Ertâh Kalesi'ni fethetmiştir. Ertâh Kalesi'nin alınması Haleb ve mücavir yerlerin Bizans taarruzlarına karşı emniyet altına alınması için büyük bir öneme sahip idi³⁴⁴. Söz konusu başarıyı Ertâh'a yakın yerlerin ele geçirilmesi takip etmiştir. Mirdâsiler ve Türkmenlerin saldırgan tutumundan dolayı IV. Romanos Diogenes 300 bin kişilik³⁴⁵ büyük bir ordunun³⁴⁶ başında 461'de (1068-1069) Bilâdü'ş-Şâm'a doğru ilerlemiştir³⁴⁷. Bu taarruz esnasında İmparator Menbic'i muhasara ederek kontrol altına almıştır³⁴⁸. Kuşatma öncesinde şehirde bulunan Müslümanlar da ayrılarak Haleb'e kaçmışlardır³⁴⁹. Menbic'i alan İmparator kentten ayrılmayan birçok kişiyi esir almış³⁵⁰ ve çoğunu da katletmiştir³⁵¹. Bizans birliklerine karşı mukavemet gösteren Mahmûd, İbn Hân ve Benî Kilab³⁵² mensupları ise bozguna uğrayarak geri çekilmişlerdir. İmparator, Menbic'ten sonra Ertâh ve İmm gibi kaleleri de teslim almıştır³⁵³. El-Azîmî ve İbnü'l-Adîm'in kayıtlarına göre Menbic bu işgalden sonra yedi yıl Bizans'ın hâkimiyetinde kalmıştır³⁵⁴. Müteakiben 'Azâz'ı da ablukaya alan İmparator, veba salgını, açlık ve pahalılık gibi sebeplerden dolayı ülkesine dönmüştür³⁵⁵. İbnü'l-

---

³⁴⁰ Sıbt İbnü'l-Cevzî, *a.g.e.*, s. 133.

³⁴¹ Sevim, 1983 *a.g.e.*, s. 43.

³⁴² Sevim, 1983 *a.g.e.*, s. 43.

³⁴³ İbnü'l-Adîm, 1997 *a.g.e.*, I, s. 256.

³⁴⁴ Sevim, 1983 *a.g.e.*, s. 43; Tokuş, *a.g.e.*, s. 230.

³⁴⁵ İbnü'l-Cevzî, *a.g.e.*, s. 97.

³⁴⁶ Sıbt İbnü'l-Cevzî sayılarını 200 bin şeklinde kaydetmektedir, bkz. Sıbt İbnü'l-Cevzî, *a.g.e.*, s. 136.

³⁴⁷ Sıbt İbnü'l-Cevzî, *a.g.e.*, s. 136; İbnü'l-Adîm, 1997 *a.g.e.*, I, s. 257; Tokuş, *a.g.e.*, s. 230.

³⁴⁸ İbnü'l-Kâlanîsî, *a.g.e.*, s. 98; İbnü'l-Esir, *a.g.e.*, VIII, 253; Sıbt İbnü'l-Cevzî, *a.g.e.*, s. 136; İbnü'l-Adîm, 1997 *a.g.e.*, I, s. 257.

³⁴⁹ Sıbt İbnü'l-Cevzî, *a.g.e.*, s. 136; İbnü'l-Adîm, 1997 *a.g.e.*, I, s. 257.

³⁵⁰ İbnü'l-Adîm, 1997 *a.g.e.*, I, s. 256; Tokuş, *a.g.e.*, s. 230.

³⁵¹ İbnü'l-Esir, *a.g.e.*, VIII, 254; Sıbt İbnü'l-Cevzî, *a.g.e.*, s. 136; Tokuş, *a.g.e.*, s. 230.

³⁵² Sıbt İbnü'l-Cevzî, *a.g.e.*, s. 136.

³⁵³ el-Azîmî, *a.g.e.*, s. 22; Sıbt İbnü'l-Cevzî, *a.g.e.*, s. 136.

³⁵⁴ el-Azîmî, *a.g.e.*, s. 22; İbnü'l-Adîm, 1997 *a.g.e.*, I, s. 257; Tokuş, *a.g.e.*, s. 230.

³⁵⁵ İbnü'l-Adîm, 1997 *a.g.e.*, I, s. 257; Tokuş, *a.g.e.*, s. 230.

Adîm, söz konusu veba salgınından dolayı Bizans ordusunda askerler dışında bir günde üç bin atın öldüğünü hikâye etmektedir³⁵⁶.

Bilâdü's-Şâm'daki faaliyetlerde en etkin komutanların biri olarak temayüz eden İbn Hân'dan³⁵⁷ sonra Antakya'da 460'ta (1067-1068) Afşin b. Bekcî komutasında Türklerden müteşekkil başka topluluk daha ortaya çıkmıştır³⁵⁸. İbnü'l-Adîm, Afşin'in, Alp Arslan'ın maiyetinde iken öldürdüğü bir komutandan dolayı cezalandırılmaktan korktuğu için³⁵⁹ Irak'tan kaçarak Antakya'ya geldiğini söylemektedir. Bin kişi olduğu anlaşılan bu firarilerden bir kısmının Dülük'e³⁶⁰ gelerek burada konakladıkları anlaşılmaktadır³⁶¹. Afşin komutasındaki diğer kuvvetlerin de Antakya ve çevresini talan ettikleri görülmektedir³⁶². Söz konusu faaliyetler sonucunda ganimet olarak 40 binden fazla sığır ele geçiren Türkmenler Antakya'da kıtlık yaşanmasına sebep olmuş³⁶³ ve Antakyalılar şehri terk edip dağlara sığınmışlardır. Türkmenlerin eylemlerinden dolayı mahsullerin dahi tarlalarda kaldığı ileri sürülmektedir³⁶⁴. İbnü'l-Adîm sadece bu dönemde Haleb'in erzak kayıt defterlerinde 70 bin civarında satılan erkek ve kadın kölenin bulunduğunu anlatmaktadır³⁶⁵. Bir süre sonra Afşin, affedildiğine dair Alp Arslan'dan aldığı mektup ile Irak'a dönmüştür. Afşin, Antakya'dan ayrılırken yanında şehirden aldığı 100 bin dinarın³⁶⁶ yanı sıra değerli ipek elbise ve giysiler gibi birçok hediye de götürmüştür³⁶⁷.

Afşin'den sonra Anadolu'da faaliyet icra eden başka bir Selçuklu komutanı Sunduk et-Türkî büyük bir ordu ile Bizans topraklarından Suriye'nin kuzeyine

³⁵⁶ İbnü'l-Adîm, 1997 *a.g.e.*, I, s. 257.

³⁵⁷ Sıbt İbnü'l-Cevzî, *a.g.e.*, s. 143; İbn Hân, Akkâ valisi Bedrü'l-Cemalfî'nin kışkırtması ile kendi emrindeki iki adamı tarafından öldürülecektir (462-463/1070-1071). Ali Sevim, *Kuzey-Suriye'de Görülen İlk Türk Emîri Hân Oğlu Harun*, Belleten Dergisi, Cilt. XLIII, Sayı: 170, Nisan 1979, s. 379.

³⁵⁸ İbnü'l-Adîm, 1997, *a.g.e.*, I, s. 255.

³⁵⁹ Afşin'in bir kavga esnasında öldürdüğü bu komutan Alp Arslan'ın önemli komutanlarından Gümüştegin'di. Afşin Anadolu akınlarında Gümüştegin'in komutası altında görev almıştı. Sevim, 1983, *a.g.e.*, s. 47.

³⁶⁰ Dülük, Gaziantep'in Kuzeybatısındaki bölgenin adı (Doliche). Sevim, 1983, *a.g.e.*, s. 48.

³⁶¹ İbnü'l-Adîm, 1997, *a.g.e.*, I, s. 255.

³⁶² Tokuş, *a.g.e.*, s. 230;

³⁶³ İbnü'l-Adîm, 1997, *a.g.e.*, I, s. 255.

³⁶⁴ İbnü'l-Adîm, 1997, *a.g.e.*, I, s. 255.

³⁶⁵ İbnü'l-Adîm, 1997, *a.g.e.*, I, s. 256.

³⁶⁶ Sıbt İbnü'l-Cevzî onun 20 bin dinar karşılığında kuşatmış olduğu Antakya'dan ayrıldığını nakleder. Sıbt İbnü'l-Cevzî, *a.g.e.*, s. 139.

³⁶⁷ Sıbt İbnü'l-Cevzî, *a.g.e.*, s. 139; İbnü'l-Adîm, 1997 *a.g.e.*, I, s. 256.

yönelmiştir. 462'de (1069-1070) Haleb'e ulaşan Sunduk, el-Artık'tan el-Cizr³⁶⁸ ve Ma'aratu'n-Numân'a, Kefertâb'dan Hama'ya ve Refeniye'ye kadar uzanan bölgeyi yağmalamıştır³⁶⁹. İbnü'l-Adîm bu yağmanın "Şam bölgesinde Türkler tarafından yapılan ilk yağma harekâtı" olduğunu ifade etmektedir³⁷⁰. Kış mevsimi süresince Bilâdü's-Şâm'da kalan Sunduk et-Türkî daha sonra Mirdâsî Emîri Mahmûd'dan aldığı kıymetli hediye ile birlikte gaza amacıyla Anadolu'ya dönmüştür³⁷¹.

Türkmen akınlarından rahatsız olan Mahmûd, Büyük Selçuklu hükümdarı Alp Arslan ve Abbâsî Halifesi el-Kâim Biemrillâh adına hutbe okutmak istemiştir³⁷². Bundan sonra Benî Kilâb'a hitap eden Mahmûd onlara; "Artık Fâtîmî dönemi geçti, Selçuklular yeni ve güçlü bir devlettir. Biz onlardan korkuyoruz çünkü onlar mezhebinizden dolayı sizin malınızı ve kanınızı helal sayıyorlar. Malın da sözün de bize fayda sağlayamayacağı bir günden önce onlar adına hutbe okutalım"³⁷³ demiştir. Yapılan müzakerelerden sonra Benî Kilâb'ın ileri gelenleri Mahmûd'un görüşünün doğruluğuna kani olmuşlardır³⁷⁴. Mahmûd'un 19 Şevval 462'de (1 Temmuz 1070)³⁷⁵ Sünnî Abbâsîler adına hutbe okutmasından dolayı Haleb'de bulunan şiîler camilerde bazı taşkınlıklar çıkarmışlardır. Bundan dolayı Mahmûd, Cuma namazından sonra caminin kapısında görevlendirdiği İbn Hân'a³⁷⁶ Abbâsîler, Alp Arslan ve kendi adına hutbe okunmasına itiraz edenleri öldürmesini emretmiştir. Ancak Haleb'in ileri gelenleri ve ahdaslar Mahmûd'a giderek bu fiilin fitneye sebep olacağını belirtip onu bu fikrinden vazgeçirmişlerdir³⁷⁷. Böylece Haleb'de Fâtîmîler adına okutulan hutbeye son verilmiş³⁷⁸ ve Mirdâsîler fiilen Büyük Selçuklu Devleti'ne tabi hale gelmişlerdir.

Fâtîmîler, Müstansır (1036-1094) döneminde siyasî ve askerî gücünü kaybetmiş ve ekonomik sarsıntı geçirmeye başlamıştır³⁷⁹. Selçukluların hızla

³⁶⁸ el-Artık ve el-Cizr Haleb'e bağlı iki köydür. Sevim, 1983, *a.g.e.*, s. 49.

³⁶⁹ İbnü'l-Adîm, 1997, *a.g.e.*, I, s. 25; Tokuş, *a.g.e.*, s. 231.

³⁷⁰ İbnü'l-Adîm, 1997, *a.g.e.*, I, s. 259; Tokuş, *a.g.e.*, s. 231.

³⁷¹ İbnü'l-Adîm, 1997, *a.g.e.*, I, s. 259; Tokuş, *a.g.e.*, s. 231.

³⁷² İbnü'l-Kâlanisî, *a.g.e.*, s. 98; İbnü'l-Adîm, 1997, *a.g.e.*, I, s. 259; Tokuş, *a.g.e.*, s. 232.

³⁷³ İbnü'l-Esir, *a.g.e.*, VIII, 255; Sibt İbnü'l-Cevzî, *a.g.e.*, s. 142; İbnü'l-Adîm, 1997, *a.g.e.*, I, s. 260.

³⁷⁴ İbnü'l-Adîm, 1997, *a.g.e.*, I, s. 259.

³⁷⁵ İbnü'l-Kâlanisî, *a.g.e.*, s. 98; Sibt İbnü'l-Cevzî, *a.g.e.*, s. 142.

³⁷⁶ İbnü'l-Esir, *a.g.e.*, VIII, 255; Sibt İbnü'l-Cevzî, *a.g.e.*, s. 143.

³⁷⁷ Sibt İbnü'l-Cevzî, *a.g.e.*, s. 143; İbnü'l-Adîm, 1997, *a.g.e.*, s. 260.

³⁷⁸ el-Azîmî, *a.g.e.*, s. 23; Sevim, 1983, *a.g.e.*, s. 56.

³⁷⁹ Sevim, 1983, *a.g.e.*, s. 56.

büyüyüp Ortadoğu'ya yerleşmeye başladığı bu dönem Mısır devlet erkânı arasındaki rekabetlere tanıklık etmiştir. Daha önce Mirdâsî Emîri Mahmûd'a Füneydik'te yenilen ve Mısır'a dönerek vezirlik mansıbına getirilen Nâsîrüddevle b. Hamdân bazı devlet adamları ile sorunlar yaşamaya başlamıştır³⁸⁰. Söz konusu çekişmelerde zor durumda kalan³⁸¹ Nâsîrüddevle, Kadı Ebû Cafer Muhammed'i, Alp Arslan'a elçi olarak gönderip yardım istemiştir³⁸². Bunun üzerine Alp Arslan, Şîf Fâtîmîler üzerine yürümek için beklediği fırsatı bulmuştur. Öte yandan Mısır'ın ekonomik önemi ve kalabalık Türkmen nüfusun iskânı için uygun konumu Alp Arslan'ın Mısır seferine çıkmasında öne çıkan amiller olmuştur. Selçukluların, Bizans'a karşı stratejik bir üst olan Mısır'a hâkim olması şüphesiz Alp Arslan'ın Anadolu ve Suriye üzerinde de rakipsiz bir güç olmasını sağlayabilirdi. Nâsîrüddevle'nin daveti ulaşır ulaşmaz Alp Arslan büyük bir ordu ile harekete geçmiştir. 463 (1070) yılının başlarında er-Ruhâ'ya ulaşan Alp Arslan şehri kuşatarak bir aydan fazla burada kalmıştır³⁸³.

Müslim b. Kureyş, İbn Mervan, İbn Vessâb, İbn Mezyed gibi el-Cezîre bölgesinin önemli aktörlerini kendisine tabi kılan Alp Arslan, Haleb kadısı olan Ebû Cafer Muhammed'i göndererek Mirdâsî Emîri Mahmûd'un da kendisine itaat etmesini istemiştir³⁸⁴. Ancak Mahmûd korktuğu için bu çağrıya olumlu cevap vermemiş³⁸⁵ ve değerli hediyeler göndermekle iktifa etmiştir³⁸⁶. Bunun üzerine Alp Arslan er-Ruhâ'dan Haleb'e doğru ilerlemiş³⁸⁷ ve 1071'de Fırat Nehri'ni geçmiştir³⁸⁸. İbnü'l-Adîm, Sultan'ın yanında bulunan Kadı Ebû Cafer Muhammed'in "*Daha önce Türklerden Fırat Nehri'ni köle olarak geçen olsa da, hiçbir Türk Sultan'ın buradan ileriye geçmediğini, Allah'ın lütfu ile ilk defa buradan Sultan olarak geçen kişinin Alp Arslan olduğunu*"³⁸⁹ söylediğini nakletmektedir. Sultan kısa süre içinde Haleb'e bağlı 'Azâz, Merc-i Dâbık ve Kinnesrin şehirlerine ulaşip Füneydik'te karargâhını kurmuştur³⁹⁰. Bu sırada Mahmûd'a yeniden elçi gönderen

³⁸⁰ İbnü'l-Adîm, 1997, *a.g.e.*, I, s. 260.

³⁸¹ Sevim, 1983, *a.g.e.*, s. 56.

³⁸² İbnü'l-Adîm, 1997, *a.g.e.*, I, s. 260; Tokuş, *a.g.e.*, s. 232.

³⁸³ İbnü'l-Adîm, 1997, *a.g.e.*, I, s. 261; Tokuş, *a.g.e.*, s. 232.

³⁸⁴ İbnü'l-Adîm, 1997, *a.g.e.*, I, s. 261.

³⁸⁵ İbnü'l-Adîm, 1997, *a.g.e.*, I, s. 261.

³⁸⁶ Sıbt İbnü'l-Cevzî, *a.g.e.*, s. 145.

³⁸⁷ İbnü'l-Adîm, 1997, *a.g.e.*, I, s. 261; Tokuş, *a.g.e.*, s. 232.

³⁸⁸ Sevim, 1983, *a.g.e.*, s. 59; Tokuş, *a.g.e.*, s. 232.

³⁸⁹ İbnü'l-Adîm, 1997, *a.g.e.*, I, s. 260.

³⁹⁰ İbnü'l-Adîm, 1997, *a.g.e.*, I, s. 261; Sevim, 1983, *a.g.e.*, s. 58.

Alp Arslan bağıllığını bildirerek huzuruna çıkmasını talep etmiştir. Bir kez daha olumsuz cevap veren Mahmûd, Nakîbu'l-Nukebâ Tarrâd'dan³⁹¹, Sultan ile arasını düzeltmesi için yardımcı olmasını rica etmiştir³⁹².

Mahmûd'un isteğini kabul eden Nakîbu'l-Nukebâ, Alp Arslan ile görüşüp Mahmûd için şefaet dilemiştir. Nakîbu'l-Nukebâ, Sultan'a Mahmûd'un Haleb'te Sultan ve el-Kâim adına hutbe okuttuğunu söyleyince Alp Arslan, *Mahmûd'un itaatsizliği devam ederken Halife ve Sultan adına hutbe okutmasının bir fayda sağlamadığını ve bu nedenle şefaatinin kabul edilmeyeceğini* ifade etmiştir³⁹³. Sultan, Nakîbu'l-Nukebâ'yı, Mahmûd'u bizzat huzuruna çıkmaya ikna etmek için Haleb'e yollamasına rağmen³⁹⁴ Mahmûd yine olumsuz cevap vermiştir. Bu şekilde Alp Arslan ve Mahmûd arasında yaklaşık iki ay süren görüşmeler başarısızlıkla sonuçlanmıştır³⁹⁵. Mahmûd b. Nasr'ın tavrının değişmeyeceğini anlayan Sultan Cemaziyülahir 463'te (Mart-Nisan 1071) Haleb'i muhasara etmiştir³⁹⁶. İbnü'l-Adîm'in naklettiğine göre *Sultan Haleb'i 32 gün boyunca kuşatmış ancak şehirle sadece bir gün savaş yapmıştır*. İbnü'l-Adîm, Sultan Alp Arslan'ın kuşatmayı uzatıp şehri hemen almak istememesini ve fethi geciktirmesini Bizans tehdidine bağlamaktadır³⁹⁷.

Muhasaranın uzamasından dolayı zor durumda kalan Mahmûd önce Aytegin es-Süleymanî'ye mektup yazarak Sultan'a itaat edeceğini söylemiş. Ardından da beraberinde Haleb şehir ve kalesinin anahtarları³⁹⁸ ve annesi Seyyide Aleviye olmak üzere Sultan Alp Arslan'ın huzuruna çıkmıştır³⁹⁹. Daha önce Müstansır'ın yanına elçilik heyeti ile giden ve bu konuda tecrübeli olan Seyyide Aleviye siyasî dehası ile Alp Arslan'ın da takdirini kazanmıştır⁴⁰⁰. Bundan dolayı Sultan, Mahmûd'a hi'lat ve

---

³⁹¹ İbnü'l-Esir, *a.g.e.*, VIII, 256.

³⁹² Sıbt İbnü'l-Cevzî, *a.g.e.*, s. 145; İbnü'l-Adîm, 1997, *a.g.e.*, I, s. 269.

³⁹³ İbnü'l-Adîm, 1997, *a.g.e.*, I, s. 262.

³⁹⁴ Sevim, 1983, *a.g.e.*, s. 59.

³⁹⁵ İbnü'l-Adîm, 1997, *a.g.e.*, I, s. 262; İbnü'l-Esir, *a.g.e.*, VIII, 256; Sıbt İbnü'l-Cevzî, *a.g.e.*, s. 145.

³⁹⁶ İbnü'l-Esir, *a.g.e.*, VIII, 256; Sıbt İbnü'l-Cevzî, *a.g.e.*, s. 146. İbnü'l-Adîm, 1997, *a.g.e.*, I, s. 262; Tokuş, *a.g.e.*, s. 232; İbnü'l-Kalânîsî muhasara tarihini 17 Cemaziyülahır 463 (22 Mart 1071) Salı günü olarak verir. İbnü'l-Kalânîsî, *a.g.e.*, s. 99.

³⁹⁷ İbnü'l-Adîm, 1997, *a.g.e.*, I, s. 262.

³⁹⁸ İbnü'l-Adîm, 1997, *a.g.e.*, I, s. 264.

³⁹⁹ el-Azîmî, *a.g.e.*, s. 22; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, VIII, s. 256; Sıbt İbnü'l-Cevzî, *a.g.e.*, s. 146; İbnü'l-Adîm, 1997, *a.g.e.*, I, s. 263, 264; Tokuş, *a.g.e.*, s. 232.

⁴⁰⁰ İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, VIII, 256; Sıbt İbnü'l-Cevzî, *a.g.e.*, s. 146.

değerli hediyeler vererek onu Haleb emirliğine iade etmiştir⁴⁰¹. Müteakiben onu Aytegin es-Süleymanî ile birlikte Dimaşk'ın fethi ile görevlendirmiştir⁴⁰².

Sultan Haleb'te iken⁴⁰³ Bizans İmparator'u IV. Romanos Diyogenes'in 300 bin askerden⁴⁰⁴ müteşekkil bir ordu⁴⁰⁵ ile Doğu Anadolu'ya doğru yöneldiğini öğrenmiştir⁴⁰⁶. Bunun üzerine Sultan, eşini Nizamülmülk ile birlikte Tebrîz'e⁴⁰⁷ gönderip geri dönerek Âhlat ve Malazgirt'e doğru hareket etmiştir⁴⁰⁸. Sultan 15 bin⁴⁰⁹ kişilik ordusu ile zaman kaybetmeden ilerlemeye başlamıştır⁴¹⁰. Bizans ordusu Rumların yanı sıra Hazar, Oğuz, Kıpçak, Gürcü, Alan, Rus, Frenk ve Ermeni gibi unsurlardan oluşmaktaydı⁴¹¹. Sultanın bölgeye yönelmesinden önce Malazgirt, Âhlat ve çevresini talan eden IV. Romanos Diyogenes Van Gölü'nün batısı ve Malazgirt'in güneyinde bulunan Rahva'da⁴¹² karargâh kurmuştur⁴¹³. İki ordu 26 Zilkade 463'te (25 Ağustos 1071) karşılaştığında Alp Arslan'ın fakihî Ebû Nasr Muhammed b. Abdulmelik el-Buhârî el-Hanefî, Sultan'a Cuma günü savaşmasını tavsiye etmiştir. El-Hanefî Sultan'a “*Allah'ın dini için savaştığını, savaşın Cuma günü öğleden sonra yapılması halinde tüm Müslümanların her yerde minberlerde Sultan'a ve ordusuna dua edeceğini*” beyan etmiştir⁴¹⁴. Bundan dolayı Sultan, Cuma günü öğleden sonra savaşmaya karar vermiştir.

---

⁴⁰¹ el-Azîmî, *a.g.e.*, s. 22.

⁴⁰² Sibt İbnü'l-Cevzî, *a.g.e.*, s. 146; İbnü'l-Adîm, 1997, *a.g.e.*, I, s. 264; Tokuş, *a.g.e.*, s. 232.

⁴⁰³ İbnü'l-Esîr Sultan'ın bu sırada Haleb'ten dönmüş olduğunu, IV. Romanos Diyogenes'in doğu seferine çıktığı haberini Azarbaycan'ın Hoy kentinde iken aldığını söyler. İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, VIII, 256.

⁴⁰⁴ İbnü'l-Adîm, 1997, *a.g.e.*, I, s. 264.

⁴⁰⁵ İbnü'l-Kalânîsî bu sayının 600 bin (İbnü'l-Kalânîsî, *Zeylu Tarihu Dimaşk*, s. 99), İbnü'l-Esîr ise 200 bin olduğunu nakleder (İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, VIII, 256).

⁴⁰⁶ İbnü'l-Kalânîsî, *a.g.e.*, s. 99; Sibt İbnü'l-Cevzî, *a.g.e.*, s. 146; İbnü'l-Adîm, 1997, *a.g.e.*, I, s. 264; Tokuş, *a.g.e.*, s. 232.

⁴⁰⁷ Bazı kaynaklarda Sultan'ın Nizamülmülk'ü Hemedan'a gönderdiğini ve Nizamülmülk'ün orada Sultan'a asker toplayıp göndereceği nakledilir, bkz. Erdoğan Merçil, *Büyük Selçuklu Devleti Siyasi Tarihi*, Nobel Yayıncılık, Ankara 2012, s. 65; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, VIII, 256.

⁴⁰⁸ İbnü'l-Adîm, 1997, *a.g.e.*, I, s. 264.

⁴⁰⁹ İbnü'l-Cevzî bu sayının 20 bin civarı olduğunu belirtir. İbnü'l-Cevzî, *a.g.e.*, s. 100.

⁴¹⁰ İbnü'l-Adîm, 1997, *a.g.e.*, I, s. 264, 265.

⁴¹¹ İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, VIII, 256; İbnü'l-Adîm, 1997, *a.g.e.*, I, s. 265.

⁴¹² Muş ve Bitlis arasında Muş'u Van Gölü'nün batı kıyısındaki Tatvan'a bağlayan ve Van Gölü havzası aracılığıyla daha doğudaki bölgelerle irtibatlandıran düz bir ovardır. Metin Tuncel, “Muş”, *DİA*, XXXI, İstanbul 2006, s.368.

⁴¹³ İbnü'l-Adîm, 1997, *a.g.e.*, I, s. 266.

⁴¹⁴ İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, VIII, 257; İbnü'l-Adîm, 1997, *a.g.e.*, I, s. 266, 267.

27 Zilkade 463'te (26 Ağustos 1071) Malazgirt Ovası'nda yapılan savaşı geleneksel sahte ricat taktiğini kullanan Selçuklular kazanmış⁴¹⁵ ve İmparator IV. Romanos Diyogenes esir düşmüştür⁴¹⁶. Sultan, esir İmparator'u huzuruna getirterek ona kendisinin sadece Haleb'i almak için Suriye bölgesine geldiği ve İmparator'un topraklarına herhangi bir tehdidi bulunmadığı halde İmparator'u böyle büyük bir ordu ile üzerine sevk eden sebebin ne olduğunu sormuştur⁴¹⁷. İmparator, kendisini bu sefere kışkırtan, Sultan'ın Haleb seferinden dolayı zayıf olduğunu söyleyen kişinin Mirdâsî Emîri Mahmûd b. Nasr b. Sâlih olduğunu söylemiştir⁴¹⁸. El-Azîmî Sultan'ın, esir İmparator Romanos Diyogenes'in hürriyetini bir altına sattıktan sonra onu serbest bıraktığını rivayet etmektedir⁴¹⁹.

Daha önce birkaç defa Haleb'i geri almak için teşebbüste bulunan 'Atiyye⁴²⁰ 463'te (1070-1071) Antakya valisi en-Naht ve Benî Kilâb'tan aldığı destekle yeniden harekete geçmiş⁴²¹ ve Haleb'e bağlı Ma'aratu Mısır'ın'ı işgal ederek yağmalamıştır⁴²². Bu sırada Mahmûd, Aytegin es-Süleymanî ile birlikte Dımaşk seferi ile meşgul idi⁴²³. Mahmûd, Ba'lebek'e ulaştığında amcası 'Atiyye'nin Haleb'te yaptığı yağma haberlerini öğrenmiş ve bundan dolayı Haleb'e dönmüştür⁴²⁴. Başından beri Türkmen güçlerinin desteği ile Haleb emirliğini yürüten Mahmûd, amcası 'Atiyye'ye karşı koyabilecek güce sahip olmadığından⁴²⁵ Türkmenlerden destek almaya karar vermiştir. Bu gaye ile kısa süre önce Filistin'de faaliyet icra eden Nâvekiyye⁴²⁶

⁴¹⁵ İbnü'l-Adîm, 1997, *a.g.e.*, I, s. 267; Ali Sevim, "Malazgirt Muharebesi", DİA, Cilt. XXVII, Ankara 2003, s. 482; Tokuş, *a.g.e.*, s. 232.

⁴¹⁶ İbnü'l-Adîm daha önce hiçbir Rum İmparatoru'nun Müslümanlara esir düşmediğini söyler. İbnü'l-Adîm, 1997, *a.g.e.*, I, s. 268; Tokuş, *a.g.e.*, s. 232.

⁴¹⁷ İbnü'l-Adîm, 1997, *a.g.e.*, I, s. 268.

⁴¹⁸ İbnü'l-Adîm, 1997, *a.g.e.*, I, s. 268.

⁴¹⁹ el-Azîmî, *a.g.e.*, s. 23.

⁴²⁰ Sevim, 1983, *a.g.e.*, s. 52-53.

⁴²¹ İbnü'l-Adîm, 1997, *a.g.e.*, I, s. 269.

⁴²² İbnü'l-Adîm, 1997, *a.g.e.*, s. 269; Sevim, 1983, *a.g.e.*, s. 52; Tokuş, *a.g.e.*, s. 233.

⁴²³ Sibt İbnü'l-Cevzî, *a.g.e.*, s. 146; İbnü'l-Adîm, 1997, *a.g.e.*, I, s. 269.

⁴²⁴ İbnü'l-Adîm, 1997, *a.g.e.*, s. 269; Tokuş, *a.g.e.*, s. 233.

⁴²⁵ Sevim, 1983, *a.g.e.*, s. 53.

⁴²⁶ Arapçada "Nâvekiyye" veya "Yavgiyye" olarak telaffuz edilen bu kelime Türkçede "Yabgulu" anlamına gelmektedir. Erbağan idaresinde bulunan Yavgiyya Oğuzlarından bir grup. Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-Islâm Medeniyeti*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2009, s. 171; Ayrıca bazı kaynaklarda "yolunu kaybetmiş" ve "kaçak" anlamlarında da kullanılmıştır. Salim Koca, "Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah'ın Suriye, Filistin, Mısır Politikası ve Türkmen Beyi Atsız" Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, XXII, 2007, s.10.

Türkmenlerinin⁴²⁷ liderlerinden⁴²⁸ biri olan Kurlu'dan⁴²⁹ yardım istemiştir⁴³⁰. Bu talepten sonra Kurlu⁴³¹ bin atlı ile Mahmûd'a destek için Haleb'e gelmiştir⁴³². Nitekim söz konusu destek ile Mahmûd, amcası 'Atiyye'yi bozguna uğratmıştır⁴³³. Kurlu ve maiyeti ise Bizans kuvvetleri bölgeden ayrılana kadar Haleb'te kalmaya devam etmişlerdir⁴³⁴. Mağlup olan 'Atiyye ise Bizans'a sığınarak Konstantiniyye'ye gitmiş⁴³⁵ ve 464'te (1071-1072) sarhoş halde uyurken damdan düşerek ölmüştür⁴³⁶.

Emîrliğinin ilk dönemlerinde halka iyi davranan, cömert ve kerim bir zat olan Mahmûd, Alp Arslan'ın Şam bölgesinden ayrılmasından sonra güçlenmiş ve sert bir mizaca bürünerek halka kötü davranmaya ve çevredeki insanların mallarını gasp etmeye başlamıştır⁴³⁷. Bu maksatla Haleb'in ileri gelenlerinden bazılarını da öldürtmüştür. Söz konusu kişiler arasında 'Atiyye'nin vezirliğini yapmış olan Ebû Bişr⁴³⁸ ve Muhammed el-Hafâcî⁴³⁹ gibi şahsiyetler de bulunmaktaydı. Mahmûd 464'te (1071-1072) 'Azâz'e saldıran Bizans kuvvetlerini püskürtmüş ve 9 Rebiyülahir 466'da (12 Aralık 1073) es-Sinn Kalesi'ni de fethederek topraklarını genişletmiştir⁴⁴⁰. Bir süre sonra bağırsaklarında çıkan bir yara ile⁴⁴¹ hastalanan Mahmûd, Cemaziyülevvel 467'de (Aralık-Ocak 1074-1075) ölmüştür⁴⁴². Öldüğünde bir buçuk milyon dinar nakit para, elbise ve binek gibi sayısız mal bırakmıştır⁴⁴³

---

⁴²⁷ Onlar Atsız b. Uvak komutasında (İbnü'l-Kâlanisî, *a.g.e.*, s. 98,99); (Sıbt İbnü'l-Cevzî, *a.g.e.*, s. 152) Filistin bölgesine gelip Remle ve çevresini fethederekorada beylik kuran ilk Türklerdir (İbnü'l-Adîm, 1997, *a.g.e.*, I, s. 69). Nâvekiyye Türkmenleri olarak bilinen bu Türk boyunun sayıları 3-4 bin civarındaydı (Sevim, 1983, *a.g.e.*, s. 53.).

⁴²⁸ Bu komutanlar; Atsız b. Uvak ve kardeşleri (İbnü'l-Adîm, 1997, *a.g.e.*, I, s. 269.), İbn Hân'ın bir yeğeni, Şöklü ve Kurlu et-Türki'dir (Sevim, 1983, *a.g.e.*, s. 53); (Sıbt İbnü'l-Cevzî, *a.g.e.*, s. 152,153).

⁴²⁹ Kızılı Bey diye de bilinen Kurlu Bey Filistin bölgesine gelen Nâvekiyye Türkmenlerinin liderlerinden idi. Koca, *a.g.m.*, s.10.

⁴³⁰ İbnü'l-Adîm, 1997, *a.g.e.*, s. 269; Sevim, 1983, *a.g.e.*, s. 53; Tokuş, *a.g.e.*, s. 233.

⁴³¹ Sıbt İbnü'l-Cevzî, *a.g.e.*, s. 157.

⁴³² Sıbt İbnü'l-Cevzî, *a.g.e.*, s. 153; Tokuş, *a.g.e.*, s. 233.

⁴³³ Sevim, 1983, *a.g.e.*, s. 53; Tokuş, *a.g.e.*, s. 233.

⁴³⁴ İbnü'l-Adîm, 1997, *a.g.e.*, I, s. 269.

⁴³⁵ Tokuş, *a.g.e.*, s. 233;

⁴³⁶ İbnü'l-Adîm, 1997, *a.g.e.*, I, s. 269, 270; Tokuş, *a.g.e.*, s. 233.

⁴³⁷ İbnü'l-Adîm, 1997, *a.g.e.*, I, s. 270, 279.

⁴³⁸ İbnü'l-Adîm, 1997, *a.g.e.*, I, s. 272.

⁴³⁹ İbnü'l-Adîm, 1997, *a.g.e.*, I, s. 276.

⁴⁴⁰ el-Azîmî, *a.g.e.*, s. 23; İbnü'l-Adîm, 1997, *a.g.e.*, I, s. 278; Tokuş, *a.g.e.*, s. 233.

⁴⁴¹ İbnü'l-Adîm, 1997, *a.g.e.*, I, s. 279.

⁴⁴² el-Azîmî, *a.g.e.*, s. 24; İbnü'l-Esir, *a.g.e.*, VIII, 286; İbnü'l-Adîm, 1997, *a.g.e.*, I, s. 279; Tokuş, *a.g.e.*, s. 233.

⁴⁴³ İbnü'l-Adîm, 1997, *a.g.e.*, I, s. 280.

2.1.10. Celâlüddevele Nasr b. Mahmûd Dönemi 467-468 (1075-1076)

Mahmûd'un, Nasr, Sâbık, Vessâb ve Şebîb olmak üzere bilinen dört oğlu bulunmaktaydı. Mahmûd ölmeden önce Haleb'in başına oğlu Şebîb'in geçmesini vasiyet etmişse de Haleb'in ileri gelenleri onun yerine annesi Büveyhî soyundan olan Nasr b. Mahmûd'u getirmişlerdir⁴⁴⁴. Babası Nasr'ın aksine cömert ve alicenap bir kişiliğe sahip olan Nasr, Haleblilere çok iyi davranmış, babasının hapsedtiği Haleb ahdas birliğine mensup birçok kişiyi de serbest bırakmıştır⁴⁴⁵. Öte yandan Nasr, Haleb ordu komutanlığına tayin ettiği Ahmed Şâh ile birlikte Safer 468'de (Eylül-Ekim 1075) Bizans'ın işgalinde olan Menbic'i fethetmiştir⁴⁴⁶. Bir süre sonra aynı yıl içinde Atsız b. Uvak et-Türkî Haleb ve çevresinde görünmüştür⁴⁴⁷. Bölgede büyük yağma faaliyetleri icra eden Atsız, Refeniye'yi ele geçirip kardeşi Çavlı'ya vermiş ve bundan dolayı Bilâdü'ş-Şâm halkı büyük sıkıntılara duçar olmuştur⁴⁴⁸. Haleb hâkimi Nasr, elçi göndererek Atsız ile müzakere yapmak istemişse de başarılı olamamıştır⁴⁴⁹. Bu gelişmelerden sonra Haleb'den ayrılan Atsız Dımaşk'a yönelmiş ve kenti ele geçirmiştir⁴⁵⁰. 25 Zilkade 468'de (30 Haziran 1076) de Dımaşk'ta Abbâsî Halifesi el-Muktedî adına hutbe okutmuştur⁴⁵¹.

Atsız'ın Dımaşk'a gitmesinden sonra Nasr, Ahmed Şâh'ı, Atsız'ın kardeşi Çavlı'nın elinde bulunan Refeniye'ye sevk etmiştir⁴⁵². Bu harekât esnasında Hama yakınlarında taraflar arasında vuku bulan ilk savaşta Ahmed Şâh mağlup olarak geri çekilmiştir. Ardından da ani bir hareket ile geri dönerek Çavlı'ya baskın yapmış onu hezimete uğratmıştır⁴⁵³. Askerlerinden birçoğu esir düşen Çavlı önce Refeniye'ye, ordan da kardeşi Atsız'ın yanına Dımaşk'a gitmiştir⁴⁵⁴. Ancak Nasr, bir süre sonra müttefiki Ahmed Şâh'ı tutuklatmıştır. Bu hadisede içki içip sarhoş olan Nasr,

⁴⁴⁴ İbnü'l-Adîm, 1997, *a.g.e.*, I, s. 280; Tokuş, *a.g.e.*, s. 234.

⁴⁴⁵ İbnü'l-Adîm, 1997, *a.g.e.*, I, s. 280.

⁴⁴⁶ İbnü'l-Esir, *a.g.e.*, VIII, 283; İbnü'l-Adîm, 1997, *a.g.e.*, I, s. 281; Tokuş, *a.g.e.*, s. 234.

⁴⁴⁷ O daha önce zikrettiğimiz gibi İbnü'l-Kâlanisî, (*Zeylu Tarihu Dımaşk*, s. 98,99), İbnü'l-Adîm (Zübde, s. 69) ve Sıbt İbnü'l-Cevzî'ye göre (*Mir'âtü'z-Zeman fî Tarîhi'l-Âyan*, s. 152) 463 yılında Filistin bölgesine gelen Türkmen komutanlarından biriydi. Atsız, önce Remle'yi daha sonra da Kudüs'ü almıştı. İbnü'l-Esir, *a.g.e.*, VIII, 282.

⁴⁴⁸ İbnü'l-Adîm, 1997, *a.g.e.*, I, s. 281,282; Tokuş, *a.g.e.*, s. 234.

⁴⁴⁹ İbnü'l-Adîm, 1997, *a.g.e.*, I, s. 282.

⁴⁵⁰ el-Azîmî, *a.g.e.*, s. 24; İbnü'l-Adîm, 1997, *a.g.e.*, I, s. 282.

⁴⁵¹ İbnü'l-Esir, *a.g.e.*, VIII, 283.

⁴⁵² Tokuş, *a.g.e.*, s. 234;

⁴⁵³ İbnü'l-Adîm, 1997, *a.g.e.*, I, s. 282.

⁴⁵⁴ İbnü'l-Adîm, 1997, *a.g.e.*, I, s. 283; Tokuş, *a.g.e.*, s. 234.

Türkleri ortadan kaldırmak ve yağmalamak için yaptığı bir akın sırasında atılan bir okla boğazından vurularak öldürülmüştür (1 Şevval 468/8 Mayıs 1076)⁴⁵⁵.

2.1.11. Ebü'l-Fezâil Sâbık b. Mahmûd Dönemi 468-473 (1076-1080)

Nasr'ın ölümünden sonra Sedîdülmülk Ebü'l-Hasan b. Münkız, Haleb'de ikamet eden Nasr'ın kardeşi Sâbık b. Mahmûd'u gizliden kaleye getirerek Mirdâsîlerin başına getirmiştir⁴⁵⁶. Mirdâsîlerin son emîri⁴⁵⁷ olan Sâbık, Haleb'teki durumu kontrol altına aldıktan sonra kardeşi Nasr'ın tutuklattığı Ahmed Şâh'ı salıvermiştir⁴⁵⁸. Ancak Sâbık'a muhalif Benî Kilâb'tan büyük bir topluluk da Sâbık'ın kardeşi Vessâb'ın etrafında toplanmıştır. Bu ittifaka daha sonra diğer kardeşi Şebîb de katılmıştır⁴⁵⁹. Bu gelişmeler üzerine Sâbık, Ahmed Şâh ile istişare etmiş⁴⁶⁰ ve o da Muhammed b. Dimlac'tan yardım istemiştir⁴⁶¹. Ahmed Şâh kendisine katılan İbn Dimlac et-Türkî ile birlikte 1 Zilhicce 468'de (6 Temmuz 1076) Benî Kilab ile savaşmak için Haleb'den ayrılmıştır. Taraflar karşı karşıya geldiklerinde Benî Kilab, İbn Dimlac komutasında yardıma gelen Türk askerlerini görünce savaşmadan dağılmıştır⁴⁶². İbnü'l-Adîm *Benî Kilâb'ın eşlerini, aile ve evlatlarını bile geride bıraktıklarını ve Türklerin bu olayda Benî Kilâb'dan çok miktarda ganimet ve esirler aldıklarını* kaydetmektedir⁴⁶³. Bu mücadelede başarısız olan Vessâb ise Selçuklu Sultanı Melikşâh'ın yanına giderek şikâyette bulunmuş ve yardım istemiştir⁴⁶⁴. Bu isteğini kabul etmeyen Melikşâh, ona bazı iktalar vererek gönlünü hoş tutmaya çalışmıştır⁴⁶⁵. Öte yandan Sultan, kardeşi Tâcüddevle Tutuş'u Şam'a gönderip⁴⁶⁶ Afşin, İbn Dimlac, Sunduk et-Türkî, İbn Berik ve İbn Tûtû gibi büyük Türk komutanları da onun emrine vermiştir⁴⁶⁷.

⁴⁵⁵ Merçil, "Mirdâsîler", s. 150; Tokuş, *a.g.e.*, s. 234.

⁴⁵⁶ İbnü'l-Adîm, 1997, *a.g.e.*, I, s. 285; Tokuş, *a.g.e.*, s. 234.

⁴⁵⁷ Merçil, "Mirdâsîler", s. 150; Tokuş, *a.g.e.*, s. 234.

⁴⁵⁸ İbnü'l-Adîm, 1997, *a.g.e.*, I, s. 285; Tokuş, *a.g.e.*, s. 234.

⁴⁵⁹ İbnü'l-Adîm, 1997, *a.g.e.*, I, s. 286.

⁴⁶⁰ Ahmed Şâh'ın emrinde Türkmen atlılarından oluşan 10 bin kişilik bir kuvvet vardı. Ancak Benî Kilâb 70 bin kişilik büyük bir ordu toplamışlardı. Bu nedenle Ahmed Şâh bir başka Türk komutan olan İbn Dimlac'tan yardım istemiştir. İbnü'l-Adîm, 1997, *a.g.e.*, I, s. 286.

⁴⁶¹ Tokuş, *a.g.e.*, s. 234.

⁴⁶² İbnü'l-Adîm, 1997, *a.g.e.*, I, s. 286.

⁴⁶³ İbnü'l-Adîm, 1997, *a.g.e.*, I, s. 287.

⁴⁶⁴ Tokuş, *a.g.e.*, s. 235.

⁴⁶⁵ İbnü'l-Adîm, 1997, *a.g.e.*, s. 288.

⁴⁶⁶ Tokuş, *a.g.e.*, s. 235.

⁴⁶⁷ İbnü'l-Adîm, 1997, *a.g.e.*, s. 288; Tokuş, *a.g.e.*, s. 235.

Tutuş'un Bilâdü'ş-Şâm'daki faaliyetleri ve Haleb muhasarasından dolayı büyük sorunlar yaşayan Halebliler Müslim b. Kureyş'ten destek istemişlerdir⁴⁶⁸. Haleblilerin bu talebine karşılık Sâbık, Vessâb ve Şebîb, Mirdâsî hâkimiyetinin sonuna anlamına gelen bu girişimi kabul etmemişlerdir. Tutuş'un Haleb'e yürümek için yeni hazırlıklara başlaması üzerine Sâbık, Müslim b. Kureyş'ten yardım istemek zorunda kalmış ve bu yardım karşılığında kendisine bazı şehirleri teklif etmiştir. Bu öneriyi kabul etmeyen Müslim, halkın davetinden sonra⁴⁶⁹ Melikşah'tan aldığı izinle Haleb'i ablukaya almıştır⁴⁷⁰. Sâbık ve kardeşleri şehrin kapılarını kapatmalarına rağmen yiyecek sıkıntısı çeken Halebliler, Müslim'i 26 Zilhicce 472'de (18 Haziran 1080) şehre almışlardır. Müslim, Haleb'e girdikten sonra yaptığı anlaşma gereğince Şebîb ve Vessâb'a 'Azâz ve Esarib, Sâbık'a ise Rahbe ve çevresini vermiştir⁴⁷¹. Böylece Müslim Rebiyülahir 473'te (Eylül-Ekim 1080) iç kaleyi de alarak Mirdâsîlerin Haleb hâkimiyetine son vermiştir⁴⁷².

Mirdâsîlerin önemli şairlerinden biri olan İbn Hayyûs'un bu hânedanlık için yazdığı otuz kaside tespit edilmiş olup⁴⁷³ bu çalışmada kasidelerden bir kaçına yer verilmiştir.

Mirdâsî Emîrleri

Esedüddeve Sâlih b. Mirdâs	415-420 (1024-1029)
Şiblüddeve Nasr b. Sâlih	420-429 (1029-1038)
Birinci Fâtimî hâkimiyeti	429-433 (1038-1042)
Muizzüddeve Semâl b. Sâlih	433-449 (1042-1057, birinci hâkimiyeti)
İkinci Fâtimî hâkimiyeti	449-453(1057-1060)

⁴⁶⁸ İbnü'l-Adîm, 1997, *a.g.e.*, s. 300; Tokuş, *a.g.e.*, s. 235.

⁴⁶⁹ Haleb ahdaslarının lideri İbnü'l-Hutaytî el-Abbasî adında biriydi. Bu zatın oğlu, Şerefüddeve Müslim b. Kureyş'in Haleb'i alma niyetinde olduğu bu günlerde ava çıkmış ve Haleb yöresindeki bir kalenin Türk olan komutanı tarafından esir edilerek Şerefüddeve'ye gönderilmişti. İşte oğlunun serbest bırakılması şartıyla Haleb'i Şerefüddeve'ye teslim edeceğini teklif eden ve onu Haleb'e davet eden zat odur. İbnü'l-Esir, *a.g.e.*, VIII, 294; İbnü'l-Adîm, İbnü'l-Hutaytî'nin oğlu Ebu Mansûr'un Sâbık'ın askerleri ile birlikte muhalif olan bazı Türklerle savaşmak için Haleb'ten ayrıldığını ve bu mücadelede esir düştüğünü nakleder. İbnü'l-Adîm, 1997, *a.g.e.*, s. 300.

⁴⁷⁰ Tokuş, *a.g.e.*, s. 235.

⁴⁷¹ Antlaşmada Şerefüddeve'nin, Menî'a bint Mahmûd ile evlenmesi şartı da kabul edilmişti. İbnü'l-Adîm, 1997, *a.g.e.*, s. 302; Tokuş, *a.g.e.*, s. 235.

⁴⁷² İbnü'l-Adîm, 1997, *a.g.e.*, s. 302. El-Azîmî, *a.g.e.* s. 26; Tokuş, *a.g.e.*, s. 235.

⁴⁷³ Halîl Merdem Bek, *Eş-Şuarâü'ş-Şâmiyyun*, (nşr. Adnan Merdem Bek), Daru's-Sadr, Beyrut 1979, s. 172-174.

Reşîdüddevele Mahmûd b. Nasr	453 (1060, birinci hâkimiyeti)
Muizzüddevele Semâl	453-454 (1060-1061, ikinci hâkimiyeti)
Ebû Züâbe ‘Atıyye b. Sâlih	454-457 (1062-1065)
Reşîdüddevele Mahmûd b.Nasr	457-467 (1065-1075, ikinci hâkimiyeti)
Celâlüddevele Nasr b. Mahmûd	467-468 (1075-1076)
Ebü’l-Fezâil Sâbık b. Mahmûd	468- 473 (1076-1080) ⁴⁷⁴

---

⁴⁷⁴ Merçil, “Mirdâsiler”, s. 149-151.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ZÜBDETÜ'L-HALEB MİN TARİHİ HALEB ADLI ESERİN MİRDÂSİLER KISMININ TERCÜMESİ

3.1. Mirdâsî Devletinin Kuruluşu

[180]Benî Kilâb, daha önce kendilerine verileceği şart koşulan iktaları Murtazâ'u'd-devle'den istediler. Murtazâ'u'd-devle ise onlara bu iktaları vermekten kaçınıyordu. Bunun üzerine Benî Kilâb Haleb şehrine saldırarak isyan ve bozgunculuk çıkardılar. Ağaçları kesmek suretiyle Murtazâ'u'd-devle'yi sıkıştırdılar. Bunun üzerine Murtazâ'u'd-devle onlara karşı hileye başvurdu. Onlar ile arasındaki problemleri çözmeye istekli davranarak anlaşma yapmak için ikta vermek vaadiyle bir ziyafet düzenledi. Benî Kilâb Haleb'e girdiğinde sofralar kuruldu ve yemeye başladılar. Ardından şehrin kapıları kapatıldı ve emirler de tevkif edildi. Tutuklananlar arasında Sâlih b. Mirdâs, Zaide'nin iki oğlu olan Ebû Hâmid ve Câmi de vardı. Emirlerin büyüklerini kalede, diğerlerini de tahıl ambarında hapsedti. Bin adamdan fazlası öldürüldü. Bu 28 Zilkade 402 (21 Haziran 1012) tarihinde gerçekleşmiştir⁴⁷⁵.

Mukalled İbn Zâide, Benî Kilâb mensuplarını Haleb'in dışında toplayarak evlere korku saldı. Adamlarını Kefertâb'da toplayarak Murtazâ'u'd-devle'nin ordusu ile savaştı. Savaş esnasında Bundarî isminde bir Deylemi'nin attığı ok ile Mukalled öldürüldü.

[181]Bu olay 403 (1012) yılının başlarında gerçekleşti. Murtazâ'u'd-devle Mukalled'in iki kardeşini Ebû Hâmid ve Câmi ile daha başkalarını çıkararak bir hücreye koydu, sofrayı hazırlayarak Mukalled için onlara ikramda bulundu. Mukalled'in ölüm haberi gelince kardeşlerine taziyelerini ilettiler. Onlar bunu duyunca birbirlerine: “*Biz asıl bugün hapsedildik.*” dediler.

Murtazâ'u'd-devle hapiste bulunan Sâlih b. Mirdâs'a adam gönderdi ve hanımı Tarûd'u⁴⁷⁶ boşamaya zorladı. Tarûd döneminin en güzel kadınlarından idi. Bu baskı üzerine Sâlih hanımını boşayınca Murtazâ'u'd-devle Mansur, Tarûd ile evlendi.

⁴⁷⁵ Bu olay Hamdanilerin yıkılışı, Mirdâsîlerin ise başlangıcının sebebi olarak kabul edilir. Tafsilatlı bilgi için bkz. Süheyl Zekkar, *El-İmaretü'l-Haleb*, s.42-45.

⁴⁷⁶ İbnü'l-Esîr *el-Kamil fi't-Târîh* adlı eserinde bu kadının Sâlih'in amcası Câbir'in kızı olduğunu söyler. İbn Esîr, *a.g.e.*, VIII, s. 518. (çevirenin notu)

Tarûd, ‘Atiyye b. Sâlih’in annesi idi. El-Halebe taraflarında Bâbu’l-Cinân’ın dışında bulunan Meşhed-i Tarûd ona nispet edilir. Oğlu ‘Atiyye de burada defnedildi. Kalede hapsedilenlerin birçoğu açlık, zillet ve sıkıntı içinde öldüler.

Murtazâ’u’d-devle içki içtiği bazı vakitlerde, cesareti ve kendisine dil uzatmış olmasından dolayı Sâlih b. Mirdâs’ı öldürmek istiyordu. Bu durum Sâlih’e ulaştınca korktu ve kurtulmak için birçok zorluğa katlandı. Kendisine yemeği içinde törpü ulaşınca kadar da kaçmak için çözümler aradı. Törpü ona ulaştınca kelepçesinin bir zincirini törpüledi ve onu kırdı fakat diğeri ona zor geldiği için kıramadı. Kırdığı kelepçeyi bacağına doladı ve hapishane duvarını onunla deldi. Geceleyin çıktı ve kaleden sarkarak tepeye doğru atladı. Cuma gecesini 1 Muharrem 405 (2 Temmuz 1014) senesinde salimen kurtuldu. Cevşen Dağı’nda bir mağarada saklandı. Sabah oluncaya kadar onu aradılar fakat ondan bir haber alamadılar. Sâlih oradan Hille’ye ulaştı. Sâlih’in kurtulması ile güçlenen Benî Kilâb onun etrafında toplandı. Altı gün sonra Sâlih, Murtazâ’u’d-devle’nin, Mansûr adlı bir gulamını ele geçirdi ki; [182] Murtazâ’u’d-devle, Sâlih’in kılıcını o gulama vermişti. Sâlih kılıcını ele geçince zafere olan inancı arttı ve umutlandı⁴⁷⁷.

10 Safer’de (10 Ağustos 1014) Sâlih, Nakre⁴⁷⁸ Mezrasındaki Tel-Hasid’a⁴⁷⁹ ulaşıp orda konakladı. Arapları yardıma çağırıp topladıktan sonra o bölgeyi onların arasında taksim etmeyi amaçladı. Sâlih, Murtazâ’u’d-devle’nin Tel-Hasid’ı çok sevdiğini biliyordu. Murtazâ’u’d-devle, Sâlih’in Tel-Hasid’da konakladığını öğrenince yardım gelmeden harekete geçmek için acele etti. Haleb’te bulunan el-Evbâş, es-Sûkat, en-Nasara ve Yahudilerden bir ordu toplayarak onları kendisi ile birlikte Sâlih ile savaşmaya zorladı. 12 Safer 405 (12 Ağustos 1014) tarihinde Perşembe gecesini Haleb’ten çıktılar.

---

⁴⁷⁷ Sâlih’in kaçışının bu olaydan farklı olarak gerçekleştiği de söylenir. Bu olay Haleb Kalesi’nin emirinin planı ile veya onun haberi olmadan gerçekleşmiştir. Bkz. Süheyl Zekkar, *El-İmaretü’l-Haleb*, s. 45.

⁴⁷⁸ Durriye etrafında bir dağ

⁴⁷⁹ Haleb’e bağlı bir ilçesi olan Sefire bölgesindedir. Günümüzde Tel-Hâsıl olarak okunur ve Ahas Dağının kuzeyine düşer. Belki de o önceden Tel-Hasid olarak biliniyordu. *Mu’cemü’l-Coğrafi li’l-Kitri’l-Arab-ı Suriye*.

Bana ulaştı ki: Murtazâ'u'd-devle Cıbrîn'e⁴⁸⁰ ulaşınca uğursuz sayarak: “Zorlandık” (جبرنا), Bûşlela'ya⁴⁸¹ ulaşınca: “Felç olduk” (شللنا), Tel-Hasid'a ulaşınca da: “Haset olunduk” (حصدنا) demiştir.

Şiddetli sıcak bir günde sabahladılar. Sâlih, Murtazâ'u'd-devle'nin ordusu ile onlar acıkıp susayınca kadar karşılaşmayı erteledi, onları oyaladı. Sâlih onların içerisine casus yolladı. Casus ona geri dönüp Murtazâ'u'd-devle'nin Yahudi ve Hıristiyanlardan oluşan muazzam bir ordusunun olduğunu haber verdi.

[183]O casus, bir Yahudi'nin başka bir Yahudi'ye kendi dilinde şöyle dediğini işittiğini bildirdi: “Ey Hafize! Geri dön ve git Murtazâ'u'd-devle'yi öldür ve kendine dikkat et ki öldürülmeyesin. Eğer bu savaşa katılırsak geride kalan evimizi namussuzlar basacak.”⁴⁸²

Sâlih bunu duyunca umudu arttı ve onlara saldırarak onları yendi. Murtazâ'u'd-devle'yi, Sâlim b. Müstefâd, Ebu'l-Müreccâ⁴⁸³ el-Hamdânî'yi ve bu ikisinden başka çok sayıda esir aldı. Onlardan iki bin kadar piyade asker öldürdü. Onların kemikleri bugün de Tel-Hasid ve Bûşlela arasındaki, tepelere benzeyen taş yığınlarının içinde metfundur. Murtazâ'u'd-devle'nin kardeşleri Ebû Sâlim ve Ebu'l-Ceyş de yenildiler. Yenilerek dağılan Ebu'l-Ceyş kaleyi ele geçirerek annesi ile birlikte şehre hâkim oldu.

Benî Kilâb, Murtazâ'u'd-devle'den daha cesurunu ne gördüklerini ne de duyduklarını söylemişlerdir. Eğer atı durmasaydı ona ulaşamayacaklardı. At durduğunda Sâlih gelene kadar kimse ona yaklaşmadı. Salih ona: “Buraya gel ey efendim.” deyince o kılıcını bıraktı. Askerler ancak o kılıcını bırakınca ona yaklaşabildi. Sâlih onu esir edince daha önce kendi ayağına takılmış olan kelepçeyi onun ayağına taktı.

Sâlih'in kaleden kaçması ile Murtazâ'u'd-devle'yi esir etmesi arasında kırk bir gün vardır. Sâlih, Ebu'l-Ceyş'in işgal ettiği kaleyi alamayacağını anlayınca onunla anlaşma yapmaya karar verdi.

⁴⁸⁰ Haleb yakınlarında bir yerdir. Haleb'in 8 km doğusuna düşer. *Mu'cemü'l-Coğrafi li'l-Kıtri'l-Arab-ı Suriye*.

⁴⁸¹ Eriha Bölgesinde -İdlib ili- tarihi ismi “Buşlile” olaral geçer. *Mu'cemü'l-Coğrafi li'l-Kıtri'l-Arab-ı Suriye* kitabında maksut olan burasıdır.

⁴⁸² Et'ezehu: dürttü, vurdu, ittirdi. Yeğ'ebu: Tahrip eder. Ed-Devahisu: Devavis anlamlarına gelir. Bence bu kelime Deyyus'un çoğuludur.

⁴⁸³ Sâlim b. Müstefâd hayatı için bkz. İbnü'l-Adîm, “*Buğyetü't-taleb fi târihi Haleb*”, s. 4161-4163.

[184]Sâlih b. Mirdâs ve Murtazâ'u'd-devle'nin kardeşi Ebu'l-Ceyş anlaşma için birbirlerine elçi gönderdiler. Haleb ehlinin büyüklerinden bir heyet Ebu'l-Ceyş adına anlaşma yapmak için Sâlih'e geldiler. Fakat onlar çok yakın zaman önce Sâlih'i esir ve hakir gördükleri için onun heybetine kapılmadılar ve ondan çekinmediler. Onunla sade bir kelamla konuştular. Onun barış için öne sürdüğü şartları kabul etmediler. Sâlih bu durumu hissedince onlara: *“Aramızdaki iş hususunda ayrılık olmadan emiriniz ile bir araya gelin benimle konuştuğunuz şartlar hakkında onunla istişare edin.”* dedi. Onlar, Sâlih b. Mirdâs'ın eşi Tarûd'u boşamasına şahitlik eden iki şahit ile birlikte Murtazâ'u'd-devle'nin yanına vardılar. Onu eski elbise içinde, başı açık en çirkin bir hal üzere buldular. Kelepçe ayaklarında iz yapmıştı. Bu sefer de Murtazâ'u'd-devle'yi hakir gördüler ve Sâlih gözlerinde büyüdü. Murtazâ'u'd-devle'ye selamet dilediler. O: *“Selamet mi? Yok olmak bana selametten daha iyidir.”* dedi ve devamla: *“Emir Sâlih benden Tarûd'u boşamamı istiyor. Şahit olun ki ben onu boşadım ve benden Haleb'i istiyor fakat ben şu anda ona malik değilim. Bu işler konusunda kendi görüşünüze göre karar verin. Kardeşim Ebu'l-Ceyş'den de bu konuda onay alın çünkü kale ve şehir şu anda onun yönetimindedir.”* dedi.

Heyet, ilk olarak başladıkları kelamın hilafına Murtazâ'u'd-devle'yi serbest bırakması konusunda Sâlih'e yalvarıp onun lütfunu isteyip, karar verinceye kadar Murtazâ'u'd-devle, Sâlih b. Mirdâs ve Ebu'l-Ceyş'le istişare etmek üzere onlarla Haleb arasında gidip geldiler. Murtazâ'u'd-devle'nin serbest kalmasının şartları; peşin 50 bin dinar, 120 Haleb Rıtlı⁴⁸⁴ gümüş, 500 parça muhtelif elbisenin Sâlih'e verilmesi, [185] Murtazâ'u'd-devle'nin yanında esir olan Benî Kilâb'ın tüm esirlerinin serbest bırakılması, Haleb'in dış ve iç bölgesi ile verginin yarı yarıya taksim edilmesi ve Sâlih'in, Murtazâ'u'd-devle'nin kızı ile evlenmesi olarak belirlendi.

---

⁴⁸⁴ Çoğulu *“ertal”* olup Grekçe *“litranın”* Süryanice yoluyla Arapça'ya geçmiş şeklidir. Aslı *“denkleştirmek”*, *“tartmak”* anlamındaki librodan türeyen *“tarti, denge, terazi”* manasındaki libradır. İslâmiyetin ilk yıllarında bir Mekke rıtlı 480 dirheme eşittir. Modern çalışmalarda bunun karşılığı 1.5 kg civarında hesaplanır. IX. Ve X. yüzyıllarda Suriye'nin birçok eyaletinde 600 Dimaşk dirhemine (1,904 kg) eşit daha ağır bir rıtlı da kullanılıyordu. Suriye'de başka rıtlar da vardı. Mesela X. yüzyılda Kınnesrîn rıtlı 400 dirheme eşitti. Sonraki yüzyılın ilk yarısından XVIII. yüzyıla kadar Haleb'te Fâtımî Halifesi ez-Zâhir'in (1021-1036) adını taşıyan 480 dirhemlik (1,428 kg) Zâhir rıtlı kullanılırdı. Cengiz Kallek, *“Rıtlı”*, *DİA*, Cilt. XXXV, İstanbul 2008, s. 52, 53. (çevirenin notu)

Sâlih bu şartları kabul etti. Bu durum üzerine anlaşp yemin ettiler. Murtazâ'u'd-devle'nin annesi Becîla ve karısı Ümmü'l-Kerem binti Rebâh es-Seyfî ve ondan olan çocukları Ebu'l-Ğenâ'im, Ebu Ali, Ebü'l-Hasan ve Ebu'l-Berekât rehine olarak gönderildiler.

Sâlih b. Mirdâs, Murtazâ'u'd-devle'yi serbest bıraktı. Murtazâ'u'd-devle 23 Safer 405 (23 Ağustos 1014) tarihinde Haleb'e girdi. Sâlih'e mallar ulaşınca rehinelere serbest bırakarak ele geçirdiği mal ve ganimetleri sattı. Ayrıca ordu ve ordu dışında elinde olan esirler ile halktan ve Gayri Müslimlerden esirleri de anlaştığı ailelerine sattı. Bununla Sâlih b. Mirdâs'ın gücü ve heybeti arttığından Araplara olan bağlılığı da azaldı.

Murtazâ'u'd-devle Mansur, Haleb'e varınca eskisi gibi zulme devam etti. Şehrin vergisinden Sâlih'e pay vermek ve kızını Sâlih ile evlendirmek şartlarını ihtiva eden anlaşmaya uymadı. Bunun üzerine Sâlih de şehre gıda sevkiyatını engelleyerek halkın Murtazâ'u'd-devle'ye nefret etmesini sağlamak suretiyle Haleb'i baskı altında tuttu⁴⁸⁵.

Bu duruma Murtazâ'u'd-devle ile gulamı kale hâkimi Feth el-Kala'î arasındaki sorunlar da eklendi. Nitekim Murtazâ'u'd-devle, Feth'i, Sâlih'i kaleden kaçırmak ile itham ediyordu. İki taraf arasındaki bu sorun 10 Recep 406 (24 Aralık 1015) tarihinde vuku buldu. Murtazâ'u'd-devle Sâlih b. Mirdâs'ın kaçması konusunda Feth el-Kala'î'yi suçlayarak: *“Eğer senin kale muhafızlarının sayısını az tutman, gevşekliğin ve tedbirsizliğin olmasaydı Sâlih hapishaneden kaçamazdı.[186]Bu sıkıntının tümünün sebebi sensin.”* dedi ve onu tehdit etti. Bundan dolayı Murtazâ'u'd-devle, Haleb Kalesi'nin yönetimini Sürûr lakabı ile tanınan bir arkadaşına bırakmak istiyordu. Fakat bu isteğini Feth el-Kala'î'den gizledi. Ancak Sürûr bu durumu Feth'in arkadaşlarından biri olan İbn Ganîm olarak bilinen birine söyledi. İbn Ganîm de bunu Feth el-Kala'î'ye bildirdi. Bunun neticesinde Feth el-Kala'î, Murtazâ'u'd-devle'nin kendisine zarar vermesinden korktu ve beraberindekileri isyana teşvik etti. Onlar da olumlu cevap vererek ona katıldılar.

Murtazâ'u'd-devle, Feth el-Kala'î'yi yanına davet edince Feth hastalığını gerekçe göstererek davete icabet etmedi, onu oyaladı. Ardından da tedbir olarak

⁴⁸⁵ Mücadele Sâlih b. Mirdâs ve Mansur b. Lü'lü arasında gerçekleşti. Hatta öyle bir dereceye geldi ki; olay Bizans İmparatoru II. Basileios'a arz edildi. Süheyl Zekkar, *El-İmaretü'l-Haleb* s. 45-47.

isyan bayrağını açtı. Bunun üzerine Murtazâ'u'd-devle'nin annesi Becîlâ, Feth'e gitti ve onu bu isyanından dolayı azarladı. Feth'in sözlerini dinlemeyerek ona: “*Sen bunu efendinin oğluna nasıl yaparsın?*” dedi. Murtazâ'u'd-devle'nin babası Lü'lü', es-Seyfi'nin azatlı kölesi idi. Feth de ona: “*O ve babası kendi efendilerinin oğullarına ne yapmışsa ben de aynısını yapıyorum.*” dedi. Yani onların, Saîdüdevle'nin oğulları Ebu'l-Fedâ'il ve Ebü'l-Heycâ'ya yaptıklarını kastetti⁴⁸⁶.

Feth el-Kala'î, Murtazâ'u'd-devle'ye haber gönderdi ve ona: “*Ya Haleb'ten çıkarsın ya da kaleyi Sâlih b. Mirdâs'a teslim ederim*” dedi. Murtazâ'u'd-devle 406 (1015-1016) yılında sarayında iken kalenin üzerinde birden bire davullar vuruldu ve borazanlar çalındı. Kale içerisindekiler: “*Ya Mansur! El-Hâkim, Ya Mansur! Sâlih*” diye bağırdılar. Murtazâ'u'd-devle, Sâlih b. Mirdâs'ın kaleye ulaştığını ve Bâbu'l-Cinân'ı fethettiğini zannetti ve kardeşleri, evlatları, ona tabi olan köleleri ve yanına alabildiği kadar mal ile Antakya'ya kaçtı. Haleb ehli onun şehirden kaçtığını öğrenince onun sarayına saldırdılar. Saraydan altın, gümüş, binekler, eşyalar ve 80 bin dinar para ele geçirdiler. [187] Bunların arasında bizzat Murtazâ'u'd-devle'nin kendi hattı ile fihristini oluşturduğu rulo halinde 28 bin cilt defter vardı. Ayrıca kardeşlerinin ve bazı Yahudi ve Hristiyanların evleri de yağmalandı⁴⁸⁷.

Murtazâ'u'd-devle 25 Recep 406 (8 Ocak 1016) tarihinde Antakya'ya ulaştı. Antakya Katabanı⁴⁸⁸ (قطبان) Murtazâ'u'd-devle'nin kendisine kaçıp sığınmasını Bizans İmparatoru II. Basileios'a bildirdi. İmparator, ona ikram edilmesini, iskân edilmesini ve maaş bağlanmasını, onun mahiyetine ve ordusuna erzak verilmesini emretti. Antakya hâkimi de bu şekilde davrandı. Murtazâ'u'd-devle'nin maiyeti, yaya ve atlı askerlerinin sayısı 700 kadar idi. İmparator ayrıca ona emirliği döneminde hitap edildiği gibi muamele edilmesini, ikramda noksanlık

---

⁴⁸⁶ Murtazâ'u'd-devle Mansur ve babası Lü'lü, Ebu'l-Fedâ'il b. Sadüdevle b. Hâmdan'ın ölümünden hemen sonra Haleb yönetimini ele geçirmişti. Murtazâ'u'd-devle Mansur, Ebu'l-Fedâ'il'in iki oğlunu muhasara altına aldı. Onlar Haleb'ten çıkmak için fide ödeyene dek bu muhasara devam etti. Ebu'l-Heycâ b. Sadüdevle Haleb'ten kaçarak İmparator Basileios'a sığındı. Muharrem 399'da (Eylül-Ekim 1008) Lü'lü ölünce oğlu Murtazâ'u'd-devle Mansur emir oldu. Feth, Mansur'un annesi Becîlâ'ya söylediği sözle bu olayı kastetmiştir. El-Antâkî, *a.g.e.*, s. 314. (çevirenin notu)

⁴⁸⁷ Bu olay ile Hamdânî Devleti'nin Haleb'teki hâkimiyeti fiilen sona erdi. Feth'in, Murtazâ'u'd-devle Mansûr'a olan isyanında Fâtımî Halifeliği'nin rolü olduğuna inanılır. Süheyl Zekkar, *El-İmaretü'l-Haleb* s. 48-50.

⁴⁸⁸ Kataban; Yani Hâkim

gösterilmemesini, resmi olarak onu muhatap almasını ve ona ‘*magistros*’⁴⁸⁹ (ماخسطرس) lakabı verilmesini emretti.

İmparator onun kardeşleri ve iki oğlu Ebû Ğenâ’im ile Ebu’l-Berekât’ı çağırarak onlara hil’at⁴⁹⁰ verdi. Onlarla birlikte Murtazâ’u’d-devle’ye ve kardeşlerine Şeyhu’l-Leylun’un⁴⁹¹ da içinde bulunduğu bazı arazileri ikta olarak verdiğini gösteren bir tevki⁴⁹² gönderdi. Murtazâ’u’d-devle Haleb’teki gelişmeler kendisine bildirilsin diye Haleb’e yakın olan Şeyhu’l-Leylun kalesini tamir ederek oraya yerleşti.

Murtazâ’u’d-devle kalede İmparator III. Romanos’un, Konstantiniye’den gelip 421 (1030) yılında Tübbel’de⁴⁹³ konaklamasına kadar yaşadı. Bu sırada imparatorun yanında bulunan Murtazâ’u’d-devle bundan kısa bir süre sonra vefat etti⁴⁹⁴.

3.2.Fâtımîlerin Haleb Hâkimiyeti⁴⁹⁵

[188] Feth el-Kala’î Ebu Nasır, Mısır Halifesi el-Hâkim adına hutbe okuttu. Sâlih b. Mirdâs ile Haleb’in iç ve dış vergisinin yarı yarıya taksimi üzerine barış yaptı. Mansur’un, kardeşlerinin ve çocuklarının haremîni ve evlatlarını Antakya’da bulunun İbn Lü’lü’e (Murtazâ’u’d-devle) göndermesi için ona teslim etti. Bunların içerisinde Murtazâ’u’d-devle’nin, Sâlih ile evlenmesini vadettiği kızı da vardı. Sâlih onları kamp kurduğu alana getirdi ve anlaşma gereğince kendisine verdiği kızı

⁴⁸⁹ Magistros unvanı Roma imparatorluğundan Bizans’a “*Magister Officiorum*” ismi ile geçmiştir. İlk zamanlar imparatorun başta gelen bakanı ve yakın çalışma arkadaşına verilen bu unvan 10. yüzyıldan sonra sadece bir şeref unvanı olarak ve 12. yüzyıldan sonra da imparatorluğa yakınlığı temsil eden içi boş bir unvan şeklinde kullanılmıştır. John Haldon, *Bizans Tarih Atlası*, (çev. Ali Özdamar), Kitap Yayınevi, İstanbul 2006, s. 271. (çevirenin notu)

⁴⁹⁰ Lügatta “*elbisesini çıkarmak, çıkardığı elbiseyi başkasına vermek, elbise giydirmek*” anlamında kullanılan bu kavram hal’ kelimesinin kökünden türemiştir. Terim olarak halife ve hükümdarlar tarafından taltif etmek amacıyla devlet adamlarına ve diğer bazı önemli şahsiyetlere giydirilen değerli elbiseyi ifade eder. Sırma işlemlerle, özellikle şerit halinde kenar yazıları ile süslenmiş olan ve hükümdarın ismi ve alametini taşıyan kaftanlar hükümdar tarafından taltif amacıyla birine verildiğinde “*hil’at*” adını alırdı. Bu elbiselerin rengi devletin benimsediği renklerde olurdu (Selçuklularda kırmızı, Abbâsîler’de siyah, Fâtımîler’de beyaz). Mehmet Şeker, “Hil’at”, *DİA*, Cilt. XVIII, İstanbul 1998, s.22. (çevirenin notu)

⁴⁹¹ Antakya’nın bir bölgesi, İbnü’l-Adîm, *Buğyetü’t-taleb fi târihi Haleb* Cilt. I, s.233.

⁴⁹² Ferman, tuğra, alamet, nişan ve padişah tuğrasını taşıyan ferman anlamına gelen tevki aynı zamanda sultana ait belgelerde kullanılan bir yazı çeşidinin de adıdır. Muhittin Serin, “Tevki”, *DİA*, İstanbul 2012, Cilt. XLI, s. 36. (çevirenin notu)

⁴⁹³ Haleb karyesi ve ‘Azâz’ın bir nahiyesidir. Yakût el-Hamavî, *Mu’cemü’l-Büldân*, V, Daru’l-Kutubu’l-İlmiye, Beyrut 1971, s. 118. (çevirenin notu)

⁴⁹⁴ İmparator III. Romanos’un Haleb’e saldırması ileride Sâlih b. Mirdâs öldürüldükten sonra gelecek.

⁴⁹⁵ Bu başlık izah için eklenmiştir.

yanında alikoyarak onunla evlendi. Murtazâ'u'd-devle'nin hareminin geri kalanını ise Antakya'ya gönderdi.

Sâlih, Murtazâ'u'd-devle ile kendisine ödeme yapması konusunda anlaşığı amalleri ve arazileri teslim aldı. Sâlih, ed-Dayf olarak bilinen Efâmiye valisi Ebü'l-Hasan Ali b. Ahmed el-Acemî'yi yanına çağırıldı. Onu 406 yılının Şaban ayının başlarında (Ocak 1016) Bâbu'l-Cinân'daki saraya yerleştirdi.

Feth ise kalede kaldı. Ed-Dayf, Haleblilere iyi davrandı. Seyfüddevle ve evlatlarının Haleblilerden gasp ettikleri mülklerini onlara geri verdi. Onlara çok adil davrandı⁴⁹⁶.

[189] Feth, Mısır halifesi el-Hâkim ile yazışarak yapılanlar hakkında bilgi verdi. El-Hâkim de yaptıklarından dolayı şükranlarını içeren bir mektup gönderdi ve ona “Mübâreküddeve” ve “Sa'idüddeve” lakaplarını verdi. Halife el-Hâkim, Ebü'l-Hasan ed-Dayf'a da Feth'e destek vermesini emreden mektup yolladı. Ona da “Sedîdüddeve” lakabını verdi. Halife ayrıca Sâlih b. Mirdâs'a da Feth ve ed-Dayf ile ittifak kurmasını emredip ona da “Esedüddeve” lakabını verdi. Haleb halkına da kendilerine zulüm edilmeyeceğine, gümrük vergisi ve haraç alınmayacağına dair bir ferman yolladı. Bu el-Hâkim'in mührü olan “Elhamdulillah-i Rabbu'l-Âlemin” ile taçlandırılmış bir fermanıdır.

Fermanın nüshası:

“Bismillahirrahmanirrahim. Bu ferman, İmam el-Hâkim bi-emrillâh Emirü'l-Mü'minin'nin tüm Haleb halkına ve amallerine emridir.

İçinde bulunduğunuz kapkaranlık bir zulmetteki haliniz, işlerinizi yöneten kişinin size karşı muameleleri, üzerinizdeki haraç ve vergileri kat kat arttırmasındaki çirkin görüşü ve geleneklerinizden yüz çevirmesi Emirü'l-Mü'minin'e ulaştığında - Allah onun emrinin yüceliğini ve nüfuzunu arttırsın- o Dârikûre ve benzerlerinde olduğu gibi zahmetlerin sizden kalkmasını, ayrıca ödemekle zorunlu kılınmış olduğunuz vergi ve haracın 407 (1016) yılına kadar kaldırılmasını emretti. Böylece Devlet-i Nebvî'nin (Fâtimî Devleti) ışığının sizin üzerinizde parlayıp ortaya çıktığını ve gecenin karanlığının dağılıp yok olduğunu bilirsiniz.”

⁴⁹⁶ Sâlih b. Mirdâs Heleb'in Fâtımîler'in eline geçmesine karşı idi. Bizans İmparatoru da böyle yaptı ve bu durum süratle Mirdâsîler Devleti'nin kurulmasına yol açtı. Süheyl Zekkar, *El-İmaretü'l-Haleb* s. 50-51.

Hepsini o fermanda zikretti.

[190] Bu ferman el-Hâkim'den, Trâbluşşam valisi Muhtârüddeve b. Nezâl el-Kutâmî'ye ve Saydâ valisi Mürhefüddeve Beckem et-Türkî'ye de ulaştı. Bütün bu yerlerin valileri el-Hâkim tarafından görevlendirilmişlerdir. Fâtımî Halifesi el-Hâkim daha sonra Tayy' Kabilesi'nin lideri olan Hassân b. el-Müferrec b. el-Cerrâh el-Tâ'î⁴⁹⁷ ve aşiretine ve Kelb Kabilesi lideri olan Sinân b. Ulyân el-Kelbî ve aşiretine⁴⁹⁸ Haleb'i muhafaza etmede ihtiyatlı olmaları hususunda mektup gönderdi. Yazışmaya Feth ile devam etti ve Feth'e gönderdiği mektupla kaleyi teslim etmesi halinde ona güzel vaatlerde bulundu. Feth de kaleyi teslim etmeyi kabul etti. Bununla birlikte kalede Murtazâ'u'd-devle Mansûr'a ait zahirelerin, nakit paraların, evrakların, malların, silahların hepsini aldı.

Halife Sur vilayetine de mektup yazdı ve Ramazan 407 (Şubat-Mart 1017)⁴⁹⁹ yılında kaleyi Emir Azîzüddeve Ebi Şücâ' Fâtik'e teslim etti. El-Hâkim ona Cemaziyülevvel 407 (Ekim-Kasım 1016) yılında hil'at vermişti. Ayrıca el-Hâkim ona altın zırhlı, eğerli ve süslenmiş birkaç at verdi. Onu kılıç kuşandırarak bölge bölge gezdirdi ve sonra da Haleb'e gönderdi.

Feth Sûr'a yöneldi. Ed-Dayf da 407 (1016-1017) yılında Haleb'e tayin edildi. [191] O tayin edildiğinde Haleb kadısı Ebû Ca'fer Muhammed b. Ahmed es-Semânî el-Hanefî idi.

Azîzüddeve, Mısır Halifesi el-Azîz'in azatlı kölesi olan Bencûtegîn'in Ermeni kölesi idi. Bencûtegîn'in, Azîzüddeve'ye çok büyük bir muhabbeti vardı. Azîzüddeve çok edip, akıllı, kerim ve himmeti yüce bir köleydi. El-Hâkim onu Haleb ve amaline tayin etti. Ona "*Emirü'l-umera*" "*Azîzüddeve*" ve "*Tâcü'l-Mille*" lakaplarını verdi. Azîzüddeve 2 Ramazan 407 (2 Şubat 1017) tarihinde Pazar günü Haleb'e girdi.

⁴⁹⁷ Hassân b. el-Müferrec'in hayatı; İbnü'l-Adîm, "*Buğyetü't-taleb fi târihi Haleb*", s. 2241-2239.

⁴⁹⁸ Fâtımî Halifeliği'ne karşı Sâlih b. Mirdâs, Sinan b. Ulyan ve Hassân b. Müferrec arasında yapılan üçlü yemin.

⁴⁹⁹ Metnin aslınının hamışında şöyle yazar: "*Sâlih b. Mirdâs Feth ile gizliden yazıştı ve ona; Kalede kalmasını, kendisinin Haleb'in dışında olduğunu, Mağriplileri Haleb'ten çıkarmasını ve şehrin muhafazası yönünde kendisi ile bir araya gelmesini söyledi. Haleb ehli bunu öğrenince kalenin altında toplandılar ve şöyle dediler; "Biz Mağriplilerden başka kimseyi istemiyoruz, biz çöl insanlarını, bedevileri istemiyoruz." Bunun üzerine şehirde fitne çıktı. Dayf bu durumu Halife el-Hâkim'e yazarak, onun kendisini ordu ile desteklemesini ve bununla Sâlih'e karşı elinin güçlenmesini talep etti. El-Hâkim de valilerine haber göndererek yardım için ona yönelmelerini emretti."*

Azîzüddevele edebiyat ve şiiri çok severdi. Ebu'l-‘Âlâ’ b. Süleyman “Risaletu’s-Sâhil ve’s-Şâhic” ve “Kitabu’l-Kâ’if” adlı eserlerini onun için yazmıştır.

Azîzüddevele’nin şairi olan el-Kaid Ebu’l-Hayr el-Mufaddal b. Sa’îd el-Azîzî onu methederek, yılbaşı gecesi Haleb kalesinde yıldızları örten büyük bir ateşin yakılmasını bir şiirinde şu şekilde zikrediyor:

*Edeb ve ilme devam et ki; Hücüm ve musibetlerden emin ol,
Ey Azîzuddevele! Ey zafer ve soy için çıkan kılıçların meliki,
Din nasıl bir musibetten korkar ki; Azîzuddin Haleb’de iken,
Haleb’in sınırları onun ile kuvvetlendi, O öyle bir gençtir ki ciddiyetle
oyunu karıştırmaz,
Kalesinde öyle bir ateş yaktı ki; kale acayip bir manzara ile göründü,
O ateş ile yeri göğe bağladı, yerin yorgunluktan derisi katlandı.
O ateş semadaki gök taşları gibi, ateş parçaları fırlatıyor,
O öyle bir ateştir ki üzerinden bir bulut geçerse erir,
O bulutların yağmur havuzundan kaynar su dökülür,
[192]Eğer o ateş devam etseydi, bulutları kuruturdu,
Gece karanlığı örtülü iken o ateş ile kalede gündüzün güneşi doğdu,
Eğer o ateş yıldızlara ulaşıyorsa, onlara yaklaşıyorsa,
İnci ve altınla süslenmiş bir güzel kadına benzerdi,
O ateş rüzgârlarla muharebe etti, rüzgârlar onun gazabını arttırdı,
Rüzgârla ateş kızışarak birbirine geçtiğinde yanlarından kırmızı şuleler
saçtı,
Ey Emîru’l-Amirin ey kasıt ve taleplere sığınak olan,
Sen Haleb’ten geceyi mazlumun sebepsiz sürgün edilmesi gibi çıkardın,
Sen karanlığı öyle aydınlattın ki; güneşi hayrette bıraktın.*

Azîzüddevele Haleb kalesi altındaki sarayı son derece güzel bir şekilde imar etti. Sarayın hamamı Azîzüddevele’ye aittir, o hamamı kalenin altındaki duvarla bitişirdi,

Murtazâ'u'd-devle'nin başından geçen olaylardan korktuğu için hamamı kaleye yakınlıktı. Bu kaleye bitişik idi. Mescidü'l-Câmi'de gümüş kandiller yaptırdı. Azîzüddevle'nin isminin üzerinde olduğu o kandiller günümüzde hala durmaktadır.

Azîzüddevle, Esedüddevle Sâlih b. Mirdâs'tan annesini Haleb'e göndermesini istedi. Ta ki bu şekilde halk düşmana karşı söz birliği yapmış olduklarını ve birleştiklerini bilsin ve halkta sükûnet olsun. Salih de 408 (1017-1018) yılında annesini Haleb'e gönderdi.

El-Hâkim bir müddet sonra Azîzüddevle'ye karşı tutumunu değiştirince Azîzüddevle de isyan etti. Haleb'te adına dirhem ve dinarlar bastırarak minberde kendi adına hutbe okuttu. Bunun üzerine el-Hâkim 411 (1020-1021) yılında ordusuna Azîzüddevle'ye karşı hazır olmaları için emir verdi.

[193]Bu durum Azîzüddevle'ye ulaştınca Bizans imparator'u II. Basileios'a Haleb'i teslim etmek istediğini bildiren haber gönderdi. Bunun üzerine harekete geçen II. Basileios Mercü'd-Dîbâc'a⁵⁰⁰ ulaştınca el-Hâkim'in ölüm haberi Azîzüddevle'ye ulaştı. Böylece Azîzüddevle II. Basileios'a aralarındaki anlaşmanın bozulduğunu ve eğer dinlemezse Benî Kilâb ile birlikte kendisine karşı savaşacağını söyledi. Bu haberi alan Basileios onlarla savaşmayı göze alamadı ve Malazgirt'e⁵⁰¹ yönelerek şehri el-Hazar'dan aldı. Halk Rum Melikinden korkarak panikleyip kaçmış ve Haleb'e sığınmıştı. Bu duruma Azîzüddevle sebep olduğu için bu panik ve kaçışa "Azîzüddevle Paniği" (جفلة عزيز الدولة) denildi.

Azîzüddevle Fâtımî Halifesi el-Hâkim'in ölümü ile kendini güvende hissetti ve ona Mısır'ın yeni halifesi ez-Zâhir'den bir hil'at ulaştı. Azîzüddevle'nin Hint asıllı Tîzûn adlı bir kölesi vardı. Azîzüddevle'nin ona meyli vardı, onu severdi. O köle gecenin ilk saatlerinde Azîzüddevle merkezde uyurken huzuruna girdi. Elinde Azîzüddevle'yi öldürmek için kınından çekilmiş yalın bir kılıç vardı. O sırada Azîzüddevle uyuyordu ve yanında onun ayağı ile oynayan hizmetçilerinden bir çocuk vardı. Çocuk, Tîzûn'u görünce efendisi Azîzüddevle'yi uyandırmak için ayağını dürttü. Fakat Tîzûn buna fırsat vermeden Azîzüddevle'nin üzerine atılıp, bir

⁵⁰⁰ Dağlar arasında uzayan acayip manzaralı bir vadidir. el-Mesîsa ile arasında on mil mesafe vardır. Yakût el-Hamavî, *Mu'cemü'l-Büldân*.

⁵⁰¹ Âhlat'a yakın meşhur bir yerdir. Ermenilerin elinde sayılırdı. Van Gölü'ne uzak değildir. Orada Sultan Alp arslan ve Bizans İmparatoru Romanos Diogenes arasında çetin bir savaş yapılmıştır. Yakût el-Hamavî, 1971 a.g.e., V, s. 234. (çevirenin notu)

darbe vurarak onu öldürdü, ardından da çocuğu öldürdü. Daha sonra da Azîzüddeve'nin adamları Tîzûn'u yakalayıp öldürdüler. Bu olay 4 Rebiyülahir 413 (7 Temmuz.1022) tarihinde gerçekleşmiştir⁵⁰².

Şair Mufaddal b. Sa'îd Azîzüddeve'nin kölesi tarafından öldürülmesi üzerine şu şiiri yazdı:

*“Kendi mukadder ölümü için kölesini yetiştirdi,
Boğazı kesilsin diye kılıcını keskinleştirdi.”*

[194] Azîzüddeve tarafından kaleye atanmış olan vali Ebu'n-Necm Bedr et-Türkî idi. Bedr et-Türki, Azîzüddeve Fâtik'in mevlası Bencûtegîn'in kölesi idi. Bencûtegîn zamanında Azîzüddeve ile Ebu'n-Necm Bedr arasında dostluk ve sevgi vardı⁵⁰³. Azîzüddeve yükseldiğinde onu kendisine yaklaştırmış ve Haleb kalesine vali tayin etmişti. Bedr'in, Azîzüddeve'nin '*Bedr el-Kebîr*' olarak bilinen kölesi olduğu ve Azîzüddeve'nin öldürülmesi için Tîzûn'u gönderen kişinin Bedr et-Türkî olduğu da söylenmektedir.

Azîzüddeve öldürülünce Bedr et-Türkî 10 Rebiyülahir 413 (14 Temmuz 1022) tarihinde şehri ele geçirdi. Bedr et-Türki'ye "*Vefiyüddeve*" ve "*Emînüddeve*" lakapları verildi. İbn Müdebbir isimli bir şahıs, ez-Zâhir tarafından Sedidüddeve Ali b. Ahmed ed-Dayf komutasında gönderilen Mısır ordusu Haleb'e ulaşıncaya kadar Bedr'in kâtipliğini yaptı. Ed-Dayf Haleb'e ulaştığında da şehri Vefiyüddeve Bedr'den teslim aldı.

Ed-Dayf, ez-Zâhir'in fermanı ile Bedr'in yanına girince Bedr'e yumuşak davranarak onu oyaladı. Akabinde de ez-Zâhir'in ona mektupla gizliden vermiş olduğu emir doğrultusunda birden onu yakalayıp, ayağına kelepçe taktı ve tutukladı. Böylece, ed-Dayf, Bedr'i kaleden indirerek kaleyi de teslim aldı ve Çarşamba Günü 11 Recep 413 (10 Ekim 1022) tarihinde Safiyüddeve Ebî Abdullah Muhammed b. Vezirü'l-vüzera Ebi'l-Hasan Ali b. Cafer b. Felâh el-Kutâmî'ye teslim etti.

Safiyüddeve şair ve edip bir kişiydi. Onun babası Ebû Ali, Halife el-Hâkim'e vezirlik yapmıştı. Dedesi Cafer b. Felâh ise Mısırlıların komutanlarındandı. Kaleye

⁵⁰² *İmâretü'l Haleb* adlı kitabımda Azîzüddeve'ye süikast ile ilgili karışık yerleri düzelttim. Bu olayda Fâtımî Halifeliği'nin büyük rolü vardır. Süheyl Zekkar, *El-İmâretü'l Haleb* s. 54-55.

⁵⁰³ Metnin aslının hamisinde şöyle yazar: "*Allah-u A'lem Azîzüddeve kendi döneminde Haleb kadılığına Ebu Ali Ahmed b. İbrâhîm Şerif el-Hüseyni'yi getirmiş zannediyorum.*"

aksakallı yaşlı hadimi el-Kalânîsî olarak bilinen Yeminüddeve Sa'âde el-Hâdim'i tayin etti.

[195] Yeminüddeve dinde ve ilimde Müslümanların en faziletlerinden biri idi. ez-Zâhir, Azîzüddeve'nin başına gelenlerin onun başına da gelmesinden korktuğu için onu hem şehre hem de kaleye vali tayin etti. Safiyüddeve b. Felâh, Pazartesi günü 15 Muharrem 414 (9 Nisan 1023) tarihinde Haleb valiliğinden azledildi.

Haleb'e ailesi Kutâme'nin ileri gelenlerinden ve daha önce Efâmiye Kalesi'nin valisi olan olan Emir Senedüddeve Ebû Muhammed el-Hasan b. Muhammed b. Su'bân el-Kutâmî el-Ceymûlî vali tayin edildi. Ebu'l-'Âlâ b. Süleyman onun hakkında bir ciltlik "*Risaletü's-Senediye*" adlı eser yazmıştır. Veziri de Ebu Sa'id Musbih idi. Senedüddeve 22 Rebiyülahir 415 (3 Temmuz 1024) tarihinde Perşembe günü Haleb'te yakalandığı bir hastalıktan vefat etti. Onun hastalandığına dair haber ulaştığında ez-Zâhir, Tinnîs⁵⁰⁴ valisi olan kardeşi Sedîdülmülk Ebu'l-Hâris Su'bân b. Muhammed b. Su'bân'a mektup göndererek onu Haleb'e vali tayin etti.

Sedîdülmülk deniz yolu ile Tinnîs'ten ayrılarak Trablusşam'a geçti. Trablusşam'dan süvari birliği ile kardeşinin öldüğü Haleb'e ulaştı. Haleb'e Pazar günü 17 Cemaziyülevvel 415 (27 Temmuz 1024) tarihinde ulaştı.

[196] 415 (1024-1025) yılında Haleb kadısı Ebû Üsâme Abdullah b. Ahmed b. Ali b. Ebû Usâme idi. Ez-Zâhir'in Mısır kadısı İbn Ebi'l-Avvâm'ın naibi olarak Haleb'e kadı olarak atanmıştı. Haleb Kalesi'ne ez-Zâhir tarafından akıllı ve cesur bir adam olan Ebu'l-Hâris Mevsûf el-Hâdim es-Saklâbi el-Ebyed el-Hâkimî tayin edildi. Haleb'e biri kalede diğeri de şehirde olmak üzere iki vali tayin edildi. Bu durum Sâlih b. Mirdâs b. İdrîs el-Kilâbi, Sinân b. Ulyân el-Kelbî ve Hassân b. el-Müferrec b. el-Cerrâh et-Tâ'î'nin, Fâtımî Halifesi ez-Zâhir'e karşı bir araya gelmesine kadar sürdü. Onlar Şam'ı aralarında paylaşmak için anlaştilar. Buna göre Filistin ve ona bağlı yerler Hassân'a; Dimaşk ve ona bağlı yerler Sinân'a; Haleb ve ona bağlı yerler de Sâlih'e verilecekti. Bu durum üzerine Halife ez-Zâhir Filistin'e vali olarak Anûş Tegin ed-Dizberî'yi⁵⁰⁵ gönderdi. Sâlih, Sinân ve Hassân, Anûş Tegin ed-Dizberî ile

⁵⁰⁴ Ferma ve Dimyat arasında bir beldedir. Yakût el-Hamevî, 1971, *a.g.e.*, II, s. 60. (çevirenin notu)

⁵⁰⁵ Dizberî Tercümesi, El-Makrîzî, *el-Mukaffâ*, s. 302-306.

savaşmak için bir araya geldiler ve Askalân'da⁵⁰⁶ Anûş Tegin'i hezimete uğrattılar. Hassân Recep 415 (Ekim 1024) tarihinde Remle'yi⁵⁰⁷ kılıç ile aldı ve şehrin büyük bir kısmını yakıp yıktı, yağmaladı, kadın ve çocuklardan birçok kişiyi esir aldı⁵⁰⁸.

3.3. Sâlih b. Mirdâs'ın Emirliği⁵⁰⁹

[197] Sâlih b. Mirdâs, kâtibi Ebu Mansûr Süleyman b. Tavk'ı Ma'arratu Mısrîn'e⁵¹⁰ gönderdi. Süleyman, şehri ele geçirerek valiyi tevkif etti ve bağladı. Daha sonra da Araplardan bir topluluk ile 23 Recep 415'te (30 Eylül 1024) Haleb üzerine yürüdü. Süleyman ile Sedîdülmülk Su'bân ve Mevsûf el-Hâdim arasında farklı günlerde savaşlar oldu.

Daha sonra Sâlih b. Mirdâs büyük bir topluluk ile Haleb'e ilerledi ve Pazar günü 17 Ramazan 415 (22 Kasım 1024) tarihinde Haleb önlerine ulaşarak Bâbu'l-Cinân'da konakladı. Pazartesi günü karargâhın etrafını dolaştı. Şehri elli altı gün kuşattı. Bu sırada şehirde bulunan Mevsûf el-Hâdim ile Seyfuddevle b. Hamdân'ın gulamlarından ve Haleb'in büyük komutanlarından biri olan Ebi'l-Müreccâ Sâlim b. Müstefâd arasında bir anlaşmazlık ortaya çıktı. Onun evi ve hamamı camdan yapılmıştı ve günümüzde hala onlardan bazı kalıntılar bulunmaktadır.

Mevsûf, bu sebepten Sâlim'i öldürmek istedi. Bir ordu toplayarak Bâbu Kınnesrîn'i ele geçirdi ve Sâlih'e doğru gitti. Sâlih'ten kendisi ve Haleb halkı için eman aldıktan sonra Cumartesi günü 13 Zilkade 415'de (16 Ocak 1025) şehri ona teslim etti.

[198] Sedidülmülk b. Su'bân kaleye bitişik olan saraya sığındı. Sâlih kalenin ve sarayın karşısına arrâde⁵¹¹ ve mancınıklar kurdurdu. Sâlih, Haleb kalesini ve

⁵⁰⁶ Filistin'e bağlı Gazze ve Beyt-Cibrîn arasında bir sahil kentidir, Yakût el-Hâmavî, 1971 *a.g.e.*, IV, s. 137. (çevirenin notu)

⁵⁰⁷ Filistin'de büyük bir kenttir. Yakût el-Hâmavî, *Mu'cemü'l-Büldân*, III, s. 79; Taberiyye'nin güneyinde, Kudüs'ün yaklaşık 50 km batısına düşer. Sevim, 1983, *a.g.e.*, s. 51. (çevirenin notu)

⁵⁰⁸ "Üçlü yemin meselesini İmâretü'l-Haleb kitabımda ele aldım", Süheyl Zekkar, *El-İmâretü'l-Haleb*, s. 76-83.

⁵⁰⁹ Bu Başlık izah için eklenmiştir.

⁵¹⁰ Haleb'e bağlı küçük bir belde veya köydür. Haleb ile arasında yaklaşık beş fersah (1 fersah; 6 km.) mesafe vardır. Yakût el-Hâmavî, 1971 *a.g.e.*, V, s. 181. (çevirenin notu)

⁵¹¹ Bir tür mancınık olan arrâde, yere sağlam basması için haç şeklinde çapraz iki veya daha fazla kalastan kaide üzerine dikilen bir direk ve üst kısmında okun yerleştirildiği çatal bir bölümden meydana gelir. Ok, fırlatma gücünü ağırlık yerine ucuna bağlı çok sayıdaki ipin aksi yönde hızla çekilmesi ile sağlanır. Bu tür mancınıklara tekerlek ilave edilerek taşınması kolaylaştırılmaktaydı. Nebi Bozkurt, "Mancınık", *DİA*, Cilt. XXVII, Ankara 2003, s. 566. (çevirenin notu)

sarayı fethetmek ve ona karşı savaşmak için Ebu'l-Müreccâ Sâlim b. Müstefâd ve kâtibi Süleyman b. Tavk'ı görevlendirdi.

Sâlih, ed-Dizberî'ye karşı Hassân b. Müferrec'e yardım etmek için Filistin'e yöneldi. Ed-Dizberî kalabalık bir ordu toplayıp geri dönmüştü. İki ordu karşılaştı ve ed-Dizberî ikinci kez yenildi.

Haleb Kalesi'nin kuşatması tam yedi ay sürdü. Haleb halkı kaleye doğru bir tünel kazmıştı. Fakat bu kazdıkları tünel su kuyusuna rast geldi ve kuyunun suyu çekilince kale halkının içeceği su kalmadı. Bunun üzerine kaledekiler, Sâlim ve Süleymân ile 10 Rebiyülahir 416'da (10 Haziran 1025) barış yapmak için yazıştılar. Fakat Sâlim ve Süleymân onlara olumlu cevap vermedi.

Bunun üzerine şehirdekiler haç dikip Bizans imparatorunu davet ederek Fâtımî Halifesi ez-Zâhir'e lanet okudular, çan çalıp, kaleye saldırdılar. 12 Rebiyülahir 416'da (12 Haziran 1025) Cumartesi günü orduyu toplayıp çekildiler. Pazarda Kur'an sayfalarını mızrakların ucuna asarak gezdiler. Borazan çalarak gittiler. Kalede bulunan Mağripli bir grup ise eman istedi. Onlara istedikleri eman verildi ve kaleden çıkarılarak şehirde dolaştırıldılar. İpek ve seklâtûn⁵¹² elbiseler ile malları kalenin karşısında sergilediler. Eman isteyerek Süleymân ve İbn Müstefâd'ın (Sâlim) yanına gelenlere bu mallardan verildi.

[199]Kaledekiler yardımdan ümitlerini kesince Ebî Cum'a olarak bilinen ve kaledeki direnişçilerin çavuşu olan siyahi bir adam kaleden indi. Bu şahıs bazı günler gizliden kaleden iniyor ve daha sonra tekrar kaleye giriyordu. Sâlim b. Müstefâd ve Süleyman b. Tavk onu ikna edip kendi taraflarına çektiler. O adam kaleye inip çıkmaya devam etti. Bir gün tekrar kaleye çıkmak istediğinde Mevsuf el-Hâdim kapıları kapattı ve onun kaleye girişini engelledi. Bunun üzerine o da arkadaşlarına bağırarak onlardan yardım istedi. Kaledeki direnişçiler ve köleler onun bu çağrısına olumlu cevap verdiler. Bu durum Haleblilerce bilinince her taraftan kaleye saldırdılar⁵¹³. Sâlim b. Müstefâd ve Süleymân b. Tavk 1 Cemaziyülevvel 416 (30 Haziran 1025) tarihinde Çarşamba günü kaleye girdiler. Sâlih b. Mirdâs, ed-Dizberî'nin galibiyetinden sonra Haleb'e döndü ve 8 Şaban 416 (4 Ekim 1025) tarihinde Cumartesi günü Haleb'e girdi. Mevsûf es-Saklabî, Sedîdülmülk Su'bân ve

⁵¹² Altın nakışlı bir ipek dokuma çeşididir.

⁵¹³ Haleb'in Sâlih b. Mirdâs'ın eline düşmesi, Süheyl Zekkar, *El-İmaretü'l-Haleb*, s. 77.

Ebu'l-Fazl b. Ebû Üsâme'yi tutukladı. Su'bân kendisi için Sâlih'e fidye vererek kurtuldu. Mevsûf'un ise Sâlih'in önünde boynu vuruldu. Kadı Ebu'l-Fazl b. Ebû Üsâme ise diri olarak kaleye gömüldü.

El-Melikü'l-Azîz Muhammed bin 'Aziz, Allah'ın merhameti üzerine olsun, Haleb Kalesi'nde inşa ettiği Dâru'l-Kübra'yı yeniledi. Onun temelini kazdığında yeraltı tahıl deposunda iki ayağında demir kerpiç takılı diri olarak gömülmüş bir adam buldu. Onun geriye sadece kemikleri kalmıştı ve oturur vaziyette idi. Allah daha iyi bilir fakat onun yukarıda zikri geçen İbn Ebû Üsâme olduğundan şüphem yoktur.

[200]Bu sene Sâlih b. Mirdâs Humus, Ba'lebek⁵¹⁴, Saydâ⁵¹⁵ ve Trablus nahyesi olan İbn Akkâr Kalesi'ni ele geçirdi. Ayrıca Rahbe, Menbic⁵¹⁶, Bâlis⁵¹⁷ ve Refeniye⁵¹⁸ de onun hâkimiyetindeydi.

Sâlih daha önce Murteza'u'd-devle'nin yanında hapisteyken bir rüya görmüştü. Rüyasında bir adam gelmiş ve onun başına altın bir kalensuve (sivri tepeli küllah) takmıştı. Allah bu rüyadan sonra ona bir çıkış nasip etmiş ve daha önce zikrettiğimiz üzere hapishaneden kaçmıştı. Sonra Mısır Halifesi ez-Zâhir, ed-Dizberî ile birlikte bir ordu gönderdi. Kelblilere⁵¹⁹ karşı ordunun başına getirilen Râfi' b. Ebi'l-Leyl da ona katılmıştı. Halife ez-Zâhir, Râfi'yi, Şam'ı talan ederek bozgunculuk çıkardığı için Hassân b. Müfferrec et-Tâ'î'ye karşı sevk etmişti. Hassân, ed-Dizberî'nin

---

⁵¹⁴ Kadim bir şehirdir. Onda çok acip ve büyük eserler vardır. Eşi benzeri olmayan mermer sütunlar üzerine bina edilmiş kasırlar vardır. Dımaşk ile arasında üç gün, deniz kıyısına ise bir fersahlık uzaklıktadır. Yakût el-Hâmevî, 1971 a.g.e., I, s.537. (çevirenin notu)

⁵¹⁵ Şam Denizi kıyısında Dımaşk'ın doğu bölgesine bağlıdır. Dımaşk ile arasında 60 fersah vardır. Sayda isminin Seydan b. Sıdkıya b. Ken'an bin Ham b. Nuh'dan (AS) geldiği rivayet edilir. Yakût el-Hâmevî, 1971 a.g.e., IV, s. 496.(çevirenin notu)

⁵¹⁶ Kadim, geniş, hayrı ve rızkı bol bir şehirdir. Etrafi sağlam taşlarla yapılmış bir sur vardır. Fırat Nehri ile arasında üç, Haleb ile de on fersah vardır. Yakût el-Hâmevî, 1971 a.g.e., V, s.237, 238. (çevirenin notu)

⁵¹⁷ Şam beldelerindedir. Haleb ve Rakka arasında, Fırat Nehri'nin batı kıyısında bulunan bu şehir İbn Havkal'a göre Şam bölgesinde kurulan ilk şehirdir. Yakût el-Hâmevî, 1971 a.g.e., I, s.390. (çevirenin notu)

⁵¹⁸ Refeniye beldesi yerine günümüzde 'Ba'reyn' olarak bilinen Barin beldesi geldi. 'Uc nahiyesine bağlıdır ve ondan kuzeye doğru 8,5 km uzaklıktadır. 'Uc nahiyesi ise Mesyab iline bağlıdır. Ba'reyn'de, Refeniye'nin tarihi Eş-Şehire Kalesi vardır. *Mu'cemü'l-Coğrafi li'l-Kitri'l-Arab-i Suriye*; Refeniye; Humus'a bağlı bir köy veya kasabadır. Ona Refeniye-i Tedmur da denilmektedir. Bazılarına göre de Refeniye Şam sahilinde Trablus'a yakın bir beldedir. Yakût el-Hâmevî, 1971 a.g.e., III, s.63. (çevirenin notu)

⁵¹⁹ Sinan b. Ulyan ölmüş, Kelb kabilesi de parçalanmıştı. Rafi bi. Ebi'l-Leyl, ed-Dizberî ile anlaştı ve onun damadı oldu. Bu sebepten dolayı kuvvet dengelerini bozdu, Haleb'te üçlü yeminin bozulmasına sebep oldu. Süheyl Zekkar, *İmaretü'l-Haleb*, s.81-83.

yaklaştığını görünce Sâlih b. Mirdâs'tan yardım istedi. Sâlih yardım için harekete geçti. Sâlih rüyasındaki adamı (Râfi' b. Ebi'l-Leyl) gözleri ile gördü. O, rüyasında Sâlih'in yanına gelmiş ve başında bulunan altın kalensuveyi çıkarmıştı. Sâlih de rüyasındaki gördüğü bu durumu uğursuzluk saymıştı. Sâlih, Hassân'a ulaşınca ed-Dizberî ile savaşa tutuştular. Bu savaş Ürdün'deki el-Ukhuvâne⁵²⁰ olarak bilinen mevkide oldu.

[201] Tarîf el-Fezârî adında bir şahıs tarafından mızrakla yaralanan Sâlih atından düştü. O düşünce daha önce rüyasında gördüğü Râfi b. Ebi'l-Leyl'i tanıdı ve Râfi onun üzerine çullandı. Sâlih'in kafasını gövdesinden ayırarak ed-Dizberî'ye götürdü.

Reyhân adında bir şahsın onu yaraladığı da söylenir. Esedüddavle Sâlih b. Mirdâs⁵²¹ atın üzerindeyken o adam onu düşürene kadar mızrak attı. Sonra Râfi' geldi ve onun kafasını kesti. Bu olay 25 Rebiyülahir 420 (24 Mart 1029) tarihinde oldu. Bir rivayete göre de 8 Cemaziyülevvel 420 (25 Mayıs 1029) tarihinde Çarşamba günü gerçekleşmiştir.

Sâlih b. Mirdâs zamanında Haleb kadısı, İbni Ebû Üsâme'den sonra Kadı el-Esved olarak bilinen, Ebu Ya'la Abdulmun'im b. Abdulkerim b. Sinân idi. 416 (1025-1026) yılında üstlendiği kadılık görevini Sâlih'in oğlu Şiblüddavle döneminde de sürdürdü. Sâlih'in veziri ise Tezarus (Theodoros) b. el-Hasan en-Nasrânî idi. O olayda yakalanıp asıldı. En-Nasrânî, Sâlih'in yanında büyük mevki sahibiydi. Hem kalem hem de kılıç ehli idi. Denildi ki: En-Nasrânî'nin -Allah'ın laneti üzerine olsun- huzuruna, Haleb Kadısı Ebû Ya'la Abdulmun'im b. Abdulkerim b. Sinân hariç valiler, kadılar ve onların gayrısı saygı ile girerlerdi. Şeyh Ebü'l-Hasan el-Muhezzeb b. Ali b. Muhezzeb de ilkin onun huzuruna bu şekilde ihtiram ile girmek istemiş. Fakat daha sonra bunu yapmayacağına dair yemin etmişti.

[202]Denildi ki: Ma'arratü'n-Numân'da⁵²² bir köy olan Hâs⁵²³ halkı Tezarus'un, el-Havrî olarak bilinen kayın babasını onlara eziyet ettiği için

⁵²⁰ Taberiyye kıyısında Akabetu'l-Efik'e yakın bir yerdir. Yakût el-Hâmevî, 1971 *a.g.e.*, I, s.277-278; Ürdün kıyısında Taberiyye yakınlarında bir mevki, İbnü'l-Esir, *a.g.e.*, VII, s. 520. (çevirenin notu)

⁵²¹ Asıl metinde bu cümle karışık olarak: "Sâlih b. Mirdâs'ın atı, onu mızraklamaktan vazgeçmedi ta ki..." şeklinde geçer. Bu kısım düzeltilmiştir.

⁵²² Humus'a bağlı kadim, meşhur ve büyük bir şehirdir. Haleb ve Hama arasındadır. Şehirde zeytin ve incir ağaçları bolca bulunur. Yakût el-Hâmevî, 1971 *a.g.e.*, V, s.182. (çevirenin notu)

öldürmüştü ki o; Tel-Mennes⁵²⁴ ehlilendi. Tezarus kayın babası el-Havrî'nin öldürüldüğünü duyunca Haleb'ten bir ordu ile yola çıktı. Hâs halkını dağlarda ve arazilerde aradı. Kayın babasının katilleri Efâmiye'ye⁵²⁵ kaçmışlardı. Tezarus onlara yetiştirdi ve Efâmiye valisi kayın babasının katillerini ona teslim etti. Tezarus, Sâlih b. Mirdâs'a kayın babasının katillerini cezalandırmasına izin vermesi hususunda mektup gönderdi. Sâlih ona izin verince de onları ağaçlara asarak öldürdü. Asılan insanlar cenaze namazı kılınıp defnedilmek üzere asıldıkları ağaçlardan indirilince çok büyük bir kalabalık onların namazını kıldı. O zaman insanlar Hristiyanları kandırmak için dedi ki: *"Biz onların üzerinde beyaz kuşlar gördük ki, onlar ancak melekler idi."* Bu söz Tezarus'a -Allah'ın laneti üzerine olsun- ulaşınca bu durumu onların üzerine bir günah olarak sayıp Ma'arratü'n-Numân halkından intikam almak istedi. Derken bir kadın Cuma günü camide bağırarak demiş ki: *"Genel ev beni gasp etmek istiyor."* Camide bunu duyanlardan yaşlılar ve kadınlar hariç herkes fırlayıp çıkmış, genel evi yıkmış ve genel evin tüm odunlarını almışlar. Esedüdevle Sâlih b. Mirdâs bu olay olduğunda Saydâ'da idi. Bu olay 417 (1026-1027) yılında gerçekleşmiştir. Sâlih 418 (1027-1028) yılında Haleb'e yöneldiğinde Tezarus, el-Ma'arra ve benzeri şehirlerin ileri gelenlerini tutuklayana kadar onunla idi. O, onlardan yetmiş kişiyi tutukladı ve bin [203] dinar aldı. Tezarus onları cezalandırma hususunda Sâlih'e karşı diretince Sâlih ona dedi ki: *"O genel evden dolayı el-Muhezzeb'i mi yoksa Ebu'l-Mecd'i mi öldüreyim, ne yapayım?"*

Bana ulaştı ki: Amid ve Meyyâfârikîn halkı onlara dua etmiş. Bu durum onun görüşünü aşmıştı. Tutuklular Sâlih, el-Ma'arra'ya ulaşınca kadar yetmiş gün kalede tutuklu kaldılar. Sâlih, Ebü'l-Âlâ' b. Süleymân'ı, el-Ma'arra'nın dışına çağırıldı.

Sâlih meclisine geçince Şeyh Ebü'l-Âlâ' esirleri kurtarmak için ona dedi ki: *"Efendimiz, değerli seyyidimiz, dinin aslanı, başlangıcı ve mürşidi, güzel gündüzü, gündüzü parlatan, gündüzün evveli ve sonu, dinin keskin kılıcı, kılıcın yumuşak yüzü"*

---

⁵²³ Zaviye Dağı'nda, Ma'arratü'n-Numân'da bölgesinde, İdlîb'in bir ilçesi, Kefernübbel nahiyesine bağlı bir kasabadır. Ma'arratü'n-Numân'ın 9 km Güneybatısına düşer. *Mu'cemü'l-Coğrafi li'l-Kutri'l-Arab-i Suriye.*

⁵²⁴ Şam bölgesinde Ma'arratü'n-Numân'a yakın bir kaledir. Hafız Ebü'l-Kâsım'a göre Humus'a bağlı bir kasabadır. Yakût el-Hâmevî, 1971 a.g.e., II, s. 52. (çevirenin notu)

⁵²⁵ Şam denizi kıyısında Humus'a bağlı bir kasabadır. Bazıları ona hemzeyi kullanmadan Famiye der. Yakût el-Hâmevî, 1971 a.g.e., I, s. 269. (çevirenin notu)

ve keskin tarafı; sen af yolunu tut, iyiliği emret ve cahillerden yüz çevir⁵²⁶.” Sâlih ona dedi ki: “ Ben onları sana bağışladım ey Şeyh!” Ebü'l-Âlâ' onların canlarını kurtardı fakat onlara kesilen mal cezasını bilmiyordu. Ebü'l-Âlâ' daha sonra bu konu ile ilgili bir şiirinde şöyle der:

*Anında evimden çıktım, ayıpları örterek ve hasedi bir kenara bırakarak,
Ömrümün çoğu gidip çok azı kalınca, ruhuma cesedimden ayrılık vakti
geldiğinde,
Sâlih'e bir kavmin fesat olan görüşünden dolayı şefaatçi olarak gittim,
O benden güvercin sesi duydu, ben ise ondan aslan kükremesi duydum,
Bu istenmeyen mihnet hoşuma gitmedi fakat bu mihnetin altına mecbur
girdim⁵²⁷.*

3.4. Nasr b. Sâlih'in Emirliği⁵²⁸

[204] Sâlih b. Mirdâs öldürülmesinden sonra Haleb emirliğine iki oğlu geçti. Bunlardan Mu'izüddevle Ebu Ulvân Semâl kaleye, Şiblüddevle Nasr ise şehre hâkim oldu.

Bu sene Sâlih'in çocukları Kiybâr'da⁵²⁹, Antakya katabanı Mihâil el-Hâdim'in üzerine saldırdılar. Antakya katabanı Bizans imparatorunun emri olmaksızın Haleb üzerine yürümüş Nasr ve Semâl ona büyük lütuf ve ikramda buldukları halde Haleb'i alma fikrinden vazgeçmemişti. Bunun üzerine Nasr ve Semâl, Kiybâr kalesinde savaşmakta olan katabana baskın yaptılar. Her iki taraftan da çok sayıda insan öldürüldü ve Rum askerleri yenildi. Bu olay 29 Cemaziyülahir 420 (15 Temmuz 1029) tarihinde Perşembe günü vuku bulmuştu.

Sonra kataban ile dostluk kurmaya çalıştılar ve araları düzeldi⁵³⁰. Dostlukları; Mu'izüddevle Semâl ve hanımı arasında bir konuşma geçene kadar bu şekilde devam etti. Karısı, Semâl'e kızarak şehirden çıkıp Haleb dışında bulunan Hille adlı yere

⁵²⁶ A'raf Suresi ayet: 199

⁵²⁷ Lüzum Mala Yelzem, Dımaşk, 1986, s. 534; *El-İmaretü'l-Haleb*, s. 209-211.

⁵²⁸ Bu Başlık izah için eklenmiştir.

⁵²⁹ Antakya ve Suğur arasında bir kaledir. Yakût el-Hâmevî, *Mu'cemü'l Büldân*.

⁵³⁰ Süheyl Zekkar, *El-İmaretü'l-Haleb*, s. 88-89

geldi. Semâl onun için mücevherlerle süslenmiş altın bir lâleke⁵³¹ yapılmasını emretti.

[205] Hanımı ile arası düzelince, hanımı ayakkabıyı koluna alıp oradan çıktı. Nasr kardeşi Semâl ve hanımı arasındaki bu durumu duyunca hemen harekete geçip kaledeki tahta tek başına kurulmak istedi. Kendi adamlarından oluşan bir grup ile birlikte Bâbu'l-İrâk kapısından çıkmak istiyor gibi yaptı. Kale kapısına yaklaşınca kılıcını çekerek hücum etti. Ordudaki hiç kimse heybetinden dolayı onu durduramadı. Destekçileri de kılıçlarını çekerek onun emrine tabi oldular. Merkeze oturup dedi ki: *“Kim kardeşimi bana tercih ederse bana kötülük yapmış olur. Ben erkekleri idare etmeye o ise kadınları idare etmeye layıktır.”* dedi.

Bu tarihten sonra Haleb Kalesi'nin kapılarına, aniden çıkacak atlıları engelleyecek zincirler konuldu ve kale emirinin sevdiği insanların, yakın akrabaları da olsa kılıç kuşanmış olarak kaleye girmek yasaklandı.

Bu olay neticesinde Nasr 421 (1030) yılında hem şehrin hem de kalenin tek hâkimi oldu. Veziri Haleb'in Cüllum⁵³² Mahallesinde bulunan Şemmâs Hamamı'nı yapan Ebu'l-Ferec el-Mu'mel b. Yusuf eş-Şemmâs idi. Bu adam tedbirli, iyilik yapmayı seven bir Hristiyan idi. Kardeşi de el-Berrânî beldesinin nazırı idi. Şehirdeki el-Berrânî mescidlerini de o imar etti.

Ebû Ulvân Semâl b. Sâlih, Arapları bir araya topladı ve kardeşi Nasr ile savaşmaya yöneldi. Bunun üzerine Nasr, Bizans imparatoru Romanos'a bir elçi göndererek yardım istedi. Basileios⁵³³ 415 (1025) yılında ölmüş [206] ve

---

⁵³¹ Lâlek; Farsçada bir tür ayakkabıdır, el-dik, tac, eklil olarak bilinir, İbrahim el-Desûkî Şitâ, *El-Mu'cemü'l-Farisiyyi'l-Kebir*, Mektebu'l Medbuli, Kahire.

⁵³² Haleb'in eski mahallelerindedir. Antakya kapısının batı, Kinnesrin kapısının güneyine doğru şehrin dış tarafına düşüyor. Hayrettin el-Esed, *Haleb'in Mahalle ve Çarşıları*, Dımaşk 1984, s. 164-172.

⁵³³ Bizans Devletinin en güçlü imparatorlarından biri olan II. Basileios (976-1025) Bizans yönetimini elinde bulunduran Makedon Hanedanlığının da en güçlü imparatorudur. Bulgar Krallığına 30 yıl boyunca inatla sefer düzenlediği ve Bulgarlardan birçok kişiyi öldürüp onları Bizans'a bağladığı için Bulgar Kasabı lakabını da almıştır. Onun döneminde Bizans son yüzyılda topraklarını iki kat arttırmış sınırları İtalya'dan Kafkasya'ya, Tuna'dan Suriye'ye kadar genişlemiştir. Bizans orduları Suriye'ye girerek Dımaşk ve Beyrut'un kuzeyine kadar ilerlediler. Nihayi hedefi Kudüs'ü almak idi ancak Mısır Fâtımî Halifeliği Filistin'i alarak onun bu hedefine engel olmuştur. II. Basileios'un ölümünden sonra baskı altında tuttuğu bütün güçler tekrar Bizans'tan ayrılmıştır. Demirkent, “Bizans”, *DİA*, VI, s. 236. (çevirenin notu)

Romanos⁵³⁴ (III. Romanos Argyros) melik olmuştu (1028-1034). Nasr ondan yardım isteyince, İmparator yola koyularak 600 bin kişilik bir ordu ile Antakya'ya ulaştı.

Arapların ileri gelenleri Semâl ve Nasr arasında tavassutta bulundular. Haleb'in Nasr'a, Bâlis ve Rahbe'nin de Semâl'e ait olması üzerinde anlaştilar. Bunun üzerine Nasr, Rum İmparatoru'na yapmış olduğu yardım istediğinden pişman oldu ve bundan vazgeçti. Rum İmparatoru'na amcasının oğlu Mukalled b. Kâmil b. Mirdâs'ı gönderdi. İmparatorun Haleb'e gelmemesi için talepte bulundu. Bunun için daha önce Seyfûdevle'nin evlatlarının gönderdiği ikta gelirlerinin kendisine verileceğini bildirdi. İmparator bu teklifi kabul etmedi ve Mukalled b. Kâmil'i tutuklayarak yanında alıkoymdu. İmparator, Nasr'ın yardım isteğinden vazgeçmesi üzerine Haleb üzerine yürümekten çekindi. Antakya'dan Kiybâr'a on günde ulaştı. Gönderdiği öncü kuvvetleri Haleb Arapları tarafından mağlup edildi. Araplar Rum askerlerini takip ettiler. Bulgar, Rus, Abhâz, Hazar, Ermeni, el-Becenâk (Peçenek) ve Efrenc (Frenk) meliklerinin de içinde bulunduğu Rumlar Araplara saldırdılar.

İmparator ordusu ile dağa yakın ve sudan uzak bir mevkide bulunan Tübbel'de konakladı. Askerlerine hendek kazdırdı. Ordusunun erzaklarını yetmiş binek hayvanı taşımaktaydı. Askerleri o kadar çoktu ki, askerlerinin bulunduğu alan, etrafını iyi bir atlının bir günde dolaşabileceği genişlikteydi.

Ebû Ülvân Difâ' b. Nebhân el-Kilâbî az sayıda atlı ile yolu üzerinde onlara rastladı. Böylece onun birliklerinden istediği her şeyi elde etti. İmparator 'Azâz'e⁵³⁵ içerisinde komuta kadrosunun da bulunduğu askeri birliği göndermişti.

[207] 'Azâz'de Benî Kilâb onları karşılayarak mağlup etti. Onların asilzadelerini (batârik) öldürerek, onlarla birlikte bulunan meliklerin evlatlarından oluşan bir grubu da esir ettiler. Bu hadiseden sonra cesaretlenen Benî Kilâb, orduyu

---

⁵³⁴ Babasının adı bilinmemekle birlikte Argyros ailesinin mensubudur. Romanos, II. Basileios'un saltanat döneminde bir hâkim olarak görev yaptı. II. Basileios'un ölümünün ardından bir süreliğine tahta geçen VIII. Konstantinos döneminde ise Konstantiniye'nin idari valiliğini (Praefectus Urbanus) yaptı. Bu görevde gösterdiği başarılarından dolayı imparator VIII. Konstantinos, onun kendisine uygun bir varis olduğunu düşünerek, onu hanımını boşayarak İmparator varisi olan Zoi ile evlenmeye zorladı. III. Romanos ile Zoi 12 Kasım 1028'de evlendikten üç gün sonra VIII. Konstantinos öldü. Bunun üzerine III. Romanos, İmparatorun varisi olan Zoi'nin kocası olarak Bizans tahtına geçti. Şöhret kazanma amacıyla devasa bir ordu ile Haleb şehrine saldıran III. Romanos giriştiği bu seferde büyük bir mağlubiyet almış ve esir alınmaktan da son anda kurtulmuştur. Mikhail Psellos, "*Mikhail Psellos'un Khronographiası*", s. 40.(çevirenin notu)

⁵³⁵ İçerisinde bir kalesi olan Haleb'in Kuzeyinde Haleb'e bir günlük mesafede bulunan bir beldedir. Yakût el-Hâmevî,1971, a.g.e., IV, s.132. (çevirenin notu)

karargâh kurduğu yerde kuşattı. Rum ordugâhına yakın olan salatalık tarlalarında Arapları görenlerden bazıları, Rumlara bir ok atma mesafesi kadar yakın olduklarını haber verdiler. Rumlar Arapların ani baskın ile kendilerini alıp götürmelerinden korktukları için salatalık tarlalarından tek bir salatalık bile koparmamışlardı.

İmparatorun gönderdiği birlikler yenilince ülkesine dönmeye karar verdiler. İmparator halkından özür dileyerek: “*Eğer askerlerim susuz kalmazdı muradıma kavuşurdum*” dedi. Nasr ve Araplar İmparatorun pazarına hücum ederek talan ettiler. İmparatorun bulunduğu alandan hareket etmesi üç gün gecikti. Şiblüddevle Nasr 923, bir söylentiye göre de 700 atlı ile ilerledi. Rumlara yaklaşıncı, Rumlar bunun bir baskın olduğunu sanarak hezimete uğradılar. Allah onların yenilmesini Müslümanlara bahşetti. Bu olay 7 Şaban 421 (10 Ağustos 1030) tarihinde pazartesi günü meydana geldi.

İmparator tanınmamak için kırmızı ayakkabılarını çıkararak siyah ayakkabı giydi. Rumlarda İmparatoru’dan başka kimse kırmızı ayakkabı giyemezdi. İmparator kaçınca Şiblüddevle onun tacını, döşegini ve keçe başlıklarını bile ele geçirdi. İmparator kendisini oklarla koruyan Ermeniler ile birlikte kaçtı⁵³⁶. Rumlar hezimete uğramış bir şekilde, birbirlerinden ayrılarak dağa doğru kaçtılar ve [208] Rumlara ait olan Kûrus’a⁵³⁷ geldiler. Orda birbirlerine kavuştular. Geride İmparator ile birlikte çok az kişi kalmıştı. Müslümanlar onlardan sayısızca asilzade ve asker öldürdü ve yine meliklerin evlatları ve daha başka sayısız esir aldı. İnsanlar talanla uğraştılar. Anlatılamayacak kadar elbise, hayvan, ipek, eşya ve askeri alet ele geçirdiler. Denilir ki; Benî Numeyr ve Benî Katan kabileleri bu hezimet esnasında geldi ve İmparatoru’un savaş ağırlığından yaklaşık 300 yüklü katırını ele geçirdi. Öyle ki İmparator Romanos’a ait dinarları kâse ile paylaştılar ve her birine 18 avuç düştü.

İmparator ayrılırken mancınık, arrâde ve kalkanları ateşe verdi. İnsanlar ateşten kurtarabildiklerini ve geriye kalanları aldılar. O kadar çok, ele geçirdiler ki Haleb damlarının sacları Rumların kalkanları ile kaplandı.

Denildi ki; Haleb halkı olaydan bir gün önce surda geceledi. İçlerinde İbn Numeyr el-Âbid denen biri vardı. O sur üzerinde namaz kılarak sabahladı. Gecenin

⁵³⁶ Ben bu meseleyi İmaretü’l-Haleb adlı kitabımda farklı kaynaklara, özellikle Bizans kaynaklarına dayanarak ele aldım. Süheyl Zekkar, *El-İmaretü’l-Haleb*, s. 87-96

⁵³⁷ Belki de Kûrus bugün Kuveyri olarak bilinen yerdir. Haleb’ten 33 km uzaklıktadır. Kûrus Antakya’nın silah deposuymuş. İbnü’l-Adîm, *Buğyetü’l-taleb fî târîhi Haleb*, Cilt. I, s. 263-264.

sonunda secde ettiği esnada uyuya kalmış ve rüyasında; Hz. Ali'yi atlı, elinde mızrak ve yeşil elbise içinde görmüş. Hz. Ali ona demiş ki: “*Ey Şeyh başını kaldır! Senin ihtiyacını giderdim.*” O uyandıığında gördüğü rüyayı bu şekilde insanlara anlattı ve insanlar bu olayla müjdelendi.

Ömrünün son günlerinde Bizans'ta bulunan Murtaza'u'd-devle'den şöyle nakledilir: “*Romanos, İbn Numeyr'in rüya gördüğü gecenin sonunda beni çağırdı ve bana dedi ki: [209]“Sizin Haleb'te bir rahibiniz var” ben onun İbn Numeyr'i kastettiğini anladım: “Evet dedim.” Romanos: “Onu bana anlat.” dedi. Ben de onu süslü bir şekilde anlattım. Romanos bana: “Onu şuanda şehrin surlarında gözlerimle gördüm, o surun üzerinde bana eliyle işaret ederek tekrar tekrar dön, sen bu şehre ulaşamazsın diyordu, bu sözüne son verdiğini görmedim dedi.”* Yarın olduğunda İmparatorun ‘Azâz’e gönderdiği ordusu yenildi. Bu olaydan sonra yenildikleri o vaka gerçekleşti. İbn Numeyr de İmparator Haleb'i kuşattığında gerçekleşen bu olayı bize bu anlatılanlara benzer şekilde nakletti.

Haleb'deki bazı kâtiplerden; İbn Numeyr, Tâcüddevle Tutuş b. Alp Arslan'ın⁵³⁸ yanında Vessâb b. Mahmûd b. Nasr'ın hizmetinde olduğu nakledilir. O Hama'nın dışında gezerken Tâcüddevle Tutuş, Vessâb'a uzun kollu bir ferace elbise vererek “*Bu mübarektir, babam Alp Arslan bunu Rum imparatoru Diogenes (Romen Diyojen) yendiğinde ondan aldı*” demiştir⁵³⁹.”

Vessâb ise içi dışı kaplanmış içecek kadehi olarak kullanılan bir kafatası istedi ve dedi ki; “*Efendim bu da mübarektir ki biz bunda içeriz, dedem Nasr bunu ‘Azâz yenilgisinde imparator Romanos'tan ele geçirdi.*” Tacüddevle dedi ki: “*Ya Vessâb senin bu iftiharın benim iftiharım ile eşittir*”. Vessâb dedi ki: “*Hayır kesinlikle Efendime ailemin büyüklüğünü tarif ettim, muhakkak ben efendimin küçük bir kölesi gibiyim.*” Tacüddevle Tutuş ona Türkçe: “*Hayır sen benim büyük kardeşimsin*” dedi. Vessâb kalkıp tahtın önündeki yeri öptü. Tutuş da onun iktasını arttırdı ve şerefini arttırmak için onu terkisine (eyerinin arkasına) bindirdi.

[210]Denildi ki; Rum İmparatoru, Kiybâr nahyesinde Mihâil'e yapılanlardan dolayı Semâl ve kardeşi Nasr'a karşı kin beslemiş ve kendisi bizzat onların üzerine

⁵³⁸ Alp Arslan'ın oğlu, Melikşah'ın kardeşi Tutuş, Ramazan 458'de (Ağustos 1066); bir başka görüşe göre de, 454'de (1062) doğmuştur. Suriye Selçuklu Devletinin kurucusudur. Abdülkerim Özaydın, “Tutuş”, *DİA*, Cilt. XLI, İstanbul 2012, s.446. (çevirenin notu)

⁵³⁹ Alp Arslan onu 463 (1071) yılında yapılan Malazgirt Savaşı'nda yenmişti.

sefere çıkmıştı. Semâl ve Nasr da amcalarının oğlu Mukalled b. Kâmil'i imparatora itaatlerini ve hizmetlerini sunmak üzere göndermişlerdi. İmparator ise onlara elçi yollamış ve Haleb'i teslim etmeye zorlamıştı. İmparator onlara: "*Haleb'in onların elinden hile ile çıkmasından korkuyorum*" demişti. Bundan dolayı onlara Haleb'in yerine istedikleri herhangi bir yeri vermeyi teklif etmişti. Semâl ve Nasr da İmparator'un cevabı gelene kadar elçiyi alıkoymuşlardı.

Bu durum İmparator'a ulaştınca Semâl ve Nasr'ın elçisi Mukalled'i tutuklamıştı ve bizzat kendisi sefere çıkmıştı. Semâl ve Nasr da korktukları için ailelerini Haleb'ten çıkarıp çöle göndermişlerdi. Daha önce zikrettiğimiz olaylar vuku buldu. Semâl kaleyi korumak için kalırken Nasr ise İmparator ile savaşa girişmişti. İmparator geri dönünce Nasr ve Semâl çölde bulunan ailelerini şehre geri getirmek için adam yolladılar. Bunun üzerine hızlı davranan Nasr şehri ele geçirdi. Aracılar vasıtasıyla Semâl'e Rahbe, Bâlis ve Menbic ile amallerinin idaresi verildi.

Rumların bu mağlubiyetinden sonra Arapça anlamı ed-Düveyk olan Antakya katabanı Nicetas, kalabalık bir ordu ile yola koyuldu. Arap topraklarında büyük bir kargaşa çıkardı. Hısnu'l-Menîka'yı aldı ve Refeniye'ye saldırdı ve halkından on bin kişiyi esir aldı. Surların burçlarını 421 (1030) yılında yıktı. 422 (1030-1031) yılında da Hısnu'l-Beni'l-'Ahmer, Hısnu'l-Benî Ğenâc ve bunların dışında başka birçok kaleyi alıp tahrip etti⁵⁴⁰.

[211] Şibluddevle Nasr onunla yazıştı, ona lütufta bulundu ve onunla barış yaptı. Kendisi ile imparator arasında ateşkes yapmak için elçi görevlendirdi. Böylece Nasr'ın, her sene İmparator'a, senede iki taksit olarak 500 bin dirhem ödemesi üzerine anlaşma yapıldı. Bunun değeri 8 bin miskal⁵⁴¹ altın idi.

---

⁵⁴⁰ Bu kalelerin Cebele ve Tartus sirtlarına kadar uzanan Kadmus bölgesinde olduğu düşünülür. Menîka Kalesi İsmaili davetinin yapıldığı bir kale idi. Yahyâ bin Saîd el-Ântâkî, *Tarihu Yahya*, s. 418-422.

⁵⁴¹ Sözlükte "*ağır olmak*" mânasındaki "*sikal*" kökünden türeyen miskal kelimesi "*ağırılık*" demektir. Terim olarak altın, gümüş, ilaç ve gülyağı gibi değerli şeylerin tartılmasında kullanılan bir ağırlık ölçüsü birimini ifade eder. Ayrıca örfte 1 miskal ağırlığındaki dinarlara da (altın sikke) bu isim verilmiştir. Endülüs Emevîleri ve Fâtımîlerin 4,25, Muvahhidler ve Eyyübîlerin 4,72- gramlık dinarlar kestirdiği bilinmektedir. Halk arasında miskal olarak anılan bu sikkeler Kuzey ve Batı Afrika'da XIX. yüzyıla kadar tedavülde kalmıştır. Osmanlı'da 26 Eylül 1869 tarihli kanunnâmeye göre 1 miskal (= 1,5 dirhem = 24 kırat = 96 buğday) 4,81104375 gramdır. Cengiz Kallek, "Miskal", *DİA*, Cilt. XXX, s.182-183. (çevirenin notu)

Bu anlaşmadan sonra imparator Nasr'ın elçisi Mukalled b. Kâmil b. Mirdâs'ı serbest bıraktı. Ayrıca İmparator, Nasr'a eman ve anlaşmaya bağlılığın sembolü olarak altın süslemeli bir haç verdi.

Nasr, Şeyhuddevle Ebü'l-Hasan b. el-Eyser'i beraberinde Rumlardan aldığı ganimetlerden bazı hediyelerle elçi olarak Mısır'a, Halife ez-Zâhir'e gönderdi. Gönderdiklerinin içerisinde elbiseler, boyalar, kaplar gibi birçok hediye vardı. Elçi 150 baş at ve katır gibi binek hayvanlardan oluşan bir heyete liderlik yapıyordu. Bu davranışından dolayı onların yanında güzel bir mevki elde etti⁵⁴². Mısır'da vezir Ebü'l-Hasan el-Cercerâ'î'nin emriyle bir karşılama tertip edildi.

İbnü'l-Eyser, Fâtımî Halifesi ez-Zâhir'in ölümüne kadar Mısır'da kaldı. Müstansır, İbnü'l-Eyser'e ihsanlarda bulunarak onu hil'at ile Nasr b. Sâlih'e gönderdi. Nasr'a, "*Muhtassu'l-Ümerâ*", "*Hassetü'l-İmam*", "*Şemsüddeve*", "*Mecdüddeve*" ve "*Zu'l-azimeteyn*" lakaplarını verdi.

Nasr'ın hükümdarlığı döneminde Cebelü's-Sumâk'ta kendilerine ed-Dürziyye adı verilen Hayyât el-Acemî adında bir şahsa intisap edilen bir topluluk ortaya çıktı. Bu topluluk mezheplerini ilan ederek çevrelerindeki mescitleri tahrip etti ve kendilerini ed-Dürzî'ye davet eden başlarındaki imamları hariç peygamberlerin nübüvvetini inkâr etti, [212] namahremlerin nikâhlarını helal saydılar. İsyancıları büyüdü ve el-A'si'de bulunan yüksek mağaralara sığındılar. Haleb halkından çiftçiler de onlara katıldılar ve ülkeyi istila etmeyi tasarladılar.

Antakya katabanı Nicetas onların üzerine yürüdü ve onları mağaralarda muhasara etti. Haleb emiri Nasr b. Sâlih'in de yardımıyla mağaraya duman saldı. Durziler yirmi iki gün sonra eman istediler ve emanla mağaradan çıkarıldılar. Rebiyülevvel 423 (Şubat-Mart 1032) yılında liderleri yakalandı ve öldürüldü.

Bu yıl Sâlim b. Müstefâd el-Hamdânî ile Şibluddave Nasr'ın arası bozuldu. Sâlim Haleb'i Sâlih b. Mirdâs'a teslim ettiği zaman Sâlih, onu Haleb valiliğine getirmişti. Sâlih ayrıca onu Haleb ahdaslarının başına da tayin etmişti. Nasr da bu tarihe kadar onu, babasının verdiği bu görevde bırakmıştı. Haleb halkı ve ahdaslar ona alışmış ve onu seviyordu. Onun için silah kuşanarak Haleb Kalesi ile savaşmaya karar verdiler. Tûmâ adıyla bilinen bir Hristiyan kâtip, Sâlim ve Şibluddave Nasr

⁵⁴² "Bu olayı *İmaretü'l Haleb* adlı kitabımda ele aldım." Süheyl Zekkar, *el-İmaretü'l-Haleb*, s.96-99.

arasındaki yazışmayı yapıyordu. Kâtip, Sâlim İbn Müstefâd'den Nasr'a götürdüğü haberleri değiştiriyor, yapmadığı fiilleri ona isnat ediyor, yapamayacağı işleri ona yüklüyordu. Bu durum da İbn Müstefâd'ın bilgisi dışında gerçekleşiyordu.

Şiblüdevle Nasr, bu yanlış haberlere binaen İbn Müstefâd'ın haddini aştığını düşünerek ona karşı savaşmaya karar verdi ve süvarileri ile yola çıktı. Halebliler bunu görünce Nasr'ın safına geçtiler ve İbn Müstefâd'ın saraydaki güçleri ile savaştılar. İbn Müstefâd eman istedi, Nasr da kan dökmeyeceğine dair yemin etti ve onu yakalayıp kalede hapsedti. İbn Müstefâd'ın sarayı yağmalandı ve Nasr onun hayatta kalmasının mahzurlu olduğunu düşünerek kan akmayacağına dair verdiği yemininin vebalinden kurtulmak için onu boğarak öldürdü.

[213] Bu olaydan az bir süre sonra Nasr, Hristiyan kâtibin yalan söylediğini, ikisi arasında yapılan yazışmaları değiştirip bozduğunu anladı ve onu tutuklayıp ondan mal istedi. Hristiyan kâtibin malından iyi olanı seçip aldıktan sonra da bir grup asker ile kaleye gidip onu boğdurdu. Bu olay Zilkade 425 (Eylül-Ekim 1034) tarihinde bir rivayete göre de Zilhicce ayında (Ekim-Kasım 1034) gerçekleşmiştir.

Nasr b. Sâlih'in Haleb'de hükümdarlığı 429 (1037-1038) yılına kadar devam etti. Nasr, Emiru'l-Cüyûş ed-Dizberî ile yaptığı savaşta öldürüldü. Emiru'l-Cüyûş ed-Dizberî el-Ukhuvâne'de Sâlih b. Mirdâs'ı öldürdükten sonra Dımaşk'da karargâh kurmuştu. Humus valisi Ca'fer b. Küleyd el-Kutâmî, Anûş Tegin ed-Dizberî ile Nasr b. Sâlih'in arasını bozmaya çalışıyordu. Nasr'ın babası Sâlih'i daha önce öldürdüğü için Anûş Tegin'in, Nasr'ı öldürmeye de istekli olduğunu bilen Ca'fer b. Küleyd, Anûş Tegin'i, Nasr'a karşı kışkırtmaya başlamıştı. Bu durum onların birbirlerinden nefret edip savaşa başlamalarına kadar devam etti.

Ed-Dizberî, Bizans İmparatoru ile yazışıp Haleb'i almak için Nasr ile savaşmasına izin vermesini istedi. İzinin verilmesi durumunda Nasr'ın, İmparator'a verdiği vergiyi kendisinin vereceğini taahhüt etti. Böylece ed-Dizberî'ye Haleb üzerine yürümesi için izin verildi. Ed-Dizberî Arap Kabilelerinden Tayy' ve Kelb kabilesinden bazı grupları kendi safına çekti. Onları Râfi' b. Ebi'l-Leyl ile birlikte Nasr'a gönderdi. Onun safında Mağripli bir grup da vardı. Bundan sonra da 'Âlân b. Hassân b. el-Cerrâh et-Ta'î de onlara katıldı.

Ed-Dizberî Hama'ya yönelerek er-Resten'in⁵⁴³ doğusunda bulunan Vâdiyü'l-Mülûk'a ulaşmıştı. Nasr onların saldırıya geçtiklerini öğrenince amca çocuklarını ve askerlerini topladı ve Selemye'nin⁵⁴⁴ batısındaki bir tepede karargâh kurdu. Burada iki ordu karşılaştığında Nasr ve yanında bulunanlar yenildi. Nasr gücü yettiği kadar adamlarından geri kalanlarını topladı [214] ve karısının kardeşi Şebîb b. Vessâb'tan yardım istedi.

Bu birinci çarpışmanın akabinde ed-Dizberî, Hama'ya doğru ilerledi ve orayı talan etti. Oradan da tekrar harekete geçti ve iki ordu Latmîn'in⁵⁴⁵ batısında Tel-Fâs'ta tekrar karşılaştı. Nasr'ın kardeşi Semâl b. Sâlih orda ed-Dizberî'ye yenildi. Nasr yanındaki has adamları ile direndi. Çok şiddetli bir savaş oldu. Savaşırken atı darbe aldı, attan düştü ve Şaban ayında başı gövdesinden ayrıldı. Bu olayın 13 Şaban 429 (21 Mayıs 1038) tarihinde vuku bulduğu söylenmektedir.

Nasr'ın kesik kafası ed-Dizberî'ye götürüldü, ed-Dizberî onu görünce çok üzüldü ve hüznüldü. Hama Kalesi'nde asılı olan cesedini alıp getirmesi için birini gönderdi. Sonra elbiselerini giydirip, koku sürülmesini emretti. Cesedini kefenleyip tabuta koydu ve onu mescitte defnetti. Mukelled b. Kâmil, Haleb'e sahip olunca onun naaşını Haleb Kalesi'ne nakletti.

Denildi ki: Onu Reyhân el-Cüveynî öldürdü. Onu kışkırtan ise es-Sürûrî olarak bilinen Heftegîn et-Türkî idi. Müneccimler onun öldürüldüğü zaman ile babasının öldürülmesi arasında Şemsî⁵⁴⁶ yıllara göre sadece dört günlük bir fark olduğunu hesapladılar.

---

⁵⁴³ Hama'dan geçen günümüzde Asi Nehri olarak bilinen Mimas Nehri üzerinde küçük, kadim bir beldedir. Resten, Hama ve Humus ortasındadır. Ona giden yol üzerinde tarihi birçok eser kalıntısı bulunmakta ve bu kalıntılar şehrin değerini arttırmaktadır. Şehir Asi Nehri'ne bakan bir tepe üzerindedir. Yakût el-Hâmevî, 1971 *a.g.e.*, III, s. 49, 50. (çevirenin notu)

⁵⁴⁴ Beriyye nahiyesinde bir beldedir. Hama'ya bağlıdır. Hama ile arasında iki günlük mesafe vardır. Onu Humus bölgesine bağlı sayanlar da var. Şam ehli orayı Selemiyye olarak bilir. Yakût el-Hâmevî, 1971 *a.g.e.*, III, s. 272. (çevirenin notu)

⁵⁴⁵ Günümüzde Hama'ya bağlı bir kasabadır. Hama'ya 36 km uzaklıktadır; Mirdâsiler Döneminde Humus'a bağlıydı ve orda bir kale vardı. Yakût el-Hâmevî, 1971 *a.g.e.*, V, s. 20. (çevirenin notu)

⁵⁴⁶ Bu meselenin düzeltilmiş haline *İmaretü'l-Haleb* adlı kitabımda bakın. Süheyl Zekkar, *el-İmaretü'l-Haleb*, s. 99-101.

3.5.Anûş Tegin ed-Dizberî'nin Hâkimiyeti⁵⁴⁷

[215] Semâl b. Sâlih kaçtıktan sonra yanında bulunan Şebîb b. Vessâb ile 15 Şaban 429'da (23 Mayıs 1038) Salı günü Haleb'e geldi ve şehre hâkim oldu. Oranın ileri gelenlerine bağış ve destek vaadinde bulundu. Halîfe b. Câbir el-Ka'bî "*Belki aşiretin ve şehir halkı seni yardımsız bırakır, direnemezsin ve selamette olamazsın.*" diyerek onu korkuttu. Aslında Halife b. Câbir ona nasihat etmeyip, onu aldatmaya çalışıyordu. Emiru'l-Cüyûş ed-Dizberî onların arkasından Haleb'e Toğân el-Muzafferî komutasında asker göndermişti. Bunun üzerine Haleb'te kalmaktan korkan Semâl, kaleye Mukelled b. Kâmil b. Mirdâs'ı, şehre de Halîfe b. Câbir el-Ka'bî'yi tayin etti. Tüccarlar Semâl'in kardeşine olan 30 bin altın değerindeki borçlarını Semâl'e verdiler. O da bu parayı halkı kendisine itaat etmeye teşvik etmek için kullandı. Semâl kardeşinin evlatlarını, Şebib'i⁵⁴⁸, Seyyide olarak bilinen Nasr'ın hanımı ve Şebîb'in kız kardeşi olan Aleviye'yi de alarak taşıyabilecekleri kadar altın ve gümüş kaplar, elbiseler ile el-Cezîre'ye doğru gitti.

[216]Denildi ki; Nasr öldürüldüğü esnada Seyyide kaleden 50 bin, Semâl ise 30 bin dinar almıştı. Semâl Haleb'ten ayrılarak dayılarından yardım istemeye gitti.

Semâl ayrıldıktan sonra Haleb'te fitne ortaya çıktı. Sultanın sarayı ve tüccarların malları talan edildi. Ayrıca Haleb'te bulunan Bizans İmparatoru'nun elçilerinin de malları ve atları talan edildi.

Ed-Dizberî'nin komutanı Toğân el-Muzafferî ordusu ile Haleb'e ulaşmış ve şehirde karargâh kurmuştu. Toğân, Halîfe b. Câbir el-Ka'bî ve bazı Halebliler ile şehrin teslimi konusunda yazıştı ve onlar şehri 4 Ramazan 429'da (10 Haziran 1038) Cumartesi günü kendisine teslim ettiler. Toğân, Emiru'l-Cüyûş ed-Dizberî'ye elçi göndererek bu olayı haber verdi. Ed-Dizberî hızlı bir şekilde Haleb'e doğru yola çıktı ve Ma'arratü'n-Nu'mân'dan geçerken buradaki halk da kendisine katıldı. Ed-Dizberî onlara ikramlarda bulundu ve Ebi'l-Âlâ' b. Süleyman'ı sordu. Ed-Dizberî onlara "*Ben size iki Ömer'in davrandığı gibi davranacağım*" dedi. Araplardan birçok kişi Ma'arra'da onun etrafında toplandı. Fakat ed-Dizberî onlardan korktu, onlara güvenmedi ve adamlarından birini devenin üzerine çıkarttıp şöyle seslendi: "*Kim yanına üç günlük gıda almazsa sadece kendi nefsinin kınasın.*" Bunun üzerine onun

⁵⁴⁷ Bu başlık izah için eklenmiştir.

⁵⁴⁸ Şebib b. Vessâb en-Numeiri, Mahmûd b. Nasr'ın annesi yani Nasr b. Sâlih'in hanımı olan Aleviye binti Vessâb'ın kardeşidir.

etrafında Araplardan kimse kalmadı. Onlar ed-Dizberî'nin, kendi çadırlarını istediğini sandılar.

Emiru'l-Cüyûş ed-Dizberî 7 Ramazan (13 Haziran 1038) Salı günü Haleb'e girdi. Kale halkı hala Seyfüddevle Mukalled b. Kâmil b. Mirdâs'ın önderliğinde direniyordu. Burada bulunan malları ele geçirmiş ve halkı da esir almıştı.

Elçiler ed-Dizberî ve Mukalled arasında gidip geldiler. Sonunda kaledeki 80 bin dinar, elbiseler, kumaş ve gümüş aletleri tuzak ve hile olarak ed-Dizberî'ye, geriye kalanların Mukalled'e bırakılması kararlaştırıldı.

[217]Ed-Dizberî buna inandı ve Mukalled'in kaleden inmesine izin vererek onu serbest bıraktı. Mukalled kaleyi teslim etti. Emiru'l-Cüyûş ed-Dizberî 22 Ramazan'da (28 Haziran 1038) Çarşamba günü kaleye çıktı. Mukalled kaleden indikten sonra orda bir gün kaldı ve ed-Dizberî'nin anlaşmayı bozmasından korktuğu için yanındaki mallarla beraber Haleb'ten kaçtı, el-Cezîre'de aşireti ve Semâl b. Sâlih ile bir araya geldi. Ed-Dizberî, İbn Sâlih'e hizmet eden bütün maiyetin ve askerlerin de Haleb'ten ayrılması için duyuruda bulundu.

Emiru'l-Cüyûş ed-Dizberî'nin başarısını kutlamak için değişik bölgelerden insanlar toplandı. Ed-Dizberî, bu tebrikleri kabul için Bâbu'l-Cinân'daki sarayda ikamet etti. Ramazan bayramını da burada geçirdi. O kadar büyük hazırlıklar yapıldı ki; Haleb'te bundan daha güzel bir bayram görülmediği söylenir. Ed-Dizberî Haleb halkına büyük ikramlarda bulundu ve Sâlih'in gaspettiği malları Haleblilere iade etti. Mansûr b. Zuğeyb'in kızı ile evlendi. Haleb Kalesi'ne Fâtik ve Sebüktegîn isimli iki kölesini tayin etti. Haleb şehrine de Radiyüddevle Bencûtegîn adındaki gulamını vali yaptı. Daha sonra Bâlis ve Menbic şehirlerine yöneldi ve her iki şehri de aldı. Bundan sonra da Rahbe'yi almak istedi, ancak buna muvaffak olamadı. Ed-Dizberî Kurban Bayramına kadar Haleb'te kaldı ve daha sonra da Dımaşk'a yöneldi. İbn Hayyûs⁵⁴⁹ Nasr'ın ölümünü anlattığı bir kasidede ed-Dizberî'yi şöyle övüyordu:

---

⁵⁴⁹ Ebü'l-Fityân Muhammed b. Sultân b. Muhammed b. Hayyûs el-Ganevî ed-Dımaşkî (ö. 473/1081). Bir methiye şairi olarak anılmasına sebep olan ilk şiirini Anûş Tegin ed-Dizberî için yazdı. On üç yıl boyunca Anûş Tegin ed-Dizberî'nin hizmetinde kalan İbn Hayyûs, ed-Dizberî için kırk kaside yazmıştır. Ed-Dizberî'nin ölümünden sonra bir müddet Şam'da ikamet eden şair İbn Hayyûs özellikle Mahmûd b. Nasr döneminde Mirdâsîlerin özel şairi olmuş ve bu işten büyük servet edinmiştir. Mahmûd'un ölümü ile oğulları Nasr b. Mahmûd ve Sabık b. Mahmûd adına da şiirler yazan İbn Hayyûs Haleb'de yaptırdığı evinin girişine Mirdâsîleri metheden bir kaside yazdırmıştır. Haleb'in Müslim b. Kureyş'in eline geçmesinden sonra Müslim'e de methiye yazan İbn Hayyûs'a, Müslim

Nasr azgınlaştığında sen ona ölümü kolaylaştırdın,

*Onu büyük bir topluluk da kurtaramadı*⁵⁵⁰.

Haleb’i anlattığı başka bir kasidesinin başında da şöyle söylüyor:

[218]*Senin bu fethinden sonra Haleb’i almaya kimse tama eder mi?*

*Allah aşkına söyle bu güçlü iktidara ne yapılabilir ki?*⁵⁵¹

Ed-Dizberî Haleb kadılığına Ebu’l-Velid Süleyman b. Halef el-Bâcî’yi bir yıllığına⁵⁵² tayin etti. Ondan sonra da el-Kadî Ebü’l-Hasan Ahmed b. Yahyâ b. Züheyr b. Ebi Cerrâde getirildi. O benim babamın dedesinin dedesi idi.⁵⁵³

Şebîb b. Vessâb en-Numeyrî 431 (1039-1040) yılında öldü. Kardeşleri, Mutâ’in ve Kavvâm el-Cezire’de onun elinde bulunan yerleri istila ettiler. Nasr’ın hanımı, kızkardeşi Seyyide Aleviye de Râfika’da⁵⁵⁴ ikamet ediyordu. Aleviye Râfika’da vali olan kardeşlerinin kölesini şehirden çıkarmak için hileye başvurdu ve buna muvaffak oldu. Râfika’yı ele geçirdikten sonra heybetini, gücünü korumak için de kayın biraderi Semâl ile evlendi.

Bu yıl Rum askeri ve Haleb askeri arasında bir savaş oldu. Antakya askerleri Haleblileri yendi ve Rumların komutanı ‘domestikos’⁵⁵⁵(دمستق) Antakya’ya döndü. Ed-Dizberî’nin komutanı Toğân ise Haleb’e girdi. Bu olaydan kısa bir süre sonra Semâl b. Sâlih de Rakka’ya ulaştı. Ed-Dizberî onun Haleb’e yaklaşmasından korktu

---

2000 dinar vermiş ve ayrıca Musul’u ona ikta etmiştir. İbn Hayyûs Musul’a doğru giderken yolda ölmüştür (1081). Musa Yıldız, “İbn Hayyûs”, *DİA*, Cilt. XX, İstanbul 1999, s. 38-39; İbn Hallikân, *Veşvâti’l-A’yân ve Enbâ’ü Ebnâ’i’z-Zamân*, Cilt. I, thk. İhsan Abbâs, Daru’s-Sadr, Beyrut 1969, s. 268. (çevirenin notu)

⁵⁵⁰ İbn Hayyûs, *Divan-ı İbn Hayyûs*, Cilt. I, Dimaşk, s. 173.

⁵⁵¹ İbn Hayyûs, *Divanı İbn Hayyûs*, I, s. 337.

⁵⁵² el-Bacî bu olaydan sonra Endülüs’e dönmüş.

⁵⁵³ Bu Şam bölgesindeki beldelerin hepsinin Fatimi yönetimine girdiği ilk seferdir. Süheyl Zekkar, el-İmaretü’l-Haleb, s. 105-109.

⁵⁵⁴ Rakka’nın bitişiğinde bina edilmiş bir beldedir. Fırat kıyısındadır. Fırat ile arasında üç yüz zira mesafe vardır. Râfika’nın çarşısı Rakka ve Râfika arasında bulunur. Rakka’nın surlarının bir kısmı harab edilmiştir. Önceleri Hem Râfika hem Rakka olarak iki ayrı yerleşim iken günümüzde Râfika ismi de Rakka’ya dönüştü ve şu anda sadece Rakka ismi kullanılmaktadır. Yakût el-Hâmevî, 1971 *a.g.e*, III, s. 17. (çevirenin notu)

⁵⁵⁵ İlk olarak Bizans İmparatoru I. Leo (m.457-474) tarafından, seçkin imparatorluk muhafızları olarak kurulan “*excubitores*” birlikleri 6. ve 7. yüzyıllarda hatırı sayılır bir makam olan “*komés excubitorum*”un kumandası altına verilmiştir. Sonraki süreçte “*komés*” (comés)’ten, “*domestikos*”a bir unvan değişimi olarak “*komés*”lerin rütbesi indirgenmiş, “*domestikos*”ların rütbesi ise yükselmiştir. 8. yüzyılda bir askeri birlik olan “*tagma*”ların kurulmasından sonra da 4 tagma bir “*domestikos*”un komutasına verilmiştir. 10. yüzyılda biri Batı diğeri de Doğu olmak üzere iki “*domestikos*” bulunmakta ve “*Stratego*” (general)’lerin altında bir rütbe idi. Kazhdan, *The Oxford Dictionary of Byzantium*, Vol. I. s. 646. (çevirenin notu)

ve onu gözetlemek için Devser⁵⁵⁶ kalesini satın aldı. Meyyâfârikîn⁵⁵⁷ emiri Nasr b. Mervân kızını ed-Dizberî'nin oğlu ile evlendirmek için mektup gönderdi. Ed-Dizberî bunu kabul ettiğinden Mısırlılar gücü arttığı için ondan korktular ve araları bozuldu.

[219]Ed-Dizberî Mısır'a eşini ve kızını getirtmek için adam gönderdi. Fakat Mısır Fâtimî veziri onları bırakmadı. Görüşünü almadan ed-Dizberî'nin Haleb'i fethetmesi vezir el-Cercerâ'î'nin ağırına gitmişti ve bunu çirkin buluyordu. Bunun üzerine ed-Dizberî : “*Vezir bunadı*” diyerek onun hakkında kötü konuştu. Daha sonra vezir, Şam valileri ile yazışarak ed-Dizberî'ye bağlılıklarını sonlandırmalarını istedi. Diğer taraftan da Müstansır adına Semâl b. Sâlih'e de bir ferman yazdı. Ona kaledeki tüm malları Müstansır'a göndermesini söyledi. Ayrıca Dımaşk ordusuna da mektup yazdı, onları ed-Dizberî aleyhinde kışkırttı, onlar da harekete geçti. Dımaşk açıklarında bir sarayda onu kuşattılar. ed-Dizberî bir gece Dımaşk'tan kaçtı. Yanında her biri ortalama bin dinar değerinde Türk kölelerden sakalsız 300 genç vardı. Benî Kilâb onları kuşattılar fakat onlara güçleri yetmedi. ed-Dizberî, Ma'arratü'n-Numân Kalesi'nde konakladı, oradan da Haleb'e doğru hareket etti. Askerleri ona Sermîn bölgesinde kavuştu. Rebiyülahir 433 (Kasım-Aralık 1041) yılında Haleb'e girdi.

Semâl b. Salih, Araplardan, kendi aşiretinden ve bunların dışında birçok kişiden ordu oluşturduktan sonra Haleb'e doğru ilerleyerek ed-Dizberî ile savaşmak istedi. Ed-Dizberî onlara karşı kendisini zayıf görüp, onları Haleb'ten uzaklaştıracak gücü olmadığını düşününce gam ve kederi arttı. Şiddetli bir hastalığa yakalandı ve üç gün içinde öldü. Ölümü 15 Cemaziyülevvel 433 (10 Ocak 1042) tarihinde gerçekleşti ve Haleb'te defnedildi. Daha sonra naaşı 448 (1056-1057) Beytü'l-Mukaddes'e nakledildi⁵⁵⁸.

[220]Ed-Dizberî'nin kölesi Radiyüddevle Bencûtegin et-Türkî, Ebû Mansûr ed-Dizberî'nin öldüğü Cemaziyülevvel'den 28 Cemaziyülahir'e kadar şehri idare etti. Muizzüddeve Ebû Ülvân Semâl b. Sâlih, Müstansır tarafından kendisine verilen ferman ile geldi. Bencûtegin ve şehir halkı 28 Cemaziyülahir 433 (22 Şubat 1042)

⁵⁵⁶ Bu Caber Kalesi'dir. Bu kale şu anda Suriye'de Fırat Baraj Gölü'nün ortasında bulunur.

⁵⁵⁷ Günümüzde Diyarbakır iline bağlı Silvan şehrinin eski ismi. Ortaçağın önemli merkezlerinden biri olan bu şehir İslâm kaynaklarında Mâfârkîn, Mefârkîn, Fârkîn şeklinde de geçer. Yakût el-Hamevî'ye göre eski adı din kurbanlarının şehri anlamına gelen Medûr-Sâlâ'dır (*Mu'cemü'l Büldân*, V, s. 274). Ahmet Savran, “Meyyâfârikîn”, *DİA*, Cilt. XXIX, Ankara 2004, s. 511-512. (çevirenin notu)

⁵⁵⁸ İmaretü'l-Haleb adlı kitabımda ed-Dizberî'nin hükümdarlığı döneminden çeşitli yönleri ile bahsettim. Süheyl Zekkar, *el-İmaretü'l Haleb*, s. 109-111.

tarihinde şehri Semâl'e teslim ettiler. Haleb'i almadan önce Semâl yanında amcasının oğlu Mukalled ve büyük bir topluluk ile birlikte Haleb için günlerce savaşmıştı. Onlar Haleb'i teslim almadan önce Halebliler onlara baskın yapmış ve onlar da Kınnesrîn⁵⁵⁹ Nahiyesine gitmişlerdi.

Bundan sonra Halebliler ve Mağribliler arasında büyük bir arbede oldu, iki taraftan da birçok kişi öldürüldü, sultanın tahıl ambarları talan edildi. Ed-Dizberî'nin adamları kendi canlarından korkmuş olarak kaleye sığındılar. Sebüktegin kaleye giremedi, kalenin altındaki sarayda konakladı. Halebliler Semâl ile Mukalled'i çağırdı. Kınnesrîn'den öncü birliği ile gelen Mukalled 28 Cemaziyülahir 433 (22 Şubat 1042) tarihinde Pazartesi günü kaleyi aldı. Semâl ise Salı günü oraya ulaştı. Semâl, Haleb'e girince Haleb ahdasları onun etrafında toplandılar. Sebüktegin aylarca kalede direndikten sonra kaleyi teslim etti. Bir başka görüşe göre de 15 Safer 434 (4 Ekim 1042) tarihine kadar orda kaldı. Kaledekiler Haleblilere ok attılar, onlardan birçok kimseyi öldürdüler. Bunun üzerine Halebliler mancınıkları tamir ettiler ve kalenin altındaki sarayla savaştılar. Sarayın duvarlarını delerek yıktılar. Yıkılan duvarların içerisinde Irak kapısı tarafındaki surların bir kısmı da vardı.

[221]Sebüktegin yedi ay boyunca direndi. İki grup da yardıma muhtaç hale geldiler⁵⁶⁰. Al-î Mirdâs'ın malı tükendi. Kalede ise hastalık ortaya çıktı ve çok sayıda kişi öldü. Kurtulanlar ise ümitsizlikten teslim olmaya karar verdiler. Kaledekiler kendilerine hiç bir kötülüğün yapılmamasını şart koştular. Sebüktegin bu şartlar ile durumunu düzeltti, kendisi için 30 bin, ed-Dizberî'nin varisleri içinse 32 bin dinar aldıktan sonra kaleyi içindekiler ile birlikte teslim etti.

3.6. Semâl b. Sâlih'in Emirliği⁵⁶¹

[222]Yedi aylık uzun kuşatmadan sonra Haleb yönetimi Muizzüddevele Ebû Ülvân Semâl b. Sâlih'e verildi. Semâl'e 436 (1044-1045) yılında Müstansır'dan bir hediye ulaştı. Onun döneminde insanların rızkı arttı ve halka iyi ve cömertçe davranıldı. Onun döneminde Yahyâ b. Zekeriyâ'nın (as) mübarek başı, oyulmuş bir

⁵⁵⁹ Şam'ın karyelerinden bir karyedir. Haleb ile Kınnesrîn arasında yönetim merkezine yakın Humus tarafından gelen kabilelerin konaklama yeri bulunur. Bazıları Kınnesrîn'i yönetim merkezine bağlı sayar. 351 (962-963) yılını kadar çok mamur bir şehirdi. Yakût el-Hâmevî, 1971 *a.g.e.*, IV, s.458. (çevirenin notu)

⁵⁶⁰ Semâl, Bizans imparatoru'ndan kendisine destek için yardım talep etti. Süheyl Zekkar, *el-İmaretü'l Haleb*, s. 113.

⁵⁶¹ Bu başlık izah için eklenmiştir.

taş içerisinde Ba'lebek'te bulundu. Önce Humus'a ordan da Haleb'e nakledilerek 435 (1043-1044) yılında Haleb Kalesi'ndeki Makam-ı İbrâhîm'e (as) konuldu.

Haleb kalesinin kuşatması uzadığı zaman Semâl, Rum İmparatoriçesi Teodora'ya müracaat ederek elçi ile yardım istemiş ve ona bağlılığını sunmuştu. İmparatoriçe de Semâl'i Haleb'e 'magistros' (ماخسطرس) olarak atamış. Amcasının oğlu Mukâlled'e de 'bestarches' (بسطرخس) unvanı vererek onu da Haleb'in 'magistrosu' (ماخسطرية) görevi ile vazifelendirmiş. Sâlih b. Semâl, Manî' b. Mukalled, Mahmûd b. Nasr, 'Atiyye ve Semâl'in kardeşi Hasan'a da 'patrikios'⁵⁶² (بطارقة) unvanını vermişti. Ayrıca Mahmûd'un annesi Seyyide Aleviye'ye ise 'patrikia'⁵⁶³ (بطريقة) unvanı vermiş, bunların yanı sıra bu unvanların sorumluluklarını da yükleyerek onlara birçok hediyeler göndermişti.

[223]İmparatoriçe, daha önce kardeşi Nasr'ın kendisine ödediği vergileri göndermeyi, Nasr ile yapılan anlaşma şartları doğrultusunda Semâl'e de şart koşmuştu⁵⁶⁴.

Mısır Fâtımî Halifesi Müstansır, Semâl'e Haleb kalesinin içindeki tüm malların -daha önce zikredildiği üzere- kendisine gönderilmesi noktasında ferman göndermişti. Semâl, Haleb'i ele geçirince bu şekilde davrandı. Ancak çıkardığı kanun ile 75 bin dinarını kalenin tamir işleri, halk ve kaledeki işletmeler için ayırıp 200 bin dinarı Müstansır'a gönderdi. Ayrıca 30 bin dinarı da kuşatma esnasında zarar görmüş olan orduyu ikmal ve savaş masrafi için ayırdı. Bunun dışında gümüş ve altın aletler ile 15 bin dinarı da alıkoydu. Müstansır, Semâl'in bu uygulamasını duyduğunda rahatsız oldu ve Semâl ile arası bozuldu. Bunun üzerine Semâl, Müstansır'a isyan etti. Müstansır da Haleb üzerine Nâsîrüddevle Ebû Muhammed el-Hasan b. el-Hüseyn b. el-Hasan b. Hamdân'⁵⁶⁵ yolladı. Nâsîrüddevle'nin yanında Abdulaziz b. Hamdân ve Şücâüddevle b. Küleyd de vardı. Nâsîrüddevle b. Hamdân,

⁵⁶² Bizans devlet geleneğinde imparator tarafından verilen en büyük yedinci unvandır. I. Konstantinos tarafından vermeye başlanan bir şeref unvanıdır. Fildişi yazmalı bir tabletle beraber sunulurdu. 8. yüzyıla kadar 'patrikios' unvanı yüksek rütbeli memurlara, hadımlara ve yabancı devlet adamlarına verilirken 8. ve 10. yüzyıl arasında ise önemli vali ve generallere verilmiştir. Bu ünvan 12. yüzyıldan sonra kalkmıştır. Kazhdan, *The Oxford Dictionary of Byzantium*, Vol. III, s. 1600. (çevirenin notu)

⁵⁶³ Bu unvan da 'patrikios' unvanının önemli mevkilerde bulunan bayanlar için özel kullanımı yani 'patrikios' unvanının dışı formudur. Kazhdan, *The Oxford Dictionary of Byzantium*, Vol. III, s. 1600. (çevirenin notu)

⁵⁶⁴ Bkz. Süheyl Zekkar, *el-İmaretü'l Haleb*, s. 113-114'e

⁵⁶⁵ Hasan b. Hüseyin b. Hasan b. Abdullah b. Hamdan, Nasîrüddevle b. Nasîrüddevle'dir. İbnü'l-Adîm, *Buğyetü't-taleb fî târihi Haleb*, s. 2329-2333.

ed-Dizberî'den sonra Müstansır tarafından Dimaşk valiliğini getirilmişti. Hama ve Ma'arratü'n-Numân'ı aldıktan sonra 439 (1047-1048) yılında Haleb'e ulaştılar. Haleb'in etrafında dolaştı fakat konaklamadı. Haleb şehir ahalisi onunla savaşmak için şehirden çıktı ve ancak Nâsırüddeve b. Hamdân onları mağlup etti. Nâsırüddeve'nin onlardan 17 bin kişiyi Haleb kapısının önünde boğdurttuğu söylenir.

[224] Nâsırüddeve Hamdan daha sonra Kûveyk Nehri üzerinde Haleb'e yakın bir köy olan Saldi'ye⁵⁶⁶ döndü. Gece büyük bir sele kapıldı. Binaların büyük bir kısmı yıkıldı, insanlar öldü ve birçok hayvan helak oldu. Hezimete uğrayan Nâsırüddeve, Haleb'ten Dimaşk'a çekildi. Emîr Münirüddeve onu Recep 440 (Ocak 1049) yılında Dimaşk'ta tutukladı ve Mısır'a gönderdi.

Muizüddeve Semâl, Ebû Muhammed b. Hamdân Haleb'e yönelince Haleb'i kendisine teslim ederler korkusu ile bazı Haleb'in ileri gelenlerini tutuklamıştı. Bunların içerisinde Haleb kadısı Ebü'l-Hasan b. Ebî Cerrâde de vardı. 440 (1048-1049) yılında onları kalede hapsedmişti. İbn Hamdân tehlikesi geçtikten sonra Muizüddeve Semâl 442 (1050-1051) yılında eş-Şerif Ebû Ali Muhammed b. Muhammed b. Sâlih el-Muhbera'yı, İbnü'l-Eyser'in yardımı ile öldürttüp diğerlerini serbest bıraktı. Çünkü İbnü'l-Eyser Mısır'a⁵⁶⁷ elçi olarak gitmişti ve kurtulanlar ise kendilerine yapılan suçlamalardan beraat ettiler.

Humus valisi Şücâüddeve bin Küleyd 440 (1048-1049) yılında Haleb'teki durumu bozmak için şehre geldi. Mukalled b. Kâmil b. Mirdâs ve Ebu'l-Vefâ' Hıfâz el-Ma'arrî Kilâb kabilesinden bir grup Halebli piyade ve çiftçi de onunla savaşmak için geldi. İki ordu Kefertâb'da⁵⁶⁸ karşılaştı. Humus valisi Şücâüddeve İbn Küleyd hezimete uğradı ve Benî Kilâb tarafından öldürüldü.

[225]İbn Küleyd'i, Cafer b. Kâmil b. Mirdâs öldürdü ve kafasını Haleb'e getirdi. Bir müneccim onun bir birlik ile Haleb'e girdiğini ve askelerinin hezimete uğradığını görmüştü.

---

⁵⁶⁶ Haleb'e yakın Kûveyk Nehri üzerinde bir köydür. İbnü'l-Adîm, 1997 *a.g.e.*, I, s. 264. (çevirenin notu)

⁵⁶⁷ Süheyl Zekkar, *el-İmaretü'l Haleb*, s. 114-115.

⁵⁶⁸ Haleb ve Ma'arratü'n-Numân arasında çölde bulunan bir beldedir. Yakût el-Hâmevî, 1971 *a.g.e.*, IV, s. 534. (çevirenin notu)

Daha sonra Mukalled b. Kâmil, Hama Kalesi'ni günlerce kuşattıktan sonra ele geçirdi. Sonra Humus'a gitti ve İbn Menzû'nun Dımaşk'tan bir askeri birlikle oraya geldiğini öğrendi. Bunun üzerine Humus'un içerisine doğru geri çekildi ve büyük bir savaş meydana geldi ve kalede su sıkıntısı yaşanınca İbn Menzû eman ile çıktı.

Müstansır 441 (1050-1051) yılında Emîr Ebu'l-Fadl Rıfk⁵⁶⁹ el-Hâdim'i büyük bir ordu ile Haleb'e gönderdi. Bunun 442 (1050-1051) yılında olduğu da söylenir. Haleb önüne ulaştı ve Meşhedü'l-Cuff cihetinden Haleb'e girdi. Halebliler ile savaştı. Emîr Ebü'l-Fadl Rıfk el-Hâdim savaşta yaralandı ve esir edildi. Haleb kalesinde esaret altında iken öldü.

Muizzüdevle, Rıfk'ın askerlerinden geriye kalanları esir olarak Mısır'a gönderdi. Emîr Ebü'l-Feth b. Ebî Husayne bir şiirinde onun hakkında şöyle söylüyor:

“Ey Rıfk yavaş ve halim ol, nice güçlü olanlar vardı ki, bu lezzetli su ve yemek onu kızdırttı,

Haleb dünyadır, onun lezzetli iki tadı var ki, biri bal gibi tatlı diğeri ise acı,

Nice güçlü melikler Haleb'i fethetmek için geldi de, sonunda mağlup olarak döndüler”⁵⁷⁰.

[226]Rıfk bu olaydan önce Haleb'e geldiğinde Kelb Arapları ona iyi sözler söylemiş ve askerleri de ona Haleb'ten Saldı'ye gitmesini söylemişti, fakat o bunu yapmamıştı. Ayrıca Tayy' ve Kelb kabilesinin emirlerini tutuklaması gerektiği de söylenmiş fakat onu da yapmamıştı. Yine Şam bölgesini Muizzüdevle'ye ikta ettiğine dair sultandan bir belge getirmesini ve böylece heybetini geri kazanacağını söylemişler, fakat Rıfk bunu da yapmamıştı. Askerî ümera, Rıfk'ın kendilerini dinlemediğini, onlarla istişare etmediğini ve onlara ilgi göstermediğini görünce savaş başladığında yanlarında bulunan Araplar ile geri çekilmiş ve bunun üzerine Rıfk yenilmişti. Rıfk onlara elçi gönderip geri dönmelerini emretmiş, fakat onlar dönmemişlerdi. Bu olay yaşandığı esnada Haleb'ten çıkan az sayıda bir asker topluluğu, askerlerin ayrılışını görünce bunun hile olduğunu sandılar ve onları takip ederek ganimet aldılar. Bunun üzerine Haleb'te olanlar da çıktılar ve Cebel-i Cevşen taraflarında Rıfk'a yetiştiler. Rıfk üç yara aldı, sonra esir alındı ve başına şiddetli bir

⁵⁶⁹ İbnü'l-Adîm, *Buğyetü't-taleb fî târîhi Haleb*, “Er-Rıfk ell-Hâdim tercümesi” s. 3674-3678.

⁵⁷⁰ İbn Ebî Husayne, *Divan-ı İbn Ebî Husayne*, Cilt. I, Dımaşk 1957, s. 247.

darbe alarak kalede öldü. Meşhedü'l-Cuff'ta defnedildi. Askerlerinden çok miktarda mal, kumaş ve binek hayvanı ele geçirildi⁵⁷¹.

Muizzüddevele Semâl bu olaydan sonra tekrar Müstansır ile iyi ilişkiler geliştirmeye çalıştı. Muizzüddevele ganimetin bir kısmını Şeyhuddevle Ali b. Ahmed b. el-Eyser ile Mısır'a gönderdi. Şeyhuddevle ile birlikte oğlu Vessâb ve es-Seyyide olarak bilinen eşi Aleviye binti Vessâb'ı da 40 bin dinar, bazı hediyeler ve değerli mücevherler ile yolladı.

Aleviye, Mısır'a ulaşınca Müstansır ona çok büyük ikramlarda bulundu. Aleviye, Müstansır'ın önüne geldiğinde [227] yeri öperek: *"Allah en güzel selam ve tahiyatı sana has kılsın ya Emirü'l-Mü'minin."* dedi. Müstansır da ona en güzel sözcüklerle karşılık verdi. Ona Şam'daki durum hakkında sorular sordu. Aleviye: *"Sen onlara evinin yüce ihsan ve ikram âdeti üzere eman ve yetki verirken onlar hayır içindedirler"* dedi. Müstansır, onun hazır cevabı ve güzel sözleri üzerine şaşırıp ve ona: *"Sen Seyyide olarak mı isimlendiriliyorsun?"* O da cevaben: *"Evet, kavmimin seyyidesi, senin de kölen ey Emirü'l-Mü'minin! Allah'ın salavatı üzerine olsun."* dedi. Müstansır: *"Bu mektup ile her kim işleri hususunda sana vekâlet veriyse Allah onu başarısızlığa uğratmasın."* dedi. Sonra kâtibine, Aleviye'ye istediği şeyleri vermesi için bir ferman yazdırdı. Bunun yanı sıra Muizzüddevele'ye de Haleb ve amalinin verildiğine dair bir ferman hazırlattı.

Müstansır, Muizzüddevele Semâl ve bütün amcaoğullarını onurlandırdı. Muizzüddevele'ye, Aleviye'ye, tüm yakınları ve maiyetine büyük ikramda bulundu. Böylece Aleviye amacına ulaşmış olarak döndü⁵⁷².

Muizzüddevele'nin eşi Haleb'e dönünce Muizzüddevele sükûnet ve gönül rahatlığına kavuştu. Adaleti yayarak halkın gönlünü aldı. 442 (1050-1051) yılında vezirliğe Rahbe ehlinden Ebu'l-Fadl İbrâhim b. Abdülkerim b. el-Enbârî'yi getirdi ve ona *"es-Sıkketü'l-Kâfi"* lakabını verdi. Ebü'l-Fadl siyaseti iyi bilen biriydi.

Muizzüddevele Semâl 443 (1051-1052) yılında Şeyhuddevle Ali b. Ahmed b. el-Eyser'i daha önce kararlaştırılan yıllık mallar ve birçok hediye ile birlikte Konstantiniye'ye elçi olarak gönderdi.

⁵⁷¹ Semâl Bizans'tan yardım istedi, İmparator IX. Konstantin Semâl'in bu talebine cevap verdi ve Kahire'ye bir elçi göndererek Rıfk'ın hamlesini durdurmak için Semâl'in yararına savaşa müdahil olacağına dair Kahire'yi tehdit etti. Süheyl Zekkar, *el-İmaretü'l Haleb*, s. 116-119.

⁵⁷² Bkz. Süheyl Zekkar, *el-İmaretü'l Haleb*, s. 119.

[228]Bizanslılar onu gözlemleyerek onun kemalini, doğruluğunu ve nasıl bir adam olduğunu görünce onu diğer bütün elçilerden ayrı tuttular, ona ikramlarda bulunarak onu Mukalled b. Kâmil'in mertebesi "bestarches" (بسطرخس) makamına, Mukalled'i de Semâl'in mertebesi 'magistros' (ماخسطرس) makamına, Muizzüddevele Semâl'i de "proedrus"(protoproedrus)⁵⁷³ (ابريدرس) makamına getirdiler. Ayrıca onun hediyelerine değerli hediyeler ile karşılık verdiler.

Haleb Kadısı Ebü'l-Hasan b. Ebî Cerrâde 445 (1053-1054) yılında öldü. Onun yerine Haleb kadılığına Ebû Muhammed Kısra b. Abdulkerim b. Kısra getirildi. Haleb'teki Dâru Benî Kısra⁵⁷⁴ ona nisbet edilir. Sonra Fahrüddevele Ebû Nasr Muhammed b. Muhammed b. Cehîr Haleb'e geldi ve Muizzüddevele'ye vezirlik yaptı. Muizzüddevele Semâl tüm işlerini ona tevdi ederek onu vekil tayin etti. İşler yoluna girdi, gelirleri arttı, onun mallarını kayıt altına aldı. Fakat vezirin makamı ve Muizzüddevele'ye yakın olması kiskanılmasına neden oldu. Onu Muizzüddevele'ye karşı küçük düşürmeye çalıştılar. Fakat Muizzüddevele vefalı ve vicdanlı biriydi, vezirini bu duruma karşı uyardı. Bunun üzerine vezir görevinden ayrılmak için izin istedi. Muizzüddevele de ona bu konuda hoşgörü ile yaklaşınca vezir 446 (1054-1055) yılında Haleb'den ayrılarak İbn Mervan'ın yanına gitti.

[229]Muizzüddevele, Haleb'i Müstansır'a teslim edene kadar vezirlik görevine Sedîddevele Ebu'l-Kâsım Hibetullah b. Muhammed b. Ra'bânî er-Rahbî'yi getirdi. İbn Ra'bânî bir müddet sonra Mısır'a giderek Müstansır tarafından Mısır vezirliğine getirildi, fakat Müstansır on gün sonra onu azlederek tekrar valiliğe getirdi. O da on gün kaldıktan sonra buradan ayrıldı.

Muharrem 447 (Mayıs 1055) tarihinde Mısır'dan Muizzüddevele Semâl'e, Ali Ebu'l-Genâ'im Sâlih b. Ali b. Ebû Şeybe ile hediye ve hi'lat ulaştı. Şair Ebü'l-Kâsım

---

⁵⁷³ İlk defa Miladi 10. Yüzyılda kullanılmaya başlanılan ve 12. Yüzyıla kadar kullanılan saray ve kilise unvanıdır. R. J. R. Tanner, C. W. Previte Orton, Z. N. Brook, *Cambridge Medieval History*, Vol.4, Part 2, Cambridge Universty Press, Cambridge 1923, s.22; Bu unvan ilk defa 960'larda Bizans İmparatoru II. Nikephoros tarafından oluşturulan bu makam ilk defa hadım Prokoimomenos Basileios Lekapenos'a verilmiştir. Saray hiyerarşisinde mevki çok yüksektir. "Zoste Patrikia" makamının hemen altında "magistros"un ise üstündedir. İmparator ailesinden olmayan erkeklere verilen en kıdemli unvanıdır. Bu unvan 11. yüzyılın ortalarına kadar sadece hadımlara veriliyorken daha sonraları onursal olarak aristokrasiye geniş şekilde verildi. Kazhdan, *The Oxford Dictionary of Byzantium*, Vol. III, s. 1727. (çevirenin notu)

⁵⁷⁴ Günümüzde Süveykatû Ali mahallesinde Selahiyye Medresesi olarak kullanılır. Bu medrese Mamluk Emiri Selâhaddin Yûsuf b. Es'ad el-Devâdar tarafından 745 yılında (1345) yapılmıştır. *El-Asar-u İslâmiyye ve Tarihiyye bi-Haleb*, s. 228-229

Hibetullah b. Fâris bir kasidesinde Muizzüddeve Semâl'i methetti. Kasidenin ilk bölümü şöyledir:

“Halk hala senin emrine itaat etmekte, memleketinden nimetler eksilmesin.”

Muizzüddeve Semâl, Şeyhuddevle Ali b. Ahmed b. el-Eyser'in güvenirlüğünü ve eminliğini görmek için tebdil-i kıyafet ederek onu teftiş etti. Zaten onun hakkındaki görüşü de kötüydü. Onu görevinden uzaklaştırarak yerine Ali b. Tağlib'in iki oğlu olan Sâlim ve Müslim'i getirdi. Bu olay üzerine Şeyhuddevle Ali b. Ahmed b. el-Eyser başına bir iş gelir korkusu ile Haleb'ten ayrılarak Mısır'a gitti.

Muizzüddeve Semâl, Sâlim'i Rum imparatoriçesi Teodara'ya hediyeler ile gönderdi. Ondan, Sâlim'in mertebesini yükseltmesini istedi. İmparatoriçe onun hediyesini kabul etti. Karşılığında hediyeler vermekle birlikte Sâlim'i, İbnü'l-Eyser'in yerine 'Bestarches' (بسطرخس) olarak tayin etti.

Bağdat'ı kontrol altında bulunduran el-Besâsîrî⁵⁷⁵ 447 (1055-1056) yılında Tuğrul Bey'e karşı mağlup olarak Şam'a geldi ve yanında bulunan az sayıdaki adamıyla Rahbe topraklarına vardı. [230] Muizzüddeve Semâl onu karşıladı, ona ikramda bulunarak mal verdi.

Benî Kilâb'tan bazı Araplar, el-Besâsîrî gibi cesur, sinsî ve hilekâr birini daha önce görmediklerini söylerlerdi. Muizzüddeve Semâl atına atladığında el-Besâsîrî onun atının dizginini tutmak için ileri atılıp semer üzerinde onun elbiselerini düzeltmeye çalışınca Benî Kilâb'tan bazı kimseler onu tutuklamak istediler, ancak Muizzüddeve Semâl onlara engel oldu. Fakat sonrasında Bâlis'e geldiğinde onları engellediği için pişmanlık duydu. Fırat Nehri kıyısında kışlayan el-Besâsîrî'ye, Arap ve Türkler katılınca Muizzüddeve endişelendi. Hâlbuki Muizzüddeve daha önce ona Rahbe'nin anahtarını sunmuştu, fakat el-Besâsîrî kabul etmemişti. Bu durumda el-Besâsîrî 448 (1056-1057) yılında ailesini ve malını oraya yerleştirmek için Rahbe'nin anahtarını isteyince Muizzüddeve de şehri ona teslim etti.

---

⁵⁷⁵ İbnü'l-Adîm, “el-Besâsîrî Tercümesi”, *Buğyetü't-taleb fî târihi Haleb*, s. 1347-1357. Ben de bu meseleyi Oğuzların göçünü, Selçukluların kuruluşunu ve el-Besâsîrî'nin devrimini *Medhal ila Târîhi Hurubi's-Salibiyye* adlı kitabımda ele aldım.” Süheyl Zekkar, *Medhal ila Târîhi Hurubi's-Salibiyye*, Dımaşk 1973, s. 13-123.

Muizzüddevele çok cömert ve yumuşak huylu biriydi. Onun keremi hakkında şöyle bir olay hikâye edilir: Araplar ona Medîre'yi⁵⁷⁶ önerince o da vekiline dönerek: *“Onlara da pişirin verin.”* dedi. Sonra vekiline bu yemek için *“ne kadar kestiğini”* sordu. O da *“yedi yüz elli baş kestiğini”* söyledi. Muizzüddevele ise ona: *“Vallahi sen bunu bin yapsaydın sana bin dinar verirdim.”* dedi.

Haleb halkı onun döneminde zengin oldu. Hatta Emîr Ebü'l-Feth b. Ebî Husayne onu bir kasidesinde methetti. Bu kasidede ayrıca evlatlarının çok olmasından da şikâyet eder. Onun on dört evladı vardı. O kasidesinde şöyle der:

“Kendime karşı suç işledim, sırtımda gençleştirdiklerimle sırtımdaki yükü ağırlaştırdım,

Çocuklarım o kadar çok ki Süreyya yıldızları onların yarısı kadar, Süreyya yıldızlarının iki katı kadar çocukları olan ne zaman zengin olur?

Gecelerin çocuklarımla üzerindeki ihanetinden korkuyorum çünkü gecelerin gadrinden emin olunmaz,

[231]*Benim senden eski ve yeni bir iktâ toprağım var ki ben senin himayenin gölgesinde o iktâda ömrümü geçirdim,*

Ben o iktâ arazimden hiç men edilmedim ve senden hiç bir yeni hadisenin gerçekleşmesinden de korkmuyorum,

Fakat bu şiir ve kaftiyelerimin kıyamete kadar devam edeceği gibi iktâ arazimin de devam etmesini istiyorum”⁵⁷⁷.

Muizzüddevele şahitleri çağırarak Haleb ve Menbic çevresinde iki araziye daha şairin iktâlarına ek olarak verdi. Böylece zenginleşen şairin hali ve durumu iyi oldu. Haleb'te bir ev bina etti ve revşeninde⁵⁷⁸ (pencere) şu şiiri yazdırdı:

“Mirdâs hanedanından bir nimet olarak bir ev bina ettik ve yaşadık,

Bu Al-i Mirdâs benim hayatımın bütün gam ve kederini giderip, günlerime hiç bir kötülük bırakmadılar,

⁵⁷⁶ Et ve sütle yapılan bir yemek çeşidi.

⁵⁷⁷ Bu kasideyi 'Atıyye b. Sâlih'i methetmek için yazdığı da söylenir. İbn Ebî Husayne, *Divan-ı Ebî Husayne*, I, s. 351-352.

⁵⁷⁸ Er-Revşen: Eş-Şurfe (Balkon)

Deki ey dünyanın evlatları böyle davranın, insanlar insanlarla böyle güzel geçinsin”⁵⁷⁹.

Muizzüddevele Semâl de onun evinin yanına bir ev yaptırdı. O ev günümüzde Haleb sarayındaki bazı eşrafa aittir. Ev, mescit cihetinde el-Vâsânî Hamamı'nın⁵⁸⁰ karşısındadır.

Muizzüddevele hakkında şöyle bir hikâye de rivayet edilir; Bir gün saray hizmetçilerinden olan ferrâş⁵⁸¹ elindeki ibrikten onun eline su dökerken ibriğin borusu onun ön orta dişine değdi ve [232]dişini kırdı ve dişi testiye düştü. Köleleri o ferrâşı dövmeye yeltenince Muizzüddevele onları engelledi. Ferrâşın kaldırılmasını istedi ve onu affetti.

İbn Ebî Husayne bu olay hakkında bir kasidesinde şöyle der:

*“Ona yaptığımız suçlara karşı hoşgörülüdür, hatta onun dişini kırmamıza rağmen”*⁵⁸²

Muizzüddevele Semâl'in rızkı bollaşıp, düşmanı da kalmayınca Benî Kilâb bundan rahatsız oldu. Onu kıskanarak elindekilere göz diktiler. Ondan kendilerine ulaşan ikramları küçümsediler. Birçoğu ona zorluklar çıkardılar ve *“Biz olmasaydık sen bu duruma gelemezdin ve bu duruma bizden daha layık değilsin. Senin bu malı hepimize dağıtman lazım”* dediler.

Onların itirazının bir sebebi de Muizzüddevele'nin 449 (1057-1058) yılında Rakka ve Rafika'yı Manî' b. Şebîb b. Vessâb el-Numeyrî'ye vermesiydi. Çünkü orası Manî'nin babasındı ve onun halası Seyyide, Muizzüddevele'nin hanımı idi – Seyyide daha önce Semâl'in kardeşi Şiblüddevele Nasr'ın karısı idi, ondan Mahmûd adındaki oğlu doğmuştu orayı babasının kölelerinden almıştı -ki bunu daha önce

⁵⁷⁹ Bu kasidesinde Nasr b. Sâlih'i metheder. İbn Ebî Husayne, *Divan-ı Ebî Husayne*, I, s. 320-321.

⁵⁸⁰ Süvaykatû Ali mahallesindeydi, 1945'te kaleye yol açıldıktan sonra tamamen yıkıldı. *El-Asar-u İslâmiyye ve Tarihiyye bi-Haleb*, s. 176-177.

⁵⁸¹ Lügate “döşek”, “döşemek” anlamına gelen “fıraş” (ferş) kökünden türemiş bir kelimedir. Selçuklular, Gazneliler, Abbâsiler, Memlûklular gibi devletlerde Hükümdarın bu gibi hizmetlerini yürüten görevliye verilen isimdir. Osmalı'da bu unvan saray hizmetlisi yanında çeşitli vakıfların temizliğini yapan görevli anlamında da kullanılmaktaydı. Kutsal mekânların (Kudüs, Mekke, Medine) temizliğini yapan kişiler de bir övgü olarak bu unvanı kullanmışlardır. Yönetim saraylarında bu görevlilerin toplandığı odaya “ferrâşhane”, başlarında bulunan kişiye ise “mihter-i ferrâşan” denilmekteydi. Tahsin Yazıcı-Mehmet İpşirli, “Ferrâş”, *DİA*, Cilt. XII, İstanbul 1995, s. 408. (çevirenin notu)

⁵⁸² İbn Ebî Husayne, *Divan-ı Ebî Husayne*, I, s. 167.

anlatmıştık- onu Manî'ye geri verdi. Bunun üzerine Benî Kilâb'ın baskı ve bozgunculukları arttı.

Muizzüddeve, Haleb'i Fâtîmîlere teslim etmek ve Haleb'e karşılık da Kelbîlerin yurtlarından uzak bir yerin kendisine verilmesi için Müstansır ile yazıştı. Böylece kendisini onlardan gelebilecek tehlikelere karşı koruyacak ve onların mihnetinden de kurtulmuş olacaktı. Müstansır da onun bu isteğini kabul etti ve Haleb'e karşılık ona Beyrut, Akka ve Cubeyl'i⁵⁸³ verdi ve Haleb'i teslim almaları için naiplerini gönderdi.

Söz konusu naipler; Mekînüddeve Ebû Ali [233] el-Hasan b. Ali b. Mülhem b. Dinâr el-Ukaylî, Aynüddeve Ebü'l-Hasan Ali b. Ukayl ve Sûr⁵⁸⁴ kadısı Ebû Muhammed Abdullah b. İyâd idi. Onlar Zilkade 448 (Ocak-Şubat 1057) tarihinde Haleb'i ve kaleyi teslim aldılar.

Ebu Ali b. Mülhem Refeniye'de kalıyordu. Ona Haleb'in savaş ve haraç başkanlığı görevi verildi. Muizzüddeve'nin kaleyi teslim ettiği gece, o kalenin doğu merkezini yaktı ve kaleye Rüknüddeve olarak bilinen bir adamı vali tayin etti.

Muizzüddeve, Aynüddeve ve Sur kadısı ile birlikte Mısır'a gitti. Müstansır'dan ne kendi çevresinden kimsenin ne de babalarından kimsenin görmediği bir kerem gördü. Müstansır ona Mısır'a doğru yolculuğunun her bir günü için üç yüz dinar ile daha önce kimseye verilmemiş mal ve cevherden eşyalar verdi. Sultan ata bindiğinde o sultanın önünü örtüyordu, onun atının kuyruğu sultanın atının başının yanındaydı. Sultan ona o kadar değer veriyordu ki; Muizzüddeve, Mısır'da hastalanınca Sultan atına binerek, evinden çıkana kadar onun evinin önünde durdu ve evden çıkınca da onun halini sordu.

3.7. Mahmûd b. Nasr'ın Birinci Emirliği⁵⁸⁵

[234] İbn Mülhem Haleb'te ikamet etti. Haleb halkına adaletli ve cömert davrandı. Onun döneminde fiyatlar ucuzladı. Benî Kilâb'ın Haleb'e göz dikmesine kadar Haleb surlarına çok sayıda burc inşa etti.

⁵⁸³ Cebel kelimesinin ism-i musağğarı (küçültme) olan Cubeyl "Küçük Dağ" anlamına gelir. Cubeyl aynı zamanda Beyrut'un doğusunda, Beyrut'a sekiz fersah uzaklıkta Dimaşk sahillerinde kurulu meşhur bir beldedir. Yakût el-Hâmevî, 1971 a.g.e., II, s. 167. (çevirenin notu)

⁵⁸⁴ Şam denizi kıyısında Ürdün bölgesi içerisinde Akka'nın doğu tarafında Akka'ya altı fersah uzaklıktadır. Yakût el-Hâmevî, 1971 a.g.e., III, s. 492. (çevirenin notu)

⁵⁸⁵ Bu başlık izah için eklenmiştir.

Mısır'a tabi olan el-Besâsîrî, 451 (1059-1060) yılında Bağdat'ta Fatımîler adına hutbe okuttu. Daha sonra büyük bir ordu toplayan Sultan Tuğrul Bey Bağdat'a döndü ve el-Besâsîrî ile karşı karşıya geldi ve onu öldürdü. Daha önce zikrettiğimiz üzere Rahbe el-Besâsîrî'nin elindeydi⁵⁸⁶.

Emîr Esedüddeve Ebû Zu'âbe 'Atiyye b. Sâlih b. Mirdâs Rahbe'ye geldi ve el-Besâsîrî'nin burada geriye bıraktığı herşeyi aldı. Bunların içinde kalite ve sayı bakımından daha önce misli görülmemiş silahlar ve el-Besâsîrî'ye ait bol miktarda mal vardı. Daha sonra adamlarından bazılarını buraya tayin etti⁵⁸⁷.

Benî Kilâb başlarına Emîr Mahmûd bin Nasr b. Sâlih'i [235] getirerek Haleb'i almaya çalıştılar. Haleb daha önce onun babası Nasr'a ait idi. Mahmûd, Benî Kilâb ile birlikte Cemaziyülevvel 452 (Temmuz 1060) yılında Haleb'e doğru ilerledi. Haleb'te ordugâhını kurdu ve savaştı. Orada yedi gün kaldı. Beraberinde Manî' b. Mukalled b. Kâmil de vardı. Daha sonra buradan ayrıldı, bu sırada Haleb ahdasları Mekînüddeve'den kendilerine dağıtması amacıyla mal isteyine Mekînüddeve onlara; *"Alacağınızı tam bir şekilde aldınız, ödünç de aldınız. Size vereceğim başka bir şey beklemeyin"* şeklinde cevap verdi. Bunu üzerine Haleb ahdasları⁵⁸⁸ isyan ettiler ve anlaşmayı bozarak Mahmûd b. Nasr b. Sâlih'e elçi gönderip onu geri çağırdılar.

Mahmûd onlara doğru yaklaşınca Halebliler bu sırada Şam kadısı olan Kadı Mutemidüddeve Yahyâ b. Yezid b. Yahya el-Hüseynî ez-Zeydî'nin ve ez-Zahîr Celâlüddeve olarak bilinen bir adamın evine saldırdılar. Her ikisi de Haleb halkına çok ikramda bulunan kişilerdi. Onların evlerini talan ettiler, onları yalın ayak yaya ve başı açık olarak Arap çölllerine doğru çıkardılar. Bu duruma maruz kalanların içinde Kindî, İbn Zağîrî, İbn 'Antar ve İbn en-Nâkid gibi şahıslar da vardı.

Mahmûd, Benî Kilâb ile birlikte Haleb'e ulaştı ve 1 Cemaziyülahir 452 (3 Temmuz 1060) tarihinde Pazartesi günü Haleb'i teslim aldı. Mekînüddeve İbn Mülhem de kaleye sığındı ve [236] Mısır'a elçi göndererek yardım istedi. El-Emîr Nâsîrüddeve Ebû Ali el-Hüseyn b. el-Emîr Nâsîrüddeve el-Hasan b. el-Hüseyn b.

---

⁵⁸⁶ İşler burda yazıldığı kadar basit değil, Besâsîri harekâtı başka birçok sebep ile bağlantılıdır. Bkz. Süheyl Zekkar, *el-İmaretü'l-Haleb*, s. 120-124.

⁵⁸⁷ Bkz. *el-İmaretü'l-Haleb*, s. 124-125.

⁵⁸⁸ Ahdâs'ın aslını, oluşumunu ve oluşum aşamalarını *"İmaretü'l-Haleb"* adlı kitabımda ele aldım. Süheyl Zekkar, *el-İmaretü'l-Haleb*, s. 210-220

Hamdân -o Muizüddeve döneminde Haleb'i kuşatan Nâsırüddeve'nin oğlu idi- içerisinde mağripli askerlerin olduğu büyük bir ordu ile kale halkına yardım için yola çıkıp Humus'a vardı. Ez-Za'n'da ona komşu olan Benî Kilâb ve Benî Hafâce'den kalabalık bir grup gelip ona katıldı.

Nâsırüddeve b. Hamdân Ba'lebek'e döndü. Benî Kilâb onu takip etmeye niyetlendi. Esedüddeve Ebû Zu'âbe 'Atiyye b. Sâlih b. Mirdâs onlara karşı çıktı ve onları uzaklaştırdı. Birbirlerinden ayrılarak Kinnesrîn'e döndüler.

Nâsırüddeve, Efâmiye'ye kadar ilerledi ve Benî Kilâb'ın güçlü şahsiyetlerini çağırdı. Onlarla kırk yemin üzere anlaştı ve onlara pahalı hil'atlar verdi. Onlardan emin olduktan sonra yola çıktı. Sermîn'e ulaşınca Benî Kilâb ve Mahmûd ürküp doğuya yöneldi. Haleb ahdasları da endişelenerek geri çekildi. Benî Kilab ise daha sonra ona katıldı. Bu olay 7 Recep 452 (7 Ağustos 1060) pazartesi gecesi gerçekleşti.

Mekînüddeve İbn Mülhem ve yanındakiler kaleden indiler ve şehri yağmalayarak ele geçirdikleri ahdasları öldürdüler. Öldürülenlerin sayısı kırk kişi kadardı. Öldürülenler Haleb'in mahallelerine asıldı. Şehirde değerli görülen her yeri, tüccarların depolarını, mallarını ve bunların dışında birçok yeri yağmaladılar.

Nâsırüddeve Ebû Ali el-Hüseyin Haleb'e ulaşip orayı kuşattı ve şehri yağmalamak istedi. [237] Ona: "*Mekînuddeve İbn Mülhem ve ashabı senden erken davrandı, sana ve ashabına geriye fayda vermeyen bir şöhretten başka bir şey kalmadı*" denildi. Bunun üzerine yağmadan vazgeçerek Mahmûd'u uzaklaştırmasına karşılık şehir halkından kendisine 50 bin dinar vermelerini istedi. Halebliler bunun karşılığında kendisine para değil hizmet sundular fakat o bunu kabul etmeyerek; "*Ben buradan el-Funeydik'a⁵⁸⁹ gideceğim, orda Mahmûd'la bu yaptıkları hakkında görüşeceğim, ona bunun hesabını sorduktan sonra dönüp Haleblilerden intikam alacam*" dedi.

Nâsırüddeve on beş bin atlı ve Mahmûd da iki binin altında adamı ile Tell-Sultân⁵⁹⁰ olarak bilinen el-Funeydik'e ulaştı. Benî Kelb ve Benî Tayy' yenilince

⁵⁸⁹ Haleb bölgesinde günümüzde Tell-Sultân olarak bilinir. Burada bazı vakalar cereyan etmiştir. Burada ayrıca Mirdâsoğulları öncülüğünde Beni Kilab ile Nasırüddeve b. Hamdan arasında 452 yılında(1061/1062) Funeydik vakası gerçekleşmiştir. Bu olay sonucunda Beni Kilab onu esir etmiştir. Funeydik ile Haleb ile arasında beş fersah mesafedir. Yakût el-Hâmevî, 1971 a.g.e., IV, s. 316. (çevirenin notu)

⁵⁹⁰ Şu anda Mercî'l-Ahmer olarak bilinen bir kasabadır. Doğu İdlip sahillerinde, Ebu'l-Zuhur'a bağlı ve onun kuzeybatısına doğru 5 km uzaklıktadır. *Mu'cemül-Coğrafi li'l-Kitri'l-Arab-i Suriye*

Nâsırüddeve askeri ile yalnız kaldı ve susuz kalınca mağlup oldu. Ed-Duneyn b. Ebî Kelb el-Cehbeli el-Kilâbî, Nâsırüddeve'yi esir etti. Kaçma imkânı varken kaçmayı düşünmeyerek bütün komutanları ile birlikte esir düştü. Benî Kilâb onun askerlerinin çoğunu öldürmüş ve askerlere ait şeyleri de ganimet olarak almıştır. O gün hiç kimse soyulmaktan kurtulmadı.

Mahmûd b. Nasr b. Sâlih, Nâsırüddeve'nin esir edildiğini öğrenince onu ed-Duneyn'den iki bin yedi yüz dinara satın aldı. Bu paradan daha azına da satın aldığı söylenir. Benî Kilâb'tan Cebr adında bir şahıs da Nâsırüddeve'nin kardeşini esir almıştı. [238] Mahmûd daha sonra onu da büyük bir meblağa satın aldı. Bu yenilgi 30 Recep 452 (30 Ağustos 1060) tarihinde Çarşamba günü gerçekleşti⁵⁹¹.

Bu hezimet sırasında Esedüddeve Ebû Zu'âbe 'Atiyye b. Sâlih b. Mirdâs Haleb'e geldi ve Perşembe günü şehri mağriplilerden teslim aldı. Orada Şâfi' b. Acel b. es-Sûfi'nin günümüzde Kadı Bahaeddin b. Şeddâd Medresesi olan evinde bir süre kaldı.

İbn Mülhem'in onu çağırıp şehri ona teslim ettiği ve böylece Allah'ın Haleb halkını sıkıntıdan kurtardığı söylenir⁵⁹². Ondan sonra el-Emîr Mahmûd b. Nasr da Haleb'e geldi. 'Atiyye, 1 Şaban 452 (31 Ağustos 1060) Perşembe günü akşamüstü yenildi ve çekildi. Mahmûd, 2 Şaban 452 (1 Eylül 1060) tarihinde Cuma günü Haleb'i teslim aldı. Bu olay tarihte peşpeşe üç gün içinde üç ayrı melikin aynı yere sahib olduğu ender rastlanan olaylardan biridir.

Mekînüddeve b. Mülhem ve kalenin valisi Rüknüddeve kendilerine Haleb için Mısır'dan gelecek yardımdan ümitlerini kestiler. [239] Mahmûd b. Nasr'a elçi göndererek bazı şartlar karşılığında 10 Şaban 452'de (9 Eylül 1060) Benî Kilâb'ın oğullarından bazılarını rehin aldıktan sonra kaleyi teslim ettiler. Bu rehinelere arasında Mahmûd b. Nasr'ın oğlu, Şibl b. Câmi'nin oğlu, Muhammed b. Za'ide'nin oğlu, Mansûr b. Zuğayb'in oğlu gibi şahsiyetler vardı. Onları kendilerinin ve askerlerinin canlarına, mallarına karşılık olarak rehin alıp Efâmiye kalesinde

⁵⁹¹ Bu rivayetin tafsilat ve tarihlerinde şüpheler var. Çünkü bu durum akıl dışıdır. 32 günde aşağıda gelen olayları yapması mümkün değildir: “Haleb'ten bir elçinin yardım çağrısı ile Kahire'ye doğru yola çıkması, Kahire'de Dimaşk valisinin Haleb'i kurtarması için kanun çıkartılması. Bu kanun ile valinin bu emre ittiba ederek on, on beş bin kadar asker toparlayıp Haleb'e gitmesi” bu kadar kısa sürede gerçekleşemez. Bkz. Süheyl Zekkar, *el-İmaretü'l-Haleb*, s. 126-129.

⁵⁹² 'Atiye daha önce yapılan anlaşmaya binaen geldi. Süheyl Zekkar, *el-İmaretü'l-Haleb*, s. 129.

hapsettiler. Sonra onları er-Ruc'daki⁵⁹³ Emirleri ile birlikte Efâmiye'ye salimen gönderdiler. Onlar da rehin olan evladlarını alarak Haleb'e döndüler.

Nâsırüddevele ise Mahmûd'un amcası Muizzüddevele Semâl dönene kadar Mahmûd'un esaretinde kaldı. Manî' İbn Vessâb'tan yardım istedi. Nâsırüddevele 453 (1061-1062) yılında serbest bırakıldı. Mahmûd salıverdiği tüm emir ve komutanlara ihsanda bulunduktan sonra onları, Mısır'a gönderdi. Nâsırüddevele b. Hamdân'ın eline Funeydik vakasında felç inmişti. Mısır'a ulaşınca Müstansır onu Dimaşk'a vali tayin etti. Ebü'l-Hasan Ali b. Abdulaziz el-Halebî el-Fukeyk bir şiirinde onun hakkında şöyle der:

*“Haleb'te kan sağıldı, sağır mızraklar orda hâkim kılındı,
Felçli bir el ve yarım kalan iş ile onu Dimaşk'a vali olarak gönderdi.”*

Ayrıca bu olay hakkında Ebû Nasr Mansûr b. Temîm b. Zenkel es-Sermînî de Benî Kilâb'ın kahramanlıklarını anlattığı bir kasidesinde şöyle der:

*“Onlar Hamdân'ın oğlunu şiddet ve güç ile korkmadan ökçeleri üzere geri
döndürmediler mi?
El-Funeydik gününde Kelb'in babası Duneyn Nâsırüddevele'yi esir etmedi
mi, her şeyi elinden alıp çıplak bırakmadı mı?”*

Mahmûd, Haleb'i İbn Mülhem'den aldığı anda amcası Muizzüddevele Semâl Mısır'daydı. Müstansır, Akkâ, Beyrut ve Cubeyl'i ondan geri aldı ve ona: *“Sen bu mekânları [240] Haleb'e karşılık almıştın, fakat Haleb tekrar senin yeğeninin eline geçti. Haleb'e dön ve onu yeğeninden geri al.”* dedi. O ise: *“Senin naiplerin aşırıya gittiler, o yüzden sen de mal ile bana yardım et.”* deyince Müstansır, onun isteklerini yerine getirerek mal verip gönderdi. Ayrıca Halife ona: *“el-Ecell”, “el-E'azz”, “Tâcu'l-ümerâ”, “İmâdu'l-mülk”, “Seyfu'l-hilâfe”, “Adudu'l-imamet”, “Bahâ'u'd-devle”, “el-Aleviye”, “Zaimu'l-Cüyüşî'l-Mustansırıyye”, “Alemu'd-din”, “Zü'l-Fahreyn Mustafa” ve “Emirü'l-Müminin”* lakablarını verdi.

Muizzüddevele Haleb'e döndü. Humus'a vardıktan sonra yazdığı mektuplar sonucunda kabilesinden birçok kişi onun etrafında toplandı. Onların büyük bir kısmı Humus'da, diğer bir kısmı da Hamâ'da ona katıldılar. Ma'aratu'n-Numân'a

⁵⁹³ Haleb ile Ma'arra arasında bulunan Haleb'in meşhur bir kasabasıdır. Yakût el-Hâmevî, 1971, a.g.e., III, s. 66. (çevirenin notu)

ulaştığında burada sekiz gün kaldı. Bu sırada maiyetinde bulunan Araplar insanlara baskı yaparak soğuk kış şartlarında halkın evlerine girdiler.

Mahmûd, Şeyh Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed el-Hafâcî'yi elçi olarak Rum İmparatoru'na gönderdi ve amcasına karşı yardım istedi. El-Hafâcî, Semâl Haleb'e hâkim olana kadar Rum Melikin'in yanında kaldı. Semâl, Haleb'i ele geçirince el-Hafâcî, Haleb için "Bu benim yazdığım 'selamet' hakkındadır"⁵⁹⁴ adlı meşhur bir kaside yazmıştır.

Semâl harekete geçerek yeğeni Mahmûd'u Haleb'te muhasara etti. Mahmûd Haleb şehrinin kapılarını amcasının yüzüne kapattı. Haleb ahdaslarından bir grup Haleb'in Bâbu'l-Kinnesrîn kapısını Semâl'e açtılar. Semâl'in adamları şehre girerek Derbu'l-Benât'a kadar ilerlediler. Mahmûd da kaleden inerek onları şehirden çıkardı. [241] Onlardan kimse öldürülmedi. Fakat Haleb kapısını açan ahdaslardan; İbn Hayyûn, İbn Megâzilî gibi şahıslar tutuklandı. Bu olay Zilhicce 452 (Aralık-Ocak 1060-1061) tarihinde vuku buldu.

Manî' b. Şebab b. Vessâb da Benî Numeyr ile birlikte Mahmûd'a yardım etmek için Haleb'e geldi ve Mahmûd ile kalede buluştu. Bunun üzerine Muizzüddeve Semâl Haleb'ten ayrıldı. Manî', Benî Numeyr ile birlikte yirmi gün Mahmûd'un misafiri olarak Haleb'te kaldı. Mahmûd'tan, Nâsirüddeve b. Hamdân'ı serbest bırakmasını istediler, o da bunu yaptı. Onu serbest bıraktıktan sonra da ona hediyeler bahşetti. Çok sayıda ata sahip ve kabileye önder olarak onu Mısır'a gönderdi.

Mahmûd, amcasına karşı Arapları toplamak için el-Hânûte'ye⁵⁹⁵ gitti. Muizzüddeve Semâl Haleb önlerinden ayrılışının ikinci günü tekrar Haleb'e geldi ve şehri kuşattı. Daha sonra Mahmûd'u aramak için ayrıldı ve onunla karşılaşarak onu mağlup etti. Semâl, 453 Safer (Şubat-Mart 1061) ayının sonunda üç süvari birliği ile Haleb'e girdi ve Mahmûd'un birçok askerini ve onunla birlikte hareket eden ahdaslardan birçok kişiyi esir aldı. Esir alınan ahdaslardan bazıları; Kindî, Subh, İbn Akrâsî, eş-Şutaytî ve el-Lebbâd gibi şahsiyetler idi. Subh, kaleye sığınmak üzere

⁵⁹⁴ İbn Sinan el-Hafâcî'nin divanı h.1316 (1898-1899) yılında Beyrut'ta basıldı. Onun bir nüshası Zahirîye Kütüphanesi'nde bulunuyordu. Onu kaybettim ve Suriye'de başka nüshaya da rastlayamadım. Fakat Londra Doğu ve Afrika İlimler Akademisi'nde başka bir nüshasının olduğunu öğrendim.

⁵⁹⁵ el-Hanute veya Tel-Hevasid olarak bilinen Haleb'in Sem'an Dağı bölgesine bağlı yaylalarında bir köydür. *Mu'cemül-Coğrafi li'l-Kitri'l-Arab-i Suriye*.

eman istedi fakat Mahmûd'un naibi hileden korktuğu için kaleye gelir gelmez onu tutuklayıp hapsetti.

Mahmûd, Husâmüddeve Mânî' b. Mukalled'e yönelerek ona: *“Sen kalabalık Mısır askeri ile gelen Nâsîrüddeve'ye karşı bana yardım ediyordun, şimdi yine amcama karşı bana yardım etmekle kahramanlık yap.”* O da sabaha kadar mühlet istedi ve Muizüddeve Semâl'le görüşmek için gece ordan ayrıldı.

[242] Ayrılırken Mahmûd'un naibine de: *“Mahmûd'a söyle senin amcan yaşlıdır ve Araplar evladın babaya ve amcaya karşı savaşmasını hoş karşılamaz ve ona yardım etmez. Ben bu gece Semâl ile görüşüp inşallah aranızı yapmak için burdan ayrılıyorum”* dedi.

Mahmûd onun bu davranışı üzerine kâtibi Ebü'l-‘Âlâ' Sâ'id b. İsa b. Sümmân en-Nasrânî'ye, kendisinin İbn Mukalled ile olan ahde vefasını metheden, İbn Mukalled'in ise ona olan muhabbetini reddetmesini kınayan bir şiir yazmasını emretti. O da şu şiiri yazdı:

“Ey ses çıkararak giden gece yolcusu, atının ayağı kısa, yavaş yavaş gidiyorsun,

Allah sana hidayet versin bir mektup yüklen ki o mektup yerine varınca benim göğsüm şifa bulur,

Bu mektup öyle bir gruba ki, onlardan göğsüme bir ok atıldı, fakat isabet etmedi,

Bu mektupla hassetten selamımı cömert ve güçlü savaşçı olan Husamüddeve b. Mukalled'e ilet,

O bana o kadar çok ve büyük yardımda bulunurdu ki ben onun ölmeyeceğini zanneederdim,

Allah sana hidayet versin siyah mızrakların altında ölümün bizi gölgelendirdiği günü hatırla,

Biz daha önce kardeş gibiydik, dünya başka hale döndü ki ben seni kaybettim, senin kardeşliğin beni katletti,

O zamanlar çok güzel günlerimiz geçti, gadr ve ihanet yoktu, seninle tertemiz bir zaman yaşadık,

Hâlbuki sen öyle bir kavimdensin ki, o kavim kardeşine gadr ve ihanet yapmayı küfürden bir çeşit sayardı,

Sen bana saf ve temiz oldukça ben de sana saf ve temiz olacağım, sen bana sahip çıkmadın fakat ben senden hızlı bir yardım istiyorum,

Zamanın ne kadar büyük musibet tozu üzerime gelse de, iyi biliyorsun ki muhakkak ki sen kardeşimken ondan korkmuyorum,

Her ne zaman ki bana karanlık bir gece gelirse, ben kılıcımınla sabaha kadar o karanlığı parçalıyorum,

Ölüm ancak vakti gelen bir plandır, ölümün en güzel şekli de fahri taleb eden ölümdür,

Güçlü olana gücünden dolayı vermeyi Allah kabul etmez, sen öyle bir asil hanedana mensupsun ki sen de bunu kabul etmezsin,

[243]*İnsanlarda en büyük hüsrân sahibi kişi o gençtir ki, savaşta ne mızrağını keskinletmeyi ne de okunu düzenlemeyi bilmiyor,*

Vefaya karşı yaptığın günahı küçümseme, çünkü ona karşı yapılan hatanın özrü olmaz.”

Manî' b. Mukalled ve Ebû Ülvân Semâl'e bu kaside ulaştınca: “Mahmûd'a bu fesahet nerden geldi? Kim ona bu şiiri yazdı” dediler. Onlara: “Bu şiiri Ebü'l-Âla' bin Sümmân en-Nasrânî yazdı.” denildi. Manî' b. Mukalled: “Bu Nasrânî bana eskimez bir utanç kolyesi giydirdi. Eğer ben yaşarsam ona layık olduğu bir şekilde karşılık vereceğim.” dedi.

Elçiler Haleb'in teslimi konusunda Semâl ve Mahmûd arasında gidip geldiler. Aşiretin ileri gelenleri aracılık yaptılar. Onlar Mahmûd'a: “Semâl, senin baban mesabesindedir, ondan istediğin işleri de alabilirsin” dediler. Mahmûd onlara cevaben: “Bu doğrudur fakat o memleketimizi, mülkümüzü ve mirasımızı terkederek zayi etti. Ben ise o mülkümüzü kılıcımınla geri kazandım ve bunu yaparken de kanımı ve canımı harcadım” dedi. Muizüddeve arabulucuların görüşünü kabul etti ve ona

tazminat olarak 50 bin dinar ve 30 bin mekûk⁵⁹⁶ buğday verilmesini önerdi. Aşiretin ileri gelenleri de buna şahitlik ettiler.

Mahmûd, Rebiyülevvel'in (Nisan 1061) sonunda Haleb'e döndü. İki arasında 24 Rebiyülevvel 453 tarihinde Çarşamba günü (18 Nisan 1061) barış yapıldı. Mahmûd'un gelişi ile şehrin kapıları açıldı. Sonra karargâhında bulunan amcasının yanına gitti. 1 Rebiyülahir 453'te (25 Nisan 1061) ilk Pazartesi günü amcasını ata bindirdi ve onunla birlikte kaleye girdi. Mahmûd kaleyi amcası Semâl'e teslim ettikten sonra ailesini getirmek için obasına gitti.

[244] Muizüddeve kaleye hâkim olunca Haleblilerin, tutuklu ahdasların azad edilmesi hakkındaki taleplerini reddetti ve onlardan on beş kişiyi astı. Haleb'teki zaferini Müstansır'a yazarak bildirdi. Müstansır, elçisi Zafer el-Mustafâdî ile birlikte ona, kardeşine, evlatlarına ve Husâmüddeve Manî' b. Mukalled'e hil'at gönderdi. Zafer el-Mustafâdî Haleb'e ulaştığında ahdaslardan asılı olanları gördü, onların defnedilmesi için izin istedi ve onları defnetti.

Muizüddeve Haleb'e sahip olduktan sonra şair Ebü'l-Âlâ b. Sümmân ona selam vermek için geldi ve Muizüddeve onu yaralamak için saldırdı. Bunun üzerine İbnü's-Sümmân katırından aşağı atlayarak saklandı. Ordan da Antakya'ya kaçıp ölene kadar burada piskoposluk yaptı.

Manî' b. Mukalled Rahbe'de iken Muizüddeve Semâl ile arası bozuldu. Semâl, kardeşi Esedüddeve 'Atiyye b. Sâlih'i, Şaban 453 (Eylül 1061) tarihinde Manî' b. Mukalled'i Rahbe'den uzaklaştırması için gönderdi. 'Atiyye Rahbe'yi alıp orda ikamet ettikten sonra abisi Semâl'e isyan etti. Mahmûd ise annesi Seyyide ile birlikte obasından döndü ve amcası Muizüddeve ile bir araya geldi. Seyyide kardeşi Manî' ve kocası Muizüddeve'nin arasını düzelterek onları barıştırdı⁵⁹⁷.

Muharrem 454'te (Ocak 1062) Rumlar Kestun⁵⁹⁸ ve Hısnu Aynu't-Temr⁵⁹⁹ kalelerini tamir ettiler. Muizüddeve Semâl Cemaziyülevvel 454 (Mayıs-Haziran 1062) yılında onlarla birlikte gaza yapmak için yola çıktı⁶⁰⁰.

⁵⁹⁶ Eski bir ölçü birimidir. Toplumlara göre ölçüsü değişse de genel itibarı ile 1.5 sa ölçü birimine denk gelir. Mu'cemü'l-Vasit Arap

⁵⁹⁷ Süheyl Zekkar, *el-İmaretü'l-Haleb*, s. 130.

⁵⁹⁸ Gab Ovası'nın kuzey, Zaviye Dağı'nın da batı yakasında düşen bir karyedir. Ona yakın ve aynı ismi taşıyan Tel-Esir vardır. *Mu'cemü'l-Coğrafi li'l-Kitri'l-Arab-i Suriye*.

⁵⁹⁹ Şam'da Ayn-ü't-Temr denilen bir yere rastlamadım.

[245] Ertâh kalesini⁶⁰¹ feth edince Rumlar onun ile barış yapmak için elçi gönderdiler. Muizüddeve ise onlara elçi olarak Şâfi' b. Sûfi'yi gönderdi. Şâfi' onlara: *"Biz sizinle ancak o tamir ettiğiniz iki kaleyi yıkmamız ve Leylûn'u da Müslümanlara vermeniz şartı ile barış yaparız. Onların Leylun ile bir alakası yoktur. Ertâh kalesine mal taşısınlar ve oraya dönsünler."* dedi. Rumlar da bunu kabul ettiler.

Muizüddeve de harekete geçerek 2 Cemaziyülevvel'de (14 Mayıs 1062) Haleb'e girdi. Rumlar söz verdikleri şartlardan ancak bir kaçını yerine getirdiler.

Muizüddeve'ye Haleb ahdaslarından bir gurubun Antakya'ya gittiği Ma'aratu Mısrîn'i teslim etme, ordan da yavaş yavaş başka bölgelere ilerleme hususunda Antakya valisi ile konuştukları ve ona: *"Ordumuz Haleb'tedir ve senin emrindedir."* dedikleri haberi ulaştı. Muizüddeve tetkik neticesinde olayın doğruluğunu öğrenince onlardan bir gurubu öldürttü. Onlar arasında; İbn Ebî er-Reyhân, İbn Matar, İbnü'ş-Şâkirî ve Behlûl gibi şahıslar vardı. Muizüddeve onları astırdı geri kalanını ise serbest bıraktı. Bu olay Ramazan 454 (Eylül-Ekim 1062) tarihinde vuku buldu.

Rumlar Şevval ayında Meryemeyn el-Ukbe⁶⁰² köyüne baskın yaparak yakıp, burayı talan ettiler. Emir Mansûr İbn Câbir ve Emir Hârise b. Abdullah onlara karşı çıktılar. Rumlar kalabalık, Müslümanlar da az sayıda olmalarına rağmen Rumlar yenildi ve bin beş yüz civarında kayıp verdiler.

[246] Muizüddeve 20 Şevval'de (27 Ekim 1062) gazaya çıkarak Kiybâr şehrine geldi ve şehri ele geçirip yağmaladı. Birçok erkek öldürüldü, kadın ve çocukları da esir aldı. Muizüddeve Semâl 10 Zilkade 454 (15 Kasım 1062) yılı hastalandı. Ülkenin problemler ile karşı karşıya kaldığına dair haberler alınca da kardeşi Ebû Zu'âbe 'Atiyye b. Sâlih'i çağırdı ve ona Haleb Emirliğini verdi.

---

⁶⁰⁰ Farklı kaynaklar işaret ediyor ki; Bizans Semâl b. Sâlih'in Ertah'ı fethedip Bizans'a doğru gazaya çıktığı haberi üzerine bölgeyi korumak istedi. Semâl'in Bizans'a karşı tavrını değiştirmesi dikkat çekicidir. Oğuzların ortaya çıkması ve Bizans topraklarını zaptetmeleri üzerine dengeler değişmiş ve bu yüzden Semâl de siyasî konumunu değiştirmiştir. Semâl Kahire'den döndükten sonra Fâtımî Halifeliği'nin artık Haleb'e karşı gelişen en ufak bir tehdidi bile engelleyemeyeceğini anladı. Süheyl Zekkar, *el-İmaretü'l-Haleb*, s. 130-131.

⁶⁰¹ Haleb'e bağlı bir kale. Yakût el-Hâmevî, 1971 *a.g.e.*, I, s. 169. (çevirenin notu)

⁶⁰² Yakût el-Hâmevî Meryemeyn'i Haleb'in en meşhur karyelerinden sayar. Yakût el-Hamevî, 1971 *a.g.e.*, V, s. 140. (çevirenin notu)

28 Zilkade 454 (29 Kasım 1062) tarihinde Perşembe günü vefat etti. Kalenin batı kapısı içindeki yukarı bölgede, İbrâhim el-Fûkânî makamına defnedildi ve üzerine türbe inşa edildi. Bu türbe el-Melik Rıdvân⁶⁰³ dönemine kadar kaldı. Daha sonra bu türbe sökülerek üzerine taş kaide dikildi.

3.8. ‘Atiyye b. Sâlih’in Emîrliği⁶⁰⁴

[247] Esedüddeve ‘Atiyye b. Sâlih b. Mirdâs Cuma günü kardeşi Muizzüddeve Semâl’in yerine Haleb tahtına oturdu. Bu durum, obasında olan Mahmûd b. Nasr b. Sâlih’e ulaştığında bu vasiyeti kabul etmedi ve ‘Atiyye’ye elçi göndererek ona: *“Muizzüddeve şehri benden teslim aldığı zaman bana şehri geri verme şartı ile almıştı ki ben de onu Mısırlılardan galibiyet ve zor kullanarak kılıcımla almıştım. Haleb bana babamın mirasıdır”* dedi. Aşiretinin ileri gelenleri bu durumu bildiklerinden Mahmûd’un söylediğinin doğru olduğunu tasdik için etrafında toplandılar ve ona Haleb’i kuşatmasında yardım ettiler. Mahmûd mütemadiyen Haleb üzerine yürüyor ve mahsulünü alıp dönüyordu.

Mahmûd Recep 455 (Haziran-Temmuz 1063) tarihinde Ayn Seylem⁶⁰⁵ adlı yerde bulunan obasındayken Esedüddeve ‘Atiyye, Haleb’ten çıkarak onun üzerine hücum etti ve onu mağlup ederek obasını yağmaladı.

[248]Sonra Benî Kilâb’dan Şiblüddeve b. Câmi, Muhammed b. Zuğayb ve daha başkaları Mahmûd’un etrafında toplandılar ve Bâbu’l-Kinnesrîn’de konakladılar. ‘Atiyye ise Bâbu’l-Haleb’te bulunan es-Sa’diy’de konakladı. Onlar Haleb’e giremediler. Daha sonra Seyfüddeve Manî’ b. Mukalled b. Kâmil gelip Mahmûd’a katıldı, Mahmûd’un çöşkusu daha da arttı. Çünkü Manî’nin çok malı vardı, cömert ve kerim biriydi. Arapları yedirir, atlarına bakar ve bağışta bulunurdu. Manî’nin katılımıyla Mahmûd Haleb’i kuşattı. Kuşatma aylarca sürdü. Kuşatma esnasında mancınıklardan atılan taşlarından biri Manî’ye isabet etti ve ölümüne sebep oldu. Başka bir rivayete göre de; sıradan bir şahıs sapanıyla onun şakağına bir taş isabet ettirerek onu öldürmüştü. Günlerce yattıktan sonra 455 yılı Şevval (Ekim 1063) ayının ilk on günü içinde vefat etmiştir.

⁶⁰³ Rıdvân b. Tutuş hakkında bilgi Selçuklular bölümünde gelecek.

⁶⁰⁴ Bu başlık izah için eklenmiştir.

⁶⁰⁵ Haleb’e 3 mil uzaklıktadır. Araplar orada konaklardı. Ayn-Seylem’de Atiyye b. Sâlih ve Mahmûd b. Sâlih b. Mirdâs arasında 455 (1063) yılında bir olay cerayan etti. Yakût el-Hamevî, *Mu’cemü’l-Büldân*.

Manî' daha önce malının hepsini Mahmûd ile birlikte kendisine karşı savaştığı dayısı Esedüddeve Ebu Zü'âbe 'Atiyye b. Sâlih b. Mirdâs'a vasiyet etmişti. Onun ikta toprakları her sene 80 bin dinar gelir getirirdi. Kendisine ait el-Mücedded adlı kalede ise 300 bin dinar ve büyük miktarda mal ile birlikte birçok silah bulunmaktaydı.

Manî' ölünce onun veziri Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed b. İsa el-Ömerî el-Halebî, Haleb'e döndü. 'Atiyye, daha önce ona vezirlik teklif etmiş fakat o bunu reddetmiş ve Manî'nin vezirliğini yapmıştı. Ebü'l-Hasan Ali, Manî'nin vefatından sonra Haleb'e dönünce 'Atiyye onu tevkif ederek daha önce hizmetini reddettiğinden öldürttü. Ayrıca 'Atiyye, Manî'yi Mahmûd ile birlikte Haleb kuşatmasına katılmaya yöneltip kışkırtan kişinin Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed olduğuna dair delil sundu. Onu öldürdükten sonra da surlara astı. Şair Ebû Muhammed el-Hafâcî onun için yazdığı bir mersiyede şöyle der:

[249] *“İnsanları şiddetle kınamaya devam eder, onun cömertliği düşmanları tarafından hikâye edilir.”*

'Atiyye, Ebü'l-Hasan Ali b. Yusuf b. Ebû Süreyâ'yı kendisine vezir tayin etti. Onun evi günümüzde Haleb'teki Ebû Asrûn⁶⁰⁶ medresesi olarak kullanılır. Daha sonra 'Atiyye kardeşinin oğlu Mahmûd'a 25 bin dinar gelirli bir ikta vermek üzere anlaşma yaptı. Sermîn ve Haleb'teki el-Artîk⁶⁰⁷ bölgesi verilen ikta topraklarındandır. Bu anlaşma üzerine yeminleşerek anlaşmayı tamamladılar.

456 yılı Cemaziyülevvel (Mayıs 1064) ayının ortasında Sâbit b. Muizzüddeve amcasının oğlu Mahmûd'a daha önce amcasının bulunduğu Ma'aratu'n-Numân, Kefertâb ve Hama'yı verdi. Bu nedenle Benî Kilâb Mahmûd'un etrafında Şeyzer'de⁶⁰⁸ toplandı. İçerisinde, Şibl b. Câmî b. Zâ'ide, Mahmûd b. Zâ'ide, Mansûr b. Muhammed b. Zuğayb, Huseyn b. Kamil b. Huseyn b. Süleyman b. ed-Devh ve Sebi'a ve Zu'aybe gibi önemli şahsiyetlerin de bulunduğu mühim bir topluluk da Mahmûd ile beraber idi. Böylece Esedüddeve 'Atiyye b. Sâlih'in elinde bulunan bölgelere saldırma konusunda görüş birliğine vardılar.

⁶⁰⁶ Haleb'teki Ferafire mahallesindeki bu medrese hala aynı isimle anılır. *El-Asaru'l-İslâmiye ve'l-Târîhiye fi Haleb*, s. 226-227.

⁶⁰⁷ Bu bir köydür, Bersaya Dağı hem ona hem de 'Azâz'e bakar. İbnü'l-Adîm, *Buğyetü't-taleb fi târihi Haleb*, Cilt. I, s. 437.

⁶⁰⁸ Şam'ın Ma'arra'ya yakın bir kasabasını içine alna bir kaledir. Hama ile arasında bir günlük mesafe vardır. Yakût el-Hamevî, 1971 *a.g.e.*, III, s. 434. (çevirenin notu)

Hamâ ve Kefertâb'ı alarak Şehmüddevle b. Halîfe b. Cebehân'ın bulunduğu Ma'aratu'n-Numân'a geldiler. Şehmüddevle onlardan eman alarak şehri onlara teslim etti. Buradan hareket ederek Haleb yakınlarına kadar ulaştılar.

[250] 'Atiyye, Mahmûd'a baskın yapmak için Haleb'ten ayrıldı. Bu sırada Tell-Hâlid'de⁶⁰⁹ bulunan Mahmûd, amcası 'Atiyye'yi mağlup edince 'Atiyye Haleb'e geri döndü.

Mahmûd, Benî Kilâb ile birlikte Haleb önlerine geldi. Şehre gıda girişini engelledi ve şehri muhasara altına aldı. Şiddetli muhasara esnasında şehre çok az miktarda erzak girdiği için büyük sıkıntılar yaşandı. Esedüdevle 'Atiyye, Haleb ahdaslarına erzak yardımında bulunmuş ve Haleb halkının geri kalanının da teslim olmasını engellemiştir.

Esedüdevle 'Atiyye şehrin içine düştüğü zaafiyeti görünce yeğeni Mahmûd ile tekrar anlaşma yoluna gitti. Buna göre Haleb, Rahbe, Bâlis, Menbic, A'zâz ve Kınnesrîn 'Atiyye'ye; bunların dışındaki yerler de yeğeni Mahmûd'a verilerek barış anlaşması yapıldı.

'Atiyye, babasına kızdığı için Benî Mervân topraklarına gelen Melik et-Türk olarak isimlendirilen İbn Hân'dan yardım istedi. Rumlar Esedüdevle 'Atiyye'ye kendileri ile ateşkes anlaşması yaptığı için hediyeler ve dinarlar ile ikramda bulunuyordu. İbn Hân, yanında bulunan bin oklu adamı ile Haleb kapısından 'Atiyye'nin yanına geldiğinde kendisine ikramlarda bulunuldu ve burada misafir edildi. Bu Türklerin Bilâdü's-Şam topraklarına ilk girişi idi. Mahmûd b. Nasr b. Sâlih'in etrafında bir araya gelen Benî Kilâb Haleb üzerine yöneldi. Ancak Mahmûd Türklerin Halebliler ile birlikte hareket etmesinden dolayı onlara karşı koyabilecek gücünün olmadığını gördü ve geri çekildi.

Taraflar arasında elçiler gidip gelmeye başladı ve nihayetinde 'Atiyye'ye Haleb, Rahbe, Menbic, A'zâz, Bâlis ve amalleri, [251] yeğeni Mahmûd'a ise Esârib'in⁶¹⁰ güneyi ve daha önce Muizzüdevle Semâl döneminde de onun elinde

⁶⁰⁹ Ben bu sayfayı muhtelif bir hat ile yazdım. Kelime siliktir, ona en yakın yazılış bu şekildedir. Tel-Halid Haleb'e yakın bir kaledir. Yakût el-Hamavî, *Mu'cemü'l-Büldân*.

⁶¹⁰ Haleb ve Antakya arasında bulunan bir kale. Haleb'e yaklaşık üç fersah uzaklıkta bulunan bu kale günümüzde harabe, fakat hemen kalenin altında yine Esârib adında bir kasaba bulunmaktadır. Yakût el-Hâmavî, 1971 a.g.e., I, s. 113. (çevirenin notu)

bulunan iktalar verilmek suretiyle Muharrem 457 (Aralık-Ocak 1064-1065) tarihinde tekrar anlaşma yapıldı.

‘Atiyye beraberinde Türkler ve Haleb ahdasları ile gazveye çıkararak Kemnûn’u fethetti ve halkını esir aldı. Bu gazveden sonra Haleb’e büyük bir ganimetle döndü. İbn Hân yanındaki askerler ile Haleb’e girince ‘Atiyye ve Halebliler ondan korktular. ‘Atiyye, Haleb halkından olan ahdasları Türklere karşı kıskırttı. Bunun üzerine ahdas birlikleri Safer 457 (Ocak-Şubat 1065) tarihinde bir gece Türklere baskın yaptılar, onlardan bir grubu öldürdüler, onların atlarını, silahlarını ve yüklerinden alabildiklerini yağmaladılar.

İbn Hân yenilmiş halde atına atlayıp kaçtı, şehrin dışına çıktı, kalenin altında: “*Ey ‘Atiyye bana ve adamlarıma ihanet etmedin mi? Vallahi ben seni en kötü hükümle o kaleden indireceğim.*” şeklinde seslenerek doğuya doğru gitti. Türklerin bir kısmı da el-Cezîre’ye geçti ve burada Benî Numeyr tarafından yağmalandılar. Geri kalanlar döndüklerinde yolda askerleri ile birlikte giden en-Naht olarak bilinen bir Rum Patrik’e (Patrikios) rastladılar. Sayıları yirmi bini bulan Rum ordusunu yarıp geçmeye yol bulamadılar. Bunun üzerine Rumlar onlara baskın yapmak için yol açtılar ancak buna rağmen onlar salimen geçebildiler.

Onlar Rumlardan birçok asker öldürdüler ve kendilerinden geriye yaklaşık 150 kişi sağ kaldı. Araplardan Benî Kurayz, Rebi’a b. Ka’b ve daha başkaları da onlar ile savaştı. Araplardan Kimar denilen bir emir, Melik’e (İbn Hân) cesareti ve onuru ile savaşıp ölmesini söyledi. Fakat Melik Araplara güvenmediği için onun bu dediğini yapmadı. Bunun üzerine Kimar ile birlikte Mansûr b. Câbir’e sığındı. Kimar, ona daha önce atasını ve hanımının peçesini vermişti. Fakat Mansur buna rağmen ona ihanet edip Kimar’ı ve beraberindeki bir topluluğu katletti.

İbn Hân yanında bir toplulukla kurtularak Mahmûd’a gitti. Mahmûd, Sermîn’deyken⁶¹¹ İbn Hân onun yanına geldi. [252] Mahmûd eman vererek onları Ma’aratu’n-Numân’a gönderdi. Mahmûd ardından oğlunu da bir grup ile birlikte Antakya’ya rehine olarak yolladı. İbn Hân’ı el-Cenâyib’de karşıladılar, her evden

---

⁶¹¹ Haleb idaresinde bulunan meşhur bir beldedir. İsmi Sermin b. Yefz b. Sam b. Nuh (as)’a dayandığı söylenir. Günümüzde Sermin’de İsmaililer yaşamaktadır. Yakût el-Hânevî, 1971 *a.g.e.*, III, s. 243. (çevirenin notu)

atlılar ona katıldı. Mahmûd'un oğlu da her gün için onlara 50 dinar ve birçok değerli elbiseler verdi. Ayrıca onlara 300 miskal ağırlığında birer altın da hediye etti.

Mahmûd beraberinde İbn Hân et-Türkî ve kendilerine katılan Türkmenler ile Merc-i Dâbık'a gitti. 'Atiyye de el-Avfıyyin'den büyük bir grup ve daha başkaları ile Mahmûd ve Türkmenler ile savaşmak için çıktı. 11 Cemaziyülahir 457 (20 Mayıs 1065) tarihinde Perşembe günü taraflar karşı karşıya geldi ve 'Atiyye tekrar mağlup olup Haleb'e çekildi. Mahmûd ise yanındakiler ile birlikte amcasını takip etti.

Mahmûd, Haleb önlerine gelerek şehirde bulunan amcası 'Atiyye'yi muhasara altına aldı. Bu sırada Müstansır'dan Haleb'i muhasara etmekte olan Mahmûd'a, Zafer el-Müstefâdî adında bir elçi geldi. Müstansır, Mahmûd'a, "*Umera'ü'l-Arab*", "*Adudiüddeve*", "*Seyfu'l-hilâfe*", "*Zü'l-Fahreyn*" gibi bazı lakablar verdi. Daha önce de ona "*İzzüddeve*" ve "*Şemsüddeve*" gibi lakaplar vermişti. Mahmûd Haleb'i yüz iki gün boyunca kuşattı.

Amcası Esedüddeve 'Atiyye b. Sâlih bu büyük kuşatma ve baş gösteren açlık sonucunda şehri teslim etti. Taraflar arasında yapılan antlaşma ile 'Atiyye; Rahbe, A'zâz, Menbic, Bâlis ve Haleb'in doğusu ve kuzeyindeki tüm arazileri; Mahmûd ise; Haleb'i ve Haleb'in güneyini aldı. Araplar da bu anlaşmaya boyun eğmek zorunda kaldılar⁶¹².

3.9. Mahmûd b. Nasr'ın İkinci Emirliği⁶¹³

[253]Mahmûd b. Nasr 15 Ramazan 457 (20 Ağustos 1065) tarihinde Cumartesi günü Haleb'e girdi. Fâtımî Halifesi tarafından Mahmûd'a "*el-Ecell*", "*Şerefu Umera'i'l-Arab*", "*Seyfu'l-Hilâfe*", "*Muizzüddeve*", "*Fahrüddeve*", "*Adudiüddeve*", "*Nâsirülmülk*", "*Zü'l-Hasebeyn*"⁶¹⁴ gibi lakaplar verildi.

⁶¹² İbn Hân'ın Haleb ve Şam beldelerine girmesi önemli bir tarihi olaydır. İbn Hân hakkında farklı kaynaklarda geçen bilgileri araştırdım. Bu konu hakkında bkz. Süheyl Zekkar, *el-İmaretü'l-Haleb*, s. 133-136.

⁶¹³ Bu başlık izah için eklenmiştir.

⁶¹⁴ Yıllardır Haleb Kalesi'ndeki Mescide konulmuş 31 X 51 cm çapında bir taş görüyorum. O taşın üstünde beş satırlık bir nakış var. O nakışın kısaltması şöyledir:

- Bismillahirrahmanirrahim (Emîrin emri ile yapılmıştır)
- Değerli emîr Tacülmüluk, Nasirüddin, Şerefülümme, Zülhasebeyn, haliseten Emîrümü'minin Ebû Seleme Mahmûd b. Nasr, b. Sâlih.
- Sene: 465 (1072-1073)

Mahmûd'un Zülhasebeyn şeklinde iki soylu denmesinin sebebi; babasının Benî Kilâb'tan, annesinin ise Benî Nümeyr'den olmasıdır.

“Hâlisetu’l-Umera”, “Umdetu’l-Îmâme”, “Adudu’l-Hilâfe”, “Esedüddeve”, “Seyfüddeve” ve “Zü’l-Azîmeteyn” gibi lakapları bulunan ‘Atiyye de Rahbe’ye gitti.

Mahmûd, Ma’arratü’n-Numân’ı Türk komutan Melik Harûn b. Hân’a iktâ olarak verdi. [254] İbn Hân 17 Şevvâl 458 (11 Eylül 1066) tarihinde Çarşamba günü şehre vardı ve yanında Türk, Deylem, Kürt ve Uc’dan⁶¹⁵ oluşan bin kişilik bir ordu ve maiyeti ile birlikte Musalla’da konakladı.

Bostanlar, üzüm bağları ve daha başka konularda oldukça hassas idiler. Hiç bir şeye dokunmuyor ve ayrıca hiç kimseden de ücretini ödemededen bir şey almıyorlardı. Onlar atlarını bile ücretini ödeyerek suluyorlardı. Araplar onlardan çok fazla korktu. Sonra Harun et-Türkî Haleb’e çağrıldı ve ona Ma’arratu’n-Numan verildi.

Mahmûd b. Nasr, İbn Hân ve Türkmenler ile birlikte 459 (1066-1067) yılında Benî Avf ve Benî Ebû Bekir b. Kilâb ile Hamâ’nın beldelerinden biri olan el-Ma’sîre’de⁶¹⁶ konakladı. Daha sonra Hamâ’ya geldi ve Arapları baskı altında tutarak onlara boyun eğdirdi.

Araplar, Mahmûd ile Humus’ta bulunan amcası ‘Atiyye b. Sâlih arasında fitne çıkarmak istiyorlardı. Benî Kilâb ‘Atiyye’nin, Mahmûd ile savaşıacağını zannetti. Fakat ‘Atiyye o bölgedeki Arapların kendisine defalarca ihanet ettiğini bildiği için ve Al-i Mirdâs’ın şanı yıkılmasını diye bunu yapmadı.

Bu sene Hüseyin b. Kâmil b. ed-Devh, Türk askerlerinin Hunâk’ı⁶¹⁷ ve Şam’ın bütün mezzarlarını talan etmesinden sonra Asfûnâ Kalesi’ni⁶¹⁸ Mısır naiblerine teslim etti.

⁶¹⁵ Bizanslıların müslüman olan tebasına verilen isimdir.

⁶¹⁶ Asi Nehri üzerindeki Şeyzer’in batısına düşen günümüzdeki ‘Eşarine’ şehridir.

⁶¹⁷ Eski bir rivayete göre Ma’arratü’n-Numân bölgesine bağlı Zaviye Dağı’nda harabe eserleri bulunur; Ma’arratü’n-Numân bölgesine bağlı Zaviye Dağı’nda bir kale iken h. 209 (824/825) yılında Abdullah b. Tahir tarafından yıkılan günümüzde harabe bir kaledir. Yakût el-Hamavî, 1971 a.g.e., II, s. 355. (çevirenin notu)

⁶¹⁸ Günümüzde Zaviye Dağı’ndaki tarihi bir tepedir. Kefernübbel’in mahellesidir. Ma’arratü’n-Numân bölgesinde Safuhan denilen köyün kuzeybatısına düşer. *Mu’cemül-Coğrafi li’l-Kıtri’l-Arab-i Suriye*; Şâm bölgesinde Ma’arratü’n-Numân’a yakın bir kalenin ismidir; Mahmûd b. Nasr b. Mirdâs el-Kilabi tarafından fethedilmiştir. Tarihçi, Ebu Gâlib b. Muhazzeb el-Ma’arri şöyle der: “Mahmûd b. Nasr, oğlu Nasr’ı on dört bin dinar karşılığında Antakya valisine rehin bıraktı ve onunla amcası Atiyye’yi yenip Haleb’i ondan aldığı anda Asfûna Kalesi’ni yıkmak üzere antlaşma yaptı. Amcası Atiyye’yi yenip Haleb’i ondan aldığı anda ise kaleyi yıktırdı. Azizüddeve, Şibl b. Cami’ ve Ma’arratü’n-Numân ve Keferâtâb bölgesinden onlarla birlikte kalabalık bir cemaat toplanarak kalenin yıkılmasına şahit oldular.” Yakût el-Hamevî, 1971 a.g.e., I, s. 213. (çevirenin notu)

[255] Bu sene Haleb'te büyük bir veba salgını ortaya çıktı. Diğer aylar hariç sadece Recep ayında yaklaşık dört bin insan bu salgından dolayı vefat etti.

Bu sene Türklerden büyük bir topluluk daha ortaya çıktı. Onlardan bazıları Dülük'te konakladılar. Yaklaşık bin kişi ilerleyerek Antakya'yı yağmaladılar. Yaklaşık 40 bin veya daha fazla sığır ele geçirdiler. Bir sığır bir dinara satılıyordu. Birçoğu iki ve üç dinara veya daha fazlaya satılıyordu. İnek, koyun, keçi, eşek ve cariyelere gelince bunlar sayılamayacak kadar çoktu. Cariyeler iki dinara, çocuklar ise atların ayaklarına takılan nalın maden parçası karşılığında satılıyordu.

Rum beldesi benzerine rastlanmayan bir şekilde tahrip edildi. Mahsüller harmanlarda kaldı, onları harmandan kaldıracak kimse kalmadı. Avamdan veya çiftçilerden biri ordan gelip geçtiğinde dilediği mahsülü alırdı ve kendisini bundan alıkoyacak kimse yoktu. Çünkü Rumlar dağlarda, mağaralarda ve kalelerde gizlenmiş, evlerini olduğu gibi bırakarak bir şey alamamışlardı. Çünkü Türkler ansızın gaflet halinde onlara saldırmışlardı. Bu olay Şevval ayında gerçekleşti.

Bölgeye yeni gelen Türklerin kumandanı Afşîn b. Bekcî idi. O daha önce Melikü'l-Adil Alp Arslan'ın bazı askerlerinin komutanıydı. Alp Arslan'ın komutanlarından birini öldürünce Alp Arslan ona kızmış ve Afşîn, bundan dolayı Fırat Nehri'ni geçip Rum beldelerine kaçmıştı. Sonra da Haleb bölgesine geçti, orda elinde bulunan ganimetleri sattı.

Afşîn 460 (1067-1068) yılında Antakya civarında konakladı. [256] Antakya'da kıtlık oldu. Hatta iki kafiz⁶¹⁹ buğday bir dinara satıldı. Fetihlerinden sonra Irak'tan Melikü'l-Adil Alp Arslan'ın, Afşîn'i affettiğine dair mektup geldi. Denildi ki; Haleb'in erzak pazarında (Me'ûnetu's-Sûk) Rum beldeler ve sair beldeler haricinde 70 bin civarında satılan erkek ve bayan kölenin kaydı vardı. Antakya halkından 100

---

⁶¹⁹ Sekiz mekkûk'a denk gelen bir ölçüdür. Bir mekkûk bir buçuk Sa'ya denk gelir; Bir Pers hacim ölçü birimi olan kafiz Farsça'da kafiz, kaviz, kavij, Pehlevi'de kepic şeklinde telaffuz edilir. Diğer bazı ölçü birimlerinde olduğu gibi farklı yerlerde, farklı zamanlarda ve farklı ürünlerin ölçümünde kullanıldığı için günümüzde kafizin tam karşılığını tespit etmek mümkün değildir. İbrahim b. Muhammed el-İstahrî'ye göre Şiraz kafizi 16 ritl (2048 dirhem) buğday alırken; İstahr kafizi onun yarısına eşitti. Onun bu ve başka birçok şehrin kafizleri ile ilgili verdiği bilgiler Beyza ve Errecân kafizleri hariç İbn Havkal tarafından da doğrulanır. El-Makdisî, Irak kafizinin 6 mekkûk veya 15 keylece hacminde olup 60 ritl (22,95 kg veya 24.375 kg) ağırlığında buğday aldığını bildirir. Muhammed b. Ahmed el-Ezherî'ye göre ise Bağdat kafizinin ölçüsü ise; 1 Kafiz = 8 Mekkûk = 12 Sa' = 24 Keylece = 64 Ritl denk gelir. Cengiz Kallek, "Kafiz", *DİA*, Cilt. XXIV, İstanbul, 2001, s. 155, 156. (çevirenin notu)

bin dinar, bir o kadar da ipek elbise, malzeme vesair alındı. Afşîn bu yılın Cemaziyülahir (Nisan-Mayıs 1068) ayında Irak'a gitti.

Bu sene Mağripli ümeradan İbnü'l-Mer'et olarak bilinen bir emir Asfûnâ Kalesi'ni el-Emir İzzüdevle Mahmûd b. Nasr b. Sâlih'e teslim etti. O da oranın yönetimine Sedîdülmülk Ebü'l-Hasan Ali b. Münkız'ı getirdi.

27 Şaban 460 (1 Temmuz 1068) Çarşamba günü Ertâh Kalesi kılıç ile fethedildi. Kalenin ve şehrin içinde bulunan mallar ve zahire talan edildi. Burada en-Nasrânîlerden kalabalık bir topluluk vardı. Çünkü buranın halkının çoğu Hristiyan olup, şehir Hristiyanların buldukları bir yer idi. Ayrıca burada onların dini bir kürsüleri bulunmaktadır. El-Melik İbn Hân burayı beş aya yakın bir süre kuşatmıştı. Fethedildiği zaman şehir ahalisinden üç bine yakın kişi öldürüldü.

Rum askerlerinden çok büyük bir ordu, el-Melik İbn Hân ile Ertâh ve onun dışındaki beldeler için sulh yapmak üzere Antakya kapısı önlerine geldi. Askerlerin asıl niyeti es-Süveydâ'dan⁶²⁰ içeriye takviye olarak mahsul sokmak olduğundan barış yapılamadı. Şam'a yakın olduğundan Ertâh Kalesi'nin fethi çok önemli idi. [257] Fırat'tan el-Asi'ye, Efâmiye'ye, Antakya kapısına ve el-Esârib'e kadar burası Şam topraklarının idaresi için önemli bir konuma sahipti. Bu senenin Ramazan (Temmuz-Ağustos 1068) ayına kadar ed-Derb'den (Geçitlerden) Efâmiye'ye kadar 300 bin Rum'un esir alınarak katledildiği söylenir.

Rum İmparatoru 461 (1068-1069) yılında Şam bölgesine doğru harekete geçti. Menbic halkından birçok kişiyi esir aldı. Halkın çoğu kaleden kaçtı, o da orayı aldı. Oraya kendi adamlarını yerleştirerek, mal ve mahsulat ile doldurdu. Oradan A'zâz'e geldi bir müddet burada kaldıktan sonra geri döndü. Allah'ı Teâla ona ve ashabına pahalılık, hastalık ve veba musallat etti. Rum İmparatoru, Mısır elçisi el-Kadî el-Kudâ'î'ye askerler dışında, bir günde üç bin atın öldüğünü söylemiş.

Denildi ki; Menbic yedi sene Rumların elinde kalmış. Bu İmparator Yûcânes⁶²¹ (Diogenes) idi. Bence Herakl'in (Heraklios) "*O uğursuz çocuğun doğacağı güne kadar sana bir Rum korkarak dönmez. Keşke o doğmasaydı*" sözünde kastettiği kişi de odur.

⁶²⁰ Akdeniz kıyısında bir Antakya limanıdır. Yakût el-Hamavî, *Mu'cemü'l-Büldân*.

⁶²¹ İsmi IV. Romanos'tur. Diogenes lakabının manası: Sınırı (hududu) koruyan olup Malazgirt Savaşı'nda Sultan Alp Arslan'a esir düşmüştür.

Bu senenin Şaban (Mayıs-Haziran 1069) ayının ilk Cumartesi günü Antakya Kataban'ı ve en-Naht olarak bilinen 'douks' (doux/dux)⁶²² (دوقس) bir araya geldi ve büyük bir ordu oluşturdular. Asfünâ Kalesi'ne doğru ilerleyerek Cevzen halkından Benî Rebî olarak bilinen bir kavimle birlikte tuzak kurdular. Hile ile kaleyi alarak 80 kişiyi öldürdüler, geri kalanını ise esir ettiler. Kalenin valisi Türklerden Nâdir olarak bilinen biriydi.

[258] Bu olayın haberi Haleb'in dışında meydanda gezen el-Emîr İzzüddevlî Mahmûd b. Nasr b. Sâlih'e ulaştı. Pazartesi günü Araplar ve Türklerle oraya doğru yola çıktı. Şehre girmedi, onun etrafında halktan büyük bir kalabalık toplandı. Olayı duyan birinin tahminine göre o gün orda takriben 50 bin kişi toplandı. O kaleyi yedi gün boyunca muhasara etti ve Cumartesi günü fethetti. Rumlardan iki bin yedi yüz kadar kişiyi öldürdü.

Şair Ebû Muhammed el-Hafâcî bir şiirinde bu olaydan şöyle bahseder:

"Mahmûd'un makamına Antakya halkı bir hüziin gösterse de, ancak onlar Katabanı'na güler,

Kataban savaştan haber veren bir haberci yolladı, keşke göndermeseydi çünkü buna hacet yoktu,

Dalgalanan sancak gelene kadar, onun mağlup olduğu zaten haçından belli olur."

Ebü'l-Fadl Abdulvâhid b. Muhammed el-Halebi er-Rebi'î de bu olay ve Mahmûd hakkında bir şiirinde şöyle der:

"İslâm nerdeyse ölecek iken sen onu gençlik yıllarına dönderdin,

Sen geldiğinde Rum zalimleri onlarla barış yapmak için geldiğini zannettiler."

---

⁶²² Bu unvan ilk defa Diocletian zamanında kullanılmaya başlanmıştır (m.289). İl sınırları içinde bulunan "Limitanei" (sınır bölgesindeki askerler) askeri lejyon komutanını belirttiğinde "Dux Limits Provinciae Illius" resmi unvanı ile teknik bir anlayış kazanmıştır. "Comitatense" hareketli birlikleri miladi 492'de I. Anastasios tarafından "Doux"un komutası altına alındı. Bununla Doux normalde sivil idareden ayrı olarak çalıştı; sadece İsauria (Konya Bölgesi), Mauretania (Moritanya), Thebaid (Mısır) gibi birkaç ilde vali hem askeri hem de sivil görevleri birleştirdi. Ayrıca birçok ilde Doux'un yönettiği askeri birliklerin bulunduğu durumlar da istisnalar oldu. Roma idari sisteminin çökmesi ile birlikte Doux terimi, bir astsubayını, Meraches veya bir mora komutanını (Strategikon of Mourice) belirtmek için kullanılırken, Themes valisine "Strategol" adı verildi. Kazhdan, *The Oxford Dictionary of Byzantium*, Vol. I. s. 659. (çevirenin notu)

Bu sene Mahmûd, Rumlardan on dört bin dinar borç alarak ateşkes anlaşması yaptı. Anlaşma doğrultusunda oğlu Nasr rehine olarak verildi ve Asfûnâ kalesi de yıktırılacaktı. Amcasının oğlu Sâbit'i ve Şibl b. Câmi'yi oradan çıkardı. Ma'aratu'n-Numân ve Kefertâb bölgesinden adamlar toplayarak Asfûnâ Kalesi'ni de yıktılar.

Haleb'te Türkler ve Halebliler arasında bir fitne ortaya çıktı. Türklerden kırk, Haleblilerden de on kadar kişi öldürüldü.

462 (1069-1070) yılında Sunduk et-Türkî büyük bir ordu ile Rum beldesinden çıkarak Haleb'e ulaştı. [259] Sunduk, Haleb'e girdi el-Artık'tan el-Cizr'e⁶²³, Ma'aratu'n-Numân'a, Kefertâb'tan Hama'ya ve Refeniye'ye kadar ilerledi. Bu sene burada kışladılar, tarım arazilerini yağmaladılar, oradaki birçok kişiyi esir ederek o bölgede bulunan herkesi cezalandırdılar. Gıda mahzenleri ve kuyuları ele geçirdiler ve Sunduk et-Türkî kendisine verilmek istenmeyen birçok araziye ikta olarak aldı.

Şam halkı onun askerlerinden büyük bir şiddet gördü. Bu Şam bölgesinde Türkler tarafından yapılan ilk talan ve kargaşa idi. Sunduk et-Türkî, kış bitince Mahmûd b. Nasr'ın kendisine ikram ettiği değerli hediyeler ile Rum beldesine döndü.

Mahmûd b. Nasr b. Sâlih, bu sene Melikü'l-Adil Alp Arslan⁶²⁴ ile yazışarak Haleb'te önce Bağdat Halifesi el-Kâim-Biemrillâh, sonra Sultan Alp Arslan ve ardından kendi adına hutbe okutmak üzere anlaşma yaptı. Şehrin ileri gelen meşayihi de Mahmûd'un bu görüşünü kabul ettiler. Müezzin ve imamlar siyah elbise giydiler ve önce el-Kâim-Biemrillâh, sonra Sultan Alp Arslan ve Mahmûd adına hutbe okudular. Halife, Emir Mahmûd'a “*el-Emîrî'l-Ecell*”, “*Husâmüddeve el-Abbâsiyye*”, “*Za'îmu'l-Cuyûşu Şâmiye*”, “*Tacülmülük*”, “*Nâsirüddin*”, “*Şerefü'l-ümme*”, “*Zü'l-hasebeyn*”, ve “*Halisatu Emîrî'l-Mu'minin*” lakablarını verdi.

İbn Hân et-Türkî Caminin kapısının önünde adamlarını bekleterek Abbâsi Halifesi adına yapılan bu hutbeyi dinlemeyen ve namazdan imtina edenlerin

⁶²³ Haleb'e bağlı Haleb ve Antakya arasına düşen bir kasabadır.

⁶²⁴ “Sultan Alp Arslan'ın Buğyetü't-Taleb'de geniş bir hal tercümesi var. Ben onu *Medhal ila Târîhi Hurubi's-Salibiyye* adlı kitabıma ek olarak yayınlamıştım.” Süheyl Zekkar, *Medhal ila Târîhi Hurubi's-Salibiyye* Dimaşk 1973, s. 278-293; Sultan Alp Arslan Ebû Şücâ' Muhammed b. Dâvûd Adudüddeve Burhânü Emîri'l-mü'minin (ö.465/1072). Büyük Selçuklu Devleti'nin ikinci hükümdarı (1064-1072). Horasan Meliki Çağrı Bey'in oğlu olan Alp Arslan 1 Muharrem 420'de (20 Ocak 1029) doğmuştur. Amcası Tuğrul Bey'in ölümü ile Selçuklu tahtına geçen Alp Arslan sekiz yıl hükümdarlık yapmıştır. İbrahim Kafesoğlu, “Alparslan”, *DİA*, c. II, İstanbul 1989, s. 526. (çevirenin notu);

öldürülmesini emretti. Şehrin ileri gelen şeyhleri fitne çıkma ihtimalinden dolayı böyle yapmamasını istediler.

[260] Bunun üzerine camide bulunan halktan bir grup camideki hasrı alarak “*Bu hasır Ali b. Ebû Talib’in hasrıdır. Ebû Bekir size hasır getirsin siz gidin onun üzerinde namaz kılın.*” dediler. Bu olay 19 Şevval 462 (31 Temmuz 1070) tarihinde Cuma günü gerçekleşti.

Eş-Şeyh Ebû Muhammed b. Sinân el-Hafâcî el-Halebî uzun bir kasidesinde onu şöyle meth eder:

“Aciz biri kerim ve soylu olsa da ne yapabilir ki, insanlar ona senin yüksek bir şerefin var diyorlar, hâlbuki o aciz olduğundan o yüksek şeref onu mahvediyor.”

Mahmûd Haleb’te Bağdat halifesi el-Ka’im adına sonra Melikü’l-Adil Alp Arslan son olarak da kendi adına hutbe okuttu. Sonra da Nakîbu’l-Nükebâ’ Ebü’l-Fevâris Tırad b. Ali ez-Zeynebî yanında el-Ka’im’den getirdiği hil’at ve Sultan’dan da hediyeler ile gelerek Abbâsi davetini ikame etmeye çalıştı.

Mahmûd, Abbâsî Halifesi ve Alp Arslan adına hutbe okunması konusunda öncelikle Haleb’in ileri gelenlerini toplamış ve onlara şöyle demişti: “*Mısır Devleti dönemi geçti. Bu yeni bir devlettir, doğru bir memlekettir, biz onlardan korkuyoruz. Onlar sizin mezhebinizden dolayı sizin kanlarınızı helal sayıyorlar. Görüşüm şudur ki sözün de malın da bize fayda sağlamayacağı vakitten önce korkumuzdan dolayı onlar adına hutbe okutalım.*” Bunun üzerine de Haleb’in ileri gelenleri bu görüşü desteklemiş ve onaylamıştı. Daha sonra da yukarıda bahsi geçen olaylar vuku buldu.

Mısır’a hâkim olan Nâsîrüddevle b. Hamdân ile Mısır umerasından bir grup arasında ayrılık yaşanmıştı. Onlara Haleb Kadısı olarak bilinen fakih Ebu Cafer Muhammed b. Ahmed el-Buhârî’yi gönderdi. Sanırım Nâsîrüddevle başa geldiğinde ona Haleb kadılığını tevdi etmişti. Onunla el-Funeydik’te bir hadise yaşandı. Ebu Cafer Muhammed, Sultan Alp Arslan Haleb kuşatmasındayken onun yanındaydı ve bu şekilde biliniyordu. Nâsîrüddevle b. Hamdân Mısır topraklarını Alp Arslan’a teslim etmek istediğine dair mektubu onun ile Sultan Alp Arslan’a gönderdi. [261] Bu olay 462 (1069-1070) yılında gerçekleşti.

Elçi, Sultan Alp Arslan'ın yanına Horasân'a ulaşınca, Sultan fezayı dolduran büyüklükte bir orduyu techiz etti ve onlarla birlikte Diyarbakır yoluna doğru ilerledi. 463 (1070-1071) yılının başlarında er-Ruhâ'ya⁶²⁵ geldi ve otuz küsur gün burada kaldı.

Sultan Alp Arslan Haleb Kadısı fakih Ebu Cafer'i, Mahmûd'a elçi göndererek, daha önce kendisine tabi olan bazı melikler, Şerefüddeve Müslim b. Kureyş, İbn Mervan, İbn Vessâb, İbn Mezyed, Türk ve Deylem emirleri gibi Mahmûd b. Nasr b. Sâlih'ten de tabi olup hizmetini sunmasını istedi. Fakat Mahmûd bu teklife cevap vermedi ve Sultan'dan korktu.

Sultan Alp Arslan er-Ruhâ'dan Şam'a doğru ilerleyerek Mahmûd'un üzerine yürüdü. 463 (Ocak-Şubat 1071) yılı Rebiyülahir ayının ortalarında Nehrü'l-Cevz'den⁶²⁶ Fırat'ı geçti. Bazı çayırılık ve otlaklara rastladı ve bunlar çok hoşuna gitti. Haleb Kadısı fakih Ebû Cafer ona: *“Ey Efendimiz! Allah'a bu nimet üzere hamdedirim ki bu nehri hiç bir Türk, Melik olarak geçmemiş ancak köle olarak geçmiştir. İlk defa sen Melik olarak geçtin.”* dedi. O, Türkleri ve Emirleri huzuruna çağırdı ve sonra ondan sözünü tekrarlamasını emretti. O da: *“Sözümü tekrarladım”* dedi. Bunun üzerine Sultan Alp Arslan Allah'a hamdetti.

Sultan, Nakrat-u Benî Esed'de Kinnesrîn ile Funeydik arasında konakladı. Haleb Nakîbu'l-Nukebâ'sı hutbenin okunmasından sonra Haleb'ten ayrılmamıştı. Mahmûd onu Sultan'a göndererek Sultan ile arasını düzeltmesini istedi.

[262] O da Mahmûd'un duygularını ifade ederek aracı oldu, durumu yumuşattı ve elçliğini çok güzel bir surette yerine getirdi. Sultan'a, Mahmûd'un yakın zaman önce Halife adına hutbe okuttuğunu ve Sultan'ın şerefini yücelttiğini beyan etti.

---

⁶²⁵ el-Cezire bölgesinde Musul ve Şam arasında kalan bir şehirdir. Şam ile arasında 6 fersah mesafe vardır. Şehir kurucusunun adı ile isimlendirilmiştir. Şehrin isminin Ruha b. Belende b. Malik b. Du'r'dan geldiği rivayet edilir. El-Kelbi hachac hattı ile yazdığı *“Ensabu'l-Bilad”* adlı eserde Şehrin adını; Ruha b. Rum b. Lenti b. Sam b. Nuh'tan aldığını söyler. Yahya bin Cerir en-Nasranî'ye göre şehrin Rumca ismi *'Edessa'* dir ve şehir İskender'in ölümünün altıncı senesinde kurulmuştur. O, şehrin *“Edessa”* ismi ile Melik Selavkos tarafından bina edildiğini söyler. Yakût el-Hamavî, 1971 *a.g.e.*, III, s.120. (çevirenin notu); er-Rûhâ; Musul'u Haleb'e bağlayan eski yol üzerinde kurulu olan şehir Hz. İbrâhim (as) ve Nemrûd hikâyelerine konu olmuş, hatta şehrin Nemrûd tarafından kurulduğu ve Hz. İbrâhim (as)'in burda doğduğu rivayet edilmektedir. Ancak şehrin, Irak-Anadolu ve Suriye'yi birbirine bağlayan el-Cezire'nin Diyâr-ı Mudar tarafında kalan kısmının tam olarak ne zaman ve kimler tarafından kurulduğu bilinmemektedir. Ahmet Nezihi Turan, *“Şanlıurfa”*, DİA, Cilt. XXXVIII, İstanbul 2010, s. 336. (çevirenin notu)

⁶²⁶ Fırat üzerinde Biyre ve Haleb arasında sulak, bostanları ve köyleri olan bir nahiyedir. Yakût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*.

Sultan ise ona: “*O itaatten ayrıldıktan, itaat etmedikten sonra Halife adına hutbe okuması ve benim şerefimi yüceltmesi neye yarar*” dedi. Huzuruna çıkmadan Mahmûd’un şefaatinin kabul edilmeyeceğini söyledi.

Mahmûd korktu ve buna da cevap vermedi. Bu durum iki ay böyle sürdü. Mahmûd Haleb’e sığındı ve insanlar korkarak Şam’ın diğer taraflarına kaçıyordu. Sultan’ın heybetinden ve çok büyük, kalabalık ordu toplanmasından dolayı halkın korkusu arttı. Fakat durum insanların bildiğinin tam tersiydi. Çünkü Sultan Alp Arslan, Mahmûd’un kendisine karşı çıkmasından ümidini kesince Funeydik’ten geri döndü. Onun çadırı bugün Tell es-Sultan (Sultan Tepesi) olarak bilinen tepede idi.

Sultan bu senenin Cemaziyülahir (Mart-Nisan 1071) ayının sonunda Haleb’e doğru yürüdü ve orda konakladı. Askerleri ve çadırları birbirine bitişik olarak Haleb’ten Nakrat-u Benî Esed’e, oradan da A’zâz’e ve Esârib’e kadar uzanıyordu. Onun askerleri kimsenin malına ilişmedi, hiçbir kadını esir etmedi ve hiçbir kale ile savaşmadı. Bana ulaşan bilgilere göre; onun askerleri ücretini ödemedi çiftçilerden bir saman çöpü bile almadılar. Haleb’i bir ay iki gün kadar kuşattı, sadece bir tek gün savaştı. Sultan şehri hemen almak istemiyordu ve bundan dolayı kuşatmayı uzatmaya karar verdi ve “*Ben burada bir delik açar kılıcımla burayı fethedersem, Rumlar bunu görüp gelip burayı almak isterler benden sonra onların eline geçmesinden korkuyorum*” diyerek kuşatmayı niçin uzattığını ifade etmiştir.

[263] Burcu’l-Ğanem’de gedikler açıldı ve tahtalar⁶²⁷ ile desteklendi. Bu gedikten içeri girenler Halebliler tarafından mağlup ve esir edildi. Geriye kalanlar ise göçük altında kaldılar.

Halebliler Burcu’l-Ğanem’i atlas bezler ile donatmışlardı. Sultan Haleb’in Kınnesrîn kapısının önündeki meydana konaklayınca bu durumun sebebini sordu. Denildi ki: “*Halebliler mizah yolu ile şöyle söylüyorlar; Burcun başı mancınık taşlarından dolayı ağırdığı için böyle başını sarmış.*” Sultan bunu duyunca çok sinirlendi ve o gece askerlerine hediyeler dağıttı. Geride kalanlar dışında ordusuna 80 bin çift halenc⁶²⁸ oku dağıttı.

⁶²⁷ Burcun yıkılması için ateş yakmadan önce açılan gediğin etrafını tahtalarla desteklemek.

⁶²⁸ Halenc şimdi bid-darice, İlk defa kullanılan yeni, Süpürge çalısı süpürge otu. Serdar Mutçalı, *Arapça-Türkçe Sözlük*, Dağarcık Yayınları, İstanbul 1995, s. 246. (çevirenin notu)

Sabah olunca Sultan ordusuna hareket emri verdi ve şehirle savaştı. Bugün sultan kendisi de savaştı. Atının ayağı bir çukura girdi ve bir mancınık taşı da atının başına çarptı, sultan hemen başka bir ata bindi ve oradan döndü. Şehri alacak iken şehre saygısından dolayı savaşı durdurdu ve geri döndü. Bu sırada askerleri şehrin dört bir tarafında daire çizerek dönüyordu.

Sultan daha sonra Benî Kilâb'ın emirleri ile yazıştı onları çağırıp çölden getirtti. Benî Kilâb'a mensub birçok kişi Sultan'ın yanına geldi. Rum melikinin Horâsan'a yürümek maksadıyla büyük bir ordu ile Ermîniyye'de ortaya çıktığı haberlerinin Sultan'a ulaşması üzerine onları Mahmûd'a karşı bazı görev ve yetkiler ile tavzif etti.

Mahmûd ise şehrin fethinin yakın olduğunu, Benî Kilâb emirlerinin şehrin önlerine geldiğini öğrenince, fethin gerçekleşmesi halinde Şam'ın kendi elinden çıkacağından korktu ve Aytegin es-Süleymânî ile yazıştı.

[264] Mahmûd, bu yazışmalarda Aytegin es-Süleymânî'ye, Alp Arslan'dan korktuğu için onun hizmetine girmek istediğini bildirdi. Mahmûd daha sonra Şaban (Mayıs-Haziran 1071) ayının ilk günlerinde yanında annesi Seyyide olarak bilinen Aleviye ve şehrin anahtarları ile birlikte Sultan'ın huzuruna çıktı. Askerler önünde dizildi. Sultanın hizmetine girdiler, ona selam verdiler. Sultan onlara ihsanda ve ikramda bulundu. Sultan Seyyide'ye: “*Sen Seyyide misin?*” dedi. O da: “*Ben kavmimin seyyidesiyim*” dedi. Buna benzer konuşmaların daha önce Müstansır ile de gerçekleştiğini anlatmıştık.

Sultan şehrin yetkisini ona verdi, onu taltif etti, başışta bulundu ve Haleb valiliği için ferman verdi. Mahmûd daha önce de defalarca Sultan'a hizmet etmek için gidip gelmişti. Sultan onu askerleri ile beraber sefere katılmaya ikna etti. Aytegin Es-Süleymânî'yi de buna dâhil etmek istedi. Sultan, Mahmûd ve es-Süleymanî'yi beraber Dımaşk ve Mısır bölgelerinin fethi için görevlendirdi. Onlar da Sultanın kendilerine emrettiğini yaptılar. Sultan daha sonra Rum tehlikesinden dolayı ülkesine⁶²⁹ geri döndü.

Denildi ki; Sultan, oğlunu bir grup asker ile birlikte Haleb'in bir köyünde bıraktı ve Rum Melikine yöneldi. Çok süratli bir şekilde ilerledi. Çünkü Rum

⁶²⁹ Ben bu meseleden *İmaretü'l-Haleb* adlı kitabımda farklı kaynaklara dayanarak bahsettim. Süheyl Zekkar, *el-İmaretü'l-Haleb*, s. 138.

Melikinin sayılmayacak kadar kalabalık bir ordu ile yola çıktığını duymuştu. Rumlar Erzenu'r-Rum⁶³⁰ olarak bilinen Kâlikalâ'ya varmıştı. Sultan Alp Arslan Azerbaycan'a ulaştığında Rumların Âhlat'ı aldığı haberi geldi. Sultan, ileri gelen komutanları ile birlikteydi ve ordusunun büyük kısmı kendisinden uzakta idi. Ülkesine geri dönmek istemedi. Veziri Nizamülmülk⁶³¹ ve eşi Hâtûn'u ağırlıkları ile birlikte Tebrîz'e gönderdi.

[265] Sultan atları ve yedek atları ile seçkin on beş bin atlı askeri ile birlikte kaldı. Rum ordusu 300 bin veya daha fazla atlı ve yaya askerden oluşuyordu. Rum ordusu; Rum, Rus, Hazar, Alan, Uz (Oğuz), Kıfcak (Kıpçak), Gürcü, Abhâz, Frenk ve Ermeni gibi muhtelif birçok milletten oluşuyordu. Bu orduda beş bin cerhli⁶³²(okçu) ve 30 bin 'douks' (dux) (دوقس), 'kums'⁶³³(قومص) ve 'patrikios' (بطارقة) gibi rütbeli asker vardı.

Sultan asker toplamak için beklemenin ve bunu yaparak onlara mühlet vermenin ordusu için zararlı olduğunu düşündü. Bundan dolayı yanındaki seçkin askerleri ile birlikte atına bindi ve *"Ben canımı Allah'a adadım. Ben ya şehadet saadetine ererim ya da Allah'tan zafer görürüm. Allah kendisine yardım edenlere yardım eder"*⁶³⁴ dedi. Sonra ordusunu düzenledi ve Rum birliklerine doğru harekete geçti.

⁶³⁰ Âhlat'a yakın meşhur bir şehirdir. Yakût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*.

⁶³¹ Asıl adı Hasan b. Alî b. İshâk et-Tûsî olan Nizâmülmülk 21 Zilkade 408'de (10 Nisan 1018) Horasan'ın Tûs şehrine bağlı Râdkân köyünde doğmuş 10 Ramazan 485 (14 Ekim 1092) yılında İsfahan'dan Bağdat'a giderken yolda bir bâtîni fedaisi tarafından zehirlenerek öldürülmüştür. Alp Arslan'ın veziri olduğunda Abbâsi Halifesi Kâim-Biemrillâh kendisine *"Nizâmülmülk"*, *"Kivâmüddevle ve'd-Din"* ve *"Razî Emîri'l-Mü'minin"* lakaplarını vermiştir. Selçuklular'da bir makam olan *"atabeg"* unvanının ilk defa ona verildiği kaydedilmektedir. O hem Alp Arslan'ın hem de oğlu Melikşah'ın son dönemine kadar vezirlik yapmıştır. İslâmi dönem Türk tarihinde yetişmiş en önemli vezirlerin başında gelmektedir. Onun İslâmi dönem eğitim tarihinde de önemli bir yeri vardır. Kendi adıyla anılan ve ilk resmi eğitim kurumları sayılan *"Nizamiye Medreselerini"* kurmuş ve bilimin gelişmesine önemli katkılar sunmuştur. Bununla birlikte dünya siyasi tarihinde bir başyapıt sayılan ve her yöneticinin devlet yönetiminde faydalanabileceği *"siyasetname"* adlı eserin de yazarıdır. O bu eserinde İslâm kültür medeniyeti, bazı islâm devletleri ve özellikle Büyük Selçuklu devlet teşkilatı hakkında önemli siyasî ve tarihi bilgiler vermektedir. Abdülkerim Özyayın, *"Nizâmülmülk"*, *DİA*, Cilt. XXXIII, İstanbul 2007, s. 194-196. (çevirenin notu)

⁶³² Üzerinde yay olan, ok ve neft atan bir alet.

⁶³³ Hristiyanlık dininde Kilise makamlarından bir mevkidir. Yunanca bir kelimedir. Manası; El-Mudeyyir (manastır reisi ve sorumlusu), Keşişten daha üstte bir makamdır. Çoğulu *"kemamis"* ve *"kemamise"*dir. İbrâhim Mustafa vd. (Kahire Arapça Dil Heyeti), *Mu'cemü'l-Vasıt*, Cilt. II, Dâru'd-Dâ' ve, Kahire 2004, s. 758. (çevirenin notu)

⁶³⁴ Hac Suresi / Ayet.

Bir Rum komutan seçkin ve cesur 20 bin zırhlı askeri birliğinin başında harekete geçti. Onların yanında en büyük haçları vardı. Âhlat'a geldiler orayı talan ederek esirler aldılar. Âhlat askerleri Bizans birliklerine karşı çıktılar daha önce 462 (1069-1070) yılında Haleb'ten çıkan Sunduk et-Türkî de Haleb askerleri ile birlikteydi -onun bahsi daha önce geçmişti- Sunduk et-Türkî Bizans'ın bu birliklerini yendi ve komutanını esir aldı. Bu olay Sultan'ın Âhlat'a ulaşmasına denk geldi. Sultan esir komutanın burnunun kesilmesini emretti.

Askerî birlikten ele geçirilen büyük haç Nizamülmülk'e gönderildi. Onu fetih müjdesi olarak acele ile Dârü's-Selâm'a gönderdi. Rum askeri birlikleri bir araya gelerek Âhlat'ı kuşattı. Rum İmparatoru ise Malazgirt'te konakladı. Şehir halkı Rum ordusunun orayı istila etmesinden korkarak eman ile Malazgirt'i teslim ettiler.

[266] Bu olay 4 Zilkade 463 (3 Ağustos 1071) tarihinde Çarşamba günü gerçekleşti. İmparator, Perşembe günü Malazgirt halkını gönderdi, kendisi de ordusuna eşlik etmek için çıktı. Bu Sultanın askerlerinin bölgeye ulaşma zamanına denk geldi. İki ordu göz göze geldi. Müslümanlar tek bir vücut olarak saldırdılar ve onları ökçeleri üzere geriye püskürttüler. Rumlar bu sırada şehirden kaçmaya başlayan Malazgirt halkının bir kısmını öldürdü, geri kalanlar ise kurtuldular. Bundan sonra Rumlar daha önce tuttukları geçiş yollarını terk ettiler ve böylece halk rahat bir nefes aldı. Rum İmparatoru ise Âhlat ve Malazgirt arasındaki karargâhına geri döndü. Rumlar o geceyi büyük bir korku ve endişe içinde geçirdiler.

Perşembe günü sabah olunca Sultan Alp Arslan askerlerinin geri kalanı ile bir araya geldi ve nehre doğru inip orada konakladı. Rum İmparatoru yanında 200 bin atlı asker ile Rahva adlı yerde mevzisinde idi. Sultan ise 15 bin atlıya sahip idi. Sultan İmparatora elçi göndererek barış isteğinde bulundu. Ancak asıl amacı onların sırlarını ve durumlarını öğrenmekti. Elçi, Rum İmparatoru'na şöyle dedi: *“Eğer anlaşma istiyorsan biz anlaşmaya varız onu yaparız, eğer sen anlaşmak istemezsen biz Allah Azze ve Cella'ya tevekkül ettik.”*

Rumlar Alp Arslan'ın bu elçiyi zaruriyetten gönderdiğini zannederek kibirlendiler ve anlaşmaya yanaşmadılar. Rum İmparatoru: *“Ben bu görüşe Rey'de cevap vereceğim.”* dedi. Sultan onun bu cevabına sinirlendi ve aralarındaki yazışma bitti.

Perşembe günü iki ordu da birbirlerine karşı saf tuttular. Sultanın fakihi ve imamı Ebû Nasr Muhammed b. Abdulmelik el-Buhârî el-Hanefî dedi ki: “*Sen Allah'ın dini için savaşıyorsun, [267] O Allah ki dinini diğer dinlere üstün kılacağını vaatmiş. O zaman Cuma günü öğleden sonra onlarla savaş, ta ki müslümanlar dünyanın her yerinde minberler üzerinde sana dua etsinler.*”

Cuma günü (27 Zilkade 463 / 26 Ağustos 1071) sabah olunca Sultan ordusu ile birlikte atına bindi, Rumlar da savaş için atlarına bindiler. Öğleden sonra Sultan atından indi, kuşağını sağlam bir şekilde bağladı ve Allah-u Tealaya tazarru ile dua etti. Sonra atına bindi ve ordusunu bölüklere ayırdı. Her bölüğün içinde gizlenmiş bir birlik vardı. Sonra da yönünü savaşa çevirdi.

Rum İmparatoru de kendi birliği ile harekete geçti. Müslümanlar önce saldırdılar, saldırdıktan sonra da taktiksel olarak geri çekildiler. Onları pusuda bekleyen birliklerin bulunduğu yere çektiler. Gizlenmiş olan bu birlikler Rumların arkasından birden ortaya çıktılar ve taktiksel olarak kaçan Müslüman askerler de hemen geri döndüler. Allah Müslümanlara zafer verdi, Rumlar yenildi ve Rum İmparatoru esir edildi. Müslümanlar Rum askerlerini ele geçirdiler. Müslümanlar öyle çok ganimet aldı ki sayısı ve miktarı sayılamıyacak kadar çoktu.

Rum İmparatoru elleri kelepçelenerek Sultanın huzuruna atıldı, Sultan onu doğrulttu. Yanında av köpeği ve bir de doğan kuşu vardı.

Rumların beraberlerinde mancınıkları ve yükleri taşıyan 3 bin kağrı vardı. Onların içerisinde öyle bir mancınık vardı ki sekiz parçadan oluşuyordu. Sadece onu 100 kağrı taşıyor ve 1200 adam da çekiyordu. Onun attığı taşın ağırlığı bir kantar⁶³⁵ ağırlığındaydı. Askerler de güç getirdikleri kadarı ile mallarını almışlardı.

Malların, silahların ve hayvanların değeri düştü. Hatta on iki miğfer bir dinarın altında birine satılıyordu. Rum askerlerinden sadece Âhlat'ı kuşatanlar sağ kaldı.

⁶³⁵ Mısır kantarının değeri XVIII. yüzyılda malın cinsine göre 100-275 rıtl, Kavalalı Mehmed Ali Paşa devrinde ise 100-150 rıtl arasında oynardı. 1829'da resmen 125 rıtl olarak sabitlenen Mısır ipek kantarının değeri 1835'te 100 rıtl veya 36 okkaya (= 36 × 400 = 14.400 dirhem = 55,944 kg.) indirildi. Ancak Mısır Hidivi Mehmed Tevfik tarafından Ocak 1892'den itibaren geçerli olmak üzere çıkarılan 28 Nisan 1891 tarihli ölçü karanâmesi ile Mısır kantarı için 100 rıtl = 36 okka = (100 × 144 × 3,12 =) 44,928 kg. eşitliği benimsendi. 1 Mart 1882'den itibaren geçerli olmak üzere çıkarılan 29 Şevval 1298 (23 Eylül 1881) tarihli karanâme ile uygulamaya konulan onlu metrik sisteme göre: 1 çeki = 10 kantar, 1 kantar = 10 batman, 1 batman = 10 okka (kilogram), 1 okka = 1000 dirhem (gram), 1 dirhem = 10 denk, 1 denk = 10 buğday, 1 buğday = 10 habbedir. 26 Mart 1931 tarih ve 1782 nolu Ölçüler Kanunu'nda 1 kantar = 100 kg. eşitliği korunmuştur. Cengiz Kallek, “Kantar”, *DİA*, Cilt. XXIV, İstanbul 2001, s.319. (çevirenin notu)

[268] Çünkü onlara yenilgi haberi ulaşınca ürkerek kaçtılar. Müslümanlar onları takip etti ve etraflarını sararak sağdan soldan baskınlar yaptılar, Rum askerleri o kadar çoktu ki öndekiler arkadakilerini göremiyordu.

İlginç bir olay hikâye edilir: *“Sadüddeve Gevherayn, Nizamülmülk’e bir köle hediye etmiş, Nizamülmülk ise o köleyi kendisine geri göndermiş. Sadüddeve bu kölesini överek Nizamülmülk’ü onu sahiplenmeye teşvik edince Nizamülmülk: “Ben bu köleyi ne yapayım bize Rum İmparatoru köle olarak verildi” diyerek onunla alay etmiş.”*

Sultan Alp Arslan daha sonra yanında tutsak bulunan İmparator ile Azerbaycan’a gitti. Sultan onu huzuruna getirterek Müslümanlar üzerine çıktığı bu seferinin, kendi nefsinin ve askerini bu duruma sürüklemesinin sebebini sordu. Sultan: *“Hâlbuki ben sadece Haleb’i almak istemiştin.”* dedi. Rum Meliki kendisini bu işe kıskırtan, Sultanın üzerine yollayan ve bütün bu olaylara sebep olan kişinin Mahmûd b. Nasr olduğunu söyledi. Sultan ayrıca ona: *“Bana doğruyu söyle eğer beni yenmiş olsaydın ne yapardın, niyetin neydi?”* diye sordu. İmparator ona: *“Sana köpekler gibi tasma takacaktım”* dedi. Sultan ise ona: *“Sana ne yapılmasını tercih edersin?”* dedi. O: *“Kötü niyetimin sonucuna bak ve kendin seç”* dedi. Sultan ona acıdı, İslâm beldelerine taarruz etmemesi, bütün Müslüman esirleri serbest bırakması şartı ile onu affetti ve serbest bıraktı. İkrâm ve bağışta bulunarak ülkesine ulaşması için yanına bir kıta asker vererek gönderdi.

İmparator Diogenes, Kostantiniyye’ye doğru yola koyulduğunda onu meliklikten azlettiler ve istediğini alamadı. Onun gözlerine mil çekildiği ve bir müddet sonra öldüğü söylenir. Bundan önce hiç bir Rum İmparatoru Müslümanlara esir düşmemişti⁶³⁶.

[269] Mahmûd b. Nasr b. Sâlih, Sultan’ın ayrılmasından sonra yanında bulunan Benî Kilâb ve Aytegin es-Süleymânî ile birlikte bu yılın Şaban (Mayıs-Haziran 1071) ayında Haleb’ten ayrıldı. Dımâşk’a yürümek maksadıyla Ba’lebek yakınlarında konakladı –bu sırada Dımâşk’ta İbn Menzû el-Kutamî bulunuyordu-Sultan’ın emri doğrultusunda Mahmûd ne olacağını görmek için orda ikamet etti.

---

⁶³⁶ Bu savaş hakkında Arapça ve Arapça dışında farklı kaynaklardan bilgi topladım. Bundan dolayı konu ile ilgili geniş araştırma yaptım. Bkz. Süheyl Zekkar, *Medhal ila Târîhi Hurubi’s-Salibiyye*, s.140-151.

‘Atiyye b. Sâlih kardeşinin oğlu Mahmûd’a karşı yardım istemek amacıyla Rumlara gitmişti. Mısırlılar bölgeye ulaştıktan sonra hiç birşey elde edemedi geri çekildiler. ‘Atiyye, Antakya Katabanı en-Naht ve Rum askeri ile birlikte hareket ederek Ma’aratu Mısırın’e saldırdı. Şehrin bir kısmını yaktılar ve güçlerinin yettiği kadarını da öldürdüler.

Ba’lebek’te bulunan Mahmûd’a haber ulaştığında Haleb’e döndü. Aytegin es-Süleymânî, Sultan Alp Arslan’a katılmak için yola çıktı. Rumların saldırıları Şam’a kadar ulaşınca Mahmûd, Kurlû et-Türkî⁶³⁷ ve onun ile birlikte bulunan Filistin emirlerinden yardım istedi. Söz konusu bu emirler; el-Melik İbn Hân’ın kardeşinin oğlu, Atsız b. Uvak⁶³⁸ ve kardeşleriydi. Onlar Filistin bölgesine gelen, orayı fethedip oraya yerleşen ilk Türkler idi. Filistin’i fethederek Mahmûd’a yardım etmek üzere gelip yanında konakladılar. Rum askerleri dağılıp gidene kadar da burada kaldılar.

Mahmûd’un amcası ‘Atiyye ise Konstantiniye’ye gitti. Damda sarhoş bir şekilde uyurken düştü [270] ve 464 (1071-1072) yılında öldü.

Mahmûd Rahbe’ye giderek şehri ele geçirdi. Ardından da amcasının cesedini Haleb’e getirip Bâbu’l-Cinân’ın batısında annesi Tarûd’un Bostânu’n-Nakre’nin güneyinde bulunan türbesine defnetti. Mahmûd, amcasının cenaze namazını kıldırdı. Mahmûd tarafından kendilerine mal ve atlar verilen Türkler de ülkelerine döndüler.

Sultan’ın Haleb’ten ayrılmasından sonra Mahmûd’un huyu değişti ve yanındakilere kaba davranmaya başladı. Haleb’i ele geçirmesinde kendisine malıyla yardım eden veziri Ebu Bişr en-Nasrânî’ye karşı da tutumu değişmişti. Arapları kendisine çekti. Daha önce ‘Atiyye’nin veziri olan Ebü’l-Hasan b. Ebû Süreyyâ, Ebû

---

⁶³⁷ Fâtîmî Halifeliğine bağlı olan Filistin’de Büyük Selçuklu Devleti’ne tâbi bir Türkmen Beyliği kuran (1069-1070) Nâvekiyye Türkmen liderlerinden biridir. 1071’de ölümü üzerine beyliğin başına Emir Atsız geçmiştir. Sıbt İbnü’l-Cevzî, *Mir’âtü’z-Zeman fî Tarihi’l-Âyan*, s. 157; İbn Kalânîsî, *Zeylû Târîhi Dımaşk*, s. 98; Ali Sevim, “Atsız b. Uvak”, *DİA*, Cilt. IV, İstanbul 1991, s.92. (çevirenin notu)

⁶³⁸ Atsız bin Uvak’un, Makrizî’nin “*Mukeffa*” adlı kitabında hal tercümesi vardır. Ben bunu *Medhal ila Târîhi Hurubi’s-Salibiyye* adlı kitabımda neşrettim.” Süheyl Zekkar, *Medhal ila Târîhi Hurubi’s-Salibiyye*, s. 265-268; Selçuklu Devleti’ne bağlı olarak Şam bölgesine gelen Atsız Selçuklu hanedanlığı gibi Oğuzların Kıvık boyuna mensup bir Selçuklu komutanıdır. Mısır Fâtîmî Halifeliği’nin sınırları içerisinde bulunan Filistin’e gelip Selçuklulara bağlı olarak bir Türkmen Beyliği kuran Kurlu Bey öldükten sonra beyliğin başına geçen Atsız bin Uvak, Dımaşk’ı alınca beyliğin merkezini Kudüs’ten Dımaşk’a taşımıştır. Suriyeliler “*Aksis*” şeklinde zikrederler fakat doğrusu “*Atsız*”dır ve Türkçe bir isimdir. Fâtîmîler’in Dımaşk’ı kuşatması sonrasında Tutuş’tan yardım isteyen Atsız, Tutuş’un gelmesi ile Fâtîmîler’den kurtulsa da Tutuş tarafından öldürülmüştür (1079). Sıbt İbnü’l-Cevzî, *a.g.e.*, s. 152; Ali Sevim, “Atsız b. Uvak”, *DİA*, Cilt. IV, s. 92, 93; İbnü’l-Esir, *a.g.e.*, VIII, s. 285. (çevirenin notu)

Bişr'in yerine Mahmûd'un vezirliğine gelmek için çaba gösteriyordu. Mahmûd Ebû Bişr'den büyük miktarda mal istedi.

Mahmûd mal toplamaya başlamış ve dünya sevgisi de ona hâkim olmuştu. Ebû Bişr, Mahmûd'un kendisinden istediği malı vermeyeceğini söyledi. Elinin ne o mala ne de bir kısmına ulaşamadığını belirtti. Bunun üzerine Mahmûd, Ebû Bişr'den mal alamayınca Ebû Bişr'in kardeşi ve bir oğlunu öldürmeyi emretti. İki de öldürüldü, her ikisinin de kafası kesilip boynuna asıldı. Ebû Bişr bunu duyunca şöyle dedi:

“Asrımıza yazıklar olsun ki ne kadar acıdır, hayır şerre karşılık kâfi gelmiyor.”

Ebû Bişr, oğluna ve kardeşine yapılanlardan dolayı Mahmûd'a hiçbir şekilde mal vermeyeceğine dair yemin etti. Kendisinin yanında çok mal yoktu fakat halk arasında emanet olarak çok malı vardı. O, halkın elinde bulunan mallarını Mahmûd'a vermemek için şöyle dedi: *“Her kim ki benim malımdan emanet kendisinde varsa o malı ondan geri almayacağım o mal artık onundur.”*

Mahmûd yaptıklarından dolayı pişman oldu ve bu hatasından dönmek istedi. Şâfi' b. es-Sûfi'yi, Ebû Bişr'e göndererek aralarında kararlaştırılan miktarı ödemesi halinde kendisini serbest bırakacağını söyledi. Fakat Ebû Bişr bunu kabul etmedi.

[271] Bu sırada Mahmûd sabah kahvaltısını yaptı. Sarhoş olduktan sonra ona yemek hazırlandı. O bu yemekten birazını bir hizmetçisi ile Ebû Bişr'e gönderdi. Ebû Bişr ayağa kalktı sonra da yeri öptü, Mahmûd'a teşekkür ederek duada bulundu. İbn Ebû Süreyyâ, Mahmûd'un Ebû Bişr'e bir hizmetçisi ile yemek gönderdiğini duyunca, atına bindi ve hizmetçiye yetiştirdi ve ona yüz dinar verdi. Ondan Ebû Bişr hakkında demediği halde Mahmûd'a şöyle söylemesini istedi: *“Bu ihtiyar bunamış, çünkü efendimizin yemeğini kabul etmedi ve senin hakkında Allah onun mükâfatını acilen ölüm olarak versin dedi”* Hizmetçi de İbn Ebû Süreyyâ'nın dediğini yaptı.

İbn Ebû Süreyyâ hemen hizmetçinin arkasından Mahmûd'un huzuruna girdi. O ikisi Ebû Bişr'in söylemediği sözleri söyleyerek, ona iftira atıp zulüm ettiler. Mahmûd bu esnada Ebû Süreyyâ'ya ilgi göstermiyordu ve hizmetçinin cevabı karşısında kalbi nefretle dolmuştu. İbn Ebû Süreyyâ olaydan haberi yokmuşcasına şöyle dedi: *“Allah efendimizin zihnini meşgul etmesin, ben efendimizin mesliste yüzünü gülerken bulamıyorum, benim gibi bir kölesine ilgi göstermediğini”*

görüyorum.” Mahmûd da ona hizmetçinin söylediklerini anlattı. İbn Ebû Süreyyâ: *“Ey efendimiz sen ona hâla ihsanda bulunuyorken o da sana kötü davranıyor. Senin onun oğlunu ve kardeşini öldürmenden sonra o hâla sana nasıl iyi olabilir ki? Ben senin onun malını istediğini biliyorum. Hâlbuki o da tekrar tekrar sana hiçbir şey vermeyeceğini söyledi.”* Mahmûd: *“Bu benim kılıcım ve mührümdür, bu ikisini al, ona git. Eğer o birşey ikrar etmezse yani malını vermeyi kabul etmezse onu öldür.”* dedi.

İbn Ebû Süreyyâ bu şekilde Mahmûd’un yanından ayrıldı. Mahmûd ise yanındaki şarabı ile meşgul olmaya devam etti. İbn Ebû Süreyyâ, Ebû Bişr’i getirtti. Mahmûd’un verdiği emrin aksine ondan herhangi bir mal istemedi, aksine ona: *“Bu hale düştün ancak hâla da cesur davranıyorsun”* dedi. Ebû Bişr de ona: *“Ey kötü komutan bütün bunların senin yüzünden olduğunu biliyorum, ecelden kurtuluş yoktur, bu şehitlerin ölümüdür. Lakin ayakların için bir ip hazırla. Sen yakında köpekler gibi öleceksin ve cesedin ayaklarından ipe hendeğe kadar çekilecek.”* dedi.

Bunun üzerine Ebû Bişr öldürüldü ve cesedi de Bostânu’l-Kasr kuyusunun ortasına atıldı. Vezir Ebû Nasr en-Nehhâs, Ebu Bişr’in ölümünün ikinci günü Mahmûd’un hizmetine girdi. Mahmûd ona gizlice: [272] *“Ebû Bişr’e git ya ona kabul ettir ya da onu serbest bırak.”* dedi. Ebû Nasr ise ona: *“Ey efendimiz sen onu öldürttün ya.”* dedi. Mahmûd bir müddet başını eğip sustu sonra da: *“Bana ve ona hile yapıldı, Ya Ebû Nasr senin bu işi gizlemen gerekir.”* dedi. Ebû Nasr bu durumu Mahmûd ölene kadar kimseye anlatmadığını söyler. İbn Ebû Süreyyâ da böylece Mahmûd’un veziri olarak rakipsiz kaldı.

Sedidülmüluk Ebû’l-Hasan İbn Münkız, sütkardeşi olan Tacülmülûk Mahmûd’un kendisini tutuklayacağını hissedince Harîbetü’l-Fâfâ olarak bilinen İsbâsalâr⁶³⁹ Ebî Harb ile bir araya geldi. Bu şahıs Mahmûd’un sırdaşı ve nedimi idi. İbn Münkız’ın ona ihsanı bol idi ve çok iyiliği vardı. İbn Münkız ona *“Ben Tacülmülûk Mahmûd’tan bazı şeyler hissettim, bana ne yapacağına bak?”* dedi. O da *“Sen Emîr Mahmûd’un falan kişiyi yakalamak istiyorum demesini ve benim de bunu sana haber vermeme mi istiyorsun? Hayır, vallahi yapamam. Lakin ben yanımdaki bir ihtiyar kadın ile sana borç olarak iki bin dinar yollayacağım, eğer Mahmûd sana*

⁶³⁹ İsbâsalâr veya İsfâhalâr Farsçada komutan demek.

bir zarar vermek isterse ben bir işaret olarak o borcumu isteyeceğim, onu senden istediğimde, sen işine bak, kendini koru ve kaç.” dedi.

Söz konusu dinarlar bir müddet onun yanında kaldı ve daha sonra İsbâsalâr ihtiyar kadını gönderip borcu istedi. İbn Münkız zaten her an çıkacağı bu sefer için hazırlık yapmıştı. Dinarları ona geri gönderdi ve aynı gün ihtiyaç duyacağı şeyleri yanına aldıktan sonra atına binip Haleb’ten ayrılarak Kefertâb’a gitti.

Mahmûd, Hüseyin b. Kâmil b. ed-Devh’ı Sedîdülmülk İbn Münkız’a gönderip buluşmak istediğini söyledi. Bir araya geldiklerinde Hüseyin ona *“Haleb’e girmek hususunda görüşün nedir?”* dedi. [273] İbn Münkız ise ona: *“Sana bişey demem çünkü senin büyük bir malın var, eğer bunu bırak dersem senin yanında kınanmış olurum. Lakin ben sana yaptığımı söylüyeyim sen de bundan benim görüşümü anlarsın. Ben Mahmûd’u ebediyen görmek istemiyorum.”* dedi.

İbn Münkız ordan da Trâblus’a doğru yola çıktı. Mahmûd, Trâblus emiri Emînüddevele İbn Ammâr’a onu tutuklamasını içeren bir mektup gönderdi. Bu mektubunda eğer bunu yaparsa ona üç bin dirhem ve Refeniye’yi vereceğini vadediyordu. Fakat o bunu kabul etmedi. İbn Münkız ilerleyerek 465 (1072-1073) yılında Trâblus’a vardı. Burada İbn Ammâr ve kardeşi ile görüştü. Mahmûd onlara yeni bir mektup göndererek tekrar onu tutuklamalarını istedi. Ancak İbn Ammâr ve kardeşi bunu yine kabul etmedi.

İbn Münkız ise Mısır’a yöneldi. Bu sırada Emînüddevele İbn Ammâr vefat etti. İbn Münkız, Celâlü’l-Mülk Ali b. Ammâr’ı destekledi. Memlûkler ve Kefertâb halkından onunla birlikte yola koyulanlar Celâlü’l-Mülk’e yardım ettiler. Emînüddevele’nin kardeşlerini ordan çıkardılar ve Celâlü’l-Mülk Trâblus’un yönetimini ele geçirdi. Bunun üzerine İbn Münkız, Celâlü’l-Mülk’ün yanında büyük bir mevki elde etti. Öyle ki Trâblus’ta nerdeyse Celâlü’l-Mülk kadar hükmü ve nüfuzu arttı. Mahmûd, İbn Münkız’ın gönlünü almak için bir mektup gönderdi. Fakat İbn Münkız, Mahmûd’a güvenmedi ve Mahmûd ölene kadar Haleb’e dönmedi.

Şöyle de söylenilir: Mahmûd’un kâtibi İbn Nehhâs, Mahmûd’un emri ile İbn Münkız’a görünüşte Mahmûd’un onayını içeren bir mektup yazdı. Mahmûd anlamasını diye mektubun sonunda *“İnşallah”* (إن شاء الله) yazarken *“Nun”* (ن) u *“İnne”* (نْ) şeklinde şeddeli kullandı. İbn Münkız onun mektupta yazmış olduğu bu *“İnne”*

(ن) ile “İleri gelenler seni öldürmek için hakkında görüşme yapıyorlar”⁶⁴⁰ ayet-i kerimesine işaret ettiğini ve ne demek istediğini anladı. İbn Münkız cevabında: “Ben muhakkak hizmetçiyim” diye yazarken “Elif”i (ا) kesreli “Nun”u (ن) da şeddeli yazdı. İbn Nehhâs da onun yazdığı bu şifre ile: “Onlar orada bulunduğu sürece biz asla oraya girmeyeceğiz”⁶⁴¹ ayet-i kerimesine işaret ettiğini, bununla da İbn Münkız’ın onun verdiği şifreli konuşmayı çözdüğünü ve Haleb’e asla gelmeyeceğini anladı.

[274] Mahmûd, İbn Münkız’ın Haleb’e dönmeyeceğini anlayınca onun bütün mallarına el koydu. Hüseyin İbn Devh ise Haleb’e girdiğinde Mahmûd tarafından zaman kaybedilmeksizin öldürüldü.

Mahmûd, Haleb bölgesindeki kalelerinin her birine Halebli bir yönetici tayin etmeyi düşündü. Böylece soyu ve halkı kendi kontrolü altında bulunacaktı. Vezir İbn Ebû Süreyyâ’dan ‘Azâz’e vali tayin edecek birini seçmesini istedi. İbn Ebû Süreyyâ “Ben Ebû Muhammed b. Sinân el-Hafâcî’den başkasını bu göreve uygun bulmuyorum.” dedi. Ebu Nasr İbn Nehhâs da bu konuşma esnasında burada hazır bulunuyordu. O da bu görüşü onayladı. Mahmûd önce istemedi fakat sonra bu görüşü kabul etti ve onu ‘Azâz’e tayin etti.

Sonra el-Hafâcî ile Mahmûd’un arası açıldı. Mahmûd onu defalarca Haleb’e davet etti, fakat o her seferinde mazeret beyan ederek gitmedi. Mahmûd’un kâtibi İbn Nehhâs, el-Hafâcî’nin dostu olduğu için mektup yazarak el-Hafâcî’yi uyarıyordu.

Mahmûd bazı günler İbn Nehhâs’a, el-Hafâcî’ye mektup yazarak kendisine yazdığı mektuplar ile huzuruna gelmesini emrediyordu. Mahmûd, İbn Nehhâs ile el-Hafâcî’nin dostluğunu ve birbirlerine olan sevgisini bildiği için mektuplarda yumuşak ifadeler kullanmasını istiyordu. Mahmûd başka bir gün İbn Nehhâs’a, el-Hafâcî’ye her hayrı garanti altına alacak bir mektup yazmasını emretti. Diğerlerinden farklı olarak bu sefer mektubu yanında yazmasını istedi. Bunun üzerine İbn Nehhâs, el-Hafâcî’yi açıkca uyaracak hiçbir şey yazamadı.

İbn Nehhâs dedi ki: “Ben o gün hiç bir şey yazamadım sadece ‘Nun’u şeddeleyebildim. “İnşallah” (إن شاء الله) taki “nun”u (ن), “inne” (إِنَّ) şeklinde şeddeledim. Yazıyı bitirince “eğer anlarsa şüphesiz yazdığım şeyle onu kandırmış

⁶⁴⁰ Kasas Suresi / 20

⁶⁴¹ Maide Suresi / 24

olmam” dedim. Mahmûd, mektubu aldı dikkatlice inceledi, defalarca okudu. Yeterli olduğunu düşündüğü mektuba İbn Nehhâs’ın mührünü ve imzasını koydurdu. Ardından da mektubu adamlarına verdi ve *“Bu mektubu İbn Nehhâs kendi evinde yazdı”* şeklinde el-Hafâcî’ye iletmelerini istedi.

[275] Mektup el-Hafâcî’ye ulaşınca yazılanları defalarca dikkatle inceledi. Mektuba çok şaşırdı ve *“Kardeşim Ebû Nasr b. Nehhâs bu mektubu sana evinde mi, divanda mı, yoksa kalede emirin önünde mi yazıp verdi?”* dedi. Hizmetçi de: *“Evinde verdi”* dedi. Bunun üzerine el-Hafâcî *“Hayır bu doğru değil”* dedi. Hizmetçi yemin etti ve el-Hafâcî, *“Manaya vakıf oldum”* diyene kadar ona inanmadı. Ardından da Ebu Nasr b. Nehhâs’a şükranlarını sunan bir mektup ile cevabını gönderdi. Bu mektubunda vücudundaki humma hastalığından kurtulur kurtulmaz huzura çıkmaya hazır olduğunu beyan ederek yine mazeretini sundu. Sonra İbn Nehhâs’a yazdığı gizli bir mektubunda *“inne”* (إِنَّ) deki şeddeyi anladığını bildirdi.

Daha önce benzer hadiseyi İbn Nehhâs’ın, İbn Münkız ile yaptığı yazışmasında zikretmiştik. Muhtemelen bu hadise her iki durumda da vaki olmuştur.

Sonra Mahmûd düşündü ve İbn Nehhâs’a: *“Onu öldürmek için başka çözüm bulamıyorum, onu ancak sen öldürebilirsin.”* dedi. O da: *“Nasıl?”* dedi. Mahmûd: *“Yanında otuz atlı ile ona gidersin, onlar senin için bazı yollar üzerinde bekleyecekler. Geçerken ona uğradığını bildiren bir elçi gönderirsin. Yanında azık torbanda hem senin için hem de fazladan onun için hazırlanan zehirli huşkanâne⁶⁴² olsun. Her halükarda o kaleden senin yanına inecek ve seni kaleye davet edecek sen de ona atından inmeyeceğini ve onun yemeğini yemeyeceğine dair yemin ettiğini söyle. Acıktığını anlayana kadar onunla sohbeti uzat. Sonra acıktığını söyle. Önce yanında bulunan kendi huşkanânını çıkar, sonra da onun için hazırlanan zehirli huşkanânı çıkar ve ona ver. Sen de kendi huşkanânını ye. Onunla konuşmaya devam et, ikinizin de konuşması atınızın üzerinde ve arkadaşlarınızdan uzak bir yerde olsun. O yemeğini bitirene kadar onunla konuşmaya devam et, konuşmaktan vazgeçme. Senin doğruluğunun göstergesi onun ölümüdür. Eğer yapmazsan senin boynunu vururum”* dedi.

[276] Ebu Nasr b. Nehhâs *“Benim başıma öyle bir iş geldi ki, ben o işle ölmek istedim. Oradan ayrılınca son derece korkuyor ve son derece üzülüyordum. Allah-u*

⁶⁴² Un, fıstık, şeker ve yağdan yapılan bir ekmek çeşididir.

Teâla nasıl benim elimle buna hükmetti diyordum. Bir defa kaçmaya karar verdim fakat sonra ailemi, yakınlarımı düşündüm. Eğer ben böyle yaparsam Mahmûd'un zulmünden dolayı onları helak ederim. Ayrıca kaçmayayım diye yanıma otuz atlı da vermişti. Onunla karşılaştığımda mecbur olarak bana söylenileni yaptım. Sonra o bütün huşkanâneyi yeyince onu terkettim. Hızlıca yerimden döndüm, 'Azâz toprağından uzaklaştım. Yanımdaki ata bindim ve beni aramalarından korkarak süratle kaçtım."

Ebû Muhammed el-Hafâcî merkeze gitti, sonra şiddetli bir karın ağrısı hissetti. Sonra dedi ki: *"Kardeşim İbn Nehhâs beni öldürdü, onu yakalayın."* Atlılar onun ardından gittiler fakat ona yetişemediler.

İbn Nehhâs, Mahmûd'un yanına geldi ve hadiseyi ona anlattı. Bu olay gerçekleşikten sonra 'Azâz'den bir elçi geldi. Eş-Şerîf en-Nakîb, Ebü'l-Me'âlî el-Fadl b. Musa ve Ebû Muhammed el-Hafâcî'nin oğlu Sinân'ı ve ailesinden bir cemaati çağırdı. Yukarda olan olayı anlattılar. Mahmûd, el-Hafâcî'nin oğlu Sinân'ın çıkmasını engelledi ve eş-Şerîf'e de bir vali gönderilene kadar 'Azâz valiliğini üstlenmesini emretti. Mahmûd, beş gün sonra 'Azâz'e kendi adamlarından birini vali tayin etti.

Ebû Muhammed el-Hafâcî 466 (1073-1074) yılında veya bir başka söylentiye göre 464 (1071-1072) yılında -doğrusu da budur- 'Azâz kalesinde öldü. Cenazesi Haleb'e getirildi, Emîr Mahmûd b. Sâlih onun cenaze namazını kıldırdı. Onun 463 (1070-1071) yılında öldüğü de söylenir. İkinci görüş daha doğrudur. Öleceğini anlayınca şu şiiri yazdı:

"Emin olduğundan kork, kimseye güvenme, bunu sana ancak bir tecrübeden sonra öneriyorum,

[277] *Türklerden biri böyle vefasızlık ederse, sen düşün Araplar sana ne kadar gadr eder,*

Türkler ve Araplar ihanet ve vefasızlıkta öyle birleştiler ki, sanki bu ihanetin mihrapta dersini yapmışlardı."

Ebû Muhammed el-Hafâcî'nin 'Azâz'de iken Sedîdülmülk İbn Münkız'a bir mektup yazarak, söz konusu mektupta kendi durumunu, Mahmûd'un kendisi

hakkındaki düşüncesinin değiştiğini, onun hile ve zulmünden korktuğunu anlattığı söylenmektedir.

465 (1072-1073) yılında veya söylenildiğine göre Şevvâl 464 (Temmuz 1072) tarihinde Ebü'l-Fityân b. Hayyûs, Mahmûd b. Nasr b. Sâlih'e geldi. Sedidülmülk İbn Münkız, İbn Hayyûs ile Trâblus'ta bir araya gelmişti. İbn Hayyûs, Mısır hilafetine yakınlığından dolayı Benî Ammâr'ın kendisinden nefret ettiğini gördü. Bunun üzerine İbn Münkız, İbn Hayyûs'a Haleb'te bulunan Mahmûd'un yanına gitmesini söyledi. Akabinde Nasr b. Sedidülmülk b. Münkız'ın refaketinde Mahmûd'un yanına gitti. Mahmûd da onu huzuruna çağırdı. İbn Hayyûs, Mahmûd'un meclisinde otururken Mahmûd şarap getirilmesini emretti ve birkaç kadeh içtikten sonra da "*İçkiyi kaldırın! İbn Hayyûs beni methedecek. Ona kıymetli bir ödül vermeyi düşünüyorum. Eğer meclisimde şarap olursa, sarhoş iken İbn Hayyûs'a bu değerli ödülü verdi derler*" dedi. Bunun üzerine içkiler kaldırıldı ve İbn Hayyûs Mahmûd için "*Mîmiyye*" adlı meşhur kasideyi okudu. Bu kasidenin başında şöyle diyordu:

*"Birbirinizi zemetme ve küsme hususunda durun artık yeter, Zalimin iktidarı esnasındaki zulmüne ittiba etmeyin, ona destek vermeyin,
Ben görüyorum ki sizin muhabbetiniz, düzgün ve samimi değil, siz her muhabbetinde samimi olmayı seçiyorsunuz, muhabbeti samimi ve düzgün olan da sizden ancak ölüm görüyor."*

Bu uzun bir kaside idi. İbn Hayyûs, Kasidede, Mahmûd hakkında bütün güzelliklere yer verdi. Kasidesinde İbn Münkız'ın kendisini oraya gönderdiğine de şöyle işaret ediyordu:

[278] "*Ben şükrediyorum ki Münkız'ın görüşü beni yüksek bir makama ulaştırdı, bana çok güzel nimetler verildi*"⁶⁴³.

Mahmûd ona gümüş bir tepside bin altın dinar hediye etti. Ayrıca söz konusu meblağın her yıl ödenmesi emrini verdi.

Mahmûd bir süre sonra Haleb'te bir hendek kazdırdı. İbn Hayyûs ona geldi ve dedi ki: "*Bu hendeği Kisra (Persler) ve Zü'l-Ektâf*⁶⁴⁴ (Sabur b. Hürmüz) bile

⁶⁴³ İbn Hayyûs, *Divan-ı İbn Hayyûs*, II, s. 598-606.

⁶⁴⁴ Hürmüz'den sonra oğlu Sabûr [Şapur] b. Hürmüz tahta çıktı. Ona '*Zü'l-Ektâf*' derler. Yetmiş iki yıl hüküm sürmüştür. Babası vefat ettiğinde henüz doğmamıştı. Bu sırada Araplar Sevad-ı Irak'ı ele geçirmişti ve devleti vezirler yönetiyordu. Irak'ı zapteden Arapların lideri İyad b. Nizar'ın babasıydı.

kazmakta aciz kalır.” Mahmûd ise ona: “*Seni Emîr Ebü’l-Hasan ibn Münkiz göndermedi, ben seni ondan istedim, öyle gönderdi. O yüzden sus işime karışma.*” dedi.

Mahmûd b. Nasr’ın kapısında bir grup şair toplandı. İbn Hayyûs dışında hiç biri ödül alamadı. “*el-Kâk*” olarak bilinen İbn Duveyde ona şöyle bir şiir yazdı:

“Senin mübarek kapında bizden muflis bir grup vardır, o muflislerin işine de bak,

Sen onlara ne versen kanâat ederler, hatta sen onların hepsine İbn Hayyûs’a verdiğinin onda birini versen de,

Bizimle onun arasında hiç bir fark yok ama mutlu insan ile mutlu olmayan bedbaht insan kıyas edilmez.”

Mahmûd: “*Siz onda birini istediniz, vallahi onun misli kadar da isteseydiniz verirdim.*” Sonra her birine yüz dinar veya daha fazlasının verilmesini emretti.

Rumlar orduları ile ‘Azâz nahiyesine yürüdüler. Mahmûd, bin atlı kadar az bir grupla onlara karşı çıktı. Rumlar aniden onların önüne çıktılar ve püskürtüldüler. Bunun üzerine Rumlar Antakya’ya yöneldiler ve 464 (1071-1072) yılında oraya sığındılar. Mahmûd 9 Rebiyülahir 466 (12 Aralık 1073) tarihinde es-Sin⁶⁴⁵ Kalesini fethetti.

[279] Mahmûd b. Nasr b. Sâlih *Cemaziyülevvel* 467 (Ocak 1075) tarihinde Haleb’te hastalandı. Ölümüne bağırsaklarında çıkan yaralar sebep oldu.

Mahmûd hükümdarlığının ilk yıllarında güzel ahlak sahibi, yumuşak huylu, kerim cömert, zina ve mallar hususunda iffet sahibi idi. Sonra değişti, dünyaya olan muhabbeti arttı, mal toplamaya başladı ve tasvir edilemeyecek şekilde cimrileşti.

Sevad’ın ülkenin en büyük kısmını teşkil ettiği söylenir. Sabûr on altı yaşına gelince Araplar’a saldırmak için ordusunu hazırladı. İyad, yazı el-Cezire’de, kışı ise Irak’da geçirirdi. Sabûr onlara aniden saldırarak hepsini kılıçtan geçirdi. Sadece bir grup kurtuldu ve onlar da Rum topraklarına kaçtı. Bu ani baskınla Arapları hezimete uğratan Sabûr’a, Arap askerlerinin omuzlarını deldirdiği için bu manada “*Zü’l-Ektaf*” lakabı verildi. Me’sûdî, *Mürûcü’z-Zeheb (Altın Bozkırlar)*, çev. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul 2017, s. 225. (çevirenin notu)

⁶⁴⁵ Sûmeysat’a yakın bir kaledir.

3.10. Nasr b. Mahmûd'un Emirliđi⁶⁴⁶

[280] Mahmûd ölmeden önce Haleb'i en küçük oğlu Şebîb'e vasiyet etti fakat adamları onun vasiyetine uymadılar. Yerine anne tarafından dedesi el-Melikü'l-Azîz b. Celâlüdevle b. Büveyh olan oğlu emîr Nasr b. Mahmûd'u getirdiler. Mahmûd'un hazinelerinde bir milyon beş yüz bin dinar değerinde nakit para, mal, araç-gereç, elbise, binek vardı.

Nasr'ın hâkimiyetinde insanlar emniyet içinde yaşadılar. Davranışları babasının davranışlarından daha iyi idi. Haleb halkına ihsanlarda bulundu ve babasının tevkif ettiği ahdasların birçoğunu serbest bıraktı. İnsanlar arasında alicenaplığı yaydı. Alicenap ve cömert olmasına rağmen yemek yedirecek kimseyi bulamıyordu.

Nasr b. Mahmûd, Haleb yönetimine geçtiğinde Ebü'l-Fityân b. Hayyûs, Nasr için ilk mısrası şöyle olan bir kaside yazdı:

“Sen vali olduğunda din izzet buldu, bu yüzden adak adayan adağını yerine getirmeli”

[281] İbn Hayyûs, onun emirliğini kutlamak için yapılan törene geç gelmiş ve bundan dolayı özrünü beyan sadedinde şöyle bir şiir yazmıştır:

“Gecikmemin sebebi size ihtiyacım olmaması değil bir işimden dolayı idi ve ben size bana dokunan bir zarardan, size olan ihtiyacımdan dolayı geldim, İbn Nasr bana bin dinar vermişti fakat o bin dinarım bitti, ben Nasrın⁶⁴⁷ bana bin dinar daha vereceğini ümid ederek geldim.”

Nasr, İbn Hayyûs'a bin dinar verdi ve *“Hayatıma yemin olsun eğer Nasr kat be kat veriyor deseydi ben de o ödülü katlardım.”* dedi. Nasr, İbn Hayyûs'a hediye vermeye devam etti. İbn Hayyûs, güneşli bir gün Küveyk Nehri'ndeki kabarmayı izelemeye çıkan Nasr için şöyle bir şiir okudu:

“Ben görüyorum ki yağmur yere yağarken yer ona bitki çıkararak bir methiyede bulunuyor, eğer o yer konuşabilseydi methini ona değil sana has kılacaktı,

⁶⁴⁶ Bu başlık izah için eklenmiştir.

⁶⁴⁷ İbn Hayyûs, *Divan-ı İbn Hayyûs*, I, s.242-249.

*Senin bu saltanatının bolluk ve bereketiyle günler azı dişleri gözükürcesine
seninle güler ve bu dünyadaki kuşlar sevinç içerisinde öter,*

*Biz denizlerde çok gel-gitler gördük, fakat denizlerin sana olan ihtiyacından
dolayı sana geldiğini hiç görmemiştik.”* ⁶⁴⁸

Nasr bu şiirinden dolayı İbn Hayyûs’a çok hediye verdi.

Nasr, Ahmed Şâh’ın⁶⁴⁹ refakatinde askerlerini Rumların işgalinde olan Menbic üzerine yürümek için hazırladı. Menbic önlerine gelen birlikler şehri bir müddet kuşattılar. Menbic valisi kendisine gelecek yardımdan ümidini kesince Safer 468 (Eylül-Ekim 1075) tarihinde şehri teslim etti. Bu konuda İbn Hayyûs bir kasidesinde şöyle diyor:

*“Sen bin yılın avını zorla yakalayansın, çünkü sen kını içindeyken bile kesen
bir kılıçsın”*⁶⁵⁰.

Atsız b. Uvak et-Türkî 468 (1075-1076) yılında [282]Haleb bölgesinin güneyine ulaştı. El-Celâlî üzerinden Asî Nehri’ne gelerek burada konaklayınca Şam halkı korkuya kapılarak kaçtı. Atsız kendisini *el-Melikü’l-Muazzam* olarak isimlendiriyordu. Gücü yettiği kadar her şeyi yağmaladı. Refeniye şehrini ele geçirerek kardeşi Emir Çavlı’ya⁶⁵¹ verdi. Onun gönderdiği ordular Şam’ın her tarafına gidip geliyordu ve sebep olduğu karışıklık da devam etti.

Atsız ile Haleb emiri Nasr b. Mahmûd arasında elçiler gidip geldikten sonra durum tam olarak istikrara kavuşmadı. Bunun üzerine Atsız Dimaşk’a dönerek şehri teslim aldı⁶⁵².

Atsız’ın kardeşi Emir Çavlı kötü komşuluklara rağmen bir süre Refeniye’de kaldı. Haleb amalinin güney taraflarına akınlar düzenleyerek buralarda bulunan halka baskılar yaptı. Bunun üzerine Nasr b. Mahmûd, Ahmet Şâh et-Türkî komutasında

---

⁶⁴⁸ İbn Hayyûs, *Divan-ı İbn Hayyûs*, I, s.197.

⁶⁴⁹ Ahmet Şâh’ın Buğyetü’l-Taleb’de geniş bir hal tercümesi var. Ben onu *Medhal ila Târîhi Hurubi’s-Salibiyye* adlı kitabıma ek olarak yayınlamıştım. Süheyl Zekkar, *Medhal ila Târîhi Hurubi’s-Salibiyye*, s. 251-253.

⁶⁵⁰ İbn Hayyûs, *Divan-ı İbn Hayyûs*, I, s.205.

⁶⁵¹ Atsız b. Uvak’ın kardeşidir. Abisi Atsız ile birlikte Tutuş’a karşı giriştikleri mücadele sonucunda tutuklanarak öldürülmüştür (1079). Salim Koca, *a.g.m*, s. 28. (çevirenin notu)

⁶⁵² Atsız b. Uvak ile birlikte Dimaşk’ın sükutü çok aşamalar geçirdi. O çok eziyetler etti ve şehri tahrip etti. Bkz. Süheyl Zekkar, *Medhal ila Târîhi Hurubi’s-Salibiyye*, s. 157-165.

Haleb ordusu ile Çavlı'nın üzerine ordu gönderdi. Bir rivayete göre Şeybânî⁶⁵³ olduğu söylenen Ahmed Şâh, Çavlı üzerine yürüdü ve Hamâ topraklarında onunla karşılaştı. Bu karşılaşmada Çavlı, Ahmed Şâh'ı mağlup ederek büyük miktarda ganimet aldı.

Ahmed Şâh dönerek Mezkîn'e⁶⁵⁴ geldi ve sağ kurtulan askerlerini topladıktan sonra Haleb'e dönmeye karar verdi. Ahmed Şâh onlara: *"Bu yenilgiden sonra Haleb'e dönmeye yüzümüz kalmadı. Eğer savaşa dönersek Allah onlara karşı bize zafer verir. Bu iş de bizim için zafer hükmünde olur. Eğer bundan yüz çevirirseniz ben Fırat'a doğru yürür ve halkımı çağırırım. Benim Nasr b. Mahmûd'la karşılaşmaya yüzüm yoktur. Çünkü o alicenaplığından bana bu konumu bahşetti"* dedi. Bu konuşmadan sonra tekrar savaşmaya karar verdiler. İlerleyerek Çavlı'nın askerlerinin bulunduğu yere geldiler ve ona baskın yaptılar. Çavlı'nın askerleri telaşlanınca Ahmed Şâh'ın ordusu tarafından yağmalandılar. Bu sırada Ahmed Şâh onlardan üç yüz kişiyi de esir aldı.

[283] Ahmed Şâh esirleri güvenli bir şekilde yaya olarak Haleb'e gönderdi. Çavlı ise Refeniye'ye kaçtı ve daha sonra Dımaşk'ta bulunan kardeşi Atsız b. Uvak'ın yanına gitti.

Nasr, Haleb'e hâkim olduktan ve istikrarı sağladıktan sonra günümüzde el-Asrûniye Medresesi olan evin sahibi, babasının veziri el-kâ'id Ebû'l-Hasan Ali b. Ebû Süreyyâ'nın öldürülmesini emretti ve onu öldürttü. İbn Ebû Süreyyâ öldürüldüğünde kalenin altında bineğinin üzerinde adamları ile birlikteydi. Adeta Ebû Bişr'e yaptıklarının cezası olarak ayağına bir ip bağlanarak kalenin altından Antakya kapısına kadar sürüklenerek çekildi. Ebû Bişr'in, onun hakkında söyledikleri aynen ortaya çıktı -daha önce bunu zikrettik-. Nasr, babası Mahmûd'un küçük kardeşi Şebîb'i varis olarak tayin etmesinde, İbn Ebû Süreyyâ'nın rolünün

---

⁶⁵³ Soyları Şeybân b. Sa'lebe'ye ondan da Adnân'a dayanan Şeybânîler, Cahiliye döneminden Bayreyn ve Yemâme civarında meskûn iken İslâmiyetin zuhurundan sonra el-Cezîre, Basra ve Diyarbakır'ı da içine alan geniş bir coğrafyaya yayılmış olan bir Arap kabilesidir. Şeybânîlerden bir heyet Hz. Muhammed (sav) zamanında Medine'ye gelip İslâma girmiş ve sonraki süreçte kendileri gibi soyları Bekir b. Vâil'e dayanan diğer kabileler ile birlikte İslâmın, Sâsânî coğrafyasında yayılmasında büyük hizmetler görmüşlerdir. Ahmed b. Hanbel'in de soyu anne tarafından Şeybânîler'e dayanır. Adnan Demircan, "Şeybân (Benî Şeybân)", *DİA*, Cilt. XXXIX, İstanbul 2010, s. 37. (çevirenin notu)

⁶⁵⁴ Elde ettiğim kaynaklarda zikri geçmesine rağmen ben bu mevkiye vakıf olmadım. Öyle anlaşılıyor ki Refeniye'nin sınırındadır."

olduğunu düşündüğünden onu öldürttü. Bunun yanı sıra Nasr, babasının valilerinden Naciye b. Ali'yi de öldürttü.

İbn Nehhâs el-Halebî olarak bilinen Ebû Nasr Muhammed b. el-Hasan et-Temîmî, Nasr'a vezirlik yaptı. Nasr'dan sonra tutuklanana kadar kardeşi Sâbık'a da vezirlik yaptı. Vezir olmadan önce Mahmûd'un kâtipliğini yapmış olan Ebû Nasr daha sonra serbest bırakıldı.

468 (Mayıs 1076) yılı Ramazan bayramı günü Nasr b. Mahmûd, en güzel elbiselerini giyerek bayramı kutladı. Bu zaman bahar mevsimi olup yeryüzü de parlak idi. İnsanlar en güzel elbiselerini giydiler ve toplanarak bayramı kutladılar. Bu sırada İbn Hayyûs, Emîr Nasr'ın huzuruna çıktı ve ona bir kaside okudu. Bu kasidesinde şöyle diyordu:

“İki nimet sana has olarak bir oldu ve yayıldı, hatta kıyamete kadar devam eder”⁶⁵⁵.

[284] Nasr daha sonra Emîr Ahmed Şâh et-Türkî'yi tutuklayarak kalede hapsedti ve ardından ikindiye kadar içki içti. Sarhoş olunca da kaleden çıkarak şehrin merkezinde ikamet eden Türkleri yağmalamak amacıyla saldırıya geçti. Bu sırada bir Türk ok atarak Nasr'ı boğazından vurdu. Nasr'ın adamları onu takip etmek için kaleden çıktıklarında Nasr'ın öldüğünü gördüler. Bu olay 1 Şevval 468 (8 Mayıs 1076) tarihinde Pazar günü gerçekleşti. Nasr heyecanlı biri idi⁶⁵⁶.

3.11. Sâbık b. Mahmûd'un Emîrliği⁶⁵⁷

[285] Türkler, Haleb'e ilerleyerek şehre girdiklerinde Haleb Kalesi'nin valisi Verd adında bir şahıs idi. Nasr döneminde Trâbluşşam'dan Haleb'e dönmüş olan Sedîdülmülk Ebü'l-Hasan b. Münkız da onun yanındaydı. Her ikisinin de yanında ileri gelenlerden oluşan bir topluluk vardı. Verd ve Sedîdülmülk Türklerin şehre girdiklerini öğrenince Nasr'ın kardeşi Sâbık b. Mahmûd'u⁶⁵⁸ çağırdılar.

⁶⁵⁵ İbn Hayyûs, *Divan-ı İbn Hayyûs*, I, s. 269.

⁶⁵⁶ Süheyl Zekkar, *el-İmaretü'l-Haleb*, s. 151.

⁶⁵⁷ Bu başlık izah için eklenmiştir.

⁶⁵⁸ Sâbık'ın, *Buğyetü't-Taleb*'de geniş bir hal tercümesi var. Ben onu *Medhal ila Târîhi Hurubi's-Salibiyye* adlı kitabıma ek olarak yayınlamıştım. Süheyl Zekkar, *Medhal ila Târîhi Hurubi's-Salibiyye*, s. 397-404.

El-‘Akabe’de⁶⁵⁹ Azîzüdevle Fâtik’e nispet edilen bir evde ikamet eden Sâbık’ı getirerek onu ipe kale surlarına çıkardılar. Bu sırada sarhoş olan Sâbık’a emirlik sembolleri ile davette bulundular. Ordunun da kendisine itaat etmesinden sonra Ahmed Şâh’ı serbest bırakması istendi. O Ahmed Şâh’ı serbest bırakarak ona ihsanlarda bulundu.

Salıverilen Ahmed Şâh, el-Hâdır’da bulunan askerinin yanına geldi ve böylece fitne ve kargaşa son buldu. [286] Sâbık koltuğunu sağlamlaştırdıktan sonra “İzzülmülk Ebû Fezâ’il” lakabını aldı. Ardından da İbn Hayyûs, Sâbık’ın huzuruna gelerek bir kaside okudu. Bu kasidesinin baş tarafı şöyledir:

*“Ondan uzak bile olsam, ona olan ahdimi yerine getirmem ve muhabbetimi devam ettirmem lazım”*⁶⁶⁰

Sâbık, ona bin dinar verdi ve her ay için de üç yüz dinar maaş bağladı. Sabık Benî Mirdâs’ın son hükümdarıdır.

Sâbık, Haleb’e hâkim olduktan sonra Benî Kilâb’ın ileri gelenleri kardeşi Vessâb’ın etrafında bir araya gelerek Haleb’i Sâbık’tan almaya karar verdiler. Vessâb’a diğer kardeşi Şebîb b. Mahmûd ve dayısının oğlu Mübârek b. Şibl ve Benî Kilâb’ın tamamı destek verdi.

Sâbık bu durumu araştırıp öğrenince 10 bin atlının başında bulunan Türklerin emiri Ahmed Şâh’ı çağırarak onunla istişarede bulundu. Ahmed Şâh, 1 Zilkade 468 (6 Haziran 1076) tarihinde Çarşamba günü Türklerden İbn Dimlâc olarak bilinen Muhammed b. Dimlâc’a bir adam gönderdi. Ardından da anlaşarak birlikte 1 Zilhicce 468 (6 Temmuz 1076) tarihinde Perşembe günü Vessâb ve Benî Kilâb’a karşı savaşmak üzere Haleb’ten ayrıldılar. Benî Kilâb daha önce benzeri görülmemiş kalabalık bir topluluk bir araya getirmişti. Onların atlı ve yaya toplamda 70 bin asker topladıkları söylenilmektedir. Söz konusu bu ordu Haleb’te kargaşa çıkarmış ve Kınnesrîn’de konaklamıştı. Fakat Türklerin İbn Dimlâc komutasındaki yeni kuvvetlerini görünce savaşmadan bozguna uğradılar. Eşlerini, sahip oldukları herşeyi, aile ve evlatlarını geride bırakarak kaçtılar.

⁶⁵⁹ Ona Benî Mûnzir Akabesi de denir. Haleb nahiyelerinin en şerefli ve üstün olanlarından. Hayrettin el-Esedî, *Ehyâ-i Haleb ve Esvakîha*, s. 280.

⁶⁶⁰ İbn Hayyûs, *Divan-ı İbn Hayyûs*, I, s.144.

[287] Ahmed Şâh, Muhammed İbn Dimlâc ve adamları Benî Kilâb'a ait olan herşeyi ganimet olarak aldılar. Yüz bin deve, dört bin koyun ve Benî Kilâb'ın kadınlarını ve cariyelerini ele geçirdiler. Bunun yanı sıra evlerde buldukları herşeyi aldılar. Sayıları 10 binden fazla olan savaşçı kölelerini de affettiler ve onlardan hiç birini öldürmediler. Bu savaş esnasında Türkler, Araplardan sayılamayacak kadar çok ganimet ele geçirdiler ve onlardan büyük bir topluluğu da esir ettiler.

Ahmed Şâh esirler ile Haleb'e Sâbık'ın yanına döndüğünde Sâbık, esirleri serbest bırakmak istedi. Savaşta esirler arasında bulunan dayısının oğlu Mübârek b. Şibl'in hanımı olan kızkardeşini özgürlüğüne kavuşturarak bir eve yerleştirdi ve ona ikramda bulundu.

Bu yenilgiden on üç gün sonra Muhammed b. Dimlâc, Ahmed Şah'ı davet etti. Bu davetten sonra Ahmed Şah, Haleb'in kuzeyinde konaklamış olan Muhammed b. Dimlâc'ın yanına gitti. Beraber yiyip içerken Muhammed b. Dimlâc aniden Ahmed Şâh'ı tutuklatıp esir etti. Yanında çok az sayıda askeri olan Ahmed Şâh dokuz gün esarete kaldı.

3.12. Türkmenlerin Hâkimiyeti⁶⁶¹

[288] Sâbık b. Mahmûd, Ahmed Şâh'ı 24 Zilhicce 468 (30 Temmuz 1076) tarihinde Cumartesi günü Muhammed b. Dimlâc'tan 10 bin dinar ve yirmi at karşılığında satın aldı.

O sırada Vessâb b. Mahmûd, Mübârek b. Şibl ve Hâmid b. Zuğayb Sultan Ebu'l-Feth Melikşâh b. Alp Arslan'ın huzuruna geldiler, durumları hakkında şikâyetlerini ilettiler. Sultan'dan, Sâbık'a karşı kendilerine yardım etmesini ve Sâbık'tan dolayı başlarına gelen belayı uzaklaştırmasını istediler.

Sultan onların isteklerini kabul etmemesine rağmen onları hoşnut edecek bazı vaatlerde bulundu. Ayrıca onlara Şam bölgesinde bazı iktalar verdi. Kardeşi Tâcüddevle Tutuş'a⁶⁶² da Şam'ı ikta etti ve 470 (1077-1078) yılının başlarında Şam'a gitmesini emretti.

⁶⁶¹ Bu başlık izah için eklenmiştir.

⁶⁶² Tacüddevle Ebû Sâid Tutuş b. Alp arslan b. Dâvûd b. Mikail b. Selçuk İbn Dukak es-Selçukî. Doğu beldelerinin meliki idi. Dımaşk'ı Fâtîmîler'den alan Atsız b. Uvak'a yardım etmek için giden Tacüddevle Tutuş Fâtîmî tehlikesini bertaraf ettikten sonra Atsız b. Uvak'ı kendisine komplo düzenlediği iddiası ile boğdurtup 471 (1078-1079) yılında Dımaşk'a hâkim oldu. Böylece Suriye

Sultan Melikşâh ayrıca Afşin b. Bekcî, Sunduk et-Türkî, Muhammed b. Dimlâc, İbn Tûtû, İbn Berîk ve daha başka Türk emirlerine Tâcüddevle Tutuş'un hizmetine girmelerini ve onunla birlikte Şam'a gitmelerini emretti.

[289] Tâcüddevle yanında bulunan Vessâb b. Mahmûd, Mübârek b. Şibl ve Hâmid b. Zuğayb ile birlikte yola çıkarak Diyarbakır'a varınca yukarıda zikredilen emirler ona destek olmak üzere orduya katıldılar. Bu sırada Ahmed Şâh, Haleb ordusu ile birlikte bir süre Antakya'yı kuşatmıştı. Bu sene burada pahalılık arttı. Bundan dolayı beş bin dinar karşılığında Antakya'daki durum düzeltildi ve söz konusu miktarı alan Ahmed Şâh da Antakya önlerinden ayrılarak Haleb'e döndü.

Tâcüddevle Şam'a yaklaşınca Haleb merkezinde ikamet eden Ahmed Şâh ve ona bağlı Türkler Hısnü'l-Cisr'e kaçtılar. Burayı İbn Münkız daha önce Şeyzer'i⁶⁶³ baskı altında tutmak ve Rum bölgesinden gelecek malları alıkoymak amacıyla ve Sâbık b. Mahmûd'un izni ile bu sene içerisinde yeniden inşa etmişti. Ahmed Şâh ve yanındaki bir Türk topluluğu da mallarını ve ailelerini bu kalede bırakarak Haleb'e hizmet için döndüler. Haleb halkı İbn Hân'ın daha önce yaptıklarından dolayı kadınlarını kalede onlarla birlikte bırakmak istemedi. Bu sırada Hısnü'l-Cisr'deki durum da Türklerin aleyhine değişti ve kalede bulunan Türklerin tamamı öldürüldü.

Tacüddevle Tutuş, Benî Kilâb ona katılana kadar yol üzerinde bir çayırdaki konakladı. Benî Kilab ona katıldıktan sonra 471 (1078-1079) yılında Haleb'e vararak şehir önünde karargâh kurdular. Bu sırada Şerefüddevle Ebu'l-Mekârim Müslim b. Kureyş⁶⁶⁴ de Melikşâh'ın emri ile maiyetindeki büyük bir ordu ile Haleb önlerine geldi. Yardım etmek amacıyla Tâcüddevle ile birlikte kuşatmaya katıldı. Üç ay yirmi gün Haleb'i kuşattılar. Haleb önlerinde 3 Zilkade 471 (7 Mayıs 1079) tarihine kadar savaş devam etti.

Selçuklu Devleti'nin temellerini attı. İbn Hallikân, *a.g.e.*, I, s.295; İbnü'l-Esir, *a.g.e.*, VIII, s. 291. (çevirenin notu)

⁶⁶³ Ma'arra yakınlarında Şam'ın bir kasabası müstemil bir kaledir. Hama ile arasında bir günlük mesafe vardır. İçerisinden Ürdün Nehri geçmektedir. Şehrin ortasında Lübnan Dağından başlayan bir yüksek tepe bulunur. Yakût el-Hamevî, 1971 *a.g.e.*, III, s. 434. (çevirenin notu)

⁶⁶⁴ Ukaylî Emîri Kureyş b. Bedrân'ın oğlu olan Müslim b. Kureyş 432 (1040-1041) yılında doğdu. Tuğrul Bey'in ölümünden sonra Bağdad'ı istila etmek istediye de başarılı olamadı. Halife Kâim-Bîemrillah tarafından affedilen Müslim, Şam bölgesine yöneldi ve Haleb'i alarak Mirdâsiler hânedanlığına son verdi. İbn Hallikân, *a.g.e.*, V, s. 267-268. (çevirenin notu)

Kuşatma esnasında Haleb'teki Türk komutan Ahmed Şâh aldığı bir yaradan dolayı öldü. Şerefüddeve Müslim b. Kureyş, Tacüddeve Tutuş'un safında olmasına rağmen gizliden Sâbık ile irtibat kuruyor ve onu cesaretlendiriyordu. [290] Ayrıca Şerefüddeve, Benî Kilâb'ın Türkler ile bir araya gelmesini de istemiyordu.

Benî Kilâb, Tacüddeve'den ayrılmak için izin istediler, o da onlara izin verdi. Şerefüddeve Ebü'l-Mekârim, Tâcüddeve Tutuş'un kendisi hakkındaki niyetinin değiştiğini ve kendisi ile Sâbık ve Haleb halkı arasındaki yazışmaları ve ithamları araştırdığını öğrendi. Bunun üzerine Şerefüddeve, Haleb önlereinden ayrılmak için Tâcüddeve'den izin isteyerek yola koyuldu. Ayrılırken de Haleb kapısı önünden geçmeyi tercih etti. Bu sırada Şerefüddeve'nin adamları ellerindeki birçok şeyi milliyetçi duygular ile kendileri gibi Arap olan Haleb halkına sattılar. Bu durum ile hem Haleb halkının hem de Sâbık'ın kuvveti arttı.

Ağır şartlar altında bulunan Haleb halkına sattıkları mallar ile Haleblilerin kuvvetlenmesini sağlayan Şerefüddeve ülkesine doğru yola koyuldu. Ancak giderken de Vessâb, Mübârek ve Şebîb'e kendileri için ihtiyatlı olmalarını ya da Haleb'ten kaçmalarını tavsiye etti.

Böylece Tâcüddeve'nin yanında çok az sayıda kişi haricinde Benî Kilâb'tan kimse kalmadı. Sâbık, Benî Kilâb'a mektup yazarak onları birleştirdi ve onlara *“Ben ülkenizi koruyorum, eğer Haleb Tutuş'un eline geçerse Arab'ın mülkü zail olur ve Araplar zelil olur”* dedi. Yaşanan olaylar Arapları Türklerden uzaklaştırdı. Yenilgiden önce ve sonra arkadaşlarından bazıları öldürülünce, Araplar kaçarak Haleb'te bulunan Sâbık'ın yanına gittiler.

Sâbık, Emîr Ebû Zâ'ide Muhammed b. Zâ'ide'ye veziri Ebû Nasr b. Nehhâs'ın şiirinden bir kaside yazdı. Kendisinin içinde bulunduğu sıkıntılı hali tarif ediyordu. Bu şiir ile Ebû Zâ'ide'nin kendisine yönelmesini ve yardım etmesini istiyordu. Ebû Zâ'ide'yi yardım etmekten imtina etmemesi hususunda uyarıyordu. Bu durumun Arapların hâkimiyetinin son bulmasına sebep olacağını ifade ediyordu. Ayrıca Ahmed Şâh ile yaşadıkları hadisede, Ebû Zâ'ide'yi yardım etmediği için azarlıyordu.

Söz konusu kaside şöyledir:

[291] *“Ben bu büyük ve şiddetli sorunun halledilmesi için seni davet ettim,
Sen ise buyur diyerek bu davete icabet ettin,*

Cömert, kesinlikle ihanet etmeyen bir kerim zatın vefası gibi aramızdaki ahdi yerine getirdin,

Sen şiddetli bir savaşçının senin karşında korkarak ses çıkardığı halde bile her sıkıntılı hali yarmaya devam ediyorsun,

Sen cenazeye sahip çıkan, onu taşıyan adamın kollarını sıvadığı gibi bu savaşta kollarını sıva ve kalk, senin öyle maceraların var ki bu belalar sana hafif gelir,

Benî Kilâb'a de ki: "Allah sizin cemaatinizi parça parça etsin, yazıklar olsun size! Ayıplayandan korkmuyor musunuz?"

Siz izzeti zillet ile mi değiştiriyorsunuz? Siz gündüz tabi olunan saç, akşam da tabi olan kuyruk mu olacaksınız?

Siz düşmanları parçalayan aslanlar gibi iken, neden şimdi tilkiler ile birlikte oluyorsunuz,

Savaşa öyle bir zıplama ile gidin ki, o zıplama ile göğüslerin pası silinsin, soyumuzdan utanmayın, menkıbelerimizden çekinmeyin, neden hâla zelil oluyorsunuz,

Elbet bir gün gelecek ki, o gün bizim ile düşmanlarımız arasında kılıçlar ve mızraklar hüküm verecek,

Ben ruhu açık bir gedik olarak görüyorum, siz de cesedsiniz, gidin o gedikten girin, eğer ruh giderse sizler ruhsuz bozuk birer cesed olursunuz,

[292]*Ben sizin zilletinizi istemediğim, izzetinizi istediğim için o ruhu müdafaa ettim, sizin için çok ölümleri göze aldım,*

Ben sizin izzetinizi korumak için hem malımla hem muhabbetimle, hem cesedimle, hem de kalbimle mücadele ediyorum,

Ben malımı ve servetimi sizden gizler miyim? Eğer böyle yaparsam o zaman ben bütün değerlerimiz ve ahlak-ı hasanemizden uzaklaşırım,

Ben, ovaları dolduran ordular ile geldiğinde 'İbn Müseyyeb'in bu yaptığına teşekkür ediyorum."

Kasidenin bir bölümü de şöyledir:

“Ey büyük ve süratli deveye binmiş çölü kateden binici! Sen doğru yolu bulasın,

Benden ‘Ebû Reyyan’a vacip ve âdetimiz olan bir görevi eda ederek mektup ulaştır,

O öyle bir kardeştir ki gözümün önünde gayb olsa da her zaman yanımda hazırdır,

Acaba günler ne zaman aramızı birleştirir ve ne zaman onunla musafaha ederim.

[293] *Ey binici! Selamımı ‘Şibl’e ulaştır ve ona de ki; Hayrın senindir, geçmişî bırak,*

Bunlar öyle kinlerdir ki, insanın susması gerekir, eğer konuşsan çok yorulursun, zaman bile o kinden usanır,

Şanslısınız ki size bir fırsat geldi, bu fırsat için kalkın, eğer kalkmazsanız sonra o fırsata ölümüne ihtiyaç duyarsınız,

Ben görüyorum ki muhakkak bir genç için savaşa girip ölmesi, savaşa girip sağ kalmasından çok daha güzeldir.”

Horasan Türklerinden Türkmân et-Türkî denilen bir emîrin beraberinde bir ordu ile Tâcüddevle’ye yardım etmek için Haleb’e yöneldiği haberi Sâbık’a ulaştı. Bunun üzerine Sâbık, Benî Kilâb emirlerinden Mansûr b. Kâmil el-Kilâbî’yi Ebu Zâ’ide’ye ulaştırmak üzere bir mektup ile birlikte geceleyin Haleb’ten gönderdi. Ebu Zâ’ide’ye verilen mektubun içinde bu mezkûr beyitler vardı. Yanında Sâbık’ın bazı adamları ve kıymetli mallar da vardı.

Emîr Ebû Zâ’ide Muhammed b. Zâ’ide kendisine takdim edilen beyitleri okuduktan sonra Mansûr ve Sâbık’ın naibi ile birleşti. Ayrıca Benî Numeyr, Kuşeyr, Kilâb ve Ukayl’dan bin atlı ve beş yüz dolayında yaya asker topladılar. Bütün bunlar Şerefüddevle Ebu’l-Mekârim ve onun meclisinin tavsiyesi ile gerçekleşiyordu.

Emîr Ebû Zâ’ide onları elçi olarak gönderdi. Vâdi-yi Butnân’a⁶⁶⁵ ulaştılar. **[294]**Bu ilerleyiş Haleb muhasarasına katılmak ve Tutuş’a yardım etmek amacıyla

⁶⁶⁵ Butnan Vadisi Menbic ve Haleb arasında bir vadidir. İçinde bir nehir akar. Yakût el-Hamevî, 1971 a.g.e., I, s. 530. (çevirenin notu)

ilerleyen Türkmân et-Türkî'nin başında bulunduğu bin kişilik Oğuz birliğine denk geldi.

Türkmân et-Türkî, el-Fâyâ⁶⁶⁶ yolundan geçti. Emîr Ebû Zâ'ide topladığı adamlarla ilerleyerek el-Fâyâ topraklarında Türkmân et-Türkî'ye ani bir baskın yaptı. Türkmân et-Türkî'yi öldüren Ebû Zâ'ide çok sayıda esir aldı ve Türkmân et-Türkî ile gelen tüccarların mallarını da yağmaladı. Bu haber Haleb'i kuşatan Tâcüddevle'ye ulaşınca, Tâcüddevle, Haleb'ten ayrılarak Fırat'a yöneldi ve ardından da Diyâr-ı Bekr'e gelerek burada kışladı.

Tâcüddevle daha sonra Fırat'ı geçip Menbic, Hısnu'l-Fâyâ, Hısnu'd-Deyr gibi kale ve şehirleri ele geçirerek buralara kendi adamlarını yerleştirdi. Ardından da askerleri ile birlikte Şibl b. Camî'nin elinde bulunan Hısnu Buzâ'â'ya⁶⁶⁷ yöneldi. Bu kalede Türkmân et-Türkî'nin askerlerinin çok öfkeli oldukları bazı adamlar vardı. Tacüddevle onlarla savaştı, şehri kılıç ile fethetti ve içindekilerin hepsini öldürdü. Kaleyi yağmalayan Tâcüddevle, kaleye kendi adamlarını yerleştirdi.

Tâcüddevle buradan ayrılarak 'Azâz'e gitti. Şehirde bulunan halkın çoğu kaleye sığınmak istiyordu. Ancak kalade bulunan vali halkın buraya girmesine engel oluyordu. Onlar da kumaşları kullanarak kaleye karşı tahtaları kurarak kumaşları ile kaleye sığınmaya çalıştılar. İnsanlar bunların üzerindeyken İsa adlı vali onlara karşı kötü yol ve siyaset izledi.

Askerler kaleye doğru ilerlediler, savaştılar ve etrafı ateşe verdiler. Böylece kaleye sığınmak isteyen halkın kullandığı kumaşları, [295] ürünleri, haremleri ve evlatları yandı. Kale neredeyse alınacaktı. Yangından sağ kurtulan bazı insanlar Tâcüddevle'ye sığınarak ondan eman istediler. Söz konusu insanlara eman veren Tâcüddevle, insanların arazilerine dönmelerine de müsaade etti.

---

⁶⁶⁶ Haleb ve Menbic arasında büyük bir kasabadır. Menbic'e bağlıdır. Menbic'in Güney tarafında Butnan Vadisi'ne yakındır. İçinde akan sular ve bağçelerle mamur köylere sahiptir. Yakût el-Hamevî, 1971 *a.g.e.*, IV, s. 266. (çevirenin notu)

⁶⁶⁷ Haleb ve Menbic arasında Butnan vadisinde yer alan Haleb idaresinde bir beldedir. Yakût el-Hamavî, *Mu'cemü'l-Büldân*, I, s. 486; Günümüzde el-Bab bölgesine bağlıdır. Güneydoğuda Mimleha Cebul taraflarındadır. Kuzeydoğudan uzanan Zeheb vadisinden geçer. *Mu'cemül-Coğrafi li'l-Kıtri'l-Arab-i Suriye*.

Melik Tâcüddevle oradan ayrılarak Cıbrîn-i Kurastâyâ'ya⁶⁶⁸ gitti ve kaleyi ele geçirerek adamlarını buraya yerleştirdi. Daha sonra Emir Ebû Zâ'ide b. Muhammed b. Zâ'ide geceleyin Haleb'ten çıktı ve Kermîn⁶⁶⁹ olarak bilinen bir mezraya geldi. Burada Oğuzlardan elli atlı ile karşılaşmış, çoğunu öldürmüş ve yanlarında bulunan herşeyi ganimet olarak aldıktan sonra salimen Haleb'e dönmüştür.

Tâcüddevle Tutuş, Cıbrîn'den savaş için hazırladığı büyük bir ordu ile gece yola çıktı. Sabah vakti Haleb'e ulaştı ve şehre saldırdı. Bu sırada Haleb askerleri de savaşmak üzere şehirden çıkınca iki taraf Haleb kapısı önünde el-Hannâkiyye adlı yerde karşı karşıya geldi. Söz konusu bu karşılaşmada Haleb ordusu nedensiz bir şekilde yenildi. Daha sonra ise Allah, Tutuş'un ordusunu savaş yapılmadan yenilgiye uğrattı. Emîr Ebû Zâ'ide b. Muhammed b. Zâ'ide ve amcasının oğlu Şibl b. Câmî' b. Zâ'ide elli kadar atlı ile onlara karşı mücadele etti ve onları mağlup etti. Oğuzlardan büyük bir topluluğu öldürdüler ve ganimet elde ettiler.

Eğer Haleb askeri geri dönüp onlara saldırsaydı, atı hızlı olduğu için kurtulabilenler hariç onlardan kimse kurtulamayacaktı. Bu zaferden sonra Muhammed b. Zâ'ide'nin namı yayıldı.

[296] Emîr Muhammed b. Zâ'ide, İbn Zenkel olarak bilinen eş-Şeyh Ebû Nasr Mansûr b. Temîm'den, Ebu'l-Fezâ'il Sâbık b. Mahmûd'un kendisine gönderdiği kasidesine cevap olarak bir kaside yazmasını istedi. İbn Zenkel yazdığı kasidede Benî Kilâb'ın içinde bulunduğu durumdan ve olaylardan bahsediyor. Söz konusu kaside şöyledir:

“Sen beni davet ettin, ben de samimiyet ve ihlas ile nasihat etmek için sana icabet ettim, ben bu icabeti kesinlikle üzerimde vacip olarak görüyorum, Korkarak, zorla ve ahmakça değil, isteyerek buyur dedim, savaşa korkarak götürülen bir adam gibi değil hızlıca geldim.”

Aynı kasidede:

⁶⁶⁸ Haleb'e 8 km uzaklıkta Doğu tarafına düşer. *Mu'cemül-Coğrafi li'l-Kitri'l-Arab-i Suriye*; Haleb'in 'Azâz nahiyesine bağlı bir kasabadır. Cıbrîn-i Şimal olarak da bilinir. Yakût el-Hamevî, 1971 a.g.e., II, s. 118. (çevirenin notu)

⁶⁶⁹ Şimdiki ismi Kefre-Kermin'dir. Güneydoğu yönünde Haleb'e 10 km uzaklıkta Han-Asel'e yakın bir yerdir. Mustafa Talas, *Mu'cemül-Coğrafi li'l-Kitri'l-Arab-i Suriye*.

“El-Mudrikî İbn Sâlih beni çağırdığında, atıma semer bile bağlamadan hemen çıktım, sıkıntıları yarararak korkmadan hemen ona gittim,

Sâbık’a yardım etmek için zamanın musibetleri ile yarıştum, Türkmân et-Türki’ye develeri sürdüm,

Savaş için onlarla karşılaştığımızda bazımız canları bazımız da ganimetleri alıyordu,

Bugün bereketinden dolayı ne kadar mutlu bir gündü ki düşman askerleri her gedikten kaçıyordu,

Düşman askeri gelirken Şam’ı kendi elindeymiş gibi görüyordu, fakat bu Buzâ’â Savaşı günü düşman o zannını bırakıp gitti,”

[297] *“Kermîn gecesi onların eşrafını tencerede kasaba teslim edilmiş koyun gibi terkettik,*

Hunnâkiyye günü ise onları zillet tozuna boğduk ki, onların gençleri ihtiyara dönüştü,

Onlardan kaçanların etrafını yanımdaki güçlü gençlerle şahinin sapa üzerine atılması gibi sardım,

Vallahi benim kavmim benimle birlikte kaçan düşman üzerine geri dönseydi, hepsini kılıçtan geçirecektik,

Onlar yanlarında korku çubukları ile kaçarken, biz kılıçlarımız ve mızraklarımızla onların arkasındaydık,

Onlardan nice savaşçıları devirdik ki, onların göğsünü toprakla buluşturduk,

Onlar gelebilecek yardımdan ümitsiz olarak, Cibrîn’den hızlıca gerisin geri kaçtılar,

Onlar en güzel kazancı canlarını kurtarmakta bularak elde ettikleri tüm kazançları bırakarak kaçtılar.”

Tâcüddevle Tutuş, Cibrîn’den yola çıkarak Dımaşk’a yürüdü ve orayı ele geçirdi. Dımaşk’ı Atsız b. Uvak et-Türki’den⁶⁷⁰ teslim aldı. Sonra Afşin b. Bekcî,

⁶⁷⁰ Bkz. ‘Tutuş’un Dımaşk İstilasası’, Süheyl Zekkar, *Medhal ila Târîhi Hurubi’s-Salibiyye*, s. 164.

Tâcüddevle'nin ordusundan ayrıldı. [298] Yanında bulunan çok sayıda asker ile kuzeye yönelen Afşin, Ba'lebek yöresinde birçok yeri yağmaladı. Ardından 10 Cemaziyülevvel'de (8 Kasım 1079) Trâblus'a doğru gitmekte olan çok sayıda tüccar ve kafilenin bulunduğu Refeniye'ye vardı. Tüccâr ve kabile topluluğuna saldıran Afşin, birçok kişiyi öldürdü, kadınları ve malları da yağmalamaya izin verdi. On gün kaldığı Refeniye'den sonra Hısnu'l-Cisr'e gitti. Burada Ebü'l-Hasan b. Münkız ona ikramlarda bulundu. İbn Münkız'a Şam'ı yağmalama niyetinde olduğunu söyledi. İbn Münkız ise ondan Kefertâb beldesine saldırmamasını istedi. Afşin de İbn Münkız'ın isteği üzerine Kefertâb'a saldırmadı.

Ardından Kestûn şehrine doğru ilerleyen Afşin, Refeniye'de olduğu gibi buranın da yağmalanmasını ve cezalandırılmasını emretti. Yirmi küsur gün burada kaldıktan sonra yer değiştirerek Cebel-i Summâk⁶⁷¹ ve daha başka burçlara askerleri ile mancınıkları taşıdı. Fethedip yok edebileceği hiç bir burç kalmadı. Kadın ve çocukları dahi yağmalamayı mübah saydı. Bütün Sermîn ve Ma'arra bölgesindeki durum da bu şekilde devam etti. Buradan da Cebel-i Benî Uleym'e⁶⁷² çıktı fakat burada bir şey elde edemedi.

Daha sonra Afşîn, Ma'aratu'n-Numân'ın doğu tarafına mancınıklar ile geldi ve şehrin burçlarını ve kalelerini kılıç ile ele geçirdi. Sayılamayacak kadar çok ganimet aldı. Halka karşı galibiyet kazandı ve onlardan birçok kişiyi öldürdü. Sonra Tel-Mennes'e gitti ve şehre beş bin dinar vergi kesti ancak bunu alamadı. Buradan da Ma'aratu'n-Numân bölgesine intikal etti ve daha önce yaptıklarının aynısını burada yaptı. Bunu Kefertâb'ın beldelerinden biri olan Ma'artârîh⁶⁷³ takip etti. [299] Burçlara sığınan şehir halkı karşısında zor durumda kalınca şehri yaktı ve burçların içinde bulunan herkes öldü.

Bu olay ile ilgili haberler Dımaşk'ta bulunan Tâcüddevle'ye ulaştığında, Kefertâb cihetine ulaşınca kadar hızlı bir şekilde ilerledi. Ancak Arslântâş'ı (Afşin) arayan Tâcüddevle, Arslântâş'ın Rum beldelerine gittiğini öğrenmesi üzerine Dımaşk'a geri döndü. Dımaşk'a dönerken yol üzerinde bulunan insanlar itaatkâr davrandılar.

⁶⁷¹ Günümüzde Cebel-i Erba'in olarak bilinir.

⁶⁷² Eriha beldesi üzerindeki Cebel-i Zaviye'dir.

⁶⁷³ Kefertâb'ın kuzeyinde bir bölgedir. Mahmûd Selim el-Cundi, *Târîh-i Ma'arratü'n-Numân*, , Cilt. I, Dımaşk, 1994, s. 20.

Afşin, Şam'dan döndüğünde Haleb çevresinde Ma'arra'dan Haleb'e kadar meskûn hiçkimse kalmamıştı. Ardından Antakya'ya yönelen Afşin gücünün yettiği kadar yeri tahrip etti. Önüne çıkan herşeyi yağmaladı ve esir aldı. Antakya'dan çok miktarda mal ona verildi. Kendisi ve askerleri yağma ve talanlardan yeterince doyunca doğuya yöneldiler.

Şam'da meydana gelen bu yağma ve talanın benzeri daha önce duyulmamıştı. Şam bölgesinde yaşayan halkın çoğu bu olaydan sonra açlıktan öldü. Öyle ki; açlıktan dolayı başkalarını öldürüp etlerini yiyen bir topluluk dahi ortaya çıktı. Kıtılıktan dolayı altı rıtlı buğday bir dinara satıldı. Diğer mallar da buna oranla çok yüksek fiyatlara satıldı. Şam'da bu olaydan sağ kurtulanlar ise Şerefüddevele Ebu'l-Mekârim Müslim b. Kureyş'in ülkesine gittiler. Müslim b. Kureyş onlara ihsanda ve tasadukta bulundu. Onun bu ihsanı sonradan Haleb'e hâkim olmasının en büyük sebebidir.

Bu olay gerçekleşince Şerefüddevele Şam'a sahip olmak istedi. Sâbık b. Mahmûd onunla yazışarak Şam'ı kendisine teslim etmeyi teklif etti. Benî Kilâb'ın tamamı onun yanına geldi ve Şerefüddevele de Haleb'e yöneldi. Şerefüddevele 472 (1079-1080) yılının kurban bayramında Bâlis'e⁶⁷⁴ geldi.

[300] Şerefüddevele 16 Zilhicce 472 (8 Haziran 1080) tarihinde Haleb'e geldiğinde şehrin kapıları yüzüne kapatıldı. Haleb'te Sâbık'ın yanında Şebîb ve Vessâb adındaki iki kardeşi de vardı. Sâbık'ın mezkûr kardeşleri şehrin Müslim'e teslim edilmesini engellediler. Şerefüddevele ise Halebliler ile savaşmadı. Fakat Halebliler içinde buldukları açlık ve gıda yetersizliğinden dolayı Haleb'in Şerefüddevele'ye teslim edilmesini istiyorlardı.

Şerefüddevele'nin askerlerinde çok fazla mahsül, sınırsız ve vafedilmeyecek kadar çok kuvvet vardı. Haleb'teki ahdasların nakibi ve reisi el-Hutaytî olarak bilinen eş-Şerîf Hasan b. Hibetullah el-Hâşimî idi. el-Hutaytî'nin oğlu Ebu Mansûr, Sâbık'ın askerleri ile birlikte Beyt-i Lâhâ'da⁶⁷⁵ muhalif olan bazı Türkler ile savaşmak için Haleb'ten çıkmıştı. El-Hutaytî'nin oğlu Türkler tarafından esir alınmıştı. Ebu Mansûr, Ahmed Şâh'ın arkadaşlarından biri olan Hatlec'in yanında

⁶⁷⁴ Suriye'de meskûn olmayan bir yerdir.

⁶⁷⁵ Beyt-i Laha'nın batı kısmına Cebel-i Lökkâm adı verilir. Orası abid ve zahidlerin meskenidir. Onların burda faydalandıkları helal meyveler vardır. Şam ve Cezeriye arasını ayıran bir bölgedir. İbnü'l-Adîm, *Buğyetü't-taleb fi târihi Haleb*, I, s. 439.

esir olarak kaldı. Şerefüddeve Müslim, Haleb önlerine ulaştığında huzuruna çıkan Türkler, el-Hutayfî'nin oğlu Ebu Mansûr'u ona verdiler.

Şöyle anlatılmaktadır: Şerefüddeve'nin kendisi Ebu Mansûr'u onlardan istedi. Ebu Mansûr huzuruna getirilince de Şerefüddeve ona bağışta bulundu ve onu serbest bıraktı. Serbest bırakılan Ebu Mansûr da bazı adamları ile Haleb'e girdi ve şehrin kapılarını açtı. Şerefüddeve 26 Zilhicce 472 (18 Haziran 1080) tarihinde şehre girince Ebu Mansûr, onun adına davette bulundu.

Böylece Şerefüddeve Müslim b. Kureyş şehri teslim aldı ve adamları şehre girdiler. Şehrin bütün kapılarını söktürdü. [301] Kapalı olan Bâbu'l-Erba'în⁶⁷⁶ kapısını da açtırdı. Bütün şehir halkına ihsanda ve ahdaslara da bağışta bulundu. Yanına bulunan mal ve mahsülleri de halka dağıttı.

Seddülmülk İbn Münkız, Şerefüddeve'nin yanına Haleb önlerine gelmişti. Şerefüddeve, Haleb halkının düçar olduğu sıkıntılardan dolayı Haleb önlerinden ayrılmaya karar vermişti. Bu sırada şehirde fiyatlar yükselmiş ve altı rıtl ekmek bir dinara satılıyordu. İbn Münkız kalenin surundan gizlice içeriye girmek istedi. Bu sırada edip bir arkadaşı ile karşılaştı ve arkadaşına: “*Nasılsınız?*” dedi. Arkadaşı da açık konuşmaktan korktuğu için: “*Tulu cubbu*” (طول جب) dedi. İbn Münkız bu cümlenin anlamını çevirmeye çalışarak döndü. İbn Münkız daha sonra arkadaşının bu kelime ile zaafiyette olduklarını, zayıfladıklarını kast ettiğini anladı. Cümlenin iki kelime olduğu içine doğdu. Nitekim arkadaşı “*Tulu*” (طول) kelimesi ile “*Meda*” (مدا) yani “*uzadı*” anlamını; “*Cubbu*” (جب) kelimesi ile de “*Birr*” (بير) yani “*açlık*” kelimesini kastediyordu. Seddülmülk İbn Münkız: “*Arkadaşım: ‘vallahî açlık uzadı (مدابيروالله)’ demek istiyor.*” dedi. Bunu Şerefüddeve'ye haber verince Şerefüddeve Haleb'i fethetme konusunda cesaretlendi ve şehri ele geçirdi.

Haleb fethedildiğinde Sâbık kaleye ve kardeşleri Şebîb ve Vessâb ise kalenin darlığından dolayı saraya sığındılar. Şerefüddeve askerleri ve mancınıkları ile kaleyi kuşatmıştı. Onlar bu halde iken Şam'dan, Hısnu Cebel-i Behrâ'dan⁶⁷⁷, Humus'dan, Efâmiye'den ve Şeyzer'den Sultan'a heyetler gitti. [302] Şebîb ve Vessâb ise kardeşleri Sâbık'a karşı sarayda önlemler aldılar. Bunun üzerine kaleye saldırdılar ve

⁶⁷⁶ Bu kapıya bu ismi veren İbnü'l-Adîm'dir. Kendisi bu kapıya neden bu ismi verdiğini Buğyetü't-taleb fî târihi Haleb adlı kitabında açıklıyor. İbnü'l-Adîm, *Buğyetü't-taleb fî târihi Haleb*, I, s. 55-56.

⁶⁷⁷ Ezkiya ve Ulveyeyn dağlarıdır.

askerler birden “*Şebîb ya Mansur!*” şeklinde seslenince Sâbık yakalandı ve hapsedildi. Şebîb kalede bulunan mal ve silahları teslim aldı.

Sonra Şerefüddeve ile onlar arasında; Vessâb ve Şebîb’e ‘Azâz Kalesi, Esârip Kalesi ve bazı arazilerin, Sâbık bin Mahmûd’a ise Rahbe bölgesinde başka arazilerin ikta olarak verilmesi ve Şerefüddeve’nin Menî’a binti Mahmûd ile evlenmesi şartları ile elçiler vasıtasıyla bir anlaşma yapıldı. Aralarında elçilik yapan kişi ise Emîr Sedidülmülk Ali İbn Münkız idi.

Bu olaylar gerçekleşirken Haleb kalesinde su çekildi. Mahmûd’un evlatları kaleden indiler ve böylece *Al-i Mirdâs* devleti sona erdi.

Şerefüddeve, Sâbık b. Mahmûd’un veziri Şeyh Ebû Nasr Muhammed b. el-Hasan b. Nehhâs’ı azletti ve tutukladı. Bir müddet tutuklu kaldıktan sonra serbest bıraktı.

Vezirliğine Ebu Mansûr İsa b. Betrus en-Nasrânî’yi getirdi, fakat Ebu Mansur İsa bu makamı istemeyince onu zorladı. Böylece Ebu Mansûr İsa, 15 Şevval 469 (12 Mayıs 1077) tarihinde vezir oldu⁶⁷⁸.

---

⁶⁷⁸ Süheyl Zekkar, *el-İmaretü'l-Haleb*, s. 161-164.

SONUÇ-DEĞERLENDİRME

Mirdâsîler Devleti 1024-1080 yılları arasında yaşamış Haleb merkezli bir devlettir. Mirdâsîler'in yıkılışından 110 sene sonra yine Haleb'te dünyaya gelen ve ömrünün hemen hemen tamamına yakını Haleb'te geçiren İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb min târihi Haleb* adlı eserinde Haleb tarihini işlemiştir. Eserinde Haleb'in Hz. İbrahim döneminde takriben M.Ö. 3000 yıllarında kurulduğunu kaydederek yaşadığı döneme yani 1243'e kadar gelişen olayları anlatmıştır. Söz konusu eserinde Haleb'te 60 yıla yakın hüküm süren Mirdâsîlere (1024-1080) geniş bir şekilde yer vermiştir. Öte yandan dönemin tarihçilerinden el-Antâkî, İbnü'l-Esîr ve el-Azîmî'den farklı bir şekilde Mirdâsîler hakkında en detaylı bilgilerin İbnü'l-Adîm tarafından verildiğini müşahade etmekteyiz. Sünnî olan İbnü'l-Adîm, Mirdâsîlerin Şîliğine rağmen anlatımında mezhep taassubuna düşmeyerek adil ve güvenilir bir tarihçi olduğunu göstermiştir. Hadiseleri anlatırken taraflı bir yargılama yapmamış, olayları olduğu gibi aktarmıştır. Bu yönü ile Mirdâsî tarihinin anlaşılır şekilde yazılmasında büyük katkı sunmuştur.

İbnü'l-Adîm, Mirdâsîlerden önce son Haleb Hâmdâni Emiri Ebü'l-Fedâil b. Saîdüddeve b. Hâmdân'ın ölümünden sonra Haleb'e hâkim olan Lü'lü ve oğlu Mansûr b. Lü'lü'den bahseder. Akabinde İbn Lü'lü'nün, Sâlih b. Mirdâs'a yenilerek Bizans'a sığındığını ve Fâtımîlerin müdahalesine rağmen Haleb'te Mirdâsîler adıyla yeni bir emîrlik kurulduğu görülmektedir. İbnü'l-Adîm, Mirdâsî emirlerinin Bizans, Fâtımî, Abbâsî ve Selçuklu gibi büyük devletlere karşı varlık mücadelesi verdiklerini ve hâkimiyet alanını genişletmek gayesiyle siyasî ve askerî faaliyetlere giriştiklerini not etmektedir. Öte yandan Mirdâsî emirlerinin kişisel özellikleri hakkında da yer yer geniş malumatlar aktarmaktadır.

Bunların yanı sıra Haleb'te görev yapan vezir, vali, kadı gibi devlet erkânı ile Mirdâsî elçileri ve şairleri ile ilgili bilgiler vermektedir. Eser Haleb'in Mirdâsîler döneminde maruz kaldığı kuşatma ve saldırılar ile bu sırada şehirde yaşanan sıkıntıları da konu edinmektedir. Ayrıca söz konusu çekişmelerin kıtlık ve açlık gibi elim hadiselerle sebep olduğunu ve muhtemelen emîrlerin yetersizliğinden dolayı ahdas adı verilen milis kuvvetlerin ortaya çıkışını anlatmaktadır. Öte yandan eserde Mirdâsîler döneminde Haleb'in mahalleleri, esnafı, kapıları gibi fiziksel yönü de ihmal edilmemiştir.

Haleb tarihi olan *Zübdetü'l-Haleb min târihi Haleb*, Anadolu, Mısır, Bilâdü'ş-Şâm, el-Cezîre ve Irak gibi yerlerde Bizans, Fâtimîler, Abbâsîler ve Selçuklular gibi güçlerin mücadelelerini de yansıtmaktadır. Özellikle Selçukluların bölgeye gelişi ile siyasî yapının bariz bir şekilde değişmeye başladığı görülmektedir. Eserde adına tesadüf edilen Hanoğlu Harun, Emîr Sunduk, Atsız, Gümüştegin, Ahmed Şâh ve Afşin gibi Türkmen emirler bölgenin siyasî haritasının değişmesinde önemli rol oynamışlardır. Öte yandan Türklerin Anadolu'ya yerleşmeleri de Mirdâsîler döneminde kesafet kazanmıştır. Ayrıca Kutalmış oğlu Süleymanşah da Bilâdü'ş-Şâm'dan Anadolu'ya giderek yeni bir devletin temelini atmıştır. Bölgeye doğru gerçekleşen yoğun göçler ve buradaki çekişmeler Bilâdü'ş-Şâm ve çevresindeki siyasî yapıları olumlu veya olumsuz yönlerden etkilemiştir. Nitekim İbnü'l-Adîm Bizans'ı Alparslan'a karşı kıskırtan Mirdâsî Emîri Mahmûd b. Nasr'ın Malazgirt savaşının meydana gelmesinde önemli bir role sahip olduğunu söylemektedir.

İbnü'l-Adîm'in eserinden Mirdâsîler döneminde Bizans İmparatorları II. Basileios, III. Romanos, Kraliçe Teodora ve IV. Romanos Diogenes'in Bilâdü'ş-Şâm'a yönelik yoğun bir siyasî faaliyet yürüttüklerini görüyoruz. Bunun yanı sıra eserde mezkûr Bizans ordusunun hangi unsurlardan teşekkül ettiğini de takip edebilmek mümkündür. Örneğin; Sâlih'in ölümünden sonra oğulları Semâl ve Nasr arasında Haleb hâkimiyeti için savaş tehlikesi belirince Nasr Bizans İmparatoru Romanos'tan yardım istemiş bunun üzerine Romanos 600 bin kişilik bir ordu ile yola çıkmıştır. Eserde Bizans ordusunda, Bulgar, Rus, Abhâz, Hazar, Ermeni, Peçenek ve Frank (Fransız) milletlerinden askerlerin bulunduğu belirtilmektedir. Yukarıda değindiğimiz bu örneklerde de görüldüğü üzere eser dönemin Bizans Devleti'nin doğu ve güney siyaseti hakkında ilginç ve özgün bilgiler içerdiği gibi dönemin Bizans askerî ve siyasî yapısı hakkında da bilgiler içermektedir.

Eserde dönemin Bizans İmparatorluğu'nda kullanılan unvanlar hakkında da bilgiler mevcuttur. Bizans imparatorunun eski önemini yitirmiş ve sadece şeref unvanı olarak kullanılan bazı unvanları bölgedeki önemli vali, emir ve generalleri kendine bağlamak ve onları taltif etmek amacıyla istimal ettiği anlaşılmaktadır. Örneğin Bizans imparatoriçesi Teodora'nın Mirdâsî Emiri Semâl'e "*Magistros*", amcası oğlu Mukalled bin Kâmil'e "*Bestarches*", Semâl'in kardeşi Hasan'a

“*Patrikios*” ve Mahmûd’un annesi Seyyide’ye ise “*Patrikia*” unvanlarını verdiği görülmektedir.

Haleb’e uzun süre hâkim olan Abbâsîler bunu yeni kurulan yerel emirlik ve beyliklere ve bazen de Fâtîmîlere kaptırmıştır. Ayrıca Sünnî Abbâsîler ve Şîî Fâtîmîler bölgede mezhepsel saik ile sık sık karşı karşıya gelmişlerdir. Bu noktada Mirdâsîlerin Fâtîmîlere daha yakın bir siyasî çizgi takip ettiği anlaşılmaktadır. Bunun en önemli sebebi hiç kuşkusuz Mirdâsîlerin de Fâtîmîler gibi Şîî olmalarıdır. Bundan dolayı Mirdâsîler, Abbâsîler ve Selçuklulara karşı Şîî Fâtîmîler ile işbirliği yapmış ve bazen de Hristiyan Bizansla ittifak kurmuşlardır. Mirdâsîler 60 yıllık Haleb hâkimiyetlerinde çoğunlukla Şîî Fâtîmîler adına hutbe okutmayı tercih etmişlerdir. Ancak Mahmûd b. Nasr zamanında Selçukluların baskısından dolayı Abbâsîler adına hutbe okutmak zorunda kalmışlardır. Bu hadise Abbâsîlerin Selçuklular sayesinde Haleb’te yeniden nüfuz bulduklarını, Fâtîmîlerin de nüfuzlarını kaybettiklerini göstermektedir. Son olarak da bölgede Türkmen faaliyetlerinin yoğunluk kazandığı ve Haleb dâhil olmak üzere Bilâdü’ş-Şâm’ın demografik ve siyasî yapısında önemli değişimlerin yaşandığı İbnü’l-Adîm’in kayıtlarından tespit edilebilmektedir.

KAYNAKÇA

- AHATLI, Erdinç “Terceme”, *DİA*, Cilt. XL, İstanbul 2011, s. 483-484.
- ALGÜL, Hüseyin, *İslâm Tarihi*, Cilt. IV, , Yaylacık Matbaası, İstanbul 1987.
- AVCI, Casim, “Tabakât”, *DİA*, Cilt. XXXIX, İstanbul 2010, 297-299.
- BEK, Halîl Merdem, *Eş-Şuaraiü’ş-Şâmiyyun*, nşr. Adnan Merdem Bek, Daru’s-Sadr, Beyrut 1979, s.172-174.
- BİLİNİR, Sedat, *Mirdâsî Devleti’nin Büyük Selçuklu Devleti’ne Tâbi Hale Getirilmesi Sürecinde Bölgedeki Türkmen Faaliyetleri*, Asia Minor Studies, Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt. V, Sayı, 10, Temmuz 2017.
- BOZKURT, Nebi, “Mancınık”, *DİA*, Cilt. XXVII, Ankara 2003, s.564-567.
- BROCKELMANN, Carl, “Kemalüddin İbnü’l-Adîm”, *MEB İslâm Ansiklopedisi*, Cilt. VI, MEB Yayınları, Eskişehir 1997, 569-570.
- DEMİRCİ, Mustafa, *İslâm’da Şehir ve Şehrin Sosyal Dinamikleri*, İSTEM Dergisi, Yıl. 1, Sayı. 2, Aralık 2003, s. 130-146.
- DEMİRCAN, Adnan “Şeybân (Benî Şeybân)”, *DİA*, Cilt. XXXIX, İstanbul 2010, s. 37.
- DEMİRKENT, Işın, “Bizans”, *DİA*, Cilt. VI, İstanbul 1992, s. 230-244.
- EL-AZÎMÎ, *Azîmî Târîhi Selçuklu Dönemiyle İlgili Bölümler*, çev. Ali Sevim, TTK Yayınları, Ankara 2006.
- EL-ANTÂKÎ, *Târîhu Antâkî*, thk. Dr. Ömer Abdu’s-Selâm Tedmuri, Cürus Press, Trablus 1990.
- EL-AYNÎ, *İkdu’l-Cuman Asr-ı Selatin-i Memlukiye*, Cilt. I, thk. Mahmut Rızık Mahmut, Daru’l-Kutub ve’l-Vesaiku’l-Kavmîye, Kahire 2010.
- EL-YÛNÎNÎ, *Zeylû Mir’âtiz-Zamân*, Cilt. I-II, Haydarabad ed-Dikan, Hindistan 1960.

EZ-ZİRİKÎ, Hayrettin, *el-A'lam*, Cilt. III-V, Dâru'l-ilm li'l-Melâyin, Beyrut 2002.

FAYDA, Mustafa, “İslâm Dünyasındaki İlk Şehir Tarihleri ve İbn Şebbe'nin Medine-i Münevvere Tarihi”, AÜİFD, Cilt. 28, Ankara 1986, s. 167,180.

.....“Siyer ve Megâzî”, *DİA*, Cilt. XXXVII, İstanbul 2009, s. 319-324.

..... “Tarih”, *DİA*, Cilt. XL, İstanbul 2011, s. 30-36.

GÜNALTAY, Şemseddin, *Tarih ve Müverrihler*, Endülüs Yayınları, İstanbul 1991.

HALDON, John, “Magistros”, *Bizans Tarih Atlası*, çev. Ali Özdamar, Kitap Yayınevi, İstanbul 2006.

HİZMETLİ, Mustafa, *İslâm Tarihinin İlk Kaynakları*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2018.

HİZMETLİ, Sabri, *İslâm Tarihi (Başlangıçtan İlk Dört Halife Devri Sonuna Kadar)*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1991.

HOROVİTZ, Josef, *İslâmi Tarihçiliğin Doğuşu (İlk Siyer/Megâzî Müellifleri ve Eserleri)*, çev. Ramazan Özmen-Ramazan Altınay, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2019.

İBNÜ'L-ADÎM, *Buğyetü't-Taleb fî Târîhi Haleb*, c. I, nşr. Süheyl Zekkar, Darü'l-Fikr, Beyrut 1988

.....*Tezkiratü İbnü'l-Adîm*, thk. İbrahim Salih, Dâru'l-Kûtubi'l-Vataniye, Ebu Dabi 2009.

.....*Zübdetü'l-Haleb min Târîhi Haleb*, Cilt. I, thk. Süheyl Zekkar, Daru'l-Kitab-ı Arabi, Dımaşk 1997.

.....*Zübdetü'l-Haleb min Târîhi Haleb'de Selçuklular (H.447-521 = 1055-1127)*, terc. Ali Sevim, TTK Yayınları, Ankara 2014.

İBNÜ'L-CEVZÎ, Abdurrahman, *el-Muntazam fî Târîhi'l-Ümem 'de Selçuklular (h.430-485/ 1038/1092)*, çev. Ali Sevim, TTK Yayınları, Ankara 2014.

İBNÜ'L-ESÎR, *el-Kâmil fi't-Târîh Tercümesi*, Cilt. II çev. M. Beşir Eryarsoy, VII-VII, çev. Ahmet Ağrakça, Ocak Yayıncılık, İstanbul 2016.

İBN HALLİKÂN, *Vefayâtü'l-A'yân Enbâ'ü Ebnâ'i'z-Zamân*, Cilt. I, V, thk. İhsan Abbas, Daru Sadr, Beyrut 1969.

İBNÜ'L-KÂLANİSÎ, *Zeylü Târîhi Dımaşk*, Matbâü'l-Âbâü'l-Yesüiyyûn, nşr. H. F. Amedroz, Beyrut 1908.

İBN KUTLUBOĞA, *Tâcü't-Teracim*, thk. İbrahim Salih, Daru'l-Me'mun, Dımaşk 1992.

İBN SUKAÎ, *Tali Kitâbi Vefeyati'l-A'yân*, thk. Jacqueline Sublet, Elmahed Fransız Enstitüsü, Dımaşk 1974.

İBN ŞÂKİR el-KUTUBÎ, *Fevatu'l-Vefayat*, Cilt. III, thk. İhsan Abbas, Daru Sadr, Beyrut 1974.

İBNÜ'Ş-ŞE'ÂR, *Kalâ'idü'l-Cümân fî Ferâ'idi Şu'arâ'i Haze'z-Zamân*, Cilt. IV, thk. Kâmil Süleymân el-Cubûri, Daru'l-Kutubi İlmiye, Beyrut 2005.

ali

KALLEK, Cengiz, "Rıtı", *DİA*, Cilt. XXXV, İstanbul 2008, s. 52-55.

....."Miskal", *DİA*, Cilt. XXX, s.182-183.

....."Kafîz", *DİA*, Cilt. XXIV, İstanbul, 2001, s. 155-157.

....."Kantar", *DİA*, Cilt. XXIV, İstanbul 2001, s. 317-320.

KARAASLAN, Nasuhi Ünal "Hamdânîler", *DİA*, Cilt. XV, İstanbul 1997, s. 446-447.

KAZHDAN, Alexander P. "Doux/Dux" *The Oxford Dictionary of Byzantium*, Oxford Universty Press, Volume. I. Newyork 1991, s. 659.

.....“Domestikos” *The Oxford Dictionary of Byzantium*, Oxford University Press, Volume. I. Newyork 1991, s. 646.

.....“Katepano” *The Oxford Dictionary of Byzantium*, Oxford University Press, Volume. II. Newyork 1991, s. 1115.

.....“Patrikos” *The Oxford Dictionary of Byzantium*, Oxford University Press, Volume. III. Newyork 1991, s. 1600.

.....“Patrikia” *The Oxford Dictionary of Byzantium*, Oxford University Press, Volume. III. Newyork 1991, s. 1600.

..... “Proedrus” *The Oxford Dictionary of Byzantium*, Oxford University Press, Volume. III. Newyork 1991, s. 1727.

KOCA, Salim “*Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah’ın Suriye, Filistin, Mısır Politikası ve Türkmen Beyi Atsız*” Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Cilt. XXII, 2007.

KÖSE, Feyza Betül, “*İlk Medine Şehir Tarihçisi İbn Zebâle ve İslâm Şehir Tarihçiliğindeki Yeri*”, KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi, sy. 31, Kahramanmaraş 2018, s. 49-71.

MERÇİL, Erdoğan, *Büyük Selçuklu Devleti Siyasî Tarihi*, Nobel Yayıncılık, Ankara 2012.

.....“Mirdâsiler”, *DİA*, Cilt. XXX, İstanbul 2005, s. 149-151.

MES’ÛDÎ, *Mürûcü’z-Zeheb (Altın Bozkırlar)*, çev. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul 2017.

MUSTAFA, Şakir, *et-Târîhu’l-Arab ve’l-Müverrihin*, Cilt. II, Daru’l-İlim lil-Melayin, Beyrut 1979.

MUSTAFA, İbrâhim vd., (Kahire Arapça Dil Heyeti), “Kums” *Mu’cemü’l-Vasıt*, Cilt. II, Dâru’d-Dâ’ve, Kahire 2004, s. 758.

MUTÇALI, Serdar, *Arapça-Türkçe Sözlük*, Dağarcık Yayınları, İstanbul 1995.

ÖNKAL, Ahmet, BOZKURT, Nebi, “Deve”, *DİA*, Cilt. IX, İstanbul 1994, s.222-226.

ÖZAYDIN, Abdülkerim, “Tutuş”, *DİA*, Cilt. XLI, İstanbul 2012, 446-449.

.....“Nizâmülmülk”, *DİA*, Cilt. XXXIII, İstanbul 2007, s.194-196.

.....“Sâlih b. Mirdâs”, *DİA*, Cilt. XXXVI, İstanbul 2009, s. 41.

ÖZDEMİR, Mehmet, “Siyer Yazıcılığı Üzerine”, *Milel ve Nihal: İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi*, Cilt. 4, Sayı. 3, Eylül-Aralık 2007.

ÖZONUR, Şebnem, *Antakya Haçlı Prinkepsliği'nin Sonu*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2008.

PSELLOS, Mikhail, *Mikhail Psellos'un Khronographiası*, çev. Işın Demirkent, TTK Yayınları, Ankara 2014, s. 39.

SAFEDÎ, *El-Vafi bil-Vefayat*, Cilt. XXII, Daru Ehya el-Tohurat el-Arabi, Beyrut 1999.

SAVRAN, Ahmet “Meyyâfârikîn”, *DİA*, Cilt. XXIX, Ankara 2004, s. 511-512.

SERİN, Muhittin, “Tevki”, *DİA*, İstanbul 2012, Cilt. XLI, s. 36-37.

SEVİM, Ali, “Buğyetü't-Taleb”, *DİA*, Cilt. VI, İstanbul 1992, s. 361-362.

.....“İbnü'l-Adîm”, *DİA*, Cilt. XX, İstanbul 1999, s. 478-479.

.....“Atsız b. Uvak”, *DİA*, Cilt. IV, İstanbul 1991, s. 92-93.

.....*Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, TTK Yayınları, Ankara 1983.

.....*Kuzey-Suriye'de Görülen İlk Türk Emîri Hân Oğlu Harun*, Belleten Dergisi, Cilt. XLIII, Sayı: 170, Nisan 1979.

SIBT İBNÜ'L-CEVZÎ, *Mir'âtü'z-Zeman fî Târîhi'l-Âyan*, nşr. Ali Sevim, TTK Yayınları, Ankara 1968.

ŞEKER, Mehmet, "Hil'at", *DİA*, Cilt. XVIII, İstanbul 1998, s. 22-25.

ŞEŞEN, Ramazan, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, İSAR Vakfı yayınları, İstanbul 1998.

TOKUŞ, Ömer, *Başlangıçtan Mirdâsiler'in Sonuna Kadar Biladü's- Şâm'da Müslüman-Bizans Münasebetleri*, Araştırma Yayınları, Ankara 2020.

TUNCEL, Metin "Muş", *DİA*, Cilt. XXXI, İstanbul 2006, s. 368-371.

TURAN, Ahmet Nezihi "Şanlıurfa", *DİA*, Cilt. XXXVIII, İstanbul 2010, s. 336-341.

TURAN, Osman, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2009.

ULUDAĞ, Süleyman "Hasan-ı Basrî", *DİA*, Cilt. XVI, İstanbul 1997, s. 291-293.

YAKÛT EL-HAMEVÎ, , *Mu'cemü'l-Üdebâ*, Cilt. V, thk. İhsan Abbas, Daru'l-Garbi İslâmiye, Beyrut 1993.

....., *Mu'cemü'l-Büldân*, Daru'l-Kutubu'l-İlmiye, Cilt. I, II, III, IV, V, Beyrut 1971.

YAMAN, Ahmet, "Siyer", *DİA*, Cilt. XXXVII, İstanbul 2009, s. 316-319.

YAZICI, Tahsin, İPŞİRLİ, Mehmet, "Ferrâş", *DİA*, Cilt. XII, İstanbul 1995, s. 408-409.

YILDIZ, Hakkı Dursun, *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, Çağ Yayınları, Cilt. V, İstanbul 1986.

YILDIZ, Musa, "İbn Hayyûs", *DİA*, Cilt. XX, İstanbul 1999, s. 38-39.

YILMAZ, Metin, "Şurta", *DİA*, Cilt. XXXIX, İstanbul 2010, s. 242-244.

ZEHEBÎ, *Tarihu'l-İslâmi*, Cilt. XLVIII, thk. Ömer Abdüsselam Tedmuri, Dar'ul-Kitabû Arâbi, Beyrut 1991.

ZEKKAR, Süheyl, *El-İmaretü'l-Haleb*, Daru'l-Kitabi'l-Arabi, Beyrut 1998.

.....*Medhal ila Târîhi Hurubi's-Salibiyye*, Dımaşk 1973.

Z. N. Brook, R. J. R. Tanner, C. W. Previte Orton, "Proedrus" *Cambridge Medieval History*, Volume. 4, Part 2, Cambridge Universty Press, Cambridge 1923. S. 22.

زبدة الخلاب من تاريخ حلب

لِلصَّاحِبِ كَمَالِ الدِّينِ
عُمَرَ بْنِ أَحْمَدَ بْنِ أَبِي جَرَادَةَ
المتوفى سنة ٥٦٠ هـ

حَقَّقَهُ وَقَدَّمَ لَهُ
الأستاذ الدكتور سهيل زكار

الجزء الأول

كتب عربي
BIBLIOTHECA ALEXANDRINA
مكتبة الاسكندرية (شراء)

رقم التسجيل ٥٩١٣١

جميع الحقوق محفوظة للناشر

الطبعة الأولى

١٤١٨هـ / ١٩٩٧م

دارالكتاب العربي / الرياض

دمشق: الحلبوني - توكس ٤١١٥٤١ - هاتف ٢٢٣٥٤٠٦

القاهرة: ٥٢ ش عبد الخالق ثروت، شقة ١١

ت + فاكس ٢٦٩٤٤٤٨ - ٣٩١٦١٢٢

[قيام الدولة المرداسية]^(١)

وأما بنو كلاب فانهم طلبوا من مرتضى الدولة ماشرطه لهم من الإقطاع، فدافعهم عنه، فتسلطوا على بلد حلب، وعاثوا فيه، وأفسدوا، وزرعوا الأشجار وقطعوها، وضيّقوا على مرتضى الدولة، فشرع في الاحتيال عليهم، وأظهر الرغبة في استقامة الحال بينهم وبينه وطلبهم أن يدخلوا إليه ليحالفهم ويُقطعهم ويحضروا طعامه، واتخذ لهم طعاما.

فلما حصلوا بحلب مدّ لهم السباط وأكلوا وغلّقت أبواب المدينة، وقيد الأمراء: وفيهم صالح بن مرداس، وفيهم أبو حامد وجامع ابنا زائدة. وجعل كبار الأمراء بالقلعة، ومن دونهم بالهري. وقتل منهم أكثر من ألف رجل، وذلك لليلتين خلتا من ذي القعدة من سنة اثنتين وأربعمائة^(٢).

فجمع مقلد بن زائدة من كان من بني كلاب خارج حلب، وأجفل بالبيوت، ونزل بهم كفر طاب وقتلها، فرماه ديلمّي اسمه بندار فقتله، في

١ - أضيف ما بين الحاصرتين للتوضيح .

٢ - يعد هذا الحادث مقدمة لنهاية الدولة الحمدانية واسبابها وبداية لقيام الدولة المرداسية . انظر المعالجة المفصلة لهذه المسألة في كتابي إمارة حلب ص ٤٢ - ٤٥ .

أوائل سنة ثلاث وأربعمائة . وكان مرتضى الدولة قد أخرج أخويه أبا حامد وجامعاً وغيرهما؛ وجعلهم في حجرة، وجعل فيها بسطاً، وأكرمهم لأجل مقلد . فلما جاءه خبر قتله أنفذ إليهم يعزيمهم به فقال بعضهم لبعض: «اليوم حبسنا» .

وسير مرتضى الدولة إلى صالح بن مرداس، وهو في الحبس، وألزمه بطلاق زوجته طرود، وكانت من أجمل أهل عصرها؛ فطلقها، وتزوجها منصور، وهي أم عطية بن صالح، وإليها ينسب مشهد طرود، خارج باب الجنان، في طرف الحلبة . وبه دفن عطية ابنها؛ ومات أكثر المحبسين بالقلعة في الضر، والهوان، والقلعة، والجوع .

وكان مرتضى الدولة في بعض الأوقات إذا شرب يعزم على قتل صالح، لحنقه عليه من طول لسانه، وشجاعته . فبلغ ذلك صالحاً، فخاف على نفسه، وركب الصعب في تخليصها؛ واحتال حتى وصل إليه في طعامه مبرد؛ فبرد حلقة قيده الواحدة، وفكها وصعبت الأخرى عليه، فشدّ القيد في ساقه، ونقب حائط السجن؛ وخرج منه في الليل؛ وتدلّى من القلعة إلى التل، وألقى نفسه فوق سائلاً ليلة الجمعة مستهل المحرم سنة خمس وأربعمائة .

واستتر في مغارة بجبل جوشن، وكثر الطلب له والبحث عنه، عند الصباح؛ فلم يوقف له على خبر، ولحق بالحلة؛ واجتمعت إليه بنو كلاب؛ وقويت نفوسهم بخلاصه، وبعد ستة أيام ظفر صالح بسلام منصور كان قد

أعطاه سيف صالح، فاستعاده منه وأيقن بالظفر، وتفاءل بذلك^(١).

ولما كان في اليوم العاشر من صفر نزل صالح بتل حاصد^(٢) من ضياع النقرة يريد قسمتها، بعد أن جمع العرب واستصرخهم؛ وكان يعلم صالح محبة مرتضى الدولة لتل حاصد.

فحين علم منصور بنزول صالح على تل حاصد، رأى أن يعاجله قبل وصول المدد إليه، فجمع جنده، وحشد جميع من يحلب من الأوباش، والسوقة، والنصارى، واليهود؛ وألزمهم بالسير معه إلى قتال صالح؛ فخرجوا ليلة الخميس ثاني عشر صفر من سنة خمس وأربعمائة.

وبلغني: أن مرتضى الدولة لما وصل إلى جبرين^(٣) تطير وقال: جبرنا؛ فلما وصل بوشلا^(٤) قال: شللنا؛ فلما وصل تل حاصد قال: حصدنا.

وأصبح عليهم يوم شديد الحر فهاطلهم صالح باللقاء، إلى أن عطش العوام وجاعوا؛ وسير جاسوسا إلى العسكر فجاء وأخبره أن معظم عسكره

١ - المرجح أن هروب صالح تم على غير هذه الصورة، وأن الأمر دبر مع متولي قلعة حلب أو سواه. انظر إمارة حلب ص ٤٥.

٢ - في منطقة السفيرة - محافظة حلب، قرية اسمها الآن تل حاصل واقعة شمال جبل الأحص، فلعلها هي التي عرفت من قبل باسم تل حاصد. المعجم الجغرافي للقطر العربي السوري.

٣ - جبرين مزرعة قرب حلب تبعد عنها مسافة ٨ كم نحو الشرق. المعجم الجغرافي للقطر العربي السوري.

٤ - في منطقة أريحا - محافظة ادلب - معلم أثري اسمه «بشلله»، فلعله المقصود هنا، المعجم الجغرافي للقطر العربي السوري.

من اليهود، والنصارى؛ وأنه سمع يهودياً يقول لآخر بلُغْتهم: «والك حفيظه اطعزه واتأخر، وإيّاك يكون خلفه آخر يطعزك بمطعازه، يجعّب بيتك للدواغيث»^(١).

فقويّ طمع صالح فيهم، وحمل عليهم فكسرهم؛ وأسّر مرتضى الدولة وسالم بن مُستفاد، أبا المرجأ^(٢) الحمداني، وخلقا غيرهما.

وقتل جمع كثير من العسكر ومقدار ألفي راجل من العوام؛ وآثار عظامهم إلى اليوم مدفونة في أرجام حجارة شبيهة بالتلال، فيما بين تلّ حاصد وبوشلا.

وانهزم أبو الجيش وأبو سالم أخو مرتضى الدولة؛ وقصد القلعة فضبّطها أبو الجيش المفلول، وضبط البلد أخوه أبو الجيش وأمه.

وحدّث بنو كلاب أنّهم لم يروا ولم يسمّعوا بأشجع من مرتضى الدولة، وأنه لو لم يقف به الحصان ما وصلوا إليه، وأنه لما وقف به الحصان لم يُقدم عليه أحد حتى جاءه صالح، فقال: «إليّ يامولانا». فرمى السيف من يده؛ فلما رماه تقربوا منه؛ وأخذ صالح فقيده بالقيد الذي كان في رجله.

وكان بين هرب صالح وأسرته مرتضى الدولة أحد وأربعون يوماً. ورأى صالح أنّه لاقدرة له على أخذ البلد لضبطه بأبي الجيش، فرأى

١ - اطعزه: اطعنه، اضربه، ادفعه. يجعّب: يخرب. الدواغيث = الدواويث جمع ديوث فيما أرجحه.

٢ - لسالم بن مستفاد ترجمة في بغية الطلب ص ٤١٦١ - ٤١٦٣.

أن يُوقع الصلح؛ فتراسلوا في ذلك؛ وأشركوا أبا الجيش في تقرير ذلك؛ فخرج مشايخ من أهل حلب من أبي الجيش في حديث الصلح وتقديره. فلما وصلوا إلى صالح سَلَّموا عليه غير هائبين له ولا مبجلين، لقرب عهدهم برؤيته أسيراً حقيراً؛ وكَلَّموه بكلام جاف؛ وراودوه في شروطٍ شرطها عليهم؛ فأحسَّ منهم بذلك، فقال لهم: «قبل أن نتفرق بيننا أمر، اجتمعوا بأميركم، وشاوروه فيما تتحدثون به معي من الشروط».

قال: فقاموا، ودخلوا على مرتضى الدولة، وفيهم الشاهدان اللذان شهدا على صالح بطلاق طرود، فوجدوا مرتضى الدولة على أقبح صورة مكشوف الرأس، على قطعة من كساء خلق، والقيد قد أثر في ساقيه فاحتقروه؛ وعظم صالح في أعينهم؛ فهناؤه بالسَّلامة؛ فقال: «سلامة العطب أصلح منها»؛ ثم قال: «إنَّ الأمير صالح يطلب مِنِّي طلاق طرود، فاشهدوا عليَّ أنها طالق؛ ويطلب مِنِّي تسليم حلب؛ ولستُ الآن مالِكها، فدبروا الأمر على حسب ما تروونه ويستصوبه أخي أبو الجيش، الذي هو الآن المستولي على القلعة والمدينة».

فلم يزالوا يترددون بينهما؛ ويدخلون إلى حلب، ويشاورون أبا الجيش إلى أن استقرَّ الأمر مع صالح بعد التضرُّع إليه وسؤاله باللُّطف في كلام خلاف ما بدأه به على أن يُطلق منصور؛ على أن يحمل إليه خمسين ألف دينار عيناً؛ ومائة وعشرين رطلاً بالحلبِيّ فضةً؛ وخمسمائة قطعة ثياب أصنافاً مختلفة؛ ويُطلق جميع مَنْ في الحُبوس من بني كلاب وحرَمهم؛ وأن يُقاسمه

باطن حلب وظاهرها شطرين؛ ويجعل ارتفاع ذلك نصفين؛ وأن يزوجه مرتضى الدولة بابنته.

فأجاب إلى ذلك ووقعت اليمين عليه؛ وأخرج إلى صالح أمه بجيلاً، وزوجته أم الكرم ابنة رباح السيفي، وأولاده منها: أبا الغنائم، وأبا علي، وأبا الحسن، وأبا البركات، رهائن على المال.

وأطلق مرتضى الدولة فدخل إلى حلب يوم السبت لسبع بقين من صفر سنة خمس وأربعمائة، فلما حمل المال إلى صالح، خلى سبيل الرهائن؛ وباع كل واحد من العرب ما حصل في يده من الغنيمة والأسارى من الجند وغيرهم من الرعية المسلمين وأهل الذمة لأهاليهم بما اتفق؛ واستغنى العرب وقويت شوكتهم.

ولما حصل منصور إلى حلب عاد إلى عادته الأولى في الغدر، ومنع صالحاً ما صالحه عليه من ارتفاع البلاد والتزوج بابنته؛ فضيق صالح عليه، وحازبه، ومنع الميرة أن تدخل إليه حتى ضاقت على الرعية فكرهوه^(١).

وانضاف إلى ذلك أنه وقعت التهمة بين مرتضى الدولة وبين غلامه فتح القلعي - وكان والي القلعة - في العاشر من شهر رجب من سنة ست؛ فاتهمه بأنه هو الذي هرب صالحاً، وتتابع لؤمته له، وقال: لولا قلعة تحفظه وتضجيعه

١ - تطور الصراع بين صالح بن مرداس ومنصور بن لؤلؤ، إلى درجة عرضه على الامبراطور البيزنطي باسيل الثاني. انظر امارة حلب من ٤٥ - ٤٧.

في الاحتياط على صالح لما هرب من السجن؛ وهذه المحن كُلُّها بسببه. وتواعده.

وعزم على أن يوِّي قلعة حلب صاحباً له يعرف بسرور، فأسرَّ ذلك إليه؛ فتمَّ الخبر من سرور إلى رجل يقال له ابن غانم صديق لفتح، فأطلعه على ذلك؛ فخاف فتح القلعيّ منه، فوافق المقيمين معه على العصيان؛ فأجابوه إلى ذلك.

وطلب نزوله فتعلّل، وأخذ حذره منه؛ ثم كاشفه بالعصيان؛ فصعدت إليه بجيلاً والدة مرتضى الدولة وعنفته، فلم يُصنع إلى قولها، فقالت له: «كيف تفعل هذا مع ابن سيدك؟» - لأنه كان مولى لؤلؤ السيفي - فقال: «كما فعل هو وأبوه بأولاد سيده» - يعني بولدي سعد الدولة أبي الفضائل وأبي الهيجاء -.

ثم أنفذ فتح إليه وقال له: «إمّا أن تخرج من حلب، وإلا سلمتُ القلعة إلى صالح». فبينا مرتضى الدولة في قصره سنة ست وأربعمئة، إذ ضربت البوقات والطبول على القلعة، وصاح من فيها: «الحاكم يامنصور؛ صالح يامنصور» فظنَّ منصور أن صالحاً قد حصل في القلعة، ففتح باب الجنان؛ وهرب هو وأخوه وأولاده، ومن تبعه من غلمانهم إلى أنطاكية؛ وأخذ معه ما قدر على حمله من المال.

فلما علم أهل حلب بخروجه قصدوا داره؛ فأخذوا منها من الذهب والفضة والمراكب والأثاث ثمانين ألفاً من الدنانير.

وأخذ في جملة ما نُهبَ له ثمانية وعشرون ألفاً من الدفاتر المجلّدة، وكانت مُفهرسةً بخطه في درج؛ ونهبوا دور إخوته ودور بعض النصارى واليهود^(١).

ووصل مرتضى الدولة إلى أنطاكية لخمس بقين من شهر رجب، فطالع قطبان^(٢) أنطاكية الملك باسيل بهرب منصور إليه؛ فأنفذ إليه يأمره باكرامه، وأن يواصله براتب وإقامة، وكذلك برزقي أجناده وأصحابه؛ ففعل ذلك، وكان جملتهم سبعمائة رجل من فارس وراجل؛ وأن لا ينقصه في المخاطبة والكرامة من الرسم الذي كان يخاطبه به في أيام امارته، وأمر أن يلقب بالماخسطرس.

واستدعى الملك إخوته وابنيه: أبا الغنائم، وأبا البركات؛ فخلع عليهم؛ وأنفذ على أيديهم توقيعاً باقطاع عدّة ضياع له ولهم؛ وكان من جملتها شيخ ليّلون^(٣)؛ فعمر مرتضى الدولة حصنها، وسكن فيه ليقرب عليه ما يحتاج إلى معرفته من أمور حلب.

أما مرتضى الدولة فانه عمر إلى أن قدم أرماتوس من القسطنطينية؛ ونزل على تبّل في سنة إحدى وعشرين وأربعمائة، وكان معه إذ ذاك، وتوفي بعد ذلك^(٤).

١ - بهذه الواقعة انتهى حكم الدولة الحمدانية فعليا من حلب، ويعتقد أن للخلافة الفاطمية دورها في عصيان فتح على منصور بن لؤلؤ. امارة حلب ص ٤٨ - ٥٠.

٢ - Catapan أي حاكم.

٣ - هي في بغية الطلب ج ١ ص ٢٣٣ «شيخ اللون»، في منطقة أنطاكية.

٤ - سترد أخبار حملة الامبراطور رومانوس الثالث على حلب بعد مقتل صالح بن مرداس.

[الحكم الفاطمي لحلب]^(١)

وأما فتح القلعي أبو نصر فإنه نادى بشعار الحاكم صاحب مصر؛ وصالح صالح بن مرداس على نصف الارتفاع ظاهراً وباطناً؛ وسلّم إليه حرم منصور وحرم إخوته وأولاده، ليسيرهم إلى ابن لؤلؤ إلى أنطاكية؛ وفي الجملة بنته التي وعده أن يزوجه بها؛ فأخرجهم صالح إلى الحلة وضبط عنده بنته التي وعده بتزويجها منه؛ ودخل إليها وأنفذ إليه بقية الحرم.

وتسلّم صالح الأعمال والضّياع التي تقرّر مع ابن لؤلؤ أن يدفعها إليه. واستدعى والي أفامية أبا الحسن عليّ بن أحمد العجمي المعروف بالضيّف، فأنزله بالمدينة بالقصر بباب الجنان، في أوائل شعبان من سنة ست وأربعمائة.

وبقي «فتح» بالقلعة فأحسن «الضيّف» السيرة؛ وردّ على الحلبيين ما كان قد اغتصبه سيف الدولة وولده من أملاكهم؛ وبالغ في العدل^(٢).

١ - أضيف ما بين الحاصرتين للتوضيح .

٢ - كان صالح بن مرداس معادياً لسقوط حلب للفاطميين، وكذلك فعلت الامبراطورية البيزنطية، مما سيؤدي إلى تطورات سريعة تقود نحو تأسيس حكم الدولة المردياتية. امارة حلب ص ٥٠ - ٥١ .

وكتب «فتح» الحاكم يخبره بما فعل، فوردت مكاتبة الحاكم إليه يتضمن شكره على ما فعل، ولقبه مبارك الدولة وسعيدها.

وكتب إلى أبي الحسن الضيف يأمره بمعاذته، ولقبه سديد الدولة، وكتب إلى صالح بن مرداس يأمره بالاتفاق معهما، ولقبه أسد الدولة.

وكتب لأهل حلب توقيعاً باطلاق الكوس والمظالم، والصفح عن الخراج؛ وهو عندي متوج بعلامة الحاكم عليه: «الحمد لله رب العالمين». ونسخته:

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
هذا من أمر الإمام الحاكم بإمر الله أمير المؤمنين لجميع أهل حلب وأعمالها..

إنه لما انتهى إلى أمير المؤمنين ما أنتم فيه من الظلمة المدهمة، وقبيح ظفر^(١) من يتولى أموركم في المعاملات وزيادتهم عليكم في الخراج والجبايات، إضعافاً لكم، وعدولاً عن سنن الحق بكم، أمر - زاد الله أمره علواً ونفاذاً - بإطلاق المؤمن من داركوره ونظائرها؛ والصفح عن الواجب عليكم من مال الخراج لاستقبال سنة سبع وأربعمائة، لتعلموا أن ضياء الدولة النبوية قد لمع وظهر، وأن حندس الظلام قد انجاب ودثر.

وذكر تمامه.

١ - كذا بالأصل، وأراها تصحيف «نظر».

وَوَصَلَ مِنْ قَبْلِ الْحَاكِمِ وَالِي طَرَابُلُسِ مُخْتَارِ الدَّوْلَةِ ابْنِ نَزَالِ الْكُتَّامِيِّ ؛
وَوَالِي صَيْدَا مَرْهَفِ الدَّوْلَةِ بِحُكْمِ التُّرْكِيِّ ؛ وَكَانُوا جَمِيعاً فِي الْبَلَدِ مِنْ قَبْلِ
الْحَاكِمِ .

ثُمَّ كَتَبَ الْحَاكِمُ إِلَى حَسَّانِ بْنِ الْمَفْرَجِ بْنِ الْجِرَّاحِ الطَّائِي^(١) وَعَشِيرَتِهِ ،
وَسَنَانَ بْنِ عَلِيَّانِ الْكَلْبِيِّ وَعَشِيرَتِهِ^(٢) ، بِالْإِحْتِيَاظِ عَلَى حِفْظِ حَلْبِ ، وَأَتْبَعَ ذَلِكَ
بِمَكَاتِبَةٍ إِلَى «فَتْحِ» ، يَمْنِيهِ وَيَعِدُهُ الْجَمِيلَ إِذَا سَلَّمَ الْقَلْعَةَ . فَأَجَابَ إِلَى تَسْلِيمِهَا ؛
وَأَخَذَ جَمِيعَ مَا كَانَ بِهَا مِنَ الذُّخَائِرِ لِمَنْصُورٍ مِنْ عَيْنٍ ، وَوَرَقٍ ، وَمَتَاعٍ ، وَسِلَاحٍ .
وَكَتَبَ بُولَايَةَ صُورٍ ، فَسَلَّمَ الْقَلْعَةَ إِلَى الْأَمِيرِ عَزِيزِ الدَّوْلَةِ أَبِي شَجَاعِ
فَاتِكِ ، فِي شَهْرِ رَمَضَانَ مِنْ سَنَةِ سَبْعٍ وَأَرْبَعِمِائَةٍ^(٣) . وَكَانَ الْحَاكِمُ قَدْ خَلَعَ عَلَيْهِ
فِي جُمَادَى الْأُولَى مِنْ سَنَةِ سَبْعٍ وَأَرْبَعِمِائَةٍ . وَحَمَلَهُ عَلَى عِدَّةٍ مِنَ الْخَيْلِ بِسُرُوجِ
مَحَلَاةٍ بِذَهَبٍ مَصْفُوحَةٍ ؛ وَقَلَّدَهُ سَيْفًا وَمَنْطَقَةً بِمَنْطَقَةِ وَسِيرِهِ إِلَى حَلْبِ .
وَتَوَجَّهَ «فَتْحُ» إِلَى صُورٍ . وَوَلَّى «الضَّيْفِ» بِحَلْبِ فِي سَنَةِ سَبْعٍ

-
- ١ - لحسان بن المفرج ترجمة في بغية الطلب ص ٢٢٣٩ - ٢٢٤١ .
  - ٢ - سترد بعد قليل أخبار الخلف الثلاثي فيما بين صالح بن مرداس وسنان بن عليان ، وحسان بن المفرج ضد الخلافة الفاطمية .
  - ٣ - بهامش الأصل : مطلب : «وقد كان صالح راسل فتحاً وأشار عليه أن يقيم بالقلعة ويكون هو خارج حلب وأن نتفق على إخراج المغاربة من حلب والاجتماع على حفظها . فعلم أهل حلب بذلك فاجتمعوا تحت القلعة ، وقالوا : ما نريد إلا المغاربة ، ولا رغبة لنا في البادية . وصارت فتنة ، فكتب الضيف إلى الحاكم يطلب منه أن يمدّه بالعساكر لتقوى يده على صالح ؛ فسير إلى ولاة البلاد يأمرهم بالتوجه إليه هـ .» .

وأربعمائة، حين تولى، القاضي أبا جعفر محمد بن أحمد السمناني الحنفي القضاء بحلب.

وكان عزيز الدولة أرمنياً لبنجوتكين مولى العزيز صاحب مصر. وكان بنجوتكين شديد الشَّغف به؛ وكان أديباً عاقلاً، كريماً، كبير الهمة. فولاه الحاكم حلبَ وأعمالها؛ ولقبه أمير الأمراء، عزيز الدولة، وتاج الملة. ودخل حلب يوم الأحد الثاني من شهر رمضان من سنة سبع وأربعمائة.

وكان مُحباً للأدب والشعر. وصنَّف له أبو العلاء بن سليمان «رسالة الصَّاهل والشَّاحج» و«كتاب القائف».

وفيه يقول القائد أبو الخير المُفضَّل بن سَعِيد العَزِيزِيُّ شاعره يمدِّحه، ويذكرُ وقود قلعة حلب ليلة الميلاد، وكان الغيمُ قد ستر النجوم:

أَبَقَ لِلْمَعْرُوفِ وَالْأَدَبِ	أَمِناً مِنْ صَوْلَةِ النُّوبِ
يَا عَزِيزَ الدَّوْلَةِ الْمَلِكِ الـ	مَمْتَنِي لِلْمَجْدِ وَالْحَسَبِ
كَيْفَ يَحْشَى الدِّينُ حَادِثَةً	وعَزِيزُ الدِّينِ فِي حَلِبِ
سُدَّ مِنْهُ ثَغْرُهَا بِفَتَى	لَا يَشُوبُ الْجَدَّ بِاللَّعِبِ
أَضْرَمَ العِنْقَاءَ قَلْعَتَهُ	فَبَدَتْ فِي مَنْظَرٍ عَجَبِ
لَزَّتِ الأَرْضُ السَّمَاءَ بِهَا	فَثَّتْ كَشْحاً عَلَى وَصَبِ
وَرَمَتْهَا بِالشَّرَارِ كَمَا	رَمَتِ الغِبْرَاءَ بِالشُّهْبِ
أَوْقَدَتْ تَحْتَ الغَمَامِ فَمَا	يَلْقَاهَا مِنْ مُزْنَةٍ يَذُبِ
سَخَنْتْ حَوْضَ الحَيَا فَهَمَى	بِجَحِيمٍ عَنْهُ مُنْسَكِبِ

لو تدومُ النَّارُ نَشْفَهُ   حَرُّ ما يلقى فلم يصبِ
 طلعتْ شَمْسُ النَّهارِ بِها   والدُّجى مَسْدولَةٌ الحُجَبِ
 فلو أنَّ النَّارَ لاجِقَةٌ   بالنُّجومِ الزَّهرِ من كَثَبِ
 حكتِ الشَّماءُ غانِيَةً   حُلَيْتِ بالدُّرِّ والذَّهَبِ
 حاربتُها الرِّيحُ فاضْطَرَمَّتْ   غَضَبَةً مِنْ شِدَّةِ الغَضَبِ
 جاذبتُها في تغيُّظِها   شِعْلاً مُحَمَّرَةً العَذَبِ
 يا أميرَ الأمرينِ ويا   مُسْتَجارَ القُصْدِ والظُّلْبِ
 قَدْ نَفَيْتِ اللَّيْلَ عَن حَلَبِ   نَفْيِ مَظْلُومِ بلا سَبَبِ
 وَتَرَكْتَ الشَّمْسَ حائِرَةً   في دُجى الظُّلْماءِ لم تَغِبِ

وعزيزُ الدولة هذا، هو الذي جدَّدَ القصرَ تحت قلعة حلب؛ وتناهى في عمارته؛ وحمام القصر كانت له، وجعله ملاصقاً لسفح القلعة؛ وقصد بعمارته قربه إلى القلعة، خوفاً مما جرى لمرضى الدولة. وكان متصلاً بالقلعة وهو الذي أمر بعمارة القناديل الفضة للمسجد الجامع، وهي باقية إلى الآن واسمها عليها.

وكلف عزيزُ الدولة أسدَ الدولة صالحَ بن مرداس أن يحمل والدته إلى حلب، لتسكن الأنفس ويعلم العوامّ التثام الكلمة والتضافر على الأعداء، ففعل ذلك في سنة ثمان وأربعمائة.

ثم إنَّ عزيز الدولة تغير عليه الحاكم فعصى عليه، وضربَ الدينار والدَّهرم باسمه بحلب، ودعا لنفسه على المنبر، فأرسل الحاكم إلى الجيوش، وأمرها أن تتجهزَّ إليه في سنة إحدى عشرة وأربعمائة.

فلما بلغ عزيز الدولة ذلك أرسل إلى باسيل ملك الرم يستدعيه ليَسَلَم إليه حلب، فخرج باسيلُ الملك؛ فلما بلغ موضعاً يعرف بمِرج الدِّيَاج^(١)، بلغ عزيز الدولة وفاة الحاكم، فأرسل إلى باسيل يعلمه أنه قد انتقض ما كان بينهما من الشرط، وأنه إن ظهر كان هو وبنو كلاب حرباً له.

فعدل باسيل إلى مناز كرد^(٢) فأخذها من الخزر، وكان الناس قد أجفلوا من ملك الروم إلى حلب؛ فكانت هذه الجفلة تسمى جفلة عزيز الدولة لأنها بسببه.

ولما اطمأنَّ عزيزُ الدولة بموت الحاكم، ووصلته من الظاهر الخلع من مصر؛ ودخل غلام له يدعى تيزون، وكان هندياً؛ وكان يميل إليه؛ ودخل في أول الليل عليه، وهو نائم في المركز، وفي يده سيفٌ مجرّد مستور في كَمه ليقتله، فوجد صبيّاً من رفقة يغمزه فلما رآه الصبيّ حرّك مولاه ليوقظه، فبادر الهندي، وضربَ عزيزَ الدولة فقتله، وثنى بالصبيّ، وقتل الهندي. وذلك كله لأربع ليالٍ خلت من شهر ربيع الآخر، سني ثلاث عشرة وأربعمائة^(٣).

وعَمِلَ شاعرةُ المُفضَّل بن سعيد:

لِحِمَامِهِ الْمُقْضِيَّ رَبِّي عَبْدَهُ وَلِنَحْرِهِ الْمُفْرِيَّ حَدَّ حُسَامَهُ

- ١ - واد عجيب المنظر نزه بين الجبال، بينه وبين المصيصة عشرة أميال. معجم البلدان.
- ٢ - بلد مشهور قرب خلاط، كان يعد في أرمينية، ليس بعيداً عن بحيرة وان وفيه ستحصل المعركة الحاسمة بين السلطان ألب أرسلان والامبراطور البيزنطي رومانوس داجينيس.
- ٣ - عاجلت ملايسات اغتيال عزيز الدولة في كتابي إمارة حلب ص ٥٢ - ٥٤، ويبدو أنه كان للخلافة الفاطمية دورها الكبير.

وكان الوالي بالقلعة، من قِبَل عزيز الدولة، أبا النجم بدرًا التركيّ مملوكاً كان لبنجوتكين مولى عزيز الدولة فاتك؛ وكانت بينهما في أيام بنجوتكين صداقة ومودّة بحكم المرافقة^(١).

فلما تقدّم عزيز الدولة قُربه واصطفاه، وولاه القلعة بحلب من قِبَلِهِ. وقيل: إنه مملوك لعزيز الدولة، ويعرف ببدر الكبير. وقيل: إنه هو الذي حمل تيزون على قتل عزيز الدولة؛ فلما قُتِل استولى على البلد، يوم الأحد العاشر من شهر ربيع الآخر سنة ثلاث عشرة وأربعمائة، ولُقِّبَ وفي الدولة وأمينها. وكان كاتب بدر رجلاً يقال له ابن مدبر إلى أن وردت العساكر المصرية من جهة الظاهر؛ وزعيمها سديد الدولة علي بن أحمد الضيف؛ فتسلّم حلب من وفي الدولة بدر.

ولما دخل الضيف على بدر بكتاب الظاهر، لطفَ به، واسترسل إليه، وطرح القيدَ في رجله، وقبضَ عليه، وانزله من القلعة، وتسلمها منه، فسلمها إلى صفّي الدولة أبي عبد الله محمد ابن وزير الوزراء أبي الحسن عليّ بن جعفر بن فلاح الكُتّاميّ، يوم الأربعاء الحادي عشر من شهر رجب سنة ثلاث عشرة وأربعمائة.

وكان صفّي الدولة هذا شاعراً أديباً؛ وأبوه عليّ وزير للحاكم؛ وجدّه جعفر بن فلاح أحد قواد المصريين؛ ووليت القلعة يمن الدولة سعادة الخادم

٢ - بهامش الأصل: «وأظن أن عزيز الدولة ولى قضاء حلب في أيامه أبا علي أحمد بن أبي ابراهيم الشريف الحسيني، وأقطعه اللجينة والله أعلم».

المعروف بالقلانسيّ، وكان خادماً بلحية بيضاء؛ وكان من أفاضل المسلمين؛ فيه الدين والعلم؛ وجعل الظاهر في المدينة والياً، وفي القلعة والياً خوفاً أن يبدو من والي حلب ما بدا من عزيز الدولة فاتك.

وعزل صفي الدولة بن فلاح عن حلب، يوم الاثنين النصف من المحرم سنة أربع عشرة وأربعمائة.

وولّى حلب الأمير سند الدولة أبو محمد الحسن بن محمد بن ثعبان الكتامي الجيمليّ، وكان وأهله من وجوه كُتامة، وكان والياً بحضن أفامية. وهو الذي كتب إليه أبو العلاء بن سليمان «الرسالة السندية» في مجلد واحد، وكان وزيره أبو سعيد مُسبح.

وتوفي سند الدولة بمرضٍ ناله بحلب، يوم الخميس لثمانٍ بقين من شهر ربيع الآخر سنة خمس عشرة وأربعمائة.

وكان خبر مرضه قد وصل إلى الظاهر، فكتب إلى أخيه سديد الملك أبي الحارث ثعبان بن محمد بن ثعبان إلى تّيس^(١)، وكان يليها، أن يسير والياً إلى حلب.

فخرج من تّيس في البحر إلى طرابلس، وسار من طرابلس جريدةً فورد إلى حلب، وقد توفي أخوه. وكان وصوله إلى حلب، يوم الأحد السابع عشر من جمادى الأولى سنة خمس عشرة وأربعمائة.

١ - تيس بلدة ما بين الفرما ودمياط. معجم البلدان.

وكان قاضي حلب، في سنة خمس عشرة وأربعمائة، أبا أسامة عبد الله بن أحمد بن علي بن أبي أسامة، نيابةً عن ابن أبي العوام قاضي مصر عن الظاهر. وولي القلعة أبو الحارث موصوف الخادم الصقلابي الأبيض الحاكمي، من قبل الظاهر؛ وكان شجاعاً، عاقلاً؛ وأقاما فيها واليين أحدهما بالمدينة، والآخر بالقلعة، إلى أن حالف الأمير أبو علي صالح مرداس بن ادريس الكلابي سنان بن عليان الكلبي، وحسان بن المفرج بن الجراح الطائي على الظاهر؛ وتحالفوا على احتواء الشام، وتقاسموا البلاد. فتكون: فلسطين وما يرسمها لحسان؛ ودمشق وما ينسب إليها لسنان؛ وحلب وما معها لصالح. فأنفذ الظاهر إلى فلسطين أنوشتكين الدزبري^(١) واليا، فاجتمع الأمراء الثلاثة على حربه، فهزموه إلى عسقلان^(٢).

وفتح حسان الرملة بالسيف، في رجب سنة خمس عشرة وأربعمائة. وأحرق أكثرها، ونهبها، وسبى خلقاً من النساء والصبيان^(٣).

١ - للدزبري ترجمة في المقفى للمقرئ ج ٢ ص ٣٠٢ - ٣٠٦ .

٢ - مدينة فلسطينية على ساحل البحر بين غزة وبيت جبرين. معجم البلدان .

٣ - عاجلت مسألة الحلف الثلاثي في كتابي إمارة حلب ص ٧٦ - ٨٣ .

[إمارة صالح بن مرداس]^(١)

وسير صالح بن مرداس كاتبة أبا منصور سليمان بن طوق، فوصل إلى معرة مصرين؛ وغلب عليها؛ وقبض واليها؛ وقيدته؛ وسار إلى حلب في جماعة من العرب، لسبع بقين من رجب. فجرى بينه وبين سيد الملك ثعبان وموصوف الخادم، حرب في أيام متفرقة.

وسار صالح بن مرداس إلى حلب، في جمع كثير؛ ونزلها يوم الأحد لسبع عشرة ليلة خلت من شهر رمضان من سنة خمس عشرة وأربعمائة؛ على باب الجنان. وجاب الحبل يوم الاثنين؛ وحاصرها ستة وخمسين يوماً؛ فوقع خلف بين موصوف الخادم وبين أبي المرجا سالم بن استفاد غلام سيف الدولة بن حمدان؛ وكان من كبار القواد بحلب؛ وداره بالزجاجين، وحماته أيضاً، آثارها باقية إلى وقتنا هذا.

فعزم موصوف على قتل سالم هذا؛ فجمع سالم جمعاً، وفتح باب قنسرين؛ وخرج إلى صالح، فأخذ منه الأمان لنفسه، ولجميع أهل المدينة. وسلمت المدينة إليه، يوم السبت لثلاث عشرة ليلة خلت من ذي القعدة.

١ - أضيف ما بين الحاصرتين للتوضيح.

واحتفى سديدُ الملك بن ثعبان في القصر الملاصق للقلعة؛ ونُصبت المنجنيقاتُ والعَرَّاداتُ عليه وعليها.

ثم إنَّ صالحاً رتبَ أبا المرجأ سالم بن المستفاد، وكاتبه سليمان بن طوق على قتالِ القصر والقلعة بحلب.

وسار إلى فلسطين منجداً حسان بن المفرج على الدزبري، فإنه جمع، وعاد إليه في جيشٍ كثيفٍ، فالتقى الجيشان فكُسر الدزبري، وعاد مفلولاً.

وأما قلعة حلب فإنَّ الحلبيين نقبوها؛ ووصل النقب إلى بئرها المعين؛ وقلَّ الماء فيها؛ ودام الحصار عليها سبعة أشهرٍ.

وراسل من في القلعة سالماً وسليمان في الصلح في عاشر ربيع الآخر؛ فلم يجيباهم. ونصبوا الصلبان ثلاثة أيام؛ ودَعَوْا لملك الروم؛ ولعنوا الظاهر؛ ونقر الناقوس؛ وقاتلوا القلعة، ثم نفرُوا يوم الجمعة ثاني عشر الشهر، وحملوا المصاحف على أطراف الرماح في الأسواق؛ ونادوا النفير وزحفوا.

فاستأمن جماعة من المغاربة الذين في القلعة، فخلع عليهم، وطيف بهم في المدينة. وبسطت ثياب الديباج والسقلاطون؛ وبدر المال مقابل القلعة، وبُذلت لمن ينزل إلى ابن مستفاد وسليمان مستأمناً.

١ - السقلاطون: نوع من النسيج مصنع من الحرير الموشى بالذهب.

فلما يئس أهل القلعة من النجدة نزل رجلٌ أسودٌ يُعرفُ بأبي جُمعة، وكان عريف المصامدة إلى المدينة، وبقي أياماً ينزل من القلعة ويصعد فأفسده سالم بن مستفاد وسليمان بن طوق.

فلما جاء ليطلع القلعة في بعض الأيام تقدّم موصوفُ الخادم والي القلعة برّد الباب في وجهه؛ فصاح إلى أصحابه، فالتفت المصامدة والعبيد في القلعة؛ ووقع الصوت إلى أهل حلب، فطلعوا إلى القلعة من كل مكان^(١).

ودخلها ابن طوق وابن مُستفاد، يوم الأربعاء مستهلّ جمادى الأولى سنة ست عشرة وأربعمائة، وقدم صالح بن مرداس حلب عائداً من كسرة الدزبري. فدخلها يوم السبت ثامن شعبان من السنة، وقبض على موصوف الصقلبيّ وسديد الملك تُعبان، وأبي الفضل بن أبي أسامة.

فأما تُعبان ففدى نفسه بمالٍ دفعه إلى صالح؛ وأما موصوف فضرب رقبتَه صبراً بين يديه. وأما القاضي أبو الفضل بن أبي أسامة فدُفنه حياً في القلعة.

ولما جدّد الملك العزيزُ أبو المظفر محمد بن غازي - رحمه الله - الدار الكبرى التي ابتناها بقلعة حلب، وحفر أساسها؛ وجدوا مطمورة فيها رجلٌ في ساقيه لبنة حديد، وهو جالسٌ فيها قد دُفن حياً ولم يبق إلا عظامه، وهو على هيئة القاعد فيها. ولا أشكُّ في أنه ابن أبي أسامة المذكور؛ والله أعلم.

١ - انظر بشأن سقوط حلب لصالح بن مرداس ودور بيزنطة في ذلك كتابي إمارة حلب ص ٧٧ -

وملك صالح في هذه السنة: حمص، وبعليك، وصيدا، وحصن ابن عكار بناحية طرابلس. وكان في يده الرحبة، ومنبج، وبالس، ورفنيه^(١). وكان، وهو محبوب بالقلعة عند مرتضى الدولة، قد رأى في المنام كأن انساناً قد دخل عليه، فألبسه قلنسوة ذهب، ففرج الله عنه؛ وخرج من السجن؛ وكان منه ما ذكرنا.

ثم إن الظاهر سير عسكرياً مع الدزبري وضم رافع بن أبي الليل إليه وقدمه على الكلبيين^(٢)، وجهزه إلى محاربة حسان بن المفرج الطائي، لأنه كان قد أخرب الشام، وعاث، وأفسد.

فلما علم حسان بقربه استصرخ صالحاً، فتوجه نحوه؛ فرأى صالح ذلك الشخص في المنام بعينه، قد دخل عليه وانتزع من رأسه القلنسوة الذهب؛ فتطير من ذلك.

ولما وصل إلى حسان ونشبت الحرب بينهما وبين الدزبري، وذلك بالموضع المعروف بالأقحوانة^(٣) على الأردن، طعن صالح فسقط عن فرسه،

١ - حلت محل رنية بلدة بارين، التي يرسم اسمها الان «بعرين» وهي تتبع ناحية عوج وتبعد عنها ٨,٥ كم إلى الشمال، وتتبع عوج منطقة مصياف، وفي بعرين بقايا قلعتها التاريخية الشهيرة. المعجم الجغرافي للقطر العربي السوري.

٢ - كان سنان بن عليان قد توفي، فتمزقت قبيلة كلب، وتحالف رافع بن أبي الليل مع الدزبري وصاهره، مما أخل بموازن القوى وأدى إلى انهيار الحلف الثلاثي. إمارة حلب ص ٨١ - ٨٣.

٣ - كانت على شاطئ طبرية قرب عقبة أفيق. معجم البلدان.

طَعَنَهُ طريف الفزاري، فرآه رافعُ بن أبي اللّيل فعرفه، فأجهز عليه، وقطع رأسه، وبادر به الدّزبري.

وقيل: طَعَنَهُ رَجُلٌ يُقال له ريجان. [وكان] أسد الدولة صالح [على] (١) فرس؛ فما زال يرمح حتى رمّاه، وجاءه رافع فأخذ رأسه؛ وكان مقتله لخمس بقين من شهر ربيع الآخر سنة عشرين وأربعمائة. وقيل: في يوم الأربعاء ثامن جمادى الأولى من السنة.

وكان قاضي حلب في أيامه القاضي أبا يعلى عبد المنعم بن عبد الكريم بن سنان المعروف بالقاضي الأسود، بعد ابن أبي أسامة، ولي قضاءها سنة ست عشرة، واستمر على القضاء في أيام ابنه شبل الدولة.

وكان وزير صالح تاذرس بن الحسن النصراني، فأخذ في الوقعة وُصِّلب وكان هذا النصراني متمكناً عند صالح؛ وكان صاحب السيف والقلم.

وقيل: إنه كان يترجّل له - لعنه الله - الولاة والقضاة، فمن دونهم إلا القاضي أبا يعلى عبد المنعم بن عبد الكريم بن سنان قاضي حلب، والشيخ أبا الحسن المهذب بن علي بن المهذب فانه أراد أن يترجّلا له فحلف أن لا يفعل.

١ - جاءت الجملة بالأصل مضطربة كما يلي «فرس أسد الدولة صالح، فما زال يرمح حتى» فأعيد تقويمها.

وقيل: إنَّ أهل «حاس»^(٢) - قرية بمرّة النعمان - قتلوا حمّاه، وكان يقال له الخوري، وكان من أهل تلمنّس لأذيتته لهم؛ فحين سمع تاذرس بقتل حمّيه الخوري، خرج في عسكر حلب؛ وطلب أهل «حاس» في الجبال والضّياع؛ وهرب القاتلون إلى أفامية، فلحقّهم، فسلمهم إليه واليها.

فكتب إلى صالح يستأذنه في قتلهم، فأذن له فقتلهم، وصلبهم، فلما أنزلوا عن الخشب ليُصلّى عليهم ويُدْفَنُوا، صلّى عليهم خلقٌ عظيم. وقال الناس حينئذٍ، يكايدون النصارى: «قد رأينا عليهم طيوراً بيضاً، وما هي إلا الملائكة»، فبلغت هذه الكلمة تاذرس - لعنه الله - فنقمها على أهل المرّة، واعتدها ذنباً لهم.

فاتفق أن صاحت امرأة في الجامع، يوم الجمعة، وذكرت أن صاحب الماخور أراد أن يغصبها نفسها، فنفر كل من في الجامع إلا القاضي والمشايخ؛ وهدموا الماخور، وأخذوا خشبَه؛ وكان أسد الدولة صالح في صيدا، سنة سبع عشرة وأربعمائة.

فلما توجه إلى حلب، سنة ثمان عشرة، لم يزل به تاذرس حتى اعتقل مشايخ المرّة وأماثلها، فاعتقل منهم سبعين رجلاً، وقطع عليهم ألف

٢ - حاس: قرية في جبل الزاوية، تتبع ناحية كفرنبيل، منطقة معرة النعمان، محافظة ادلب، تبعد آثارها عن المعرة ٩ كم إلى الجنوب الغربي منها. المعجم الجغرافي للقطر العربي السوري.

دينار. وقال له صالح حين لجَّ عليه: «أَقْتُلْ الْمُهَذَّبَ أَوْ أَبَا الْمَجْدِ، بِسَبَبِ مَاخُور! مَا أَفْعَل!».

وقد بلغني أنه دُعِيَ لَهُمْ فِي أَمْدٍ وَمِيَّافَارِقِينَ؛ فغلبه على رأيه، فبقوا في الاعتقال في الحصن، سبعين يوماً، إلى أن اجتاز صالح بالمعرة؛ واستدعى أبا العلاء بن سليمان بظاهر المعرة.

فلما حَصَلَ عِنْدَهُ بِالْمَجْلِسِ قَالَ لَهُ الشَّيْخُ أَبُو الْعَلَاءِ، سَاعِيًا فِيهِمْ: «مَوْلَانَا السَّيِّدُ الْأَجَلُ أَسَدُ الدَّوْلَةِ وَمَقْدَمُهَا وَنَاصِحُهَا، كَالنَّهَارِ الْمَاتِعِ، اشْتَدَّ هَجِيرُهُ، وَطَابَ أَبْرَدَاهُ، وَكَالسَيْفِ الْقَاطِعِ، لِأَنَّ صَفْحَهُ، وَخَشَنَ حَدَاهُ، ﴿خُذِ الْعَفْوَ وَأْمُرْ بِالْعُرْفِ وَأَعْرِضْ عَنِ الْجَاهِلِينَ﴾^(١) فَقَالَ صَالِحٌ: «قَدْ وَهَبْتُهُمْ لَكَ أَيُّهَا الشَّيْخُ». وَلَمْ يَعْلَمْ أَبُو الْعَلَاءِ بِمَا قَطَعَ عَلَيْهِمْ مِنَ الْمَالِ فَأَخَذَ مِنْهُمْ. ثُمَّ قَالَ أَبُو الْعَلَاءِ شِعْرًا:

تَعَيَّيْتُ فِي مَنْزِلِي بُرْهَةً	سَتِيرَ الْعُيُوبِ فَقَيْدَ الْحَسَدِ
فَلَمَّا مَضَى الْعُمُرُ إِلَّا الْأَقْلُ	وَحُمٌّ لِرُوحِي فِرَاقُ الْجَسَدِ
بُعِثْتُ شَفِيعًا إِلَى «صَالِحٍ»	وَذَاكَ مِنَ الْقَوْمِ رَأْيِي فَسَدِ
فَيَسْمَعُ مِنِّي سَجَعَ الْحَمَامِ	وَأَسْمَعُ مِنْهُ زَيْرَ الْأَسَدِ
فَلَا يُعْجِبُنِي هَذَا النِّفَاقُ	فَكَمْ نَفَقَتْ مِحْنَةٌ مَا كَسَدِ ^(٢)

١ - سورة الأعراف - الآية ١٧٧ .

٢ - لزوم مالا يلزم - ط . دمشق ١٩٨٦ ص ٥٣٤ . إمارة حلب ص ٢٠٩ - ٢١١ .

[إمارة نصر بن صالح]^(١)

وَلَمَّا قُتِلَ صَالِحُ بْنُ مَرْدَاسٍ؛ مَلَكَ حَلَبَ بَعْدَهُ ابْنَاهُ:
مَعزُ الدَّوْلَةِ أَبُو عَلْوَانَ ثَمَالُ فِي الْقَلْعَةِ، وَشَبْلُ الدَّوْلَةِ نَصْرُ فِي الْمَدِينَةِ.
وَأَوْقَعَا فِي هَذِهِ السَّنَةِ عَلَى قَيْبَارٍ^(٢) بِقَطْبَانَ أَنْطَاكِيَّةَ مِيخَائِيلَ الْخَادِمَ. وَكَانَ
قَصَدَ بَلَدَ حَلَبَ بِغَيْرِ أَمْرِ الْمَلِكِ وَلَا طَفَهُ ثَمَالٌ وَنَصْرٌ؛ فَلَمْ يَرْجِعْ عَنْ قَصْدِ بَلَدِ
حَلَبَ؛ فَكَبَسَاهُ فِي قَيْبَارٍ، وَهُوَ يُقَاتِلُ حَصْنَهَا؛ وَقَتَلَ جَمَاعَةً مِنَ الْفَرِيقَيْنِ؛
وَانْهَزَمَ عَسْكَرُ الرُّومِ يَوْمَ الْخَمِيسِ لِلَّيْلَةِ بَقِيَتْ مِنْ جُمَادَى الْآخِرَةِ.

ثُمَّ اسْتَعْظَفَاهُ وَاسْتَقَامَتِ الْحَالُ بَيْنَهُمْ^(٣)؛ وَدَامَا عَلَى ذَلِكَ إِلَى أَنْ جَرَى
بَيْنَ مُعزِّ الدَّوْلَةِ ثَمَالٍ وَبَيْنَ زَوْجَتِهِ كَلَامٌ؛ فَغَضِبَتْ عَلَيْهِ؛ وَخَرَجَتْ إِلَى الْحَلَّةِ
بِظَاهِرِ حَلَبَ؛ فَأَمَرَ ثَمَالٌ أَنْ يُصَاغَ لَهَا لَالِكَةٌ^(٤) مِنْ ذَهَبٍ مَرصُوعَةٌ بِالْجَوَاهِرِ؛

١ - أضيف ما بين الحاصرتين للتوضيح .

٢ - القيبار: حصن بين أنطاكية والثغور. معجم البلدان.

٣ - إمارة حلب ص ٨٨ - ٨٩ .

٤ - لالك بالفارسية: حذاء، عرف الديك، تاج. الكليل. المعجم الفارسي الكبير لابراهيم
الدسوقي شتا. ط. القاهرة - مكتبة مدبولي.

فلما استوت أخذها في كُمِّه وخَرَجَ.

فحين علم نصر ركب واجتاز تحت القلعة، كأنه يُريدُ الخروجَ من باب العراقِ، في جماعةٍ من أصحابِهِ؛ وَجَدَبَ سَيْفَهُ لَمَّا قَارَبَ بَابَ الْقَلْعَةِ؛ وَهَجَمَهَا فَلَمْ يُمَانِعْهُ أَحَدٌ مِنَ الْأَجْنَادِ لِهَيْبَتِهِ؛ وَتَبِعَهُ أَصْحَابُهُ مُجَرَّدِينَ سُيُوفَهُمْ؛ فَجَلَسَ فِي الْمَرْكَزِ وَقَالَ: «إِنَّ مِنْ قَدَّمَ أَخِي عَلِيَّ فَقَدْ أَسَاءَ؛ لِأَنِّي أَوْلَى بِمُدَارَاةِ الرَّجَالِ؛ وَهُوَ أَوْلَى بِمُدَارَاةِ النِّسَاءِ».

ومن ذلك اليوم جعل لأبواب قلعة حلب سلسلة تمنع الراكب الصعود فجاءةً، ورسم أن لا يدخلها أحدٌ مُتَقَلِّداً سيفاً، ولو أنه أقربُ النَّاسِ مودَّةً إلى مالِكها.

فتفرَّد نصر بالأمر في القلعة والبلد، وذلك في سنة إحدى وعشرين وأربعمائة. وكان وزيره أبا الفرج المؤمل بن يوسف الشَّامِسي، الذي يُنسَبُ إليه حَمَامُ الشَّامِسي بحلب؛ في الجُلُوم^(١)؛ وكان نصرانياً وكان حسن التدبير، مُحِبّاً لفعل الخير؛ وكان أخوه ناظراً في البلد البرَّاني، فعمره، وعمر المساجد البرَّانية.

فجمع أبو علوان ثمال بن صالح الأعراب؛ وعَزَمَ على منازل أخيه نصر؛ فسير نصر إلى ملك الروم أرمانوس - وكان قد هلك باسيل في سنة

١ - من أحياء حلب القديمة، كان ينفذ إلى ظاهر المدينة بباب أنطاكية غرباً وباب قنسرين جنوباً. أحياء حلب وأسواقها لخير الدين الأسدي - ط. دمشق ١٩٨٤ ص ١٦٤ - ١٧٢.

خمس عشرة، وولي أرمانوس - يستدعيه إلى حلب فخرج على ما قيل في ستائة ألف حتى وصل إلى أنطاكية.

فتوسط مقدمو العرب بين نصر وثمان؛ ووقفوا بينهما على أن يكون لنصر حلب؛ ولثمان بالس والرحبة؛ فرجع نصر عما كان راسل به ملك الروم.

وأرسل ابن عمه مقلد بن كامل بن مرداس إلى ملك الروم، يسأله أن لا يقصده، ويحمل إليه من القطيعة ما كان يحملة أولاد سيف الدولة إلى باسيل، فأبى واعتقل مقلد بن كامل عنده؛ فحين تحقق رجوع نصر عن رأيه الأول جبن وضعف عن منازلة حلب.

وسار من أنطاكية إلى قيبار في بضعة عشر يوماً؛ وكسرت سرية له عرب حلب؛ وكانوا قد طاردوا عسكر الروم، فاستظهر الروم عليهم، وكان معه ملك البلغر، وملك الروس، والأبخاز، والخزر والأرمن، والبنجناك، والأفرنج.

ونزل الملك بجيوشه على تبل قريباً من الجبل، في موضع بعيد عن الماء، وضرب على عسكره خندقاً؛ وكانت أمواله على سبعين جمّازة؛ وكان قدر موضع عسكره لمن يدور حوله مقدار يوم في يوم للمجدد الراكب على فرس.

ولقيه في طريقه أبو علوان دفاع بن نبهان الكلابي في خيل قليلة؛ فنال من سراياه كل ما طلب؛ وأرسل الملك سرية فيها صنائيد عسكره إلى عزاز؛

فلقيتها بنو كلاب، فَظَفِرُوا بها، وقتلوا بَطَارِقَهَا، وأسروا جماعةً من أولادِ الملوك الذين معهم، وجسرتُ عليهم بنو كلاب، فحاصروهم في الموضع الذي نزلوا فيه.

ولقد أخبرَ بعضُ من شاهدَهُم أن مَقْثَاوَةَ كانت قريبةً من العسكر بمقدار رمية سهم، وأن الرُّوم لم يقطعوا منها قِثَاءَةً واحدةً، خوفاً من العرب أن تتخطفهم.

ولما كُسرَت السريةُ التي أرسلها الملكُ أجمع رأيه على العود إلى بلادِهِ، واعتذر قائلاً: «لولا عَطَشُ عسكري لبلغتُ مُرادِي». وهجم نصر والعرب على سوقِ الملك فنهَبُوهُ؛ وتأخر رحيلُ ملكِ الرُّوم من منزلتهِ ثلاثة أيام.

وأقبل شِبل الدولة نصر في تسعمائة وثلاثة وعشرين فارساً، وقيل في سبعمائة فارس؛ فحين أشرف على الرُّوم ظنَّوا أنها كبسة؛ فانهمزوا؛ ومنحَ اللهُ أكتافَهُم يوم الاثنين لسبع ليالٍ خلت من شعبان سنة إحدى وعشرين.

ونزع ارمَانوس الملكُ حُفَّهُ الأحمر لئلا يُعرف؛ ولبس حُفّاً أسوداً - ولا يلبس الحُفَّ الأحمر عندهم إلا الملك - وهرب. وأخذ شِبل الدولة تاجه وبلاطه ولُبَّادَهُ؛ وهرب في أرمنٍ كانوا معه حَمَّوهُ بالسَّهام^(١).

وأخذ الرُّوم الطريق إلى الجبل منزهين وطلَّعوا فيه، وحصلوا في بلد

١ - عاجلت هذه الأحداث في كتابي إمارة حلب ص ٨٧ - ٩٦، معتمداً على مختلف المصادر، لاسيما البيزنطية منها.

قورس^(١)، وكان للروم. وُلِحِقَ بعضهم بعضاً ولم يبق مع الملك إلا القليل. وقتل المسلمون من بطارقتهم وغيرهم ما لا يُحصى، وأسروا من أولاد الملوك وغيرهم كذلك، واشتغل الناس بالنهب، وأخذوا من الدواب والسياب والديباج والأمتعة وآلات العسكر ما لا يُوصف.

وذكر أن طائفة من بني قطن من ثُمير وردت عند الهزيمة؛ فأخذت ثقل الملك نحواً من ثلاثمائة بغل محملة، حتى أنهم تقاسموا الدنانير الأرمانيّة بالقصعة؛ فحصل لكل واحدٍ منهم ثمانين عشرة حَفَنَه.

وكان ملك الروم لما رحل طرح النار في المنجنيقات والعرادات والتراس؛ ونهب الناس منها ما أبقته النار، حتى أن أكثر سقوف بلد حلب جعلت التراس عليها عوض الدُفوف.

وقيل: إن الناس بحلب باتوا على السور قبل الوقعة بيوم، وفيهم ابن غير العابد، فبات يُصلي على السور، وسجد في آخر الليل، فنام وهو ساجد، فرأى في منامه علياً - عليه السلام - ركباً، ولباسه أخضر، وبيده رُمح، وهو يقول له: «ارفع رأسك يا شيخ، فقد قضيت حاجتك». فانتبه بقوله فحكى للناس ذلك، فتباشروا به.

وحكى عن مرتضى الدولة أنه قال: «استدعاني أرمانيوس في آخر تلك

١ - لعل قورس المعروفة الآن باسم كويري، وتبعد عن حلب مسافة ٣٣ كم. وكانت قورس كالمسلحة لأنطاكية. بغية الطلب ج ١ ص ٢٦٣ - ٢٦٤.

الليلة التي رأى ابن نمير تلك الرؤيا فيها، فقال لي: لَكُمْ بحلب راهب. فعلمتُ أنه يعني ابن نمير، فقلتُ: نعم؛ فقال: صفهُ لي! فوصفتُهُ، وحلّيتُهُ. فقال لي: رأيتُ هذا الرجل بعينه في هذه السّاعة، وكأني قد أشرفتُ على سور هذه المدينة؛ وهو قائمٌ عليه يومي إليّ بيدٍ ويقول: ارجع، فما تصل إلى هذا البلد. وتكرّر ذلك، ولا أرى أنه يتمّ فيه شيء. فلما كان من غدٍ كُسرت السّرية التي أرسلها الملك إلى عزاز، ثم كانت الوقعة والهزيمة بعد ذلك». وقد ذكرنا عن ابن نمير نحواً من هذه الحكاية، عند منازلة ملك الروم حلب.

وحكى بعض الكتّاب بحلب: أنه كان في خدمة وثّاب بن محمود بن نصر، عند تاج الدّولة تتش بن ألب أرسلان، وهو في نوبته على ظاهر حماة، فخلع على وثّاب فرجية وشقّ، وقال: «هذه مباركة أخذها أبي السلطان ألب أرسلان من ديوخانس ملك الروم لما كسره»^(١).

قال: فاستدعى وثّاب قحف مينا ظاهراً وباطناً، وقال: «هذا يامولانا مبارك نشرب به لأن جدّي نصرأ أخذته من الملك أرمانوس بناحية عزاز». فقال تاج الدولة: «ياوثّاب لم يكن بدّ من مساواتي في الافتخار». فقال: «لا بل عرّفتم مولانا كبر بيتي، وإنني له كبعض العبيد الصّغار». فقال له بالتركي: «بل أنت أخي الكبير». فقام وثّاب؛ وقبل الأرض قدام السّرير، فزاد في إقطاعه، وخلع وحمله على مركوبه.

١ - لما كسره في معركة منازکرد سنة ٤٦٣ هـ.

وقيل: إنَّ ثمالاً ونصراً حَقَّدَ عليهما ملك الروم ماجرى منها على ميخائيل بناحية قبيار، فخرج بنفسه، فسيراً ابن عمهما مقلد بن كامل يبذلان له الطاعة والخدمة، وكان قد سیر إليهما يسومهما تسليم حلب، ويقول إنَّه يخاف أن تتم عليهما حيلة فتخرج حلب من أيديهما؛ وعرض عليهما عوضاً عنها ما اختاراه؛ فاعتقلا رسوله انتظاراً لما يرد من جَوَاب رسالتها.

فبلغه ذلك فاعتقل مقلد بن كامل، وخرَجَ بنفسه؛ فأخرجوا حرمهما من حلب إلى البرية خوفاً منه، حتى كان من أمره ما ذكرناه؛ وكان ثمال في القلعة يحفظها، ونصر باشر القتال.

فلما عاد ملك الروم سار نصر وثمان لاحضار حرمهما، فسبق نصر إليها، واستولى عليها، وعوَّض ثمالاً بوساطة من توسَّطَ بينهما الرُّحبة وبالس ومنبج وأعمالها.

وخرج بعد هذه الكسرة قَطبان أنطاكية الخادم المعروف بنَقِيطا - وتفسيره بالعربية الدويك - في خَلْقٍ عظيمٍ، فعاث في البلد العربيّ، وأفسد، وفتح حصن المنيقة، وهجم رَفْنِيَّة، وسبى عشرة آلاف من أهلها، ونَقَضَ أبرجة سُورها في سنة إحدى وعشرين؛ وفتح في سنة اثنتين حصن بني الأحمر، وحصن بني غناج، وغير ذلك من الحصون وخرَّبها^(١).

١ - يرجح أن هذه الحصون وجدت ما بين منطقة القدموس امتداداً حتى سفوح منطقة جبلة وطرطوس. انظر تاريخ يحيى بن سعيد ص ٤١٨ - ٤٢٢، فالمنيقة سيكون من حصون الدعوة الاسماعيلية، وبذل اسم بكسراثيل إلى بني قحطان، ومرقية تحمل الاسم نفسه أو اسم نبع حسان في أحواز طرطوس إلى جانب منتجع الرمال الذهبية.

فراسله شبل الدولة ولاطفه إلى أن صالحه، وجعله سفيراً بينه وبين ملك الروم في طلب الهدنة، فاستقر أن يحمل نصر في كل سنة إلى ملك الروم دراهم خمسمائة ألف درهم، في نجمين من السنة، قيمتها ثمانية آلاف مثقال ذهب.

وأطلق الملك مقلد بن كامل بن مرداس رسول نصر، وأعطاه صلياً من ذهب مرصعاً أماناً لنصر، ووفاء بالشرط.

وسير شبل الدولة نصر شيخ الدولة أبا الحسن بن الأيسر إلى الظاهر بمصر؛ وحمل إليه هدية من جملة ما غنمه من الروم، من الثياب، والصياغات، والأواني، والألطف الكثرة. وقاد في صحبته نحو مائة وخمسين رأساً من الدواب، خيلاً وبغالاً، ووقع فعله عندهم أحسن موقع^(١). وقام أبو الحسن الجرجرائي بتمهيد أمره.

وأقام ابن الأيسر إلى أن توفي الظاهر، فخلع المستنصر على ابن الأيسر؛ وسير معه خلعاً لنصر بن صالح، ولقبه مختص الأمرء، خاصة الإمامة، شمس الدولة ومجدها، ذو العزيمتين.

وفي أيام نصر اجتمع بجبل السماق قوم يعرفون بالدرزية منسوبون إلى رجل خياط أعجمي؛ وجأهروا بمذهبهم، وخرّبوا ما عندهم من المساجد، ودفعوا نبوة الأنبياء، وجحدوهم إلا الإمام الحاضر الذي يدعو إليه الدرزي،

١ - عاجلت هذه القضية في كتابي إمارة حلب ص ٩٦ - ٩٩.

وأحلُّوا نكاح المحارِم، وتفاقم أمرُهُم، وتحصَّنوا في مغاير شاهقة على العاصي، وانضوى إليهم خلقٌ من فلاحِي حلب، وطَمِعوا بالاستيلاء على البلاد.

فخرج إليهم نقيطا قَظبان أنطاكية، وحاصرهم في المغاير، ودخن عليهم، وساعده على ذلك نصر بن صالح صاحب حلب، ثمَّ التمسوا الأمان بعد اثنين وعشرين يوماً، فأخرجوهم بالأمان؛ وقبضوا على دُعَاتِهِم وقتلُوهم؛ وذلك في شهر ربيع الأول من سنة ثلاث وعشرين وأربعمائة.

وفي هذه السَّنة استوحش سالم بن مُستَفاد الحمداني من شبل الدَّولة نصر؛ وكان صالح بن مرداس قد ولاه رئاسة حلب بعد ما سلَّمها إليه، وقَدَّمه على الأحداث، وأبقاه نصر بعده على حاله إلى هذا التاريخ واستقرَّ عليه أحداث حلب ورعاها؛ ولبسوا السلاح؛ وعوَّلوا على محاربة القلعة.

وكان يتردَّد بين سالم وبين شبل الدَّولة كاتب نصراني يعرف بتوما وكان يُحرِّف ما ينقله عن ابن مُستَفاد إلى نصر، ويزيد في التجني، ويسوم شططاً لا يمكن إجابته إليه، وذلك من غير علم ابن مُستَفاد.

فلما رأى شبل الدَّولة نصر كثرة تعديهِ حمل نفسه على محاربتهِ، وركب إليه؛ فلما رآه الحلبيُّون دَعَوْا له وانقلبوا إليه، وقَاتَلوا دار ابن مُستَفاد، فطلب الأمان فحلف له أنه لا يجري له دماً وحبسه بالقلعة، ونهبت داره؛ ثم خاف استبقائه فقتله خنقاً، ليخرج عن يمينه بأنه لم يُجر له دماً.

١ - انظر إمارة حلب ص ٩٨ - ٩٩ .

وتبين لنصر بعد قليل كذب ذلك النصراني الكاتب، وما كان يُحرفه في رسالته فقبض عليه، وطالبه بمال؛ فلما استصفى ماله دخل عليه بعض أجناد القلعة فخنقه في ذي القعدة. وقيل ذي الحجة من سنة خمس وعشرين وأربعمائة.

ودام نصر بن صالح في مملكة حلب إلى سنة تسع وعشرين وأربعمائة. وقُتل في المصاف بينه وبين أمير الجيوش الدزبري.

وذلك أن أمير الجيوش استقرّ بدمشق، بعد قتله صالح بن مرداس بالأقحوانة؛ فسعى جعفر بن كليد الكتامي والي حمص في إفساد ما بين نصر بن صالح وأنوشتكين الدزبري. وكان عند أنوشتكين استعداد لذلك لقتله صالحاً أباه؛ فشرع جعفر بن كليد يُغري أنوشتكين بنصر، ويحمله على أذاه حتى خرجا إلى الوحشة والمنافرة.

فكاتب الدزبري ملك الروم، واستأذنه في محاربة نصر، واستنقاذ حلب منه، وأن يُؤدي ما عليه من الحمل المقرّر إليه، فأذن له في ذلك، فاستمال الدزبري جميع العرب من: الطائيين، والكلبيين، وبعض الكلابيين، وسيرهم إلى نصر بن صالح ومعهم رافع بن أبي الليل. ومن قبله من المغاربة، واجتمع إليه علان بن حسان بن الجراح الطائي.

ورحل الدزبري قاصداً حماة، وكان عسكره قد تقدّم إلى وادي الملوك، شرقي الرستن؛ فحين عرف نصر بخروجهم جمع بني عمه وعسكره؛ ونزل تلاً غربي سلمية، والتقوا فكسّر نصر وأصحابه، وشرع في جمع من قدر

عليه، واستنجد بشبيب بن وثاب أخي زوجته.

ورحل الدزبري عقيب الوقعة الأولى إلى حماة، فدخلها، ونهبها. ثم رحل منها فالتقوا عند تل فاس، غربي لطمين^(١)، فانهمز ثمال بن صالح. وثبت نصر في خواص أصحابه، وقاتل قتالاً شديداً، فطعن ووقع، واحتز رأسه في نصف شعبان. وقيل: لسبع عشرة ليلة بقيت منه، من سنة تسع وعشرين وأربعمائة.

وحمل رأسه إلى الدزبري فحمله، وتأسف عليه، وأظهر عليه حُزناً، وأنفذ من تسلّم جثته فصُلبت في حماة على الحصن، ثم أمر بانفاذ ثياب، وطيب، وتكفين الجثة في تابوت، ودفنها في المسجد؛ فنقلها مقلد بن كامل لما ملك حماة إلى قلعة حلب.

وقيل: إن الذي قتله ريجان الجويني، وأجهز عليه هفتكين التركي المعروف بالسروري. وتأمل المنجمون الوقت والزمان الذي قتل فيه أبوه فكان بين قتله وقتل أبيه أربعة أيام، يريد من السنين الشمسية^(٢).

١ - لطمين الآن إحدى قرى محافظة حماة، وتبعد عنها مسافة ٣٦ كم.

٢ - انظر معالجة هذه المسألة في كتابي إمارة حلب ص ٩٩ - ١٠١.

[عهد أنوشكتين الدزبري]^(١)

ولما هَرَبَ ثمال بن صالح وَصَلَ إلى حلب، ومعه شبيب بن وثاب، في يوم الثلاثاء سادس عشر شعبان؛ فملكها ثمال، وَوَعَدَهُ مشايخها بالمعونة والنصر، فخَوَّفَهُ خليفة بن جابر الكعبي، وقال له: «رَبِّمَا خذلتك عشيرتك وَقَعَدَ بك أهل البلد، ولم يمكنك الثبات والمقاومة، ولا الانصراف على حال السَّلامَةِ». وأراد بذلك عَشُّهُ لا نُصَحَّهُ.

وكان أمير الجيوش قد سَيَّرَ في أثرهم إلى حلب عسكرياً يقدِّمُهُ طُغَّانَ المظفري، فخاف ثمال من المقام بحلب، وولى بقلعة حلب مقلد بن كامل بن مرداس، وبالمدينة خليفة بن جابر الكعبي.

وأطلق للتجار ديوناً كانت لهم على أخيه مقدارها ثلاثون ألفاً ذهباً، ليستميل الناس بذلك إلى طاعته؛ وأخذ أولاد أخيه، وأخذ شبيب^(٢) زوجة أخيه - أخته غلوية المعروفة بالسيِّدة - وأخذوا من المال وَالْأَنْيَةِ الذَّهَبَ وَالْفِضَّةَ وَالشَّيَابَ ما قدرا على حمله؛ وساروا إلى الجزيرة.

١ - أضيف ما بين الحاصرتين للتوضيح .

٢ - شبيب بن وثاب النميري، وأخته غلوية بنت وثاب زوج نصر وام محمود بن نصر.

وقيل: إنَّ السَّيِّدة أخذتُ من القلعة عند قتل نصر خمسين ألف دينارٍ، وأخذَ ثمال ثلاثين ألفاً، وسار ثمال يستنجد بأخواله بني خفاجة. ووقعت الفتنة بحلب، ونُهبت دار السُّلطان، وأموال التجار. وكان رسول ملك الروم قد وَصَلَ إلى حلب فنَهَبَ العامَّةَ متاعه ودَوَابَّهُ. وأما طغان فإنه لما وصل بالعسكر إلى حلب نزل على المدينة، فراسلَهُ خليفَةُ بن جابر الكعبيّ ومن وافقَهُ من الحلبيّين في تسليم البلد؛ فتسلّمه في يوم السبت الرَّابِع من شهر رمضان.

وأنفذ رسولاً إلى الدّزبري يعلمه بذلك؛ فأغذَّ السَّير إلى حلب، وَوَصَلَ إليها في عدَّة قليلة، واجتاز في طريقه بمعرة النُّعمان، فالتقاه أهلها، فأكرمهم وسألهم عن أبي العلاء بن سُلَيان. وقال لهم: «لأسيرن فيكم بسيرة العُمريّين». واجتمع عنده بالمعرة كثير من العرب، فخشى منهم، فأركب رجلاً من أصحابه جَمَلاً، ونادى بمعرة النُّعمان ويظَاهرِها: «من لم يأخذ معه قوت ثلاثة أيّامٍ فلا يلومنّ إلا نفسه». فلم يبق من العرب أحدٌ حولَهُ؛ وظن كلُّ منهم أنه يطلب حِلَّتَهُ.

وتمَّ أمير الجيوش إلى حلب، فدخلها يوم الثلاثاء السابع من شهر رمضان، والقلعة مستعصية على أصحابه في يد سيف الدولة مُقلد بن كامل بن مرداس، وقد احتوى على الأموال التي بها، واستولى على جمهورها. فتردّدت الرسل بينه وبين مُقلد حتى قرّر له عمّا في القلعة ثمانين ألف دينار، وثياباً، وفُرُشاً، وآلات فضّة، مكرراً وخديعة وأن يأخذ المقلد الباقي،

وقنع الذّبري بذاك؛ وأفرج له عن نزوله وخروجه فسلم مقلد القلعة وصعد إليها أمير الجيوش، يوم الثلاثاء لثمان بقين وقيل لسبع بقين من شهر رمضان.

وأقام مقلد يوماً واحداً بعد نزوله من القلعة؛ وهرب بما معه من الأموال خوفاً من غدر الذّبري به؛ ولحق بحلته وبثمال بن صالح بالجزيرة؛ ونادى الذّبري في مدينة حلب بأن يخرج منها جميع الجند والحواشي الذين كانوا يخدمون ابن صالح.

واجتمع الناس من سائر البلدان ليهنئوه بالفتح؛ وجلس للهناء في القصر بباب الجنان؛ وعيد عيد الفطر بحلب؛ فذكر أنه لم ير بحلب عيداً أحسن منه، لكثرة ما أظهر فيه من العدة والآلة؛ وأحسن إلى أهل حلب؛ وأمر برد ما كان صالح اغتصبه من أملاك الحلبيين؛ وتزوج بنت منصور بن زغيب. وولى بقلعة حلب مملوكين له: أحدهما يقال له فاتك، والآخر سبكتكين؛ وولى بالمدينة غلامه رضي الدولة بنجوتكين.

ثم قصد بالس ومنبج؛ فأخذهما. ورام أخذ الرّحبة فلم يقدر عليها. وأقام بحلب إلى أن عيد عيد الأضحى، وسار إلى دمشق. ومدحه ابن حيوس بقصيدة يذكر فيها قتل نصر، يقول فيها:

وَمَا طَغَى «نَصْرٌ» أَتَحْتَ لَهُ الرُّدَى   وَلَمْ يُنْجِهِ الْجَمْعُ الكَثِيرُ وَلَا الحَشْدُ
وَبَأخْرَى يَذْكَرُ فِيهَا فِيهَا فَتْحَ حَلْبِ، أَوْلَهَا:

١ - ديوان ابن حيوس - ط. دمشق ١٩٥١ ج ١ ص ١٧٣.

هَلْ بَعْدَ فَتْحِكَ ذَا لِبَاغٍ مَطْمَعٌ   اللَّهُ هَذَا الْعَزْمُ مَاذَا يَصْنَعُ^(١)
 وَوَلَّى قِضَاءَ حَلْبٍ أَبَا الْوَلِيدِ سُليمانَ بنَ خَلْفِ الْبَاجِي سَنَةَ وَاحِدَةً^(٢)؛
 ثم وليه بعده القاضي أبو الحسن أحمد بن يحيى بن زهير بن أبي جرادة - جدّ
 جدّ أبي -^(٣).

ومات شبيب بن وثاب النُميري في سنة إحدى^(٤) وثلاثين وأربعمائة.
 واستولى أخواه مُطَاعِينِ وَقَوَامِ عَلَى مَا كَانَ فِي يَدِهِ مِنَ الْجَزِيرَةِ؛ وَكَانَتْ أُخْتُهُ
 السَّيِّدَةُ عَلَوِيَّةٌ - امْرَأَةٌ نَصْرٌ - مُقِيمَةً بِالرَّافِقَةِ؛ فَتَحِيلَتْ عَلَى غُلامٍ أَخُوها الْوَالِي
 بِالرَّافِقَةِ إِلَى أَنْ أَخْرَجْتَهُ؛ وَاسْتَوْلَتْ عَلَى الْبَلَدِ، وَتَزَوَّجَتْ بِشِمَالٍ لَتَقِيمَ هَيْبَتَهَا
 بِهِ، وَيَحْفَظُ أَمْرَهَا.

وَوَقَّعَ فِي هَذِهِ السَّنَةِ وَقْعَةً بَيْنَ عَسْكَرِ الرُّومِ وَعَسْكَرِ حَلْبٍ، فَكَسَرَ
 عَسْكَرَ أَنْطَاكِيَةِ الْحَلِيبِيِّينَ؛ وَعَادَ الدَّمَسْتَقَ إِلَى أَنْطَاكِيَةِ، وَدَخَلَ طِغْانَ حَلْبٍ،
 وَحَصَلَ شِمَالُ بنِ صَالِحٍ فِي الرَّقَّةِ، وَخَشِيَ الدُّزْبِرِيَّ مِنَ قُرْبِهِ إِلَى حَلْبٍ،
 فَاشْتَرَى قَلْعَةَ دَوْسَرٍ^(٥) لِيَكُونَ مَطْلًا عَلَيْهِ. وَرَاسَلَ نَصْرَ بنَ مَرْوانَ صَاحِبَ
 مَيَّافارقينَ فِي أَنْ يُزَوِّجَ ابْنَتَهُ لِابْنِهِ، فَأَجَابَهُ إِلَى ذَلِكَ، فَاسْتَوْحَشَ الْمَصْرِيُّونَ مِنْهُ

١ - ديوان ابن حيوس - ج ١ ص ٣٣٧ .

٢ - لأن الباجي عاد إثر هذا إلى الأندلس.

٣ - هذه هي المرة الأولى التي دانت فيها جميع بلاد الشام للفاطميين انظر كتابي إمارة حلب
 ص ١٠٥ - ١٠٩ .

٤ - بهامش الأصل: بلغ مقابلة وساعا بخط المؤلف.

٥ - هي قلعة جعبر القائمة الآن في وسط بحيرة سدّ الفرات في سورية.

لذلك، وأنفذ إلى مصر ليحضر زوجته وابنته، فلم يُطلقهما الوزير. وتُقل على الوزير الجرجرائي فتح الدّزبري حلب، لأنه لم يكن برأيه؛ وأنكر ذلك فقال الدّزبري: «قد خرف الوزير»، وبسط لسانه فيه بالكلام القبيح، فكَاتَبَ وُلاةَ الشّام بترك الانقياد له؛ وكتب توقيعاً عن المستنصر لثمال بن صالح بحلب؛ وشرط عليه أن يحمل جميع ما بقلعتها من المال إلى المستنصر.

وكتب أجناد دمشق، وأغراهم به فناروا عليه، وأحدقوا به بقصر كان له في ظاهر دمشق؛ فهرب من دمشق ليلاً؛ ومعه ثلاثمائة صبيٍّ من غلمانِه الأتراك ليس لواحدٍ منهم حيةٌ، وعلى وسط كل واحد منهم ألف دينار؛ وأحدقت به بنو كلاب فلم يَقْدِرُوا عليه.

ونزل بحصن المعرة، ثم سار منها إلى حلب؛ ولقيهُ عسكره بها في أراضي سَرْمِين، فدخل حلب في شهر ربيع الآخر من سنة ثلاث وثلاثين وأربعمائة.

وشرع ثمال بن صالح في جمع عشيرته، وحشد من أجابه من العرب وغيرهم لمنازلة حلب؛ وطمع في الدّزبري. فرأى بنفسه الدّلّ لما لم يكن له طاقةٌ بدفعهم، وزاد همُّه وغمُّه، حتّى مَرَضَ مرضاً حاداً؛ ومات بعد ثلاثة أيام، يوم الأحد النصف من جُمادى الأولى سنة ثلاث وثلاثين وأربعمائة. ودُفِنَ بحلب؛ ثم نُقِلَ مِنْهَا إلى البيت المقدّس، في سنة ثمان وأربعين

وأربعمائة^(١).

فَدَبَّرَ الْبَلَدَ بَعْدَهُ مَمْلُوكُهُ رَضِيَ الدَّوْلَةَ بِنَجُوتَكِينَ التُّرْكِيَّ أَبُو مَنْصُورٍ، بَقِيَّةُ جُمَادَى الْأُولَى وَثَمَانِيَةٌ وَعِشْرِينَ يَوْمًا مِنْ جُمَادَى الْآخِرَةِ؛ فَوَصَلَ مَعَزُ الدَّوْلَةِ أَبُو عَلْوَانَ ثَمَالَ بْنَ صَالِحٍ بِالتَّوْقِيعِ الَّذِي سَيَّرَهُ إِلَيْهِ الْمُسْتَنْصِرُ، فَسَلَّمَ بِنَجُوتَكِينَ وَأَهْلَ الْمَدِينَةِ إِلَيْهِ، لِلَّيْلَتَيْنِ بَقِيَّتَا مِنْ جُمَادَى الْآخِرَةِ مِنْ سَنَةِ ثَلَاثٍ وَثَلَاثِينَ وَأَرْبَعِمِائَةٍ، بَعْدَ أَنْ نَزَلَ إِلَيْهَا وَمَعَهُ مُقَلَّدُ ابْنِ عَمِّهِ فِي جَمَاعَةٍ، وَقَاتَلُوهَا أَيَّامًا، وَاسْتَظْهَرَ الْحَلِيبِيُّونَ عَلَيْهِمْ، فَرَحَلُوا إِلَى نَاحِيَةِ قَنْسَرِينَ.

وَجَرَى بَيْنَ الْحَلِيبِيِّينَ وَالْمَغَارِبَةَ عَرَبِدَةً، وَقُتِلَ بَيْنَهُمْ جَمَاعَةٌ، وَنُهِبَتْ أَهْرَاءُ السُّلْطَانِ، وَطَلَعَ أَصْحَابُ الدُّزْبَرِيِّ إِلَى الْقَلْعَةِ خَوْفًا عَلَى أَنْفُسِهِمْ، فَلَمْ يَمَكِّنْهُمْ سَبِكْتَكِينَ مِنْ دُخُولِهَا، فَنَزَلُوا فِي الْقَصْرِ تَحْتَ الْقَلْعَةِ.

وَاسْتَدْعَى الْحَلِيبِيُّونَ ثَمَالَ وَمُقَلَّدًا. فَوَرَدَ مُقَلَّدٌ فِي مُقَدِّمَتِهِ مِنْ قَنْسَرِينَ، فَتَسَلَّمَهَا يَوْمَ الْاِثْنَيْنِ لِلَّيْلَتَيْنِ بَقِيَّتَا مِنْ جُمَادَى. وَوَصَلَ ثَمَالَ يَوْمَ الثَّلَاثَاءِ، فَدَخَلَهَا وَاجْتَمَعَ إِلَيْهِ أَحْدَاثُهَا. وَاعْتَصَمَ سَبِكْتَكِينَ بِالْقَلْعَةِ شَهْرًا وَسَلَّمَهَا إِلَيْهِ.

وقيل: إنه بقي بها إلى النصف من صفر سنة أربع وثلثين وأربعمائة؛ وإن القلعيين رموا على الحلبيين، وأتوا على عدد كثير منهم، وأصلح الحلبيون المنجنيقات، وقاتلوا بها القصر الذي تحت القلعة، ونقبوه، وخربوا حيطانه مما يلي المدينة مع قطعة من سور المدينة من ناحية باب العراق.

١ - بحثت في حقبة حكم الدزبري من مختلف الجوانب في كتابي إمارة حلب ص ١٠٩ - ١١١ .

وثبتت سبكتكين على الحصار مدة سبعة أشهر، واستنصر الفريقان^(١) ونفذ ما مع آل مرداس من المال، ووقع المرض في القلعيين فأفناهم، وأيس الباقون من نفوسهم فجئحوا إلى التسليم، واصطلحوا على شروط منها أن لا يعرض لأحد من القلعيين بمساءة، وانتظمت الأمور وسلمها سبكتكين بجميع ما فيها بعد أن أخذ لنفسه ثلاثين ألف دينار، ولورثة الذبيري اثنين وثلاثين ألف دينار.

---

١ - راسل ثمال الامبراطورية البيزنطية وطلب تأييدها. إمارة حلب ص ١١٣

[إمارة ثمال بن صالح]^(١)

واستقرَّ ملكُ حلب:

لمعز الدولة أبي العلوان ثمال بن صالح بن مرداس.

ووصله تشریف من المستنصر في سنة ست وثلاثين. ودرت الأرزاق في أيامه على الناس، وأحسن السيرة معهم، وجاد بالعطاء.

وظهر في أيامه ببعلبك رأس يحيى بن زكريا في حجر منقور فنقل إلى حمص ثم إلى حلب، فوضع بمقام إبراهيم - صلى الله عليه - بقلعة حلب في سنة خمس وثلاثين وأربعمائة.

وكان ثمال لما طاول حصار قلعة حلب قد رغب إلى تدورا ملكة الروم، وسير رسولا يلتمس نصرتها وإعانتها وانتهاه إليها، فرتبت ثمالاً ماخسطرس على حلب، ومقلد ابن عمه بسطرخس، وجعلت له واجب الماخسطرية عن حلب؛ ورتبت صالح بن ثمال، ومنيع بن مقلد، ومحمود بن نصر، وعطية وحسناً أخوي ثمال، بطارقة. ورتبت السيدة علوية أم محمود بطريقة؛ وأطلقت لجماعتهم واجبات هذه المراتب؛ وسيرت إليهم هدايا كثيرة؛

١ - أضيف ما بين الحاصرتين للتوضيح.

وشرطت على ثمال أن يحمل في كل سنة ما كان يحمله أخوه نصر، على الشروط المشروطة عليه^(١).

وكان المستنصر قد وقع لثمال بحلب على أن يحمل إليه جميع ما بقلعتها من المال - على ما ذكرناه - فلما استولى ثمال على حلب حمل إلى المستنصر من ذلك مائتي ألف دينار؛ وأفرّد برسوم عمارة القلعة ومساكنها ومصانعها خمسة وسبعين ألف دينار؛ وإقامة العوض عما استنفد من العدة وهلك من أصحاب الأسلحة باستعمالها والابتدال لها في الحرب ثلاثين ألف دينار؛ وما أخذه من آلات ذهب وفضة وغيرها خمسة عشر ألف دينار.

فلما علم المستنصر بذلك شقّ عليه ذلك، ووقعت الوحشة بينه وبين معزّ الدولة ثمال، فعصى ثمال على المستنصر، فسير المستنصر إليه إلى حلب الأمير ناصر الدولة أبا محمد الحسن بن الحسين بن الحسن بن حمدان^(٢)، ومعه عبد العزيز بن حمدان، وشجاع الدولة بن كلّيد.

وكان ناصر الدولة بن حمدان قد وّي دمشق من قبل المستنصر بعد الدّزبري، فوصلوا إلى حلب بعد أن فتحوا حماة ومعرة النعمان، في سنة تسع وثلاثين وأربعمائة؛ فطاف بحلب ولم ينزل بها؛ فخرج أهل حلب لقتاله، فهزمهم واختنق منهم في الباب - على ما يقال - سبعة عشر ألف نفس.

١ - انظر إمارة حلب ص ١١٣ - ١١٤ .

٢ - هو الحسن بن الحسين بن الحسن بن عبد الله بن حمدان، ناصر الدولة بن ناصر الدولة .
ترجم له ابن العديم في بغية الطلب ص ٢٣٢٩ - ٢٣٣٣ .

وعاد ناصر الدولة فنزل بصلدي - قرية قريبة من حلب على نهر قويق - فجاءهم سيل في الليل لم يُسمع بمثله، فغرق أكثر المضارب، وأتلف الرجال، وأهلك الدواب المشبوحة، فانهزم ناصر الدولة عن حلب إلى دمشق، فقبض عليه الأمير منير الدولة بها في شهر رجب من سنة أربعين وأربعمائة، وسير إلى مصر^(١).

وكان مُعزّ الدولة ثمال قد خاف من الحلبيين أن يسلموا البلد إلى أبي محمد بن حمدان حين توجه إلى حلب؛ فقبض أعيان الحلبيين - ومنهم قاضي حلب أبو الحسن بن أبي جرادة - واعتقلهم بالقلعة سنة أربعين، فلما كفي أمر ابن حمدان أطلقهم في سنة اثنتين وأربعين وأربعمائة.

وقتل مُعزّ الدولة منهم الشريف أبا علي محمد بن محمد بن صالح المحبره بسعاية ابن الأيسر به، دون الباقيين؛ فان ابن الأيسر صعد إلى مصر رسولا فتحقق براءة الباقيين من تهمة تتطرق إليهم.

ووصل شجاع الدولة بن كلّيد والي حمص، في سنة أربعين وأربعمائة عائثا على بلد حلب، فخرج إليه مُقلّد بن كامل بن مرداس وأبو الوفاء حفاظ المعري، في جمع من الكلابيين ورجالة الحلبيين والفلاحين، فالتقوا بكفرطاب.

ومضى ابن كلّيد لينهزم، فلحقته بنو كلاب، فقُتل في هذه المرة شجاع

١ - إمارة حلب ص ١١٤ - ١١٥ .

الدولة بن كليد والي حمص؛ قتله جعفر بن كامل بن مرداس، وحمل رأسه إلى حلب. وكان المنجم رأى أنه يدخل إلى حلب، فدخلها قطعاً، وانهمزت عساكره.

فسار مقلد بن كامل إلى حماة ففتحها بعد أن قاتل حصنها أياماً؛ ثم سار إلى حمص ووجد ابن منزو قد أتاه في عسكر من دمشق، فانهمز إلى باطن حمص، وقاتل قتالاً عظيماً فقل عليه الماء، فخرج ابن منزو إليهم بالأمان.

ثم إن المستنصر سير الأمير أبا الفضل رفق^(١) الخادم إلى جيش كثيف إلى حلب، في سنة إحدى وأربعين، وقيل سنة اثنتين. ونزل على حلب على مشهد الجف، فقاتله الحلبيون، فانكسر عليها وجرح وأخذ أسيراً، فمات في قلعة حلب في الأسر.

وسير معز الدولة كل من بقي من أصحابه مأسوراً إلى مصر؛ ففي ذلك يقول الأمير أبو الفتح بن أبي حصينة:

يَا رِفْقُ رِفْقاً رُبَّ فَحْلٍ غَرَّهُ   ذَا الْمَشْرَبِ الْأَهْنَى وَهَذَا الْمَطْعَمُ
حَلْبٌ هِيَ الدُّنْيَا تَلْدُ وَطَعْمُهَا   طَعْمَانِ شَهْدٌ فِي الْمَذَاقِ وَعَلَقْمُ
قَدْ رَامَهَا صَيْدُ الْمُلُوكِ فَمَا انْتَوَا   إِلَّا وَنَارٌ فِي الْحَشَا تَتَضَرَّمُ^(٢)

١ - لرفق الخادم ترجمة في بغية الطلب ص ٣٦٧٤ - ٣٦٧٨.

٢ - ديوان ابن أبي حصينة - ط. دمشق ١٩٥٦، ج ١ ص ٢٤٧.

وكان رفقاً لما نزل على حلب داهن عليه العرب الكلبيون، فأشار عليه
عسكره أن يرحل عن حلب إلى صلدة فلم يفعل؛ فأشير عليه أن يقبض على
أمراء طيء وكتب فلم يفعل، فقبل له أن ينشئ سجلا عن السلطان بأنه قد
أقطع الشام لمعز الدولة، ويعود بهيته فلم يفعل؛ فلما رآه أمراء العسكر
لا يلتفت إليهم، ولا يقبل مشورتهم، ووقع القتال، انهزم العرب فانهمز
العسكر معهم، فسير رفق إليهم وأمرهم بالعود فلم يلتفتوا.

وخرج من حلب خيل يسيرة فشهدوا رحيل العسكر فظنوا أنه حيلة
فاتبعوهم، وغنموا منهم. وخرج من بحلب فلحقوا رفق الخادم، في طرف
جبل جوشن، وجرح ثلاث جراحات، وأخذ والضرب القوي برأسه، فمات
في القلعة ودُفن في مشهد الجف. ونهب من العسكر شيء عظيم من الأموال
والقماش والدواب^(١).

ثم أن معز الدولة ثمالاً استمال المستنصر بعد هذه الواقعة، ولاطفه،
وحمل القسطنطينية إلى مصر على يد شيخ الدولة علي بن أحمد بن الأيسر، وسير
معه ولده وثاب وزوجته علوية بنت وثاب المعروفة بالسيّدة، وسير معه من
مال القلعة أربعين ألف دينار، وهدايا، وأطافاً فاخرة، ونحفاً جليلة.
فلما وصلت أكرمها المستنصر غاية الإكرام، وحضرت بين يديه،

١ - استنجد ثمال ببيزنطة، واستجاب الامبراطور فسطنطين التاسع إلى طلب ثمال، فبعث رسولا
إلى القاهرة يطلب إيقاف حملة رفق ويهدد بالتدخل لصالح ثمال. إمارة حلب ص ١١٦ -

فقبلت الأرض، وقالت: «خصك الله يا أمير المؤمنين بأفضل تحية وسلام». فرد عليها أفضل رد؛ وسألها عن خلفته بالشام، فقالت: «في نعيم وخير إن أنعمت عليهم بأمان وذمام، حسبنا جرت به عادة هذا البيت المنيّف من الإحسان والإكرام».

فأعجبه منها سرعة جوابها وحسن توصّلها، وقال لها: «أنت المسماة بالسيدة» فقالت: «نعم، سيّدة قومي وأمتك يا أمير المؤمنين، صلوات الله عليك». فقال: «ماخيب الله من فوّض تدبير أمره إليك في هذه الرّسالة». ثم أمرها أن تمل على كاتبها تذكرة ليوقع لها بجميع ما تقترحه توقيعاً مفرداً، وتوقيعاً بحلب وسائر أعمالها لمعز الدولة.

وأمر لمعز الدولة بتشريف ولجميع بني عمّه، وأفاض عليها ما غمرها وجميع أصحابها وحاشيتها؛ وعادت بمقبصودها^(١).

ولما وردت زوجة معز الدولة إلى حلب سكن معز الدولة إلى ذلك، واطمأن، ونشر العدل، وطابت قلوب الرعيّة. وولى وزارته في سنة اثنتين وأربعين وأربعمائة رجلاً من أهل الرّحبة يقال له أبو الفضل ابراهيم بن عبد الكريم بن الأنباري، ولقبه الثقة الكافي؛ وكان رجلاً حسن السياسة.

وسير ثمال شيخ الدولة عليّ بن أحمد بن الأيسر، في سنة ثلاث وأربعين، رسولاً إلى القسطنطينية بالمال المقرّر عليه في كلّ سنة، وبهدية

١ - انظر إمارة حلب ص ١١٩ .

فشاهدوا من سَدَادِهِ وَكَمَالِ مُرُوعَتِهِ مَا أَوْجَبَ لَهُمْ أَنْ مَيِّزُوهُ عَنْ غَيْرِهِ مِنْ الرِّسْلِ، وَأَكْرَمُوهُ، وَجَعَلُوهُ بِسَطْرَخْسِ فِي مَرْتَبَةِ مُقَلَّدِ بْنِ كَامِلٍ، وَجَعَلُوا مُقَلَّدًا مَاخَسْطَرَسَ فِي مَرْتَبَةِ ثَمَالٍ، وَجَعَلُوا ثَمَالًا ابْرِيْدِرْسَ^(١)؛ وَسَيَّرُوا إِلَيْهِ هَدِيَّةً سَنِيَّةً عِوَضًا عَنْ هَدِيَّتِهِ.

ومات قاضي حلب أبو الحسن بن أبي جرادة في سنة خمسٍ وأربعين، فولَّى القضاء بحلب القاضي أبا محمد كسرى بن عبد الكريم بن كسرى وإليه يُنسب آدر بني كسرى^(٢) بحلب.

ثم قَدِمَ الوَازِرُ فخر الدَّولة أبو نصر مُحَمَّدُ بن مُحَمَّدِ بن جَهِيرِ حلب فاستوزَّره مُعِزُّ الدَّولة، وفَوَّضَ أُمُورَهُ جَمِيعَهَا إِلَيْهِ، فاستقامت، وتضاعف ارتفاعه، وضبط أمواله، فحسب على مكانه، وقربه منه، فسُعي به إلى معز الدولة. وكان معز الدولة له وفاء وذمة فنبهه على ماسعي به عليه، فاستأذنه في المفارقة ففصح له في ذلك، فسار من حلب سنة ست وأربعين وأربعمائة، وقصد ابن مروان.

فولَّى معز الدولة وزارته سديد الدولة أبا القاسم هبة الله بن محمد بن

١ - Protoproedrus منصب رفيع أبداع في القرن الحادي عشر للميلاد. انظر Cambridge Medieval History, VoL4, Part2 , P22.

٢ - حيث قامت المدرسة الصلاحية في محلة سويقة علي، وأسست المدرسة من قبل الأمير المملوكي صلاح الدين يوسف بن الأسعد الدوادار [ت ٧٤٥هـ]. الآثار الإسلامية والتاريخية بحلب ص ٢٢٨ - ٢٢٩.

الرَّعْبَانِي الرَّحْبِي إِلَى أَنْ سَلَّمَ حَلْبَ إِلَى الْمُسْتَنْصِرِ؛ وَسَافَرَ ابْنُ الرَّعْبَانِيِّ إِلَى مِصْرَ، فَوَلَّاهُ الْمُسْتَنْصِرُ وَزَارَةَ مِصْرَ عَشْرَةَ أَيَّامًا، ثُمَّ عَزَلَهُ، ثُمَّ أَعَادَهُ إِلَى الْوَلَايَةِ فَأَقَامَ فِيهَا عَشْرَةَ أَيَّامٍ وَانصَرَفَ.

وَوَصَلَتْ الْخِلْعُ وَالتَّشْرِيفُ مِنْ مِصْرَ لِثَمَالٍ، فِي مُحْرَمِ سَنَةِ سَبْعٍ وَأَرْبَعِينَ وَأَرْبَعِمِائَةٍ، عَلَى يَدَيْ أَبِي الْغَنَائِمِ صَالِحِ بْنِ عَلِيِّ بْنِ أَبِي شَيْبَةَ، فَمَدَحَهُ أَبُو الْقَاسِمِ هَبَةَ اللَّهِ بْنِ فَارِسِ الْمُؤَدَّبِ بِقَصِيدَةٍ أَوْهَا:

لَا زَالَ طَوْعًا لِأَمْرِكَ الْأَمِّمْ وَلَا خَلْتُ مِنْ دِيَارِكَ النَّعْمُ

وَتَنَكَّرَ مُعَزَّ الدَّوْلَةِ ثَمَالٌ لِثِقَتِهِ وَأَمِينِهِ شَيْخِ الدَّوْلَةِ عَلِيِّ بْنِ أَحْمَدَ بْنِ الْأَيْسَرِ، وَقَدْ سَاءَ رَأْيُهُ فِيهِ، فَصَرَفَهُ عَمَّا كَانَ يَتَوَلَّاهُ مِنْ أُمُورِهِ، وَأَقَامَ مَقَامَهُ سَالِمًا وَمُسْلِمًا ابْنِي عَلِيٍّ بْنِ تَغْلِبِ. وَاسْتَوْحَشَ ابْنُ الْأَيْسَرِ مِنَ الْمَقَامِ بِحَلْبِ خَوْفًا عَلَى نَفْسِهِ فَتَسَبَّبَ فِي أَنْ سَارَ إِلَى مِصْرَ.

وَأَرْسَلَ ثَمَالٌ سَالِمًا إِلَى تَدُورِ الْمَلِكَةِ بَهْدِيَّةً، وَالتَّمِسُ مِنْهَا الزِّيَادَةَ فِي مَرْتَبَتِهِ، فَقَبِلَتْ هَدِيَّتَهُ، وَعَوَّضَتْهُ عَنْهَا، وَأَجَابَتْهُ إِلَى مُلْتَمَسِهِ، وَجَعَلَتْ سَالِمًا بِسَطْرَخْسِ عَوَضًا عَنْ ابْنِ الْأَيْسَرِ.

وَأَنْدَفَعَ الْبَسَاسِيرِيُّ^(١) الْمَتَّغَلَّبُ عَلَى بَغْدَادَ إِلَى الشَّامِ، فِي سَنَةِ سَبْعٍ وَأَرْبَعِينَ وَأَرْبَعِمِائَةٍ، مِنْهَزِمًا مِنْ طَغْرَلْبِكِ؛ وَحَصَلَ فِي أَرْضِ الرَّحْبَةِ، وَوَصَلَ

١ - للباساسيري ترجمة في بغية الطلب ص ١٣٤٧ - ١٣٥٧ . كما وعالجت مسألة قيام هجرة الغز وتأسيس السلطنة السلجوقية واثرت ذلك ثورة البساسيري في كتابي مدخل إلى تاريخ الحروب الصليبية - ط . دمشق ١٩٧٣ ص ١٣ - ١٢٤ .

في قُل من الرّجال، فلقيهُ مُعزّ الدّولة ثمال وأكرمه وحمل إليه مالاً عظيماً.
 وحدث بعض العرب من بني كلاب أنّهم لم يروا مثله في الشّجاعة
 والمكر والحيلة؛ وكان إذا ركب مُعزّ الدّولة قفز إليه، ليُمسك له الرّكاب،
 ويُصلح ثيابه في السّرج، وهمّت بنو كلاب بالقبض عليه فمنعهم مُعزّ الدّولة.
 ثمّ ندم بعد ذلك فإنه تقدّم إلى بالس، وشقّى بشطّ الفرات؛ واجتمعت إليه
 العرب والأترّك، ففزع منه مُعزّ الدّولة؛ وكان قد عرض عليه معزّ الدّولة
 أولاً مفاتيح الرّحبة فلم يأخذها منه؛ ثم طلبها منه في هذه الحالة ليَجعل فيها
 مائة وأهله، في سنة ثمان وأربعين، فسلمها معزّ الدّولة إليه.

وكان مُعزّ الدّولة كريماً معطاء حليماً. فمّا يحكي من كرمه: أنّ العرب
 اقترحوا عليه مَضيرة^(١)، فتقدّم إلى وكيله أن يطبخها لهم، وسأله: «كم
 ذبحت لأجلها؟» فقال: «سبعمائة وخمسين رأساً». فقال: «والله لو أتممتها ألفاً
 لوهبت لك ألف دينار».

واستغنى أهل حلب في أيّامه، حتى أنّ الأمير أبا الفتح بن أبي حصينة
 امتدحه بقصيدة، شكا فيها كثرة أولاده، وكان له أربعة عشر ولداً، قال
 فيها:

جَنَيْتُ عَلَى نَفْسِي بِنَفْسِي جِنَايَةً   فَأَثَقَلْتُ ظَهْرِي بِالَّذِي شَبَّ مِنْ ظَهْرِي
 عِدَادُ الثَّرِيَا مِثْلُ نِصْفِ عِدَادِهِمْ   وَمَنْ نَسَلُهُ ضِعْفُ الثَّرِيَا مَتَى يُثْرِي
 وَأَخَشَى اللَّيَالِي الْغَادِرَاتِ عَلَيْهِمْ   لِأَنَّ اللَّيَالِي غَيْرُ مَأْمُونَةِ الْغَدْرِ

١ - المضيرة أن تطبخ اللحم باللبن.

وَلِي مِنْكَ إِقْطَاعٌ قَدِيمٌ وَحَادِثٌ   تَقَلَّبْتُ فِيهِ تَحْتَ ظِلِّكَ مِنْ عُمْرِي
وَمَا أَنَا بِالْمَمْنُوعِ مِنْهُ وَلَا الَّذِي   أَخَافُ عَلَيْهِ مِنْكَ حَادِثَةً تَجْرِي
وَلَكِنِّي أَبْغِيهِ مُلْكًا مُخْلَدًا   خُلُودَ الْقَوَائِمِ الْبَاقِيَاتِ عَلَى الدَّهْرِ^(١)

فأمر معز الدولة بإحضار شهود، أشهدهم بتمليكهم ضيعتين من أعمال حلب ومنيح، مضافتين إلى ما كان له من الإقطاع؛ فأثرى وحسنت حاله؛ وعمر بحلب داراً؛ وكتب على رؤسها^(٢):

دَارٌ بَنَيْتَاهَا وَعِشْنَا بِهَا   فِي نِعْمَةٍ مِنْ آلِ مَرْدَاسِ
قَوْمٌ مَحَوْا بُوسِي وَلَمْ يَتْرُكُوا   عَلَيَّ لِأَيَّامٍ مِنْ بَاسِ
قُلْ لِي الدُّنْيَا أَلَا هَكَذَا   فَلْيَفْعَلِ النَّاسُ مَعَ النَّاسِ^(٣)

فكتب معز الدولة له داراً إلى جانب داره؛ وهي الآن لبعض الشراف بحلب بالبلاط، تجاه المسجد؛ والدار التي بناها إلى جانبها مقابل حمام الواساني^(٤).

ومما يحكى عن معز الدولة: أن فراشاً من جملة الحفدة صب يوماً من الأيام على يديه ماء بإبريق كان في يده، فصادفت أنبوبة الإبريق بعض ثيبيه،

١ - ديوان ابن أبي حصينة ج ١ ص ٣٥١ - ٣٥٢ ، وفيه أن القصيدة قيلت في مدح عطية بن صالح .

٢ - الروشن: الشرفة .

٣ - ديوان ابن أبي حصينة ج ١ ص ٣٦٠ - ٣٦١ ، وفيه أنه قالها في مدح نصر بن صالح .

٤ - كانت في محلة سوقة علي، وهي قد زالت تماماً بعد فتح طريق إلى القلعة سنة ١٩٤٥ .
الأثار الاسلامية والتاريخية في حلب ص ١٧٦ - ١٧٧ .

فكسرتها وسقطت في الطست، فهمم به الغلمان فمنعهم، وأمر برفعها، وعفا عنه، فقال ابن أبي حصينة:

حَلِيمٌ عَن جَرَّائِمَنَا إِلَيْهِ وَحَتَّىٰ عَن ثِيَّتِهِ انْقِلَاعًا^(١)

ولما اتسع الرزق على معز الدولة، ولم يبق له عدو يقصده، اضطرب عليه بنو كلاب، وامتدت أعينهم إلى ما في يده، واستقلوا ما كان يصل منه إليهم، وأكثروا في العنت له، وقالوا: «لولانا ما صرت إلى ما صرت إليه، وما أنت بأحق منا بذلك، فينبغي أن تفرضه على جميعنا».

وأوجب الزيادة في ذلك أن معز الدولة في سنة تسع وأربعين، سلم الرقة والرافقة إلى منيع بن شبيب بن وثاب النميري، لأنها كانت لأبيه وكانت عمته السيدة زوجة معز الدولة - وكانت قبله عند أخيه شبل الدولة، فولدت له محمود بن نصر - وهي التي أخذتها من غلمان أبيها، على ما ذكرناه؛ فأعادها إلى منيع؛ فكثرت اشتطاط بني كلاب وفسادهم.

فكاتب معز الدولة المستنصر في تسليم حلب إليه؛ وطلب أن يعوضه عنها أماكن تبعد عن مواطن الكلبيين، ليأمن شرهم وتزول منتهم عنه؛ فأجابه المستنصر إلى ذلك؛ وعوضه عنها بيروت، وعكا، وجبيل^(٢).

وأنفذ المستنصر نوابه فتسلموها منه؛ وهم: مكين الدولة أبو علي

١ - ديوان ابن أبي حصينة ج ١ ص ١٦٨ .

٢ - لم تكن الأمور بهذه البساطة، بل ارتبطت بحركة البساسيري مع أسباب أخرى، انظر إمارة حلب ص ١٢٠ - ١٢٤ .

الحسن بن علي بن ملهم بن دينار العقيلي، وعين الدولة أبو الحسن علي بن عقييل، والقاضي أبو محمد عبد الله بن عياض قاضي صور، تسلّموا البلد والقلعة، في ذي القعدة من سنة ثمان وأربعين وأربعمائة.

وقد كان أبو علي بن ملهم مقيماً برفنية؛ فقلد الحرب والخراج بحلب. وفي الليلة التي سلّمها معز الدولة إليهم احترق المركز الشرقي بالقلعة، وولوا في قلعة حلب رجلاً يعرف بركن الدولة.

وصعد معز الدولة مع عين الدولة وقاضي صور إلى مصر، فلقي من المستنصر من الكرامة والحباء ما لم يلقه وافد منه ولا من آبائه؛ وجعل له كل يوم، إلى أن وصل إلى مصر، ثلاثمائة دينار، وأعطى ما لم يعط أحد من المال والجوهر والآلة؛ وكان إذا ركب السلطان حجه، وكان ذنب دابته عند رأس دابة السلطان.

واعتل معز الدولة بمصر، فركب السلطان، فوقف بباب داره حتى خرج إليه وسأله عن حاله.

[إمارة محمود بن نصر الأولى]^(١)

وأما ابن ملهم:

فإنه أقام بحلب، وعدل في الرعية، وأحسن السيرة، وبسط وجهه ويده لهم، ورخصت الأسعار في أيامه، وبني كثيراً من أبرجة سور حلب؛ إلى أن تجمعت بنو كلاب وامتدت أطعامهم إلى حلب. وذلك أن البساسيري كان من المنتميين إلى المصريين، ودعا لهم ببغداد، في سنة إحدى وخمسين وأربعمائة فعاد السلطان طغرل بك، وجمع جموعاً عظيمة، ولقي البساسيري فقتله، وكانت الرحبة في يده - على ما ذكرناه.

فسار الأمير أسد الدولة أبو ذؤابة عطية بن صالح إلى الرحبة، فأخذ جميع ممتلكاته البساسيري بها، من السلاح الذي لم ير مثله، كثرة وجودة، وأموالاً جزيلاً كانت للبساسيري؛ ثم ولّى فيها بعض أصحابه^(٢).

فطمع بنو كلاب حينئذ في حلب، وقوي جاشهم، وقدموا عليهم:

١ - أضيف ما بين الحاصرتين للتوضيح.

٢ - انظر إمارة حلب ص ١٢٤ - ١٢٥.

الأمير محمود بن نصر بن صالح .

لأنَّ حَلْبَ كانت لأبيه شبل الدولة؛ فسار إليها محمود ببني كلاب، في
جُمادى الأولى سنة اثنتين وخمسين وأربعمائة؛ ونَزَلَ عليها، وقَاتَلَهَا، وأقام
عليها سَبْعَةَ أَيَّامٍ، ومعه منيع بن مقلد بن كامل؛ ثم رحَلَ عنها.

فطَلَبَ الأحداثُ من مَكِينِ الدَّوْلَةِ مَالاً يُنْفِقُهُ فِيهِمْ، فقال: «قد أخذتم
واجبكم المقرَّرَ على الكمال، وتسلَّفتُم أيضاً؛ فلا تطمعوا في وُصول شيءٍ آخر
إليكم». فعَصَى أحداثٌ^(١) حلب عليه، وغَدَرُوا بِهِ، وأنفذوا إلى محمود بن
نصر بن صالح فرُدُّوه.

فلَمَّا قَرَّبَ منهم محمود، وثَبَّ أهل حلب على دار الشريف القاضي
مُعتمد الدولة يحيى بن يزيد بن يحيى الحسيني الزَّيْدِي، وكان قاضي
الشَّام، وعلى دار رَجُلٍ يُعْرَفُ بِالظَّهْرِ جلال الدولة؛ وكانا مكرمين لأهل
حلب؛ فنهَبُوا دَارَيْهِمَا؛ وأَخْرَجُوهُمَا رَاجِلِينَ، حُفَاةً، مُكَشَّفِي الرُّؤُوسِ إِلَى
الضِّيَاعِ العَرَبِيَّةِ، وكان من جملتهم: كندي، وابن الزَّغْرِي، وابن عنتر، وابن
النَّاقِدِ.

وَوَصَلَ محمود ببني كلاب، فسَلَّمُوا إِلَيْهِ حَلْبَ يوم الاثنين مُسْتَهْلَ
جُمادى الآخرة سنة اثنتين وخمسين وأربعمائة؛ وانحاز مَكِينِ الدَّوْلَةِ بن ملهم

١ - عاجلت مسألة أصل منظمة الأحداث، وتكوينها وأدوارها في كتابي إمارة حلب ص ٢١٥ -

إلى القلعة، وتحصن بها، وأنفذ إلى مصر رسولا، فطلب النجدة والإعانة، فوصل الأمير ناصر الدولة أبو علي الحسين ابن الأمير ناصر الدولة الحسن بن الحسين بن حمدان - وهو ولد ناصر الدولة الذي نازل حلب أولاً في أيام معز الدولة - وقدم في عسكر ضخّم في جيوش المغاربة، حتى نزل حمص لنصرة أصحاب القلعة؛ فسارت إليه بنو كلاب وبنو خفاجة، وكانوا جيراناً لهم بالظعن، في خلق كبير.

فرجع ناصر الدولة بن حمدان إلى بعلبك، وهمت بنو كلاب باتباعه، فأبى عليهم أسد الدولة أبو ذؤابة عطية بن صالح بن مرداس، وانحاز عنهم فافترقوا، ورجعوا إلى قنسرين.

وأقبل ناصر الدولة حتى نزل أفامية، واستدعى من قدر عليه من بني كلاب، واستحلفهم أربعين يمينا، وخلع عليهم خلعا فاخرة، وسار بعد أن استوثق منهم، فلما وصل إلى سرمين أجفلت بنو كلاب ومحمود إلى الشرق، وأجفل أحداث حلب منها؛ وحصلوا مع بني كلاب، وذلك ليلة الاثنين السابع من رجب من السنة.

ونزل مكين الدولة ابن ملهم وأصحابه من القلعة، فنهبوا المدينة، وقتلوا من وجدوا من أحداثها، وعدتهم أربعون رجلا، وصلبوا في محال حلب جماعة من القتلى، ونهبوا كل موضع جليل يعرفونه بالمدينة، وقياسير الوكلاء، وأموال التجار، وغير ذلك.

ووصل ناصر الدولة أبو علي الحسين فنزل حلب، وأراد أن ينهبها، فقبل

له: «إن أصحاب مكين الدولة قد سبقوك؛ ولم يبق لك ولأصحابك إلا الاسم بلا فائدة» فامتنع من النهب. وقال: لا بد من أهل المدينة أن يقسطوا لي خمسين ألف دينار، عوضاً عن ترحيل محمود عنهم، فبدلوا له خدمة فلم يفعل، وقال: «أنا أمضي إلى الفنيديق وأقابل محموداً على فعله، وأعود أنتقم من الحلبيين».

فسار عن حلب في مقدار خمسة عشر ألف فارس، ومحمود في دون الألفين؛ ونزلوا على الفنيديق وهو المعروف الآن بتل السلطان^(١)؛ وانهمت بنو كلب وبنو طيء؛ وبقي العسكر وحده؛ وقل الماء عليهم، فكسروا. وأسر الدنين بن أبي كلب الجهلي الكلابي ناصر الدولة، وأمكته الهزيمة فلم ير على نفسه أن يولي، وأسر كل مقدم كان في عسكره.

وقتل بنو كلاب أكثر عسكره، وغنموا كل ما كان في العسكر، ولم يسلم منهم إنسان بالجملة إلا عارياً.

وبعد ذلك علم محمود بن نصر بن صالح بأسر الأمير ناصر الدولة، فاشتراه من الدنين بألفين وسبعمائة دينار؛ وقيل: بأقل من ذلك. وأسر رجل يقال له جبر من بني كلاب أخا ناصر الدولة، فاشترى

١ - تل السلطان قرية تعرف أحياناً باسم المرج الأحمر، وهي واقعة في سهول ادلب الشرقية، وتتبع ناحية أبي الظهور، وتبعد عنها مسافة ٧ كم إلى الشمال الغربي. المعجم الجغرافي للقطر العربي السوري.

أيضاً بمالٍ كثير، وكانت الكسرة في يوم الأربعاء سلخ شهر رجب سنة اثنتين وخمسين وأربعمائة^(١).

وَوَصَلَ وقت الكسرة أسد الدولة أبو ذؤابة عطية بن صالح بن مرداس إلى حلب، وتسلم المدينة من المغاربة، يوم الخميس؛ ودار فيها ساعة، ونزل عند شافع بن عجل بن الصوفي في داره، التي هي الآن مدرسة القاضي بهاء الدين بن شداد.

وقيل: إن [ابن] ملهم استدعاه، وسلم المدينة، وفرج الله عن أهل حلب^(٢). وقدم الأمير محمود بن نصر إلى المدينة، فانهزم عطية منه آخر النهار من يوم الخميس مستهلاً شعبان؛ وتسلم محمود البلد يوم الجمعة الثاني من شعبان سنة اثنتين وخمسين وأربعمائة، وهذا من أغرب الاتفاقات أن يملك حلب ثلاثة من الملوك في ثلاثة أيام متتابة.

وأيس مكين الدولة بن ملهم وركن الدولة والي القلعة، من حلب ومن نجدة تصل إليهما من مصر بعد هذه الكسرة فأنفذنا من استحلف محمود بن

١ - هناك بعض الشكوك حول تفاصيل هذه الرواية والتواريخ فيها، لأنه من غير المعقول أن نتصور أنه يمكن في مدة قدرها اثنان وثلاثون يوماً إنجاز الأعمال التالية:

توجه رسول من حلب إلى القاهرة حاملاً طلب المساعدة، استجابة القاهرة بإصدار الأوامر إلى والي دمشق ليقوم بواجب التفريغ عن حلب، قيام هذا الوالي باطاعة ما صدر إليه من أوامر بتشكيل جيش فيه ما بين عشرة آلاف إلى خمسة عشر ألفاً من العساكر وقيادته نحو حلب! من أجل معالجة هذه المسألة انظر إمارة حلب ص ١٢٦ - ١٢٩.

٢ - يبدو أن عطية جاء بناء على اتفاق مسبق. إمارة حلب ص ١٢٩.

نصر على شروط اشترطها عليه، وسلموا إليه القلعة في عاشر شعبان من هذه السنة، بعد أن أخذوا أولاد بني كلاب: ولد محمود بن نصر، وولد شبل بن جامع، وولد محمود بن زائدة، وولد منصور بن زُغيب، وجعلهم في حصن أفامية رهينة على أنفسهم وعسكرهما وأموالهما ثم سيرهم مع الأمراء في الروج إلى أفامية سالمين؛ وأخذوا أولادهم الرهائن ورجعوا إلى حلب.

وأما ناصر الدولة، فبقي في أسر محمود إلى أن قدم البلد عمه معز الدولة، فاصطنعه منيع بن وثَّاب؛ وخلق سبيله في سنة ثلاث وخمسين.

وسير محمود كل من كان في أسره من الأمراء والقواد إلى مصر، بعد أن أحسن إليهم، وشلت يد ناصر الدولة في وقعة الفنديق، فلما وصل إلى مصر ولاء المستنصر دمشق، فقال أبو الحسن علي بن عبد العزيز الحلبي الفكيك فيه:

عَلَى حَلَبٍ بِهِ حُلِبَتْ دِمَاءٌ وَحَكَّمَ فِيكُمْ الرَّمْحُ الْأَصْمُ
وَقَدْ أَرْسَلْتُهُ وَالِي دِمَشْقٍ يَدٌ شَلَا وَأَمْرٌ لَا يَتِمُّ

وفي ذلك يقول أبو نصر منصور بن تميم بن الزنكل السرميني من

قصيدة، يذكر فيها مآثر بني كلاب:

أَلَيْسَ هُمْ رَدُّوا ابْنَ حَمْدَانَ عُنُوءَةً عَلَى عَقْبِهِ لَا يَتَّقُونَ الْعَوَاقِبَا
أَلَيْسَ ابْنُهُ يَوْمَ الْفَنَيْدِقِ قَادَهُ دُنَيْنُ أَبِي كَلْبٍ وَعَرَاهُ سَالِبَا

ولما أخذ محمود حلب من ابن ملهم، كان عمه معز الدولة بمصر، فصرَّفه المستنصر عن عكا وبيروت وجبيل، وقال له: «إن هذه الأماكن

أَخَذَتْهَا عَوْضاً عَنْ حَلْبٍ، وَقَدْ عَادَتْ إِلَى ابْنِ أَخِيكَ، فَتَمَضِي إِلَى حَلْبٍ وَتَسْتَعِيدُهَا مِنْهُ»، فَقَالَ: «إِنَّ نُوَابِكُمْ فَرَطُوا فَأَعِينُونِي بِمَالٍ». فَأَعَانُوهُ عَلَى ذَلِكَ بِمَالٍ، وَسَيَّرُوهُ، وَقَرَّرُوا الْقَابَةَ: «الْأَجَلَّ، الْأَعَزَّ، تَاجَ الْأَمْرَاءِ، عِيَادَ الْمَلِكِ، سَيْفَ الْخِلاَفَةِ، عَضِدَ الْإِمَامَةِ، بَهَاءَ الدَّوْلَةِ الْعَلْوِيَّةِ، وَزَعِيمَ جُيُوشِهَا الْمُسْتَنْصِرِيَّةِ، عَلَّمَ الدِّينَ ذُو الْفَخْرَيْنِ مُصْطَفَى أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ».

فَعَادَ مُعَزَّ الدَّوْلَةَ إِلَى حَلْبٍ، وَجَمَعَ قَوْمًا مِنْ عَشِيرَتِهِ، بَعْدَ أَنْ كَاتَبَهُمْ حِينَ وَصَلَ إِلَى حَمصٍ، فَأَجَابُوهُ، وَلَقِيَهُ أَكْثَرُهُمْ بِحَمصٍ وَبَعْضُهُمْ بِحِمَاةٍ، فَلَمَّا نَزَلَ مَعْرَةَ النُّعْمَانِ، أَقَامَ بِهَا ثَمَانِيَةَ أَيَّامٍ، وَضَيَّقَ الْعَرَبَ عَلَى النَّاسِ، وَكَانَ ذَلِكَ فِي قُوَّةِ الشِّتَاءِ، فَنَزَلُوا مَنَازِلَ النَّاسِ.

وَسَيَّرَ مُحَمَّدُ الشَّيْخَ أَبَا مُحَمَّدٍ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مُحَمَّدٍ الْخَفَاجِيَّ رَسُولًا إِلَى مَلِكِ الرُّومِ، يَسْتَنْجِدُهُ عَلَى عَمِّهِ وَيَقِي عِنْدَهُمْ إِلَى أَنْ مَلَكَ ثَمَالَ حَلْبٍ؛ وَكَتَبَ الْخَفَاجِيُّ إِلَى حَلْبٍ الْقَصِيدَةَ الْمَشْهُورَةَ:

هَذَا كِتَابِي عَنْ كَمَالِ سَلَامَةٍ^(١)

وَرَحَلَ ثَمَالَ، فَتَنَزَلَ حَلْبٌ مُحَاصِرًا لِابْنِ أَخِيهِ مُحَمَّدٍ، فَأَعْلَقَ مُحَمَّدٌ بَابَ حَلْبٍ فِي وَجْهِهِ؛ وَعَمِلَ قَوْمٌ مِنَ الْأَحْدَاثِ؛ وَفَتَحُوا لِمُعَزِّ الدَّوْلَةِ بَابَ قَنْسَرِينَ. وَدَخَلَ أَصْحَابُهُ إِلَى أَنْ وَصَلُوا دَرَبَ الْبَنَاتِ، فَتَنَزَلَ مُحَمَّدٌ مِنَ الْقَلْعَةِ،

١ - طبع ديوان ابن سنان الخفاجي في بيروت سنة ١٣١٦ هـ وكانت نسخة منه موجودة في المكتبة الظاهرية، فقدت ولم أستطع الحصول على نسخة أخرى في سورية، علماً أنني وقفت على نسخة موجودة في مكتبة معهد الدراسات الشرقية والأفريقية بلندن.

وعاد أخرجهم ولم يُقتل منهم واحد، وقبض على من كان سبب ذلك من الأحداث وهم: ابن حيون، وابن المغازلي؛ وذلك في ذي الحجة من سنة اثنتين وخمسين وأربعمائة.

ووصل منيع بن شبيب بن وثاب إلى حلب لنصرة محمود ببني نمير، وحصل مع محمود بالقلعة، فرحل معز الدولة عن حلب؛ ونزل منيع ببني نمير مدة عشرين يوماً في ضيافة محمود، وأشار على محمود باطلاق ناصر الدولة بن حمدان ففعل، وخلع عليه، وقاد خيلاً كثيرةً إليه، وسيره إلى مصر.

وسار محمود إلى الحانوته^(١) ليجمع العرب على عمه فعاد معز الدولة ثاني يوم مسيره، ونزل على حلب، ثم رحل طالباً لمحمود فلقيه، وكسره، وانهزم محمود، ودخل حلب في ثلاث فوارس آخر صفر؛ وأسر معز الدولة أكثر عسكره، والأحداث الذين كانوا معه، وهم: كندي، وصبح، وابن الأقراسي، والشطيطي، واللباد. واستأمن منهم صبح إلى القلعة، فحبسه نائب محمود، وقيدته خيفة من حيلة تتم عليه.

وقصد محمود حُسام الدولة منيع بن مقلد، وقال له: «أنت كنت مساعدي ومعاضدي في كسر العسكر المصري الواصل مع ناصر الدولة وأوثر أيضاً أن تساعدي على عمي» فاستمهله إلى غد ذلك اليوم، ورحل في الليل

١ - الحانوته أو تل الحواصيد، قرية في هضبة حلب تتبع منطقة جبل سمعان. المعجم الجغرافي للقطر العربي السوري.

طالباً مُعزَّ الدَّولة، وقال لنائبه: «تقولُ لمحمود: عَمَّكَ هُوَ الشَّيْخُ الكَبِيرُ،
والعَرَبُ تَأْنَفُ من معاضدة الولدِ عَلَى الوَالِدِ، بَلْ أَنَا بِرَجِيلِي أَصْلَحُ الأَمْرَ
بينكما إِنْ شاء اللهُ».

فأمر محمود كاتبه أبا العلاء صاعد بن عيسى بن سنان النصراني بأن
يعمل شعراً، يذكره فيه بعهدِهِ، ويعتب عليه في اطراح ودِّهِ، فكتب إليه:
ألا أيها السَّاري تُحِبُّ بِرَحْلِهِ قَصِيرَةَ فَضْلِ النَّسْعَتَيْنِ إِذَا تَسْرِي
تَحْمَلُ - هَذَاكَ اللهُ - عَنِّي رِسَالَةً إِذَا بَلَغْتَ يَوْماً شَفَيْتُ بِهَا صَدْرِي
إلى مَعْشَرٍ إِنْ تُنَحَّ نَحْوِي سِبْهَامُهُمْ فَأَخْطَأُ مِنْهَا مَا تَوَعَّلُ فِي صَدْرِي
وَنُحْصِرُ حُسَامَ الدَّوْلَةِ ابْنَ مُقَلَّدٍ أَخَا الغَارَةِ الشُّعْوَاءِ وَالكَرَمِ الدُّثْرِ
وَمَنْ عَلِقَتْ كَفَّايَ حَبْلَ وِدَادِهِ وَمَا خِلْتُ أَنْ تَغْتَالَه نُوبُ الدَّهْرِ
تَذَكَّرْ - هَذَاكَ اللهُ - يَوْماً أَظَلُّنَا بِهِ الْمَوْتُ فِي ظِلِّ الرُّدَيْنِيَّةِ السُّمْرِ
لَقَدْ غَالَنِي فِي وِدِّكَ الدَّهْرُ بَعْدَ مَا غَدَوْتُ أَرَاهُ وَهُوَ مِنْ أَنفَسِ الدُّخْرِ
وَحَاشَا لِدَاكَ العَهْدِ مِنْ بَعْدِ مَا غَدَا نَقِي الحَوَاشِي أَنْ يُدْنَسَ بِالغَدْرِ
وَأَنْتَ مِنَ القَوْمِ الَّذِينَ نُفُوسُهُمْ تَرَى الغَدْرَ بِالإِخْوَانِ ضَرْباً مِنَ الكُفْرِ
سَأُصْفِيكَ مَا صَافَيْتَ يَوْماً بِحِفْظِهِ وَأَمَلُ أَنْ ضَيِّعْتَنِي عَاجِلَ النُّصْرِ
وَأَنْتَ عَلِيمٌ أَنِّي غَيْرُ جَازِعٍ إِذَا مَا رَمَانِي الدَّهْرُ بِالنُّوبِ الغَيْرِ
وَإِنِّي إِذَا مَا يَدُجُ لَيْلٌ خُطُوبَهَا أَصْدَعُهُ بِالسَّيْفِ عَن فَلَاقِ الفَجْرِ
وَمَا المَوْتُ إِلا خُطَّةٌ حَمٌّ وَقْتَهَا وَأَكْرَمُهَا مَا كَانَ فِي طَلَبِ الفَخْرِ
أَبِي اللهُ وَالأَصْلُ الَّذِي طَابَ فَرَعُهُ إِلَى اليَوْمِ إِعْطَاءَ القِيَادِ عَلَى قَسْرِ

وَأَخْسَرُ مَنْ تَلَقَّاهُ فِي النَّاسِ صَفْقَةً فَتَى عِنْدَ مَجْدٍ لَا يَرِيشُ وَلَا يَبْرِي
فَلَا تُحْتَقِرْ ذَنْبًا جَنَيْتَ عَلَى الْوَفَا وَلَا تَعْتَذِرْ مِنْهُ فَمَا لَكَ مِنْ عُدْرٍ

فقال منيع بن مقلد وأبو العُلوان ثمال لما وصلت هذه القصيدة: «من أين لمحمود هذه الفصاحة؟ ومن له بالشعر؟». ف قيل: «إن هذا شعر أبي العلاء بن سُمان النَّصراني». فقال منيع بن المقلد: «لقد ألبسني هذا النَّصراني من العار طوقاً لا يبلى، ولئن عشت لأقابلنه بما يكون له أهلاً».

وتردّدت الرُّسل بين ثمال ومحمود، في تسليم حلب، وتوسط بينهما مشايخ العشيرة، وقالوا: هذا بمنزلة والدك، فتأخذ من الأعمال ماشئت. فأجابهم محمود: بأن هذا صحيح، ولكنه ضيّع مملكتنا وإرثنا، وقد استعدادتها بسيفي، وبذلت فيها مهجتي. فاعترف له مُعزّ الدولة بذلك؛ وضمن له معيشةً بخمسين ألف دينار، وثلاثين ألف مكوك غلة. وشهد مشايخ العشيرة بها.

وعاد محمود إلى حلب في آخر ربيع الأول وقد استقرّ الصلح بينهما يوم الأربعاء الرابع والعشرين من شهر ربيع الأول من سنة ثلاث وخمسين وأربعمائة. وفتحت أبواب البلد عند دخوله؛ ثم خرج إلى عمه^(١) إلى المخيم، واستركبه يوم الاثنين مستهل ربيع الآخر من سنة ثلاث وخمسين وأربعمائة، ودخله القلعة، وسلّمها إليه، وسار محمود ليحضر أهله من الحلة.

١ - بالأصل «عمله» وهو تصحيف واضح.

ولما استقرَّ مُعزُّ الدَّولةِ بِالْقَلْعَةِ، نفى من الحلبيين الأحداث العتق جماعة، وصلب منهم خمسة عشر رجلاً. وكاتب المستنصر بظفره بحلب، فسير إليه الخلع مع ظفر المستفادي، ولأخيه ولأولاده، ولحسام الدَّولةِ منيع بن مقلد. ولما وصل ظفر رأى المصلين من الأحداث فسأل فيهم فدُفِنوا.

ولما ملك مُعزُّ الدَّولةِ حلب جاء أبو العلاء بن سُمان لِيُسَلِّمَ عليه، فحمل عليه ليطعنه، فطرح نفسه من بغلته، وغيب شخصه عنه، وسار إلى أنطاكية، وصار بها أسقفاً إلى أن مات.

وفسد ما بين منيع بن وثاب وبين ثمال. وكان منيع بالرحبة، فسير ثمال أخاه أسد الدَّولةِ عطية بن صالح، في شعبان من سنة ثلاث وخمسين وأربعمائة، لدفع منيع عنها؛ فأخذها عطية، وأقام بها، وعصى على أخيه ثمال، وعاد محمود إلى حلب من الحلة بأمه السيِّدة، واجتمع بعمه معزُّ الدَّولةِ، وسارت السيِّدة، وأصلحت ما بين أخيها منيع وبين زوجها معزُّ الدَّولة^(١).

وفي المحرم من سنة أربع وخمسين وأربعمائة، عمر الروم حصن قسطن^(٢) وحصن عين التمر^(٣)، فسار مُعزُّ الدَّولةِ في جمادى الأولى لغزوهم،

١ - امارة حلب ص ١٣٠ .

٢ - قسطن قرية في الجزء الشمالي من سهل الغاب عند أقدم السفح الغربي لجبل الزاوية، قريبا تل أثري يحمل الاسم نفسه. المعجم الجغرافي للقطر العربي السوري.

٣ - لم أقف على عين تمر في بلاد الشام، وتشير المصادر المتفرقة أن بيزنطة أرادت تحصين خط =

ففتح حصن أرتاح، فراسلوه في الصلح، فأرسل إليهم شافع بن الصوفي يقول: «لا أجيبُ إلى الصلح إلا على أن تَهْدِمُوا الحصنَ المجددين، وأن يكون لئُلُونُ للمسلمين، لا علاقة لهم فيه، ويحملون عن حصن أرتاح مالاً ويردُّه عليهم» فضمنوا ذلك.

فَرَحَلَ فِي الثَّانِي مِنْ مُجَادَى الآخِرَةِ، وَدَخَلَ إِلَى حَلَبٍ، وَلَمْ يَفِ الرُّومَ إِلَّا بَبَعْضِ مَا ضَمِنُوا لَهُ مِنَ الشُّرُوطِ.

وَبَلَغَ مُعَزَّ الدَّوْلَةَ أَنَّ قَوْمًا مِنْ أَحْدَاثِ حَلَبٍ مَضُوا إِلَى أَنْطَاكِيَّةَ، وَتَحَدَّثُوا مَعَ وَالِيهَا فِي تَسْلِيمِ مَعْرَةَ مَصْرِينَ، وَالتَّدْرَجِ مِنْهَا إِلَى غَيْرِهَا، وَقَالُوا لَهُ: «حَزْبُنَا فِي حَلَبٍ وَأَصْحَابُنَا تَحْتَ أَمْرِنَا». فَلَمَّا صَحَّ عِنْدَ مُعَزَّ الدَّوْلَةَ ذَلِكَ، طَلَبَهُمْ وَأَحْضَرَ مِنْهُمْ قَوْمًا وَقَتَلَهُمْ. وَهُمْ: ابْنُ أَبِي الرَّيْحَانِ، وَابْنُ مَطَرٍ، وَابْنُ الشَّاكِرِيِّ، وَبِهَلُولٍ؛ وَصَلَبَهُمْ، وَتَرَكَ بَاقِيَهُمْ؛ وَذَلِكَ فِي شَهْرِ رَمَضَانَ مِنْ سَنَةِ أَرْبَعٍ وَخَمْسِينَ.

وَكَبَسَ الرُّومُ فِي شَوَّالِ مَرِيْمِينَ^(١) الْعَقْبَةَ، وَأَحْرَقُوهَا، وَنَهَبُوهَا، وَأَدْرَكَهُمُ الْأَمِيرُ مَنْصُورُ بْنُ جَابِرٍ، وَالْأَمِيرُ حَارِثَةُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ؛ وَظَفَرُوا بِالرُّومِ عَلَى كَثْرَتِهِمْ وَقَلَّةِ الْمُسْلِمِينَ؛ فَقَتَلُوا مِنَ الرُّومِ مِقْدَارَ أَلْفٍ وَخَمْسِمِائَةٍ.

= الثغور بدليل الخبر في أن ثمال بن صالح غزا البيزنطيين وافتتح أرتاح، والمثير للانتباه تغيير ثمال لموقفه من بيزنطة، ولعل أسباب ذلك تغير موازين القوى إثر ظهور الغز وشروعهم باجتياح الأراضي البيزنطية، وإدراك ثمال بعد عودته من القاهرة، أن الخلافة الفاطمية باتت عاجزة عن ممارسة أدنى تهديد ضد حلب. إمارة حلب ص ١٣٠ - ١٣١.

١ - عدّ ياقوت مريمين من قرى حلب المشهورة.

وسار معز الدولة، في العشر الثاني من شوال، للغزو فنزل قيار، وفتحها، ونهبها، وقتل الرجال، وسبى النساء والصبيان. ثم مرض معز الدولة في العشر الأول من ذي القعدة، من سنة أربع وخمسين وأربعمائة؛ واضطرب البلد، فبلغه ذلك، فاستدعى أخاه أبا ذؤابة عطية بن صالح؛ ووصى له بحلب، وولاه الأمر.

وتوفي يوم الخميس لست بقين من ذي القعدة سنة أربع وخمسين وأربعمائة. ودُفن في مقام إبراهيم الفوقاني بالقلعة، داخل الباب الغربي؛ وعمل عليه ضريح؛ وبقي إلى أيام الملك رضوان^(١)؛ وقُلع وبُلط عليه.

١ - رضوان بن تتش. سترد أخباره في العصر السلجوقي.

[إمارة عطية بن صالح]^(١)

وجلس أخوه:

أسد الدولة عطية بن صالح بن مرداس

في منصبه يوم الجمعة، فبلغ ذلك محمود بن نصر بن صالح وهو في حلته فلم يرض بالوصية، وأرسل إلى عطية يقول له: «إن معز الدولة شرط على نفسه أن يرد عليّ البلد عند موته لما تسلّمه مني، وأنا أخذته بسيفي من المصريين عن غلبة وقهر؛ وهو إرثي عن أبي». وعرف ذلك مشايخ العشيرة واجتمعوا على صحة ما ذكره، وساعدوه على منازلة حلب، فكان في كل وقت يقصدها ويرعى زرعها ويأخذ ما في ضواحيها ويرحل عنها.

فجاء في رجب من سنة خمس وخمسين وأربعمائة، ونزل بحلته على عين سيلم، فخرج إليه أسد الدولة عطية فكسره، ونهب حلته وانهمم محمود.

١ - أضيف ما بين الحاصرتين للتوضيح .

٢ - وقعت عين سيلم على مسافة ثلاثة أميال من حلب، وكانت العرب تنزلها . معجم البلدان .

ثم إنه تجمع إليه شبل الدولة بن جامع، ومحمد بن زُغيب، وغيرهما من بني كلاب، ونزلوا على قنسرين - وعطية نازل على السعديّ بباب حلب - فلم يقدروا على النزول على حلب.

فسار إليهم سيف الدولة منيع بن مقلد بن كامل فقويّ جأش محمود به لأنه كان ذا مال عظيم. وكان كريماً يطعم العرب ويعلق على خيلهم، ويخلع ويهب، فلما حصل معهم نزلوا على حلب. وحاصروا حلب شهوراً فضرب حجر المنجنيق منيع بن مقلد فقتله.

وقيل: إن رجلاً حقيراً ضرب صدغه بمقلاعٍ فيه حجر، فبقي أياماً، ومات؛ وذلك في العشر الأول من شوال سنة خمس وخمسين وأربعمائة.

وأوصى منيع بجميع ماله وما يملكه لخاله أسد الدولة أبي ذؤابة عطية الذي كان يُحاربه. وكان إقطاعه يرتفع منه كل سنة ثمانون ألف دينار؛ وكان له في حصن يقال له المجدد، ثلاثمائة ألف دينار، وسلاح وآلة بمالٍ عظيم.

وكان أبو الحسن عليّ بن محمد بن عيسى العمري الحلبي وزير منيع؛ وكان عطية قد دعاه إلى خدمته فامتنع، فلما مات منيع عاد أبو الحسن العمري إلى حلب فقبض عليه عطية، وقتله لحقده على ما فعله من امتناعه من خدمته.

ولعله احتجّ بأنه حمل منيعاً على حصار حلب مع محمود؛ وبعد أن قتله صلبه؛ ورثاه أبو محمد الخفاجي بأبياته التي يقول فيها:

ومعدل جارٍ على غلوائه يروى حديث نداءه عن أعدائه

واستوزر عطية أبا الحسن عليّ بن يوسف بن أبي الثريا الذي داره الآن مدرسة ابن أبي عصرون^(١) بحلب. ثم صالح عطية بن مرداس ابن أخيه محموداً؛ على أن يدفع لمحمود إقطاعاً بخمسة وعشرين ألف دينار؛ من ذلك: سَرمين وباقي الاقطاع في بلد حلب من الأرتيق^(٢)؛ وتحالفاً على ذلك وتمّاه.

وفي نصف جمادى الأولى سنة ست وخمسين وأربعمائة، سلم ثابت بن معز الدولة إلى ابن عمه محمود معرة النعمان وكفرطاب وحماة، وكان فيها من قبل عمه.

وذلك أن بني كلاب تجمعوا بأرض شيزر: شبل بن جامع بن زائدة، ومحمود بن زائدة، ومنصور بن محمد بن زغيب، وحسين بن كامل بن حسين بن سليمان بن الدوح، وجماعة معهم من سبيعة وذؤبية؛ وأجمع رأيهم على الوثوب على بلدان أسد الدولة عطية.

فأخذوا حماة وكفرطاب؛ وأتوا إلى معرة النعمان وفيها شهم الدولة خليفة بن جبهان، فأخذ منهم أماناً وسلّمها، وساروا حتى نزلوا قريباً من

١ - ما تزال هذه المدرسة تحمل الاسم نفسه في محلة الفرافرة في حلب. الآثار الإسلامية والتاريخية في حلب ص ٢٢٦ - ٢٢٨ .

٢ - ذكر ابن العديم في بغية الطلب ج ١ ص ٤٣٧ ، هذه الكورة وقال إنه يشرف عليها وعلى عزاز جبل برصايا.

حلب، فسار عطية من حلب يكبس محموداً، وكان بتل خالد^(١) فظفر به محمود، وعاد عطية منهزماً إلى حلب.

ونزل محمود ببني كلاب على حلب، ومنعوا منها الميرة، وحصروها، وقاتلوا قتالاً كثيراً، وأشرفت على أمر عظيم من الجوع وقلة ما يدخلها. وكان أسد الدولة عطية قد أرزق أحداثها، فمنعوا باقي أهلها من التسليم.

فلما رأى أسد الدولة ضعف البلد صالح ابن أخيه محموداً. فكان لعطية حلب والرحبة وبالس ومنبج وعزاز وقنسرين. وسلّم بعد ذلك ما كان في يده غير هذه المواضع المذكورة إلى ابن أخيه محمود بن صالح، ووقع الصلح على ذلك.

واستدعى عطية ابن خان وكان في ديار بني مروان مغاضباً لأبيه ملك الترك، وكانت الروم تمده بالخلع والدنانير إكراماً لأسد الدولة عطية لأنه كان مهادئهم، فقدم ابن خان إلى عطية في ألف قوس فأكرمهم وأضافهم. فلما حصل ابن خان على باب حلب - وكان هذا أول دخول الترك إلى الشام - تجمعت بنو كلاب إلى محمود بن نصر بن صالح؛ وقصدوا حلب فرأى محمود أنه لا طاقة لهم بالترك فانهزم.

ومشى السفراء بين محمود وبين عطية، فانعقد الصلح بينهما على أن يأخذ عطية: حلب والرحبة ومنبج وعزاز وبالس وأعمال ذلك؛ ويأخذ محمود

١ - كتبت هذه الصفحة بخط مختلف، والكلمة مطموسة وهذه أقرب قراءة لها، وتل خالد قلعة قرب حلب. معجم البلدان.

ابن أخيه من الأثارب قبلة واقطاعه الذي كان قديماً وما كان في يده في أيام
مُعز الدولة ثمال. وتمّ ذلك في المحرم من سنة سبع وخمسين وأربعمائة.

وخرج عطية بالأثراك وأحداث حلب إلى الغزو، ففتح كمنون، وسبى
أهلها، وعاد إلى حلب غائماً. ودخل ابن خان حلب فخاف الحلبيون وعطية
منه؛ فأغرى بهم الأحداث من أهل حلب فنهبوهم ليلاً، في صفر من سنة
سبع وخمسين وأربعمائة، وقتلوا منهم جماعة، ونهبوا خيولهم وسلاحهم
وما قدروا عليه من رحلهم.

وركب ابن خان منهزماً - وكان ظاهر البلد - وصاح تحت القلعة:
«أليس قد غدرت بي وبأصحابي يا عطية، والله لأنزلك منها على أقبح قضية».
وسار إلى الشرق فعبرت طائفة منهم إلى الجزيرة فنهبتهم بنو نمير، ورجع
الباقون فصادفوا عسكرياً للروم في بطريق لهم يعرف بالنحت، فلم يجدوا بداً
من شق عسكر الروم، وكان في عشرين ألفاً ففتح لهم الروم طريقاً بينهم
ليطبقوا عليهم فعبروا سالمين.

وقتلوا من الروم خلقاً عظيماً، وكان السالم منهم نحواً من مائة وخمسين
رجلاً، فركبت عليهم العرب بنو قريظ وربيعه بن كعب وغيرهم، فأشار أمير
منهم يقال له قمار على الملك أن يموت كريماً، ولا يثق بالعرب فلم يفعل.
والتجأ إلى منصور بن جابر فغدر به بعد أن كان أعطاه مقنعة زوجته
ومخصرته؛ وقتل قمار وجماعة.

وسلم ابن خان في جماعة فلحق بمحمود، ونزل عليه وهو بسرمين؛

فأمنهم؛ وبعث بهم إلى معرة النعمان. ثم أن محموداً سير ولده إلى أنطاكية رهينة، فوجهوا قطعة منهم، وتلقاه بالجناب في كل منزل بمراكبها، وجعلوا له كل يوم خمسين ديناراً، وخلعوا عليه وعلى أصحابه خلعاً سنياً، ووهبوا له في جملة ما وهبوا دبوس ذهب وزنه ثلاثمائة مثقال.

وسار محمود بمن جمعه من العرب، ومعه ابن خان التركي ومن انضوى إليه من التركمان، إلى مرج دابق، فخرج عطية إليهم، وجمع جموعاً كثيرة من العوفيين وغيرهم، وقصد محموداً والتركمان، في يوم الخميس حادي عشر جمادى الآخرة سنة سبع وخمسين، فالتقوا، فانهمز عطية إلى حلب، وتبعه محمود بمن معه.

ونزل على حلب محاصراً لها وفيها عمه عطية وجاءه ظفر المستفادي رسولاً من المستنصر، وهو محاصر حلب، ولقبوه عظيم أمراء العرب عضد الدولة، سيف الخلافة، ذو الفخرين؛ وكان يلقب أولاً عز الدولة، وشمسها؛ فبقي محاصراً حلب مائة يوم ويومين.

ثم سلمها إليه عمه أسد الدولة بن صالح بعد حصار شديد وجوع عظيم؛ وأخذ عمه عطية الرحبة، وعزاز ومنبج؛ وباللس، وجميع الضياع التي شرقي حلب وشماليها؛ وأخذ محمود حلب وقبليها؛ واصطلحها صلحاً خالصاً ذلت به لهما العرب^(١).

١ - يعد دخول ابن خان حدثاً هاماً في تاريخ حلب وبلاد الشام، وقد عاجلت هذه المسألة وتقصيت ماورد في مختلف المصادر حول ابن خان هذا. إمارة حلب ص ١٣٣ - ١٣٦ .

[إمارة محمود بن نصر الثانية]^(١)

وَدَخَلَهَا مَحْمُودُ بْنُ نَصْرِ يَوْمَ السَّبْتِ النِّصْفِ مِنْ شَهْرِ رَمَضَانَ سَنَةِ سَبْعِ
وِخْمْسِينَ وَأَرْبَعِمِائَةٍ، وَاسْتَقَرَّتْ أَلْقَابُهُ: الْأَجَلُّ، شَرَفُ أَمْرَاءِ الْعَرَبِ، سَيْفُ
الْخِلاَفَةِ، مَعَزُّ الدَّوْلَةِ وَفَخْرُهَا، وَعِضْدُهَا، نَاصِرُ الْمَلِكِ، ذُو الْحَسَبَيْنِ^(٢).
وَمَضَى عَطِيَّةً إِلَى الرَّحْبَةِ وَكَانَتْ أَلْقَابُ عَطِيَّةَ خَالِصَةَ الْأَمْرَاءِ، عَمْدَةُ
الإِمَامَةِ، عِضْدُ الْخِلاَفَةِ، أَسَدُ الدَّوْلَةِ وَسَيْفُهَا، ذُو الْعِزْمَتَيْنِ.
وَأَقْطَعَ مَحْمُودٌ مَعْرَةَ النَّعْمَانِ الْمَلِكِ هَرُونَ بْنِ خَانَ مَلِكِ التُّرْكِ؛ فَدَخَلَ

١ - أضيف ما بين الحاصرتين للتوضيح .

٢ - رأيت منذ سنوات في قلعة حلب حجراً ملقى داخل مسجد حلب حجمها ٣١×٥١ سم

عليه نقش مؤلف من خمسة أسطر جاء به:

- بسم الله الرحمن الرحيم (أمر بعمله الأمير)

- الأجل تاج الملوك ناصر الدين شر (ف)

الامة ذو الحسين خالصة أمير المؤمنين أبو سلامة محمود بن نصر بن صالح . سنة خمس

وستين وأربعمائة .

وعرف محمود بذئ الحسين لأن أباه من كلاب وأمه من نمير.

المعرة يوم الأربعاء السابع عشر من شوال، سنة ثمان وخمسين واربعمائة،
ووصل معه إليها من الترك، والديلم، والكرد، والأوج^(١) مقدار ألف رجلٍ
مع حاشيتهم فنزل بالمصلّى.

فما روي أعف منهم عن البساتين والكروم وغيرها، ولم يكونوا يأخذون
من أحد شيئاً إلا بثمانية؛ وسقوا دوابهم الماء بثمانية. وفزعت العرب منه فزعاً
عظيماً؛ ثم استدعي إلى حلب وعود معرة النعمان.

وخرج محمود بن نصر بابن خان والتركمان، في سنة تسع وخمسين، ومعه
بنو عوف من بني أبي بكر بن كلاب، فنزل المعشيرة^(٢) - من بلد حماة - ثم أتى
حماة؛ ووطىء جميع العرب وأذلها.

وكانت العرب تطلب فتنة تقع بينه وبين عمه عطية بن صالح، وكان
بحمص، فظنت بنو كلاب أنه يجاربه؛ فلم يفعل عطية، لمعرفته بغدر العرب
به مرة بعد أخرى؛ وأراد أن لا ينهدم مجد آل مرداس.

وفي هذه السنة سلم حسين بن كامل بن الدوح «حصن أسفونا»^(٣) إلى
نواب المصريين، بعد أن نهب عسكر الترك «حناك»^(٤) وجميع ضياعه بالشام.

- ١ - الأوج اسم أطلق على المسلمين من سكان الثغور البيزنطية الاسلامية.
- ٢ - لعل المعشيرة هي العشارنة الحالية إلى الغرب من شيزر على العاصي.
- ٣ - أسفونا الآن تل أثري في جبل الزاوية، ناحية كفر نبل، منطقة معرة النعمان يقع شمال غرب قرية اسمها سفوهن. المعجم الجغرافي للقطر العربي السوري.
- ٤ - حناك - كما سلف القول - خربة أثرية في جبل الزاوية تتبع منطقة معرة النعمان.

ووقع الوباء العظيم بحلب، حتى أنه مات في رجب من هذه السنة زهاء عن أربعة آلاف فضلاً عن سائر الشهور.

وفيها طلعت طائفة كبيرة من الترك، فنزل بعضهم على دُلوك وتقدم منهم نحو ألف، فنهبوا بلد أنطاكية عن آخره؛ وأخذوا نحو أربعين ألف جاموس. وقيل أكثر، حتى أن الجاموس كان يُباع بدينار، وأكثره بدينارين وثلاثة. وأما البقر، والغنم والمعز، والحمير، والجواري، فلم يقع على ذلك إحصاء من الكثرة. وكانت الجارية تُباع بدينارين والصبي بتطبيقه يعالٍ للخيل.

وخرب بلد الروم خراباً لم يسمع بمثله؛ وبقيت الغلات في البيادر ما لها من يرفعها منهم، حتى كان الفلاحون وسائر العوام يمضي الواحد منهم ويأخذ ما يريد، فلا يجد من يدافعه عن ذلك؛ لأن الروم تحصنوا في الحصون والجبال، والمغائر، وتركوا بيوتهم على حالها لم يأخذوا منها شيئاً، لأن الترك أتوهم على غفلة، وكان ذلك في شوال.

وكان مقدمهم أفشين بن بكجي، وكان قد غضب عليه العادل ألب أرسلان بسبب خادم كان زعيم بعض عساكره، فقتله الأفشين. وقطع الفرات إلى بلد الروم، ثم خرج إلى أعمال حلب، وباع الغنائم التي كانت معه.

ونزل في سنة ستين حول أنطاكية؛ وضاق الشيء فيها حتى بلغت

الحنطة قفيزين^(١) بدينار. فلما لم يبقَ شيءٌ دون فتحها أتمته كتب العادل ألب أرسلان من العراق بالرّضا عنه. وقيل إنّ أصحاب مؤونة السّوق بحلب حصّل في دفاترهم نحو سبعين ألف مملوكٍ ومملوكةٍ سوى ما بيع بغير مؤونة في بلد الرّوم وسائر البُلدان، وأخذ من أصحاب أنطاكية مائة ألف دينار، ومثلها من ثياب الدّيباج والآلة وسار إلى العراق في جمادى الآخرة من السنة.

وفي هذه السّنة سلّم أميرٌ من أمراء المغاربة يعرف بابن المرأة حصن أسفوناً إلى الأمير عزّ الدولة محمود بن نصر بن صالح. وتولى ذلك الأمير سديد الملك أبو الحسن عليّ بن مُنقذ.

وفي يوم الثلاثاء السّابع والعشرين من شعبان، فتحت أرتاح بالسّيف؛ ونهب جميع ما فيها وما في حصنها من الأموال والذّراري؛ وكان فيها خلقتٌ عظيمةٌ من النصرانيّة لأنّ جميع من كان في تلك المواضع منهم حصّل بها لأنّها كانت الكرسيّ لهم هناك. وقتل من رجالها نحو ثلاثة آلاف رجل؛ وقد كان الملك ابن خان حاصرها زهاء خمسة أشهر.

وأقّى عسكرٌ عظيمٌ من عساكر الرّوم، فنزل على باب أنطاكية ليُصالح الملك ابن خان عن أرتاح وغيرها من بلاهم؛ فلم يتمّ بينهم صلحٌ. وإنّما كان غرض العسكر أن يدسّ إلى أنطاكية غلّةً حملت إلى السّويداء^(٢) لتقويتها.

وكان فتح أرتاح فتحاً عظيماً لأنّ عملها قريبٌ من أعمال الشّام، من

١ - القفيز: مكيال يساوي ثمانية مكايك، ويسع الموك صاعاً ونصف الصاع.

٢ - السويداء هي ميناء السويدية ميناء أنطاكية على البحر المتوسط.

الفرات إلى العاصي إلى أفامية إلى باب أنطاكية إلى الأثارب. وقيل بأنهم أحصوا إلى شهر رمضان من هذه السنة أنه افتقد من الروم في الدرب إلى أفامية بحساب قتلاً وأسراً ثلاثمائة ألف نفر.

وخرَج ملك الروم في سنة إحدى وستين وأربعمائة إلى ديار الشام فأخذ كثيراً من أهل منبج، وهرب أهلها من حصنها فأخذَهُ، وشَحَنَهُ رجالاً وغلَّةً وعدَّةً. وسار إلى عَزَاز فوقف عليها ساعة، ورَجَعَ جَاولاً، وسلَّط الله عَلَيْهِ وعلى أصحابه الغلاء، والعلَّة، والوباء. فذكر ملك الروم للقاضي القضاعي رسول المصريين أنه مات له في يوم واحد ثلاثة آلاف من خيله سوى عسكره.

وقيل: إن منبج بقيت في بلد الروم سبع سنين، وهذا الملك هو يوجانس^(١). ولا يبعد عندي أنه الذي عناه هرقل بقوله: «لا يعود إليك رومي إلا خائفاً حتى يولد المولود المشثوم، وياليتهُ لا يولد».

وفي يوم السبت أول شعبان من هذه السنة، جمع قَطبان أنطاكية ودوقسها المعروف بالنحت جموعاً كثيرة. وطلَع إلى حصن أسفونا بعملة عملها عليه قومٌ يُعرفونه ببني ربيع من أهل جوزن ففتحوه، وقتلوا كثيراً من رجاله وكانوا ثمانين رجلاً، وأسروا الباقيين. وكان الوالي به رجلاً من الأتراك يعرف بنايدر.

١ - اسمه رومانوس الرابع، ومعنى لقب ديوجانس: حامي الثغور أو الحدود، وسيقع في أسر السلطان ألب أرسلان في معركة منازكرد.

ويبلغ الخبر إلى الأمير عز الدولة محمود بن نصر بن صالح ، وهو يسير في الميدان بظاهر مدينة حلب ؛ فسار في الوقت يوم الاثنين في الترك والعرب ؛ ولم يدخل البلد ، واجتمع عليه خلقٌ عظيمٌ سمع من يجرهم بخمسين ألفاً ؛ فحاصره سبعة أيام ، وفتحته يوم السبت ، وقتل جميع رجاله ، وكانوا ألفين وسبعمئة ؛ وفي ذلك يقول أبو محمد الخفاجي :

إِنْ أَظْهَرْتَ لِعُلاكَ «أَنْطَاكِيَّةً» حُزْناً فَقَدْ ضَحِكْتَ عَلَى قَطْبَانِهَا
بَعَثَ الْبَرِيدَ مُخْبِراً عَنْ وَثْبَةٍ مَا كَانَ أَحْوَجَهُ إِلَى كِتْمَانِهَا
لَمَّا أَطْلَلَ لَهُ لِيَاوُوكَ خَافِقاً عَرَفْتُ وَجُوهَ الدُّلِّ فِي صُلْبَانِهَا

وفيه يقول أبو الفضل عبد الواحد بن محمد الحلبيّ الربيعي :

رَدَدْتَ عَلَى الْإِسْلَامِ شَرِيحَ شَبَابِهِ وَكَادَتْ عَلَيْهِ أَنْ تُقَامَ الْمَاتِمُ
وظن طغاة الروم منذ أعبهم نزالك أنا حين ذاك نسالم

ثم إن محموداً هادن الروم في هذه السنة على أن اقترض منهم أربعة عشر ألف دينار ، وعلى أن يجعل ولده «نصراً» رهناً عليها ، ويهدم حصن أسفونا . فأخرج ثابت ابن عمه معز الدولة وشبل بن جامع ، وجمعا الناس من معرة النعمان وكفر طاب وأعمالهما ؛ وخربا حصن أسفونا .

ووقعت فتنة بحلب بين الحلبيين والأتراك ، وقُتل من الأتراك نحو أربعين رجلاً ، ومن الحلبيين عشرة . ووصل في سنة اثنتين وستين وأربعمائة صندوق التركي خارجاً من بلد الروم ، ومعه عسكر عظيم ؛ ودخل إلى بلد

حلب من الأرتيق إلى الجزر إلى بلد معرة النعمان وكفرطاب إلى حماة وحمص إلى رفنية.

وشتوا في هذه السنة فنهبوا الضياع وسبوا منها، وعاقبوا من وُجد هناك، وفتحوا جباب الغلة ومدافنها. وقطع القطائع الكثيرة على مواضع امتنعت عليه.

ولقي أهل الشام من عسكره شدة عظيمة، وهو أول نهب وفساد جرى بالشام من الأتراك. ولما انقضى زمن الشتاء عاد إلى بلد الروم بعد أن أكرمه محمود بن نصر بتحفٍ وهدايا حملها إليه.

ثم إن محمود بن نصر بن صالح راسل في هذه السنة السلطان العادل ألب أرسلان، واستقر الأمر بينهما فأجاب مشايخ البلد إلى ذلك فليس المؤذنون والخطيب السواد، وخطب للامام القائم، وبعده للسلطان ألب أرسلان، وبعده لمحمود، ولقب الأمير الأجل حسام الدولة العباسية، وزعيم جيوشها الشامية تاج الملوك، ناصر الدين شرف الأمة ذو الحسين خالصة أمير المؤمنين.

وأمر ابن خان الأتراك بالوقوف على باب الجامع وقتل كل من يخرج ممتعاً من الصلاة وسماع الخطبة؛ فسأله الشيوخ ألا يفعل خوفاً من وقوع

١ - الجزر كورة من كور حلب تقع بينها وبين أنطاكية.

٢ - للسلطان ألب أرسلان ترجمة واسعة في بغية الطلب كنت قد نشرتها في ملاحق كتابي مدخل إلى تاريخ الحروب الصليبية ص ٢٧٨ - ٢٩٣.

فتنة . وأخذت العامة الحصر التي في الجامع ، وقالوا : « هذه حصر علي بن أبي طالب فليجىء أبو بكر بحصر حتى يُصلي عليها الناس » . وكان ذلك يوم الجمعة التاسع عشر من شوال سنة اثنتين وستين وأربعمائة .

ومدحه الشيخ أبو محمد بن سنان الخفاجي الحلبي بقصيدة طويلة ، يقول فيها :

مَا يَصْنَعُ الْحَسَبَ الْكَرِيمَ بِعَاجِزٍ يُبْنَى لَهُ الشَّرْفُ الرَّفِيعُ وَيَهْدِمُ

على أن يخطب محمود بحلب للإمام القائم خليفة بغداد وبعده للسلطان العادل ألب أرسلان وبعده لنفسه ؛ فوصل إليه نقيب النقباء أبو الفوارس طراد بن علي الزينبي لإقامة الدعوة العباسية ، ومعه الخلع من القائم بأمر الله ومن السلطان .

فجمع محمود أهل حلب وقال لهم : « قد ذهبت دولة المصريين وهذه دولة جديدة ، ومملكة سديدة ونحن تحت الخوف منهم ، وهم يستحلون دماءكم لأجل مذهبكم ، والرأي أن نُقيم الخطبة خوفاً من أن يجيئنا وقت لا ينفعنا فيه قول ولا بذر » .

وكان ناصر الدولة بن حمدان قد تغلب على مصر ، ووقع بينه وبين جماعة من الأمراء بمصر وحشة ؛ فأنفذ إليه الفقيه أبا جعفر محمد بن أحمد البخاري المعروف بقاضي حلب - وأظن ناصر الدولة قلده قضاء حلب حين وردها ؛ ووقعت به وقعة الفنديق ، والسلطان ألب أرسلان حين حاصر حلب وهو معه فعرف بذلك - أرسله ابن حمدان رسولا إلى السلطان ألب أرسلان

يستدعي عساكره ليستلم إليه ديار مصر ويغير الدعوة؛ وذلك في سنة اثنتين وستين.

فلما ورد عليه الرسول إلى خراسان جهز العساكر العظيمة التي تملأ الفضاء، ووصل معها على طريق ديار بكر، ونزل الرها في أول سنة ثلاث وستين، وأقام عليها نيفاً وثلاثين يوماً.

وسير الفقيه أبا جعفر قاضي حلب المذكور رسولاً إلى محمود بن نصر بن صالح يستدعيه إلى وطء بساطه وخدمته أسوة بمن وقد عليه من الملوك مثل: شرف الدولة مسلم بن قريش، وابن مروان، وابن وثاب، وابن مزيد، وأمير الترك والديلم. فلم يجب محمود إلى ذلك، وخاف منه.

فسار عن الرها إلى الشام قاصداً محمود بن نصر، فقطع الفرات في النصف من شهر ربيع الآخر سنة ثلاث وستين وأربعمائة، من نهر الجوز^(١)؛ ونزل على بعض المروج فأعجبه، فقال له الفقيه أبو جعفر قاضي حلب: «يامولانا أحمد الله تعالى على هذه النعمة؛ وهي أن هذا النهر لم يقطعه قط تركي إلا مملوك. وأنت قد قطعت مملوكاً». فأحضر الأمراء والأتراك وأمره بإعادة القول. قال: فأعدته، فحمد الله تعالى حمداً كثيراً.

ونزل بنقرة بني أسد إلى أرض قنسرين إلى الفنيديق. وكان نقيب النقباء بحلب لم ينفصل عنها بعد إقامة الدعوة، فسأله محمود أن يخرج إلى

١ - نهر الجوز: ناحية ذات قرى وبساتين ومياه بين حلب والبيرة على الفرات. معجم البلدان.

السُّلْطَان، وَيُضْلِحُ أَمْرَهُ مَعَهُ، فَخَرَجَ مُسْتَفْسِراً وَمَتَوَسِّلاً. وَتَلَطَّفَ الْأَمْرَ، وَأَحْسَنَ السَّفَارَةَ. وَخَاطَبَ السُّلْطَانَ بِأَنَّهُ قَرِيبَ الْعَهْدِ بِالْخُطْبَةِ لِلْخَلِيفَةِ، وَقَدْ لَبَسَ تَشْرِيفَهُ.

فَقَالَ السُّلْطَانُ: «أَيُّ شَيْءٍ تَسَاوَى خُطْبَتُهُ لِلْخَلِيفَةِ وَلَبَسُ تَشْرِيفِهِ، مَعَ مَا سَبَقَ مِنْ شَقِّهِ الْعَصَا وَخُرُوجِهِ عَنِ الطَّاعَةِ!» وَأَبَى قَبُولَ الشَّفَاعَةِ فِيهِ بَدُونَ وَطَاءَ مَحْمُودَ بِسَاطِهِ.

فَخَافَ مَحْمُودٌ وَلَمْ يَجِبْ إِلَى ذَلِكَ، وَتَمَادَى الْأَمْرُ نَحْوَ شَهْرَيْنِ. وَحَصَّنَ مَحْمُودٌ حَلِبَ وَجَفَّلَ النَّاسَ مِنْ سَائِرِ الشَّامِ إِلَيْهَا، وَحَصَلَ الرَّعْبُ فِي قُلُوبِهِمْ هَيْبَةً. لَمَّا اجْتَمَعَ إِلَيْهِ مِنَ الْعَسَاكِرِ الْجَمَّةِ، وَالْجِيُوشِ الْكَثِيفَةِ الضَّخْمَةِ. وَكَانَ الْأَمْرُ بِخِلَافِ مَا ظَنَّ النَّاسُ؛ فَإِنَّهُ لَمَّا أَيْسَ مِنْ خُرُوجِ مَحْمُودٍ إِلَيْهِ عَادَ مِنَ الْفُنَيْدِقِ وَكَانَتْ خَيْمَتُهُ عَلَى ذَلِكَ التَّلِّ فَعَرَفَ بَتْلَ السُّلْطَانِ مِنْ ذَلِكَ الْيَوْمِ.

وَنَزَلَ عَلَى حَلِبَ فِي آخِرِ جَمَادَى الْآخِرَةِ مِنَ السَّنَةِ، وَكَانَتْ الْخِيَامُ وَالْعَسَاكِرُ مِنْ حَلِبَ إِلَى نَقْرَةَ بَنِي أَسَدٍ، إِلَى عَزَازٍ، إِلَى الْأَثَارِبِ، مِتْقَابِرَةً بَعْضُهَا مِنْ بَعْضٍ، وَلَمْ يَتَعَرَّضْ أَحَدٌ مِنَ الْعَسَاكِرِ بِمَالِ أَحَدٍ، وَلَا سُيِّتَ حَرَمَةٌ، وَلَا قَاتَلَ حَصْنًا.

وَبَلَغَنِي أَنَّ عَسَاكِرَهُ الْعَظِيمَ لَمْ يَأْخُذْ عَلَيْهِ قَتْلُ بَنِي مِنْ فَلَاحٍ إِلَّا بِثَمَنِهِ، وَأَقَامَ مُحَاصِرًا حَلِبَ شَهْرًا وَيَوْمَيْنِ. وَلَمْ يِقَاتِلْهَا غَيْرَ يَوْمٍ وَاحِدٍ، وَقَصَدَ الْمُطَاوَلَةَ بِالْبَلَدِ بَعْدَ أَنْ أَشْرَفَ عَلَى الْأَخْذِ، وَقَالَ: «أَخْشَى أَنْ أَفْتَحَ هَذَا الثَّغْرَ بِالسَّيْفِ

فيصير إلى الروم». وَنُقِبَ بُرْجُ الْغَنَمِ، وَعُلِّقَ^(١)، فَظَفِرَ أَهْلُ حَلْبٍ بِمَنْ دَخَلَ ذَلِكَ النَّقْبَ وَأَخَذُوا بَعْضَهُمْ، وَوَقَعَ الرَّذْمُ عَلَى الْبَاقِينَ.

وعصّب الحلبيون بُرْجَ الْغَنَمِ بِشِقَةِ أَطْلَسِ، وَكَانَ السُّلْطَانُ نَازِلًا بِمِيدَانِ بَابِ قَنْسَرِينَ، فَسَأَلَ عَنْ ذَلِكَ فَقِيلَ: «هُؤُلَاءِ الْحَلْبِيُّونَ يَقُولُونَ عَلَى سَبِيلِ الْمَزْحِ: قَدْ صَدَّعَ الْبُرْجَ رَأْسُهُ مِنْ حِجَارَةِ الْمَنْجَنِيْقِ فَقَدْ عَصَّبُوهُ». فَغَضِبَ، وَفَرَّقَ فِي تِلْكَ اللَّيْلَةِ ثَمَانِينَ أَلْفَ قَرْدَةٍ نَشَّابٍ خَلْنَجِ^(٢)، غَيْرَ مَارِمَاهُ بِقِيَّةِ الْعَسْكَرِ.

وأصبح وأمر بالزحف فجدّ النَّاسُ فِي قِتَالِ الْبَلَدِ، وَحَمَلَ السُّلْطَانُ بِنَفْسِهِ فِي ذَلِكَ الْيَوْمِ، فَوَقَعَتْ يَدُ فَرَسِهِ فِي خَسْفٍ كَانَ هُنَاكَ، وَأَصَابَ فِي الْحَالِ رَأْسَ فَرَسِهِ حِجْرَ الْمَنْجَنِيْقِ فَرَكِبَ غَيْرَهُ؛ وَعَادَ، وَصَرَفَ النَّاسَ عَنِ الْحَرْبِ بَعْدَ أَنْ أَشْرَفَ الْبَلَدَ عَلَى الْأَخْذِ إِبْقَاءَ الْحُرْمَةِ الْبَلَدِ، وَكَانَ عَسْكَرُهُ دَائِرًا بِالْبَلَدِ مِنْ جَمِيعِ وَجُوهِهِ.

ثُمَّ إِنَّ السُّلْطَانَ رَاسَلَ الْأَمْرَاءَ مِنْ بَنِي كَلَابٍ وَأَحْضَرَهُمْ مِنَ الْبَرِّيَّةِ، فَوَصَّلُوا إِلَيْهِ، وَعَوَّلَ عَلَى تَقْلِيدِ بَعْضِهِمْ وَتَرَكَهُ فِي مُقَابَلَةِ مَحْمُودٍ وَعَوْدِهِ لِأَجْلِ مَا بَلَّغَهُ مِنْ ظَهْوَرِ مَلِكِ الرُّومِ إِلَى بِلَادِ أَرْمِينِيَّةٍ عَازِمًا عَلَى قَصْدِ خُرَاسَانَ.

وَمَا غَلِمَ مَحْمُودٌ بِأَنَّ الْبَلَدَ قَدْ أَشْرَفَ عَلَى الْفَتْحِ، وَعَلِمَ بِوَصُولِ الْأَمْرَاءِ مِنْ بَنِي كَلَابٍ، وَأَنَّهُ إِنْ تَمَّ ذَلِكَ خَرَجَ الشَّامُ مِنْ يَدَيْهِ، فَرَاسَلَ السُّلَيْمَانِيَّ -

١ - أي حشي بالأخشاب لسند الثغرة قبل اشعال النار فيها بغية انهيار البرج.

٢ - الخلنج حتى الآن بالدارجة: الحديد الذي لم يستخدم بعد.

وكان يتردد إليه في الرسالة - يُعلمه أنه قد عزم على وطء بساط السلطان وخدمته خوفاً مما أشرف عليه.

فخرج إلى السلطان بنفسه، ومعه والدته علوية، المعروفة بالسيّدة، في أول شعبان؛ وأخذ مفاتيح البلد معه، فدخلوا والعسكر سباطان بين يديه، فخدماه، وسلّما عليه، فأكرمهما، وأحسن اليهما، وقال للسيّدة: «أنتِ السيّدة؟» قالت: «سيّدة قومي» - وقد ذكرنا أنه جرى لها ذلك مع المستنصر.

وأطلق له البلد، وشرفه، وخلع عليه، وكتب له توقيعاً بحلب، وتردد خروج محمود إلى خدمته مرةً بعد أخرى؛ وقرّر معه السلطان أن يخرج بعسكره، ويضيف إليه السليمان، وأن يتوجّها إلى بلاد دمشق والأعمال المصرية لفتحها ففعل ما أمره به، وعاد السلطان إلى بلاده^(١).

وقيل: إنه خلف ابنه مع فوج من عساكره بكورة حلب، وقصد ملك الروم، وأسرع في السير لأنه بلغه أن ملك الروم خرج في جموع لا تحصى؛ وأنه وصل إلى قاليقلا - وهي أرزن الروم - فوصل السلطان إلى أذربيجان حين بلغه أن ملك الروم قد أخذ على سمّ خلاط، وكان السلطان في خواصّ جنده، وجموع عساكره بعيدة عنه، ولم ير العود إلى بلاده؛ فسير وزيره نظام الملك وزوجته الخاتون إلى تبريز مع أثقاله.

١ - عاجلت هذه الحوادث وبحثت فيها اعتماداً على مختلف المصادر في كتابي امارة حب ص ١٣٨ - ١٤٣.

٢ - أرزن: مدينة قرب خلاط. معجم البلدان.

وَبَقِيَ فِي خَمْسَةِ عَشْرَ أَلْفِ فَارِسٍ مِنْ نُخْبَةِ عَسْكَرِهِ مَعَ كُلِّ وَاحِدٍ فَرْسُهُ وَجَنِيئُهُ؛ وَالرُّومَ فِي زُهَاءِ ثَلَاثِمِائَةِ أَلْفٍ أَوْ يَزِيدُونَ مَا بَيْنَ فَارِسٍ وَرَاجِلٍ، مِنْ جُمُوعٍ مُخْتَلَفَةٍ مِنَ الرُّومِ، وَالرُّوسِ، وَالخَزَرِ، وَاللَّانِ، وَالغُرَّ، وَالْقَفْجِقِ، وَالكَرَجِ وَالْأَبْخَازِ، وَالْفَرَنْجِ، وَالْأَرْمَنِ. وَفِيهِمْ خَمْسَةُ أَلْفِ جَرَّخِي^(١)؛ وَفِيهِمْ ثَلَاثُونَ أَلْفَ مُقَدِّمٍ مَا بَيْنَ دَوْقَسَ، وَقَوْمَصَ، وَبَطْرِيْقَ.

فَرَأَى السُّلْطَانُ أَنَّ الْإِمْهَالَ لِلْحَشْدِ وَالْجَمْعِ مُضِرٌّ؛ فَرَكِبَ فِي نُخْبَتِهِ وَقَالَ: أَنَا أَحْتَسِبُ نَفْسِي عِنْدَ اللَّهِ؛ وَهِيَ إِمَّا السَّعَادَةُ بِالشَّهَادَةِ، وَإِمَّا النُّصْرَ ﴿وَلْيَنْصُرَنَّ اللَّهُ مَنْ يَنْصُرُهُ﴾^(٢). ثُمَّ سَارَ مَرْتَبًا جَيْشَهُ قَاصِدًا جُمُوعَ الرُّومِ.

وَكَانَ مَلِكُ الرُّومِ قَدْ قَدَّمَ مَقْدَمًا فِي عِشْرِينَ أَلْفَ مَدْرَعٍ مِنْ شَجْعَانَ عَسْكَرِهِ، وَمَعَهُ صَلِيْبُهُمُ الْأَعْظَمُ؛ فَوَصَلَ إِلَى خِلَاطَ، فَتَهَبَ وَسَبَى، فَخَرَجَ إِلَيْهِ عَسْكَرُ خِلَاطَ، وَمَعَهُ صَنْدُقُ التَّرْكِيزِ الْخَارِجِ إِلَى بَلَدِ حَلَبَ، فِي سَنَةِ اثْنَتَيْنِ وَسِتِّينَ - عَلَى مَا قَدَّمْنَا ذَكَرَهُ - فَكَسَرَهُ صَنْدُقٌ؛ وَأَسْرَهُ، وَصَادَفَ ذَلِكَ وَصُولَ السُّلْطَانِ، فَأَمَرَ بِجَدْعِ أَنْفِهِ.

وَعَجَّلَ إِنْفَازَ الصَّلْبِ الَّذِي كَانَ فِي صُحْبَتِهِ إِلَى نِظَامِ الْمَلِكِ، وَأَمَرَهُ بِتَعْجِيلِ إِنْفَازِهِ إِلَى «دَارِ السَّلَامِ» مُبَشِّرًا بِالْفَتْحِ؛ وَتَلَا حَقَّ عَسْكَرِ الرُّومِ، فَانزَلُوا عَلَى خِلَاطَ مُحَاصِرِينَ لَهَا؛ وَانزَلَ الْمَلِكُ عَلَى مَنَازِكِرِدَ فَسَلَّمُوهَا إِلَيْهِ بِالْأَمَانِ خَوْفًا

١ - الجرخ آلة عليها قوس ثقيل يرمي السهام أو النقط.

٢ - سورة الحج - الآية: ٤٠.

من معرّة جيوشه إن استولوا عليهم؛ وذلك في يوم الثلاثاء رابع ذي القعدة، سنة ثلاث وستين وأربعمائة.

فلما كان يوم الأربعاء سَيرَ أهلَ منازل كرد، وخرج بنفسه ليشيعهم وهو في جُمُوعِهِ ووافق ذلك وُصُولُ العسكر السُلْطَانِي، وَوَقَعَتِ العَيْنُ فِي العَيْنِ، فَحَمَلَ المسلمون حملة رَجُلٍ واحد، فَرَدَّوهم على أعقابهم. وشرع أهلُ منازل كرد يتسلَّلون من بينهم فقتل الرومُ بَعْضَهُم، ونجا الباقون، وترك الروم طريقهم الذي كانوا سالكيه، وعاد ملكهم فنزل في مَضَارِبِهِ بين خلّاط ومنازل كرد؛ وباتوا ليلتَهُم على أعظمِ قلقٍ وأشدّه.

فلما أَصْبَحُوا بُكرة الخميس وَصَلَ السُلْطَانُ ألب أرسلان في بقيّة عساكره، فنزل على النهر، وملك الروم على موضع يُعرَفُ بالرّهوة في مائتي ألف فارس، والسُلْطَانُ فِي خَمسة عشر ألفاً؛ فأرسل السُلْطَانُ رسولاَ حَمَلَهُ سُؤالاً وضراعة، ومقصوده أن يكشف أمرهم، ويختبر حَالَهُم ويقول لملك الروم: «إِنْ كُنْتَ ترغِبُ فِي الهدنة اتمنّاها، وَإِنْ كُنْتَ ترهّدُ فِيهَا وَكلنا الأمر إلى الله عزّ وجلّ».

فظنّ الرومي أنه إنّما أرسله عن ضرورةٍ فأبى واستكبر، وأجاب بأنّي سوف أجيب عن هذا الرأي بالرّيّ؛ فغاض السُلْطَانُ جوابه، وانقطعت المراسلة بينهما.

وأقام الفريقان يوم الخميس على تعبئة الصّفوف، فقال أبو نصر محمد بن عبد الملك البُخَارِيّ الحنفي فقيه السُلْطَانِ وإمامه: «أنت تُقاتِلُ عَنْ

دين الله الذي وعد بإظهاره على الأديان، فالفَّهْم يوم الجمعة بعد الزوال، والنَّاسُ يَدْعُونَ لَكَ على المنابر في أقطار الأرض».

فلما أصبحوا يوم الجمعة ركب السلطان بجموعه وركب الروم فتواقفوا، فلما حان وقت الزوال نزل السلطان عن فرسه، وأحكَمَ شدَّ حزامه؛ وتضرَّع بالدُّعاء إلى الله تعالى، ثم ركب وفرَّق أصحابه فرقاً كلَّ فرقة منهم لها كمين؛ ثم استقبل بوجهه الحرب.

وحمل ملك الروم بجمعه، فاستطرَدَ المسلمون بين أيديهم، واستَجَرُوا الروم إلى أن صار الكمين من ورائهم؛ ثم خرج الكمين من خلفهم، وردَّ المسلمون في وجوههم؛ فأنزل الله نصره؛ وكسرت الروم، وأسيرَ المَلِكُ، واستولى المسلمون على عساكرهم، وغنموا ما لا يُعدُّ كثرةً ولا يُحصى عدداً وعدةً.

وقيد المَلِكُ أسيراً بين يدي السلطان، فأقامه بين يديه. ومعه بازي وكلب صيد.

وكانت مع الروم ثلاثة آلاف عجلة تحمل الأثقال والمنجنقات، وكان من جملتها منجنق بثمانية أسهمٍ تحمله مائة عجلة؛ ويمد فيه ألف ومائتا رجل، ووزن حَجْرِهِ بالرطل الكبير قنطار؛ وحمل العسكر من أموالهم ما قدروا عليه.

وسقطت قيمة المتاع والسلاح والكراع، حتى بيعت اثنتا عشرة خوذة بسُدس دينار؛ ولم يسلم من عسكر الروم إلا العسكر الذي كان محاصراً

خلاط، فلما بلغتهم الكسرة رحلوا عن البلد جافلين؛ فاتبعهم المسلمون ونحطفوا أطرافهم، فلم يلو أولهم على آخرهم.

فمن عجيب الاتفاق ما حكي: أنه كان لسعد الدولة كوهرائين مملوك أهداه لينظام الملك، فردّه عليه فجعل يرغبه فيه، فقال نظام الملك: «وماذا عسى أن يكون من هذا المملوك يأتينا بملك الروم أسيراً»، مستهزئاً به.

ثم رحل السلطان إلى أذربيجان، والملك في قيده، فأحضره السلطان بين يديه، وسأله عن سبب خروجه وتعرضه نفسه وعسكره لهذا الأمر؛ فذكر أنه لم يرد إلا حلب، وكلما جرى علي كان محمود السبب فيه والباعث عليه، فقال: «اصدقني عما كنت عازماً عليه أن لو ظفرت بي» فقال: «كنت أجعلك مع الكلاب في ساجور».

فقال السلطان: «ما الذي تؤثر أن يفعل بك؟» فقال: «انظر عاقبة فساد نيتي واختر لنفسك» فرق له قلب السلطان، فمّن عليه، وأطلقه، وأكرمه، وخلع عليه بعد أن شرط عليه أن لا يتعرض لشيء من بلاد الاسلام، وأن يطلق أسرى المسلمين كلهم، وسيره إلى بلاده، وسير معه قطعة من العسكر توصله.

فلما انصرف ديوجانس إلى قسطنطينية خلعه من الملك، ولم يتم له ما أراد. وقيل: إنه كحل، ومات بعد مدة. ولم ينقل أنه أسير للروم ملك في الإسلام قبل هذا^(١).

١ - جمعت أخبار هذه المعركة الحاسمة من مختلف المصادر عربية وغير عربية، ومن ثم قمت =

وأما محمود بن نصر بن صالح فإنه سار بعسكره بعد رحيل السلطان عن حلب، ومعه بنو كلاب والسلياني، في شعبان من هذه السنة، فنزلوا بالقرب من بعلبك قاصدين دمشق وبلادها - وبها يومئذ ابن منزو الكتامي - حسب ما تقدم السلطان إليه، وأقام محمود ليتين ما يفعل.

وكان عمه عطية بن صالح قد صار مع الروم مستنجداً بهم على ابن أخيه محمود؛ وبعد أن قصد المصريين فلم يحصل على شيء منهم. فخرج عطية مع النحت دوقس أنطاكية وعسكر الروم؛ فهجموا معه معرة مصرين وأحرقوا بعضها، وقتلوا من قدروا عليه.

وبلغ الخبر محموداً وهو في أرض بعلبك فعاد إلى حلب، وسار السلياني ليحقق بالسلطان ألب أرسلان؛ واتصلت غارات الروم على الشام، فاستنجد محمود «بقرلو التركي» ومن معه من الأمراء بفلسطين، وهم: ابن أخي الملك ابن خان، وأتسز بن أوق^(١) وإخوته. وكانوا أول من طلع من الترك إلى بلاد فلسطين، وفتحوها، وأقاموا بها فنزلوا إلى محمود منجدين له، وأقاموا إلى أن تفرق عسكر الروم.

ودخل عطية عم محمود إلى قسطنطينية، فسقط من سطح كان نائماً

= بدراستها بموضوعية وتفصيل. انظر كتاب مدخل إلى تاريخ الحروب الصليبية ص ١٤٠ - ١٥١.

١ - لأتسز بن أوق ترجمة في المقفى للمقريزي كنت قد نشرتها في كتابي مدخل إلى تاريخ الحروب الصليبية ص ٢٦٥ - ٢٦٨.

عليه وهو سكران؛ فمات سنة أربع وستين - وسار محمود إلى الرّحبة فأخذها - وحمل إلى حلب ودُفِنَ بها غربيّ باب الجنان، في مشهد أمه طرود قبلي بستان النّقرة، وصلى عليه ابن أخيه محمود. ثمّ عاد الأتراك بعد أن حمل إليهم محمود مالاً وخيلاً.

وفي سنة أربع وستين وأربعمئة، تغيّرت أخلاق محمود بعد رحيل السلطان، وتنكّر لأصحابه؛ وتغيّر على وزيره أبي بشر النّصراني؛ وكان هو الذي ساعده بماله حتى ملك حلب، واستجذب العرب إليه، وكان القائد أبو الحسن بن أبي الثريا - الذي كان وزير عطية - قد سعى به ليليّ وزارة محمود، وطالبه بمالٍ جليلٍ.

وكان محمود قد رغب في جمع المال، وغلب عليه حبّ الدنيا فذكر له أبو بشر أنه عاجز عن أداء ما طوّل به، وأنه ممّا لا تصلّ يده إليه ولا إلى بعضه. فأمر محمود بقتل ولدٍ كان لأبي بشرٍ وبقتل أخيه؛ فقتلوا وقطع رأساهما، وعلّقا في عنقه؛ فسُمِعَ أبو بشرٍ وهو يقول:

وَيْحَ دَهْرِي مَا أَمْرُهُ مَا وَفَى خَيْرٌ بِشَرِّهِ

وحلف أبو بشر أنه بعدما فعله بابنه وأخيه لا يظهر له شيئاً من ماله. وقال: كُلُّ مَنْ عِنْدَهُ شَيْءٌ مُودَعٌ فَهُوَ فِي حَلٍّ مِنْهُ وَسَعَةٌ.

وندم محمود على ما فعل، وأراد الرجوع له؛ وأرسل إليه شافع ابن الصّوفي أن يقرّر عليه شيئاً ويطلقه فامتنع.

وَاتَّفَقَ أَنَّ مُحَمَّدًا اصْطَبَحَ ، وَقُدِّمَ إِلَيْهِ طَعَامٌ بَعْدَ سَكْرِهِ ، فَأَنْفَذَ مِنْهُ لِأَبِي
بَشْرٍ مَعَ فَرَّاشِهِ ؛ فَقَامَ قَائِمًا وَقَبَّلَ الْأَرْضَ ، وَشَكَرَ وَدَعَا . فَعَرَفَ ابْنَ أَبِي
الثَّرِيَا ، فَرَكِبَ ، وَلَقِيَ الْفَرَّاشَ وَدَفَعَ إِلَيْهِ مِائَةَ دِينَارٍ ؛ وَسَأَلَهُ أَنْ يَقُولَ لِمَحْمُودٍ :
«إِنَّ هَذَا شَيْخٌ خَرَفٌ لِأَنَّهُ لَمْ يَقْبَلْ طَعَامَ مَوْلَانَا ، وَقَالَ : كَافَاهُ اللَّهُ وَعَجَّلَ
عَلَيْهِ» . فَفَعَلَ الْفَرَّاشُ ذَلِكَ .

وَدَخَلَ ابْنَ أَبِي الثَّرِيَا عَقِيْبَةَ عَلِيٍّ مُحَمَّدٍ ؛ وَجَارَاهُ فِي حَدِيثٍ لَا يَتَعَلَّقُ بِأَبِي
بَشْرٍ فَلَمْ يَقْبَلْ عَلَيْهِ ، وَوَجَدَهُ مَمْلُوءَ الْقَلْبِ غَيْظًا مِنْ جَوَابِ الْفَرَّاشِ . فَقَالَ ابْنُ
أَبِي الثَّرِيَا : «اللَّهُ لَا يُشْغِلُ لِمَوْلَانَا خَاطِرًا ، فَمَا أَرَاهُ مِنْبَسِطًا فِي مَجْلِسِهِ وَلَا مُصْغِيًا
إِلَى الْمَمْلُوكِ» . فَحَدَّثَهُ بِمَا قَالَ الْفَرَّاشُ ، فَقَالَ يَا مَوْلَانَا : «لَمْ تَزَلْ إِلَيْهِ مُحْسِنًا
وَيُقَابِلُكَ بِالْإِسَاءَةِ فَكَيْفَ يَكُونُ بَعْدَمَا جَرَى عَلَيْهِ وَعَلَى ابْنِهِ وَأَخِيهِ مَا جَرَى ؟
وَأَنَا أَدْرِي أَنَّكَ تَرِيدُ مَالَهُ ؛ وَقَدْ تَكَرَّرَ قَوْلُهُ أَنَّهُ لَا يُعْطِيكَ شَيْئًا» . قَالَ مُحَمَّدٌ :
«هَذَا سَيْفِي وَخَاتَمِي ، خُذْهُمَا وَامْضِرْ إِلَيْهِ فَإِنَّ لِي يَمْرُوقًا بِشِيءٍ فَاقْتُلْهُ» .

فَقَامَ ابْنُ أَبِي الثَّرِيَا مِنْ عِنْدِهِ بِذَلِكَ ، وَاشْتَغَلَ مُحَمَّدٌ بِالشَّرْبِ فَلَهَا عَنْهُ ؛
وَأَحْضَرَ ابْنَ أَبِي الثَّرِيَا أَبَا بَشْرٍ فَلَمْ يُطَالِبْهُ بِمَا قَالَ لَهُ : «مَا زِلْتَ تَتَجَلَّدُ
حَتَّى صَرْتَ إِلَى هَذِهِ الْحَالِ» . فَقَالَ : «يَا قَائِدَ السُّوءِ قَدْ عَلِمْتُ أَنَّ هَذَا كُلَّهُ مِنْ
سَعْيِكَ ؛ وَالْأَجَلُ لَأَمْرَدٍ لَهُ ، وَهَذَا مَوْتُ الشَّهْدَاءِ ؛ وَلَكِنْ اسْتَعِدَّ لِرَجْلِكَ
بِحَبْلِ ، فَسَمَوْتُ مِيْتَةَ الْكِلَابِ ، وَتُجْرُ جِيْفَتُكَ إِلَى الْخَنْدُقِ» .

وَقُتِلَ أَبُو بَشْرٍ ، وَرُمِيَ وَسَطَ بَيْتِ بُسْتَانَ الْقَصْرِ . وَصَعِدَ الْوَزِيرُ أَبُو
نَصْرَ بْنَ النَّحَّاسِ ثَانِي يَوْمَ قَتْلِ أَبِي بَشْرٍ إِلَى خِدْمَةِ مُحَمَّدٍ ، فَقَالَ لَهُ سِرًّا :

«تمضي إلى أبي بشر لتقرير ما عليه، ويُطَلَق». فقال: «يامولانا أو ما قد قتلته».؟ فأطرق محمود ساعة وقال: «تَمَّتْ عَلَيَّ وَعَلَيْهِ الْحِيلَةُ، وَيَجِبُ يَا أَبَا نَصْرَ أَنْ تَكْتُمَ هَذَا الْأَمْرَ».

قال أبو نصر: «فما حَدَّثْتُ بِهِ إِلَّا بَعْدَ مَوْتِ مُحَمَّدٍ». واستقل ابن أبي الثريا بوزارة محمود.

وأما سديدُ الملك أبو الحسن بن مُنْقِذٍ فَإِنَّهُ اسْتَشْعَرَ مِنْ تاجِ الملوك أن يَقْبِضَهُ - وكان أخاهُ من الرِّضَاعَةِ - فاجتمع بِاسْبَاسَلَارٍ^(١) أبي حرب - المعروف، بخريبة الفافا - وكان صاحب سِرِّ مُحَمَّدٍ وَنَدِيمِهِ، وكان لابن منقذ إليه إحسانٌ كثيرٌ وصنائعٌ جَمَّةٌ؛ فقال له: «قد استشعرتُ مِنْ تاجِ الملوكِ فأنظر ماتعمله معي». فقال: «تُكَلِّفُنِي أَنْ يَقُولَ الأميرُ أريدُ أَقْبِضُ عَلَى فُلَانٍ فَأخبرك بِذَلِكَ؛ لا والله، ولكن أنا أَنْفِذُ إِلَيْكَ مَعَ عَجُوزٍ عِنْدِي أَلْفِي دِينَارًا؛ فإذا نَفَذْتَ طَلَبْتُهَا مِنْكَ فَشَانِكَ وَنَفْسِكَ».

فَبَقِيَتْ تِلْكَ الدَّانِيرُ عِنْدَهُ مَدَّةً ثُمَّ نَفَذَ العَجُوزَ يَطْلُبُهَا، وكان قد أصلح حاله للسفر، فدفع إليها الدنانير، وَرَكِبَ مِنْ يَوْمِهِ، وخرج من حلب إلى كفر طاب فاستصحب منها ما أراد.

وَسَيَّرَ حُسَيْنُ بْنُ كَامِلِ بْنِ الدُّوْحِ إِلَى سَدِيدِ الْمَلِكِ بْنِ مُنْقِذٍ يَسْأَلُهُ الاجتماع به فاجتمعا؛ فقال له حسين: «أيش رأيك في الدُّخُولِ إِلَى حَلَبِ؟»

١ - الاسباسلار أو الاسفهلار فارسية تعني القائد.

فقال: «ما أقول لك شيئاً لأن لك مالا عظيماً، فإن أشرت عليك بتركه كنتُ ملوماً عندك، ولكنني أقول لك ما أعمل، وأنت ترى رأيك. والله لأنظرتُ محموداً أبداً!».!

وسار إلى طرابلس فكتب محمود إلى ابن عمار يأمره بالقبض عليه، ويبدل له ثلاثة آلاف درهمٍ ورفنية فلم يظفر به.

وسار ابن منقذ حتى وصل إلى طرابلس في سنة خمس وستين، فلقي ابنَ عمار وأخاه، فكاتبهما محموداً فتنكرا له.

وعزم ابن منقذ على الطلوع إلى مصر، فاتفق موت أمين الدولة ابن عمار فشدد ابن منقذ من جلال الملك علي بن عمار وعاضده بما ليكه ومن طلع معه من أهل كفرطاب؛ فأخرجوا أخوا أمين الدولة؛ وتولى جلال الملك؛ وعظم محل ابن منقذ عنده حتى كان حكمه في طرابلس مثله. وكاتبه محمود بتطبيب قلبه، فلم يثق به، ولم يعد إلى حلب حتى مات.

وقيل: إن ابن النحاس، كاتب محمود، كتب إليه كتاباً من نفسه يضمن له فيه الرضا عن محمود، وكتب في آخره: «إن شاء الله» وشدد النون من «إن»؛ ففطن ابن منقذ بأنه أراد قوله تعالى: ﴿إِنَّ الْمَلَائِكَةَ يُتِمُّونَ بِكَ لِيَقْتُلُوكَ﴾^(١) فكتب جوابه: «وكتب إنا الخادم» وكسر الألف، وشدد النون من «إنا»؛ ففطن ابن النحاس بأنه أراد قوله تعالى: ﴿إِنَّا لَنَنذِرُهَا أَبَداً مَا دَامُوا فِيهَا﴾^(٢).

١ - سورة القصص - الآية: ٢٠ .

٢ - سورة المائدة - الآية: ٢٣ .

وأما محمود فإنه لما يئس من عَوْد أبي الحسن بن مُنْقِذ قَبْض على أملاكه جميعها. وأما حُسَيْن بن الدَّوْح فإنه دَخَلَ إلى حلب فقتله محمود ولم يُمَهِّلُهُ.

وكان محمود قد خَطَرَ له أن يُؤَلِّي في كُلِّ قَلْعَةٍ من قِلاعِه رجلاً من أهل حلب، وتكون ذريته وأهله تحت يده، وطلب من الوزير ابن أبي الثريا أن يختار له من يُؤَلِّيهِ عَزازَه، فقال: «لا أجدُ لذلك إلا أبا محمد بن سَنان الخفاجي». وكان أبو نصر ابن النحاس حاضراً، فصَوَّب الرأي فيه.

فأحضره محمود وولاهُ بعد أن امتنع ثُمَّ أجاب.

ثُمَّ إِنَّهُ استوحش عليه فاستدعاه محمود عدَّة دفعات إلى حلب، فتعلل عليه ولم يحضر، وكان أبو نصر بن النحاس صديقَه وكان كاتب محمود؛ فكان يكتب إليه ويحذِّره.

فأمره في بعض الأيام أن يكتب إليه كتاباً يتلطفه ويأمره بالحضور والكتاب عن أبي نصر؛ لأنه كان يعلم ما بينهما من المودة؛ وأمره أن يضمن له عن محمود كل خير؛ وأمره أن يكتب الكتاب بين يديه، ولم يقع له أن يُلغز فيه شيئاً.

قال أبو نصر: «فما قدرت أن أعمل فيه سوى أن شددت النون من (إن شاء الله)؛ وتناهيت في لفظ الكتاب، وقلت: لو عرفت ضد ما كتبت لما كنت بصورة من يغشاه». وأخذ محمود الكتاب ووقف عليه، وكرَّر فيه نظره فراه كافياً شافياً، فأمر بالصاقه وعنوانه؛ ودفعه لبعض أصحابه ووصاه أن يقول: «هذا كتاب دفعه إلي أبو نصر بداره». وسار الفرائش.

فلما وقف أبو محمد عليه كُـرر فيه نظره، وبقي متعجباً منه، ويقول: «أخي أبو نصر أعطاك الكتاب بِدارِه أم بالديوان أم بالقلعة قدام الأمير؟» فقال: «بَلْ بِدارِه» فقال: «ما هذا صحيح!» فحلف له فلم يُصَدِّقه إلى أن قال: «وقعتُ على المعنى». وكتب جوابه يذكر فيه شُكْرَ أبي نصر، وأنّه مهتمُّ بالحُضور عند زوال حُمى جسمه. ثم إنّه كاتَبَ أبا نصرٍ خفيةً، وأعلمه أنه عَثَرَ على المعنى في تشديد «إن».

وقد ذكرنا أنه جرى له ذلك مع ابن مُنقذٍ فيحتمل أن يكون وقع ذلك معها جميعاً.

ثم إن محموداً أفكر وقال: «ما أعرف قتله إلا منك»؛ فقال: «كيف؟» قال: «تمضي إليه اليوم ومعك ثلاثون فارساً يقفون لك في بعض الطريق، وتقدم منك إليه من يُعلمه بوصولك ومعك في رانك هذه الخشكنانة^(١) ومعك أنت خشكنان غيره؛ فإذا فعلت ذلك لا بُدَّ أن ينزل ويلتقيك من قلعة عَزَاز، ويعرض عليك الصُعود والنزول عنده، فقل له: أنا مُوجل ومُستحلفٌ أن لا أنزل على الأرض، ولا أكل لك طعاماً؛ وطوّل الحديث معه إلى أن تعلم أنه قد جاع؛ ثم اذكر أنت الجوعَ واخرج لك خشكنانة من الذي معك؛ ثم اخرج المسمومة فادفعها إليه، وكل أنت التي لك، وتحدّث معه ويكون حديثكما على فرسيكما وأنتما بمَعزِلٍ من أصحابكما، وطوّل معه الحديث ولا تبرح حتى يستوفي أكلها، وعلامةُ صدقك موته؛ وإلا ضربتُ عنقك».

١ - من أنواع الخبز يصنع من الدقيق والزبد والفسق والسكر أو سواه.

قال أبو نصر بن النحاس: فنزل عليّ من ذلك أمرٌ تمنيتُ الموتَ معه، فخرجتُ وأنا على غايةٍ من الجزع والتأسف كيف قضى الله ذلك على يدي، وجعلتُ دفعةً أُعوّل على الهرب؛ ثمّ إنّي أفكر في أولادي وأهلي، وإنّي إن فعلتُ ذلك أهلكتهم لعلمي بظلم صاحبي؛ ثمّ إنّ الفرسان متوكّلة بي.

فلما اجتمعتُ به فعلتُ ما ذكره لي، ثمّ ودّعته عند استيفاء أكل الخشكنانة، ورجعتُ من موضعي مُبادراً؛ وأبعدتُ من أرض عزاز، وركبتُ جنياً كان معي، وجدّيتُ في السير خوفاً من الطلب.

وصعد أبو محمد إلى المركز، فوجد مغصاً شديداً ورعدةً؛ ثمّ قال: «قتلني أخي أبو نصرٍ اطلبوه». فركبتُ الخيل خلفه فلم تلحقه.

ووصل أبو نصرٍ فاجتمع بمحمود، فعرفه ماجرى. فلما كان من ذلك الغد وصل رسول من عزاز يستدعي الشريف النقيب أبا المعالي الفضل بن موسى وابنه سنان بن أبي محمد الخفاجي، وجماعة من أهله. وذكر الرسول أنه في السياق، فمنع محمود ولده من الخروج؛ وأمر الشريف أن يتولّى القلعة إلى أن يُنفذ إليها والياً؛ فولاهها بعد خمسة أيام واحداً من أصحابه.

وتوفي أبو محمد في قلعة عزاز في سنة ست وستين وأربعمائة؛ وقيل سنة أربع وستين - وهو الصحيح - وحمل إلى حلب؛ وصلى عليه الأمير محمود بن صالح؛ وقيل: إنه توفي سنة ثلاث وستين - والأول أصح - ولما أحس بالموت عمِل:

خَفَ مَنْ أَمِنْتَ وَلَا تَرَكْنَ إِلَى أَحَدٍ فَمَا نَصَحْتُكَ إِلَّا بَعْدَ تَجْرِبٍ

إِنْ كَانَتْ التُّرْكُ فِيهِمْ غَيْرَ وَافِيَةٍ   فَمَا تَزِيدُ عَلَى غَدْرِ الْأَعَارِبِ
تَمَسَّكُوا بِوَصَايَا اللُّؤْمِ بَيْنَهُمْ   وَكَأَدَ أَنْ يَدْرُسُوهَا فِي الْمَحَارِبِ

وقيل: إنه كان كتبها أبو محمد من عزاز إلى سديد الملك بن مُنقذ، ويذكر له في كتابه أحواله ولجأه محمود في طلبه، وتغير نيته فيه، وخوفه من غائلته وظلمه.

وفي سنة خمس وستين وأربعمائة - وقيل في شوال سنة أربع وستين - وفد أبو الفتيان بن حيوس على محمود بن نصر بن صالح، وكان سديد الملك بن مُنقذ اجتمع به بطرابلس، ورأى نُفور بني عمَّار منه لأجل ميئه إلى الدولة المصرية، فأشار عليه أن يقصد محموداً بحلب، فقصده صُحبة نصر بن سديد الملك بن مُنقذ، فأحضره محمود.

وكان قد جلس في مجلسه وأمرَ باحضار الشراب فشرب أقداحاً، ثم قال: «ارفعوا الخمر فإن ابن حيوس يحضرنى مُتدحاً، وفي نفسي أن أهبه جائزة سنية فإن كان الشراب في مجلسي قيل وهبه وهو سكران» فرُفع. وحضر الأمير أبو الفتيان فأنشده قصيدته الميمية التي أولها:

قِفُوا فِي الْقَلَى حَيْثُ انْتَهَيْتُمْ تَذُمَّا   وَلَا تَقْتَفُوا مَنْ جَارَ لَمَّا تَحَكَّمَا
أَرَى كُلَّ مُعَوِّجِ الْمَوَدَّةِ يُضْطَفَى   لَدَيْكُمْ، وَيَلْقَى حَتْفَهُ مَنْ تَقَوَّمَا

وهي قصيدة طويلة، أحسن فيها كل الإحسان، وذكر إشارة ابن منقذ عليه بقصده فقال:

سَأَشْكُرُ رَأْيًا مُنْقِذِيًّا أَحَلَّنِي ذَرَاكَ فَقَدْ أَوْلَى جَمِيلًا وَأَنْعَمًا^(١)
فوهب له ألف دينارٍ ذهباً في صِينِيَّةِ فِضَّةٍ، وجعلها له رسماً عليه في كل
سنة.

واحترق الخندق بحلب فجاءه أبو الفتيان فقال: «هذه أعمال يعجز عنها
كسرى وذو الأكتاف». فقال محمود: «ما كان الأمير أبو الحسن ينفذك حتى
سألته ذلك»^(٢).

واجتمع بباب محمود بن نصر جماعة من الشعراء، فلم تصل إلى واحدٍ
منهم جائزة غير ابن حيوس، فكتب إليه ابن الدؤيدة، المعروف بالفاق:
عَلَى بَابِكَ الْمَيْمُونِ مِنَّا عِصَابَةٌ مَقَالِيسُ فَاَنْظُرْ فِي أُمُورِ الْمَقَالِيسِ
وَقَدْ قِنَعَتْ مِنْكَ الْعِصَابَةُ كُلُّهَا بَعْشَرِ الَّذِي أُعْطِيَتْهُ لَابْنِ حَيْوَسِ
وَمَا بَيْنَنَا هَذَا التَّفَاوُتُ كُلُّهُ وَلَكِنْ سَعِيدٌ لَا يُقَاسُ بِمَنْحُوسِ
فقال محمود: «والله لو قال بمثل الذي أعطيته لأعطيتهم مثله». ثم أمر
هم بالجائزة مائة دينار أو أكثر.

وقصد الروم ناحية عزاز في جموعهم، فخرج محمود إليهم في عدّة قليلة
تناهز ألف فارس، فاندفع الروم بين أيديهم، وقصدوا أنطاكية واحتتموا بها في
سنة أربع وستين. وافتتح محمود قلعة السن^(٣) في تاسع شهر ربيع الآخر سنة
ست وستين.

١ - ديوان ابن حيوس ج ٢ ص ٥٩٨ - ٦٠٦ .

٢ - الجملة مطموسة بالأصل ولعل هذه القراءة هي الصحيحة.

٣ - قلعة قرب سميساط.

وَمَرِضَ مُحَمَّدُ بْنُ نَصْرِ بْنِ صَالِحٍ بِحَلَبٍ فِي جُمَادَى الْأُولَى مِنْ سَنَةِ سَبْعٍ
وَسِتِّينَ وَأَرْبَعِمِائَةٍ. وَحَدَّثَتْ بِهِ قُرُوحٌ فِي الْمَعَا كَانَتْ سَبَبَ مَيِّتِهِ.

وكان محمود في أول ملكه حسن الأخلاق، لين الجانب، كريم
النفس، عفيفاً عن الفروج والأموال، ثم تنكّر وزاد عليه حُبُّ الدُّنْيَا، وَجَمَعَ
المالَ فلحقه من البُخل ما لا يُوصَف.

[إمارة نصر بن محمود]^(١)

وأوصى بحلب لابنه شبيب - وكان أصغرَ أولاه - فلم يُنفذ أصحابه وصيته؛ ومَلَكُوا حَلَبَ وَوَلَدَهُ الْأَمِيرَ نَصْرَ بْنَ مُحَمَّدٍ؛ وَجَدَّهُ لِأُمِّهِ الْمَلِكِ الْعَزِيزِ بْنِ جَلَالِ الدَّوْلَةِ بْنِ بُوَيْهِ؛ وَأُحْصِيَ مَا وَجَدَ فِي خَزَائِنِ مُحَمَّدٍ فَكَانَتْ قِيَمَتُهُ مِنَ الْعَيْنِ وَالْمَتَاعِ وَالْأَلَاتِ، وَالثِّيَابِ، وَالْمَرَاقِبِ أَلْفَ أَلْفٍ وَخَمْسَمِائَةَ أَلْفٍ دِينَارًا.

وَأَمِنَ النَّاسَ فِي أَيَّامِ نَصْرِ. وَكَانَتْ سِيرَتُهُ أَصْلَحَ مِنْ سِيرَةِ أَبِيهِ، وَأَحْسَنَ إِلَى أَهْلِ حَلَبٍ؛ وَأَطْلَقَ مَنْ كَانَ فِي اعْتِقَالِ أَبِيهِ مِنْ أَحْدَائِهِمْ، وَعَمَّ النَّاسَ بِجُودِهِ، وَكَانَ بَحْرًا لِلْمَكَارِمِ إِلَّا أَنَّهُ كَانَ لَا يَسْتَطِيعُ أَنْ يَرَى أَحَدًا يَأْكُلُ طَعَامَهُ مَعَ كَرَمِهِ وَجُودِهِ.

وَدَخَلَ عَلَيْهِ أَبُو الْفَتْيَانِ بْنِ حَيْوَسٍ حِينَ وَلى حَلَبَ فَأَنشَدَهُ الْقَصِيدَةَ الَّتِي أَوَّلُهَا:

كَفَى الدِّينَ عِزًّا مَا قَضَاهُ لَكَ الدَّهْرُ   فَمَنْ كَانَ ذَا نَذْرٍ فَقَدْ وَجَبَ النَّذْرُ

١ - أضيف ما بين الحاصرتين للتوضيح .

اعتذر فيها عن تأخيره عن سلفه فقال:
 تَبَاعَدْتُ عَنْكُمْ حَرْفَةً لِأَزْهَادَةٍ وَسِرْتُ إِلَيْكُمْ حِينَ مَسَّنِي الضُّرُّ
 فَجَادَ ابْنُ نَصْرِ لِي بِأَلْفٍ تَصَرَّمْتُ وَإِنِّي لِأَرْجُو أَنْ سَيُخْلِفُهَا نَصْرٌ^(١)
 فَأُطْلَقَ لَهُ نَصْرٌ أَلْفَ دِينَارٍ، وَقَالَ: «وَحَيَاتِي، لَوْ قَالَ سَيُضْعِفُهَا نَصْرٌ
 لِأَضْعَفْتُهَا». ولم يزل يواصل ابن حيوس بالحباء وجزيل العطاء، وأنشده ابن
 حيوس يوماً بديهاً وقد خرج ينظر المد في قويق:
 أَرَى الْأَرْضَ تُثْنِي بِالنَّبَاتِ عَلَى الْحَيَا   وَلَوْ تَسْتَطِيعُ النُّطْقَ خَصَّتَكَ بِالْحَمْدِ
 بِكَ افْتَرَّتِ الْأَيَّامُ عَنْ نَاجِدِ الْغِنَى   وَغَرَّدَ طَيْرُ الْعَيْشِ فِي الزَّمَنِ الرَّغْدِ
 عَهْدَنَا مُدَوِّدَ الْأَرْضِ تَأْتِي بُحُورُهَا   وَلَمْ نَرِ بَحْرًا قَطُّ سَارَ إِلَى مَدِّ^(٢)
 فَأَعْطَاهُ صِلَةً جَزِيلَةً.

وجّه نصر عساكره إلى منبج صحبة أحمد شاه^(٣)، وكانت في أيدي
 الروم؛ فحصرها مدة؛ وأيس واليها من نجدة تأتيه، فسلمها في صفر من
 سنة ثمان وستين وأربعمائة، فقال في ذلك ابن حيوس من قصيدة:
 وَطَرِيدَةٌ لِلدَّهْرِ أَنْتَ رَدَدْتَهَا   قَسْرًا فَكُنْتَ السَّيْفَ يَقْطَعُ مُعْغَمَدًا^(٤)
 وَوَصَلَ فِي سَنَةِ ثَمَانَ وَسِتِّينَ وَأَرْبَعِمِائَةَ أَتَسْزِبُنْ أَوْقَ التَّرْكِيِّ إِلَى أَعْمَالِ

١ - ديوان ابن حيوس ج ١ ص ٢٤٢ - ٢٤٩ .

٢ - ديوان ابن حيوس ج ١ ص ١٩٧ .

٣ - لأحمد شاه ترجمة في بغية الطلب نشرتها في ملاحق مدخل إلى تاريخ الحروب الصليبية
 ص ٢٥١ - ٢٥٣ .

٤ - ديوان ابن حيوس ج ١ ص ٢٠٥ .

حلب القبلية؛ ونزل العاصي على الجلاي؛ وجفل أهل الشام بين يديه - وكان قد سمى نفسه الملك المعظم - فنهَبَ كُلَّ ما قدر عليه، ومَلَكَ رَفْنِيَةَ، وسلَّمها إلى أخيه جاولي، وتردَّدت سراياه في جميع الشام، وتمادى فساده.

وتردَّدت الرُّسُلُ بينه وبين نصر بن محمود صاحب حلب، فلم يستقرَّ بينهما أمر، وعاد إلى دمشق فتسلَّمها^(١).

واعتمد جاولي مُدَّةً مقامه برفنية إساءة المجاورة؛ وشنَّ الغارات والأذى في الأعمال القبلية من عمل حلب؛ فجهزَّ إليه نصر بن محمود عسكر حلب ومقدّمهم أحمد شاه التركي، وذكر أنه شيباني فسار إليه، والتقوا بأرض حماة، فكسره جاولي وغنم عسكره.

وعاد أحمد شاه ونزل مَدْكِينَ^(٢) وجمع إليه مَنْ سَلِمَ من عسكره، فلما اجتمعوا عولوا على العوة إلى حلب، فقال لهم أحمد شاه: «ما بقي لنا وجه إلى حلب بعد هذه الكسرة، فإن راجعتم الحرب وأظفرنا الله بهم كان الأمر لنا بحكم الظفر، وإن أبيتم فأنا أسيرٌ إلى الفرات وأستدعي أهلي، فما لي وجه ألقى به نصر بن محمود؛ وإنما أعطى ومَنَحَ وأكرم لمثل هذا الموقف».

فأجمعوا أمرهم على معاوذة الحرب فأسرى من موضعه إلى عسكر جاولي، وكبسه، فاستثار منهم؛ ونهب عسكره، وأسر منهم ما يزيد عن ثلاثمائة

١ - مر سقوط دمشق لأتسزبن أوق بعدة مراحل، وقد آذى المدينة كثيرا وأنهكها. انظر مدخل إلى تاريخ الحروب الصليبية ص ١٥٧ - ١٦٥ .

٢ - لم أفق لهذا الموقع على ذكر في المصادر المتوفرة، ويبدو أنه في أحواز ريفية.

نفس؛ وسيّرهم في الوثاق إلى حلب مُشاةً؛ وهرب جاولي إلى ريفية؛ وسار بعد ذلك إلى أخيه بدمشق.

وكان نصر حين ملك حلب واستقر بها أمر بقتل وزير أبيه أبي الحسن عليّ بن أبي الثريا القائد، صاحب الدار التي هي المدرسة العسرونية؛ فقُتِلَ وكان راكباً تحت القلعة، وهو في حَشْمِهِ على بغلته، وعُمل في رجله جَبَلٌ وجُدِبَتْ جُثَّتُهُ من تحت القلعة إلى باب أنطاكية، جزاء على ما فعله بأبي بشر، وصدّق فألّ أبي بشر فيه - على ما ذكرناه - وكان نصر قد اتهمه بأنه أشار على أبيه أن يولي أخاه الأصغر شبيباً، وكذلك قتل نصر ناجية بن عليّ أحد ولاة أبيه.

واستوزر نصرُ أبا نصر محمد بن الحسن التميمي المعروف بابن النحاس الحلبي، وبقي وزيراً بعده لسابق أخيه إلى أن اعتقله، ثم أطلق. وكان أبو نصر كاتباً لمحمود قبل وِزارَتِهِ.

وفي يوم عيد الفِطْرِ من سنة ثمان وستين وأربعمائة، عيد نصر بن محمود، وهو في أحسن زِيٍّ، وكان الزمان ربيعاً والأرض نضرة؛ واحتفل الناس في عيدهم وتجمّلوا بأفخر ملابسهم؛ ودخل عليه ابنُ حيّوس فأنشده قصيدةً منها:

ضَفَّتْ نِعْمَتَانِ خَصَّتَاكَ وَعَمَّتَا حَدِيثُهَا حَتَّى الْقِيَامَةِ يُؤْتَرُ^(١)

١ - ديوان ابن حيّوس ج ١ ص ٢٦٩ .

وَقَبِضَ نَصْرٌ عَلَى الْأَمِيرِ أَحْمَدَ شَاهِ التُّرْكِيِّ ، وَاعْتَقَلَهُ فِي الْقَلْعَةِ ؛ وَجَلَسَ فَشَرِبَ إِلَى الْعَصْرِ ؛ وَحَمَلَهُ السُّكْرُ عَلَى الْخُرُوجِ إِلَى الْأَتْرَاكِ ، وَسَكَنَاهُمْ فِي الْحَاضِرِ ، وَأَرَادَ أَنْ يَنْهَبَهُمْ ، وَحَمَلَ عَلَيْهِمْ ، فَرَمَاهُ تَرْكِيٌّ بِسَهْمٍ فِي حَلْقِهِ فَقَتَلَهُ ، وَتَبِعَهُ أَصْحَابُهُ فَوَجَدُوهُ قَدْ مَاتَ ؛ وَذَلِكَ يَوْمَ الْأَحَدِ مُسْتَهْلَ شَوَّالٍ مِنْ سَنَةِ ثَمَانٍ وَسِتِّينَ وَأَرْبَعِمِائَةٍ . وَكَانَ نَصْرٌ أَهْوَجٌ^١ .

---

١ - اشارة حلب ص ١٥١ .

[إمارة سابق بن محمود]^(١)

وزحفت الأتراك إلى البلد وكان والي القلعة رجلاً يقال له وَرْد، وعنده الأمير سديد الملك أبو الحسن بن مُنْقذ، وكان قد عاد من طرابلس إلى حلب في أيام نصر؛ وعندهما جماعة من الخواص؛ فلما علموا بذلك استدعوا أخاه سابق بن محمود^(٢).

وحمل من العَقبة^(٣)، وكان ساكناً بها في الدار التي تُنسب إلى عزيز الدولة فاتك، ورُفِع إلى القلعة بحبل من السور، وهو سكران، ونادوا بِشِعَارِهِ، وأطاعه الأجنادُ، وأشاروا عليه باطلاق أحمد شاه فأطلقه في الحال، ونخلع عليه.

فنزّل أحمد شاه إلى العسكر بالحاضر فسكن النائرة^(٤)، وأخذ الفتنة،

١ - أضيف ما بين الحاصرتين للتوضيح .

٢ - لسابق ترجمة في بغية الطلب سلف لي نشرها في ملاحق مدخل إلى تاريخ الحروب الصليبية ص ٣٩٧ - ٤٠٤ .

٣ - يقال لها عقبة بني المنذر، وكانت من أشرف نواحي حلب وأفضلها . أحياء حلب وأسواقها للاسدي ص ٢٨٠ .

٤ - النائرة: الفتنة .

واستقرت قاعدته سابق؛ ولقب عز الملك أبو الفضائل، ودخل عليه ابن
حيوس فأنشده قصيدة أولها:

عَلِيٌّ لَهَا أَنْ أَحْفَظَ الْعَهْدَ وَالْوَدَّ وَإِنْ لَمْ يُفِدْ إِلَّا الْقَطِيعَةَ وَالصَّدَا»

فأطلق له سابق ألف دينار، وجعل له في كل شهر ثلاثين ديناراً، وكان
سابق من متخلفي بني مرداس.

ولما ملك سابق اجتمعت بنو كلاب إلى أخيه وثاب؛ وعولوا على
معونته عليه وأخذ حلب له من أخيه سابق وانضاف إلى وثاب أخوه شبيب بن
محمود، ومبارك بن شبل ابن خالهما، وعمامة بني كلاب.

فلما تحقق سابق ذلك استدعى أحمد شاه أمير الأتراك، وكان في ألف
فارس وشاوره، فأنفذ أحمد شاه إلى رجل من الأتراك يعرف بابن دملاج -
واسمه محمد بن دملاج - في يوم الأربعاء مستهل ذي القعدة، من سنة ثمان
وستين.

وتحالفوا وخرجوا إلى وثاب وبني كلاب، في يوم الخميس مستهل ذي
الحجة من سنة ثمان وستين وأربعمائة، وكان بنو كلاب في جمع عظيم
مااجتمعوا قط في مثله. يُقال إنهم يقاربون سبعين ألف فارس ورجال،
وكانوا قد عاثوا في بلد حلب، وكانوا نزولاً بقنسرين، فعند معاينتهم الأتراك
انهزموا من غير قتال وخلفوا حلالهم وكل ما كانوا يملكونه وأهاليهم
وأولادهم.

١ - ديوان ابن حيوس ج ١ ص ١٤٤ .

فغنم أحمد شاه وأصحابه ومحمد بن دملاج وأصحابه كل ما كان لبني كلاب. فيقال: إنهم أخذوا لهم مائة ألف جمل وأربعمائة ألف شاة، وسبوا من حرمهم الحرائر جماعة كبيرة، ومن إمائهم أكثر، وكل ما كان في بيوتهم. وعفوا عن قتل عبيدهم المقاتلة، وكانوا يزيدون عن عشرة آلاف عبد مقاتل فلم يقتلوا أحداً منهم، وكان الذي غنمه الترك من العرب في ذلك اليوم ما لا يحصى كثرة؛ وأسروا جماعة منهم.

وعاد أحمد شاه بالأسرى إلى حلب فتقدم سابق بن محمود باطلاقهم، وأنزل أخته زوجة مبارك بن شبل في دار، وأكرمها لأنها كانت فيمن أخذ ذلك اليوم.

وبعد هذه الهزيمة بثلاثة عشر يوماً دعا محمد بن دملاج التركي أحمد شاه، فخرج إليه، وكان نازلاً شمالي حلب؛ فلما أكلوا وشربوا قبض محمد بن دملاج على أحمد شاه وأسرته؛ وكان في نفر قليل فأقام في أسره تسعة أيام.

[التسلط التركماني]^(١)

ثم إن سابق بن محمود اشترى أحمد شاه من محمد بن دملاج بعشرة آلاف دينار وعشرين فرساً، يوم السبت الرابع والعشرين من ذي الحجة من السنة.

فعند ذلك سار وثاب بن محمود ومبارك بن شبل، وحامد بن زُغيب، إلى السلطان أبي الفتح ملك شاه بن ألب أرسلان؛ وحضروا عنده، وشكّوا إليه حالهم، وسألوه أن يعينهم على سابق، ويكشف عنهم ما نزل بهم منه.

وأنكر السلطان ذلك ووعدهم بما طابّت به نفوسهم، ووقع لهم باقطاعهم في الشام؛ وأقطع الشام لأخيه تاج الدولة تُّش، وأمره بالمسير إلى الشام في أوائل سنة سبعين وأربعمائة.

وتقدّم السلطان ملك شاه إلى أفشين بن بكجي، وصندوق التركي، ومحمد بن دملاج، وابن طوطو، وابن بريق، وغيرهم، من أمراء الترك بالكون مع تاج الدولة والمسير في خدمته.

١ - أضيف ما بين الحاصرتين للتوضيح .

فسار تاج الدولة ومعه وثاب بن محمود، ومبارك بن شبيل وحامد بن زُغيب، حتى وصل إلى ديار بكر، وتواصلت إليه الأمداد مع المذكورين. وكان أحمد شاه قد حصر أنطاكية مدةً ومعه عسكر حلب واشتد الغلاء بها في هذه السنة، واستقرت الحال على خمسة آلاف دينار مقاطعةً، فأخذها، ورحل عنها إلى حلب.

ولما قرب تاج الدولة من الشام هرب جماعة الأتراك المقيمين بحاضر حلب مع أحمد شاه إلى حصن الجسر - وكان ابن منقذ جدّ عمارته ليضايق به شيزر، ويقطع المادة عنها من بلد الروم؛ وأذن له سابق بن محمود في ذلك، فجدد في هذه السنة - فتركوا أموالهم وأهاليهم بهذا الحصن، وعادوا إلى خدمتهم بحلب، ولم يأمنوا أهل حلب أن يتركوا حرمهم عندهم لما كانوا فعلوه بابن خان؛ وتغير الهواء بالجسر عليهم، فهلك عامتهم بهذا الموضع. وأما تاج الدولة تتش فإنه أقام بالمرج إلى أن وصلته بنو كلاب بالظعن، ونزلوا حلب في سنة إحدى وسبعين وأربعمائة.

ووصل شرف الدولة أبو المكارم مسلم بن قريش في عسكر كثير بأمر ملك شاه، ونزل معه على حلب معيناً له، وحصروها ثلاثة أشهر وعشرين يوماً؛ وكان نزولُه على حلب لثلاث خلون من ذي القعدة من سنة إحدى وسبعين وأربعمائة. وكان القتال عليها مُتصلاً.

وقُتل أحمد شاه مقدّم الأتراك بحلب بطعنة أصابته في الحرب، وكان هوى شرف الدولة أبي المكارم مع سابق، وكان يسير إليه في الباطن بما يقوي

نفسه، وكان يُنكرُ على بني كلاب خلطتهم بعسكر التُّرك.
 فاستأذن بنو كلاب تاج الدولة في رحيل الظَّعون فأذن لهم فأحسَّ
 شرف الدولة أبو المكارم بتغيير النية فيه، وتحقيق التهمة به من مراسلة سابق
 وأهل حلب، فاستأذن تاج الدولة في الرحيل، ورحل. وجعل عبورَ عسكره
 على باب حلب، وباع أصحابه أهل حلب كل ما كان في العسكر عصبيةً
 وتقويةً لهم، وقوى نفوسهم ونفسَ سابق.

وسار بعد أن قوي أهل حلب بما ابتاعوه من عسكره بعد الضعف
 الشديد إلى بلاده؛ وأشار على مبارك ووثاب وشبيب بالاحتياط على أنفسهم
 أو الهرب إلى حلب.

ولم يك بقي مع تاج الدولة من بني كلاب غيرهم في نفرٍ يسير،
 فكاتبهم سابق وتألَّفهم وقال لهم: «إني إنما أذبُّ وأحامي عن بلادكم
 وعزكم، ولو صار هذا البلد إلى تُش لزال مُلك العرب وذلوا» وجرت أمور
 أوحشتهم من الأتراك؛ فهربوا إلى حلب بعد أن قُتل أصحابهم قبل الهزيمة
 وبعدها، وصاروا إلى سابق.

وكتب سابق إلى الأمير أبي زائدة محمد بن زائدة قصيدةً من شعر وزيره
 أبي نصر بن النحاس، يعرفه ما هو فيه من الضيق، ويسأله الإقبال عليه
 والقيام بمعونته؛ ويحذره من التخلف عنه، فيكون ذلك مسبباً لزوال ملك
 العرب، ويعتب عليه في التوقف عنه فيما كان جرى مع أحمد شاه التركي،
 والقصيدة هي:

دَعَوْتُ لِكَشْفِ الْخَطْبِ وَالْخَطْبُ مُعْضِلٌ
 فَلَبَّيْتَنِي لَمَّا دَعَوْتُ مُجَاوِبًا
 وَوَفَّيْتَ بِالْعَهْدِ الَّذِي كَانَ بَيْنَنَا
 وَفَاءً كَرِيمٍ لَمْ يَخُنْ قَطُّ صَاحِبًا
 وَمَا زِلْتِ فَرَاغًا لِكُلِّ مُلِمَّةٍ
 إِذَا الْمِحْرَبُ الصُّنْدِيدُ ضَجَّعَ هَائِبًا
 فَشَمَّرَ لَهَا وَأَنْهَضَ نَهْوَضَ مُشَيِّعٍ
 لَهُ غَمَرَاتٌ تَسْتَقِيلُ النَّوَائِبَا
 وَقُلْ لِي «كِلَابٍ»: بَدَّدَ اللَّهُ شَمْلَكُمْ
 أَوْ يَحْكُمُ مَا تَتَّقُونَ التَّمَعَايِبَا
 أَتَسْتَبْدِلُونَ الذُّلَّ بِالْعِزِّ مَلْبَسًا
 وَتَمْسُونَ أَدْنَابًا وَكُنْتُمْ ذَوَائِبَا
 وَمَا زِلْتُمْ الْأَسَادَ تَفْتَرِسُ الْعِدَى
 فَمَا بِالْكُمِّ مَعَ هَوْلَاءِ ثَعَالِبَا
 يُبَوِّأُونَ وَثْبَةً تُشْفِي الصُّدُورَ مِنَ الصَّدَا
 وَلَا تُحْجِلُوا أَحْسَابَنَا وَالْمَنَاقِبَا
 وَلَا بُدَّ مِنْ يَوْمٍ نُحَكِّمُ بَيْنَنَا
 وَبَيْنَ الْعِدَى فِيهِ الْقَنَا وَالْقَوَاضِبَا
 أَرَى الثُّغَرَ رُوحًا أَنْتُمْ جَسَدٌ لَهُ
 إِذَا الرُّوحُ زَالَتْ أَصْبَحَ الْجِسْمُ عَاطِبَا

وَقَدْ ذُدْتُ عَنْهُ طَالِباً حِفْظَ عِزِّكُمْ
 إِبَاءً وَلَا قَيْتُ الثَّمَنِيَا السَّوَاغِبَا
 وَهَذَا أَنَا لَا أَنْفُكَ أَبْذُلُ، فِي جَمِي
 جِمَاكُم مُجَدًّا، مُهَجَّتِي وَالرَّغَائِبَا
 أَدَّخَرُ مَالِي عَنْكُمْ وَذَخَائِرِي
 إِذَا بَتُّ عَنْ طُرُقِ التَّمَكَّارِمِ عَازِبَا
 شَكَرْتُ صَنِيعَ «ابن المُسَيَّبِ» إِذْ أَتَى
 يَجْرُ مَغَاوِيرًا تُسَدُّ السَّبَابِيبَا^(١)

وَمِنْهَا:

أَيَا رَاكِبَا يَطْوِي الْفَلَاةَ بِجَسْرَةٍ
 هَمْلَعَةٍ^(٢) لُقَيْتَ رُشْدَكَ رَاكِبَا
 أَلَا أْبَلِّغُ «أَبَا الرَّيَّانِ» عَنِي أَلْوَكَةَ
 تُزِيحُ مِنَ الْإِيْلَافِ مَا كَانَ وَاجِبَا
 أَحَا شَخْصُهُ لَا يَبْرَحُ الدَّهْرَ حَاضِرَا
 تُمَثِّلُهُ عَيْنِي وَإِنْ كَانَ غَائِبَا
 مَتَى تَجْمَعُ الْأَيَّامُ بَيْنِي وَيَبِينُهُ
 أَشَدَّ عَلَيْهِ مَا حَيَّيْتُ الرَّوَاجِبَا^(٣)

١- السباب: المفاظات.

٢- الجسر من الابل: العظيم وموثها جسرة، والهملع السريع، وموثها الهملعة.

٣- الرواجب: مفاصل أصول الأصابع.

وَأَهْدِي إِلَى «شِبْلِ» سَلَامِي وَقُلْ لَهُ:
 لَكَ الْخَيْرُ دَعَّ مَا قَدْ تَقَدَّمَ جَانِبَا
 فَيْتَلَكَ حُقُودٌ لَوْ تَكَلَّمْتَ صَامِتُ
 بَجَاءِ إِلَيْهَا الدَّهْرُ مِنْهُنَّ تَائِبَا
 وَقَدْ أَمَكَّتْكُمْ فُرْصَةٌ فَانْهَضُوا لَهَا
 عَجَالًا وَإِلَّا أَعْوَزَ الدَّرَّ جَالِبَا
 فَإِنِّي رَأَيْتُ الْمَوْتَ أَجْمَلَ بِالْفَتَى
 وَأَهْوَنَ أَنْ يَلْقَى الْمُنَايَا مُجَاوِبَا

وكان قد بلغ «سابقاً» أن أميراً من أمراء خراسان يقال له تركمان
 التركي قد توجه مُنجداً لتاج الدولة، ومعه عسكر، فأخرج سابق منصور بن
 كامل الكلابي - أحد أمراء بني كلاب - من حلب ليلاً، وأعطاه كتابه إلى
 الأمير أبي زائدة، وفيه هذه الأبيات؛ ومعه بعض أصحاب سابق ومعهم
 مالٌ.

فلما وقف الأمير أبو زائدة محمد بن زائدة على هذه الأبيات، اتفق مع
 منصور ونائب سابق، وجمعوا ما يزيد عن ألف فارسٍ وخمسمائة راجلٍ من
 بني نُمَيْرٍ، وقُشَيْرٍ، وِكَلَابٍ، وَعُقَيْلٍ، وكل ذلك بتدبير الأمير شرف الدولة أبي
 المكارم ومشورته.

ووفد بهم الأمير أبو زائدة، ووصلوا إلى «وادي بطنان». واتفق وصولُ

المعروف بتركمان التركي في ألف فارس من الغز، ومعه جملة من العُدِّ لمُحاصِرَةِ حلب ومَعُونَةُ تُشُّس.

وعبر تُرْكمان على طريق الفاياء، فسار الأمير أبو زائدة بِمَنْ مَعَهُ من الجمع؛ ولقوا تركمان في أرض الفاياء، فَأَوْقَعُوا به وَكَبَسُوا عَسْكَرَهُ، وَقَتَلُوهُ، وَنَهَبُوا ما كان فيه بأسره وجميع ما كان للتجار الواصلين في صُحْبَتِهِ، وَاتَّصَلَ هذا الخَبْرُ بِتاج الدَّوْلَةِ وهو مُنَازِلُ حَلَب، فَرَحَلَ عنها إلى الفرات، وتوجّه نحو ديار بكر وشتى بها.

ثم عاد وقطع الفرات، وَتَسَلَّمَ مَنبِجَ وَحِصْنَ الفاياء وَحِصْنَ الدَّيْرِ، وَشَحَنَهَا بِالرِّجَالِ، وَسَارَ بِالْعَسْكَرِ إلى حِصْنِ بَزَاعَا، وكان صاحبه شَيْبَل بن جَامِع؛ وبعض رجال هذا الحصن مَنَّ كَانَتْ له النكاية العظيمة في عسكر تُرْكمان، فقاتله تاج الدَّوْلَةِ، وَفَتَحَهُ بِالسَّيْفِ، وَقَتَلَ كَافَّةً مَنْ كان فيه، وَنَهَبَهُ وَشَحَنَهُ بِالرِّجَالِ.

ورحل إلى عَزَاز وقد انضوى إلى قلعته خلقٌ عظيم، وَمَنَعَهُم الوالي بها من الصُّعُودِ إليها فَالتَجُّوا إلى سِنْدِ القلعة بأقمشتهم، والنَّاسُ عليها؛ وأساء الوالي بها - وكان اسمه عيسى - التَّدْبِيرَ والسياسة.

فَزَحَفَ العسكر إلى القلعة؛ وقاتلها؛ وضرِبها بِالنَّارِ، فَاحْتَرَقَتْ أَقْمِشَةُ

١ - بزاعا: بلدة من أعمال حلب في وادي بطنان بين منبج وحلب - معجم البلدان. وتتبع بزاعة الآن منطقة الباب، وتطل على وادي الذهب الذي يتجه من الشمال الشرقي نحو الجنوب الغربي نحو مملحة الجبول. المعجم الجغرافي للقطر العربي السوري.

الناس، وغلاتهم، وحرمتهم، وأولادهم؛ وأشرفت على الأخذ. وخرج قومٌ من الحريق إلى عسكر تاج الدولة فأمنهم، وتقدم إليهم بالعودة إلى ضياعهم.

ورحل الملك تاج الدولة إلى جبرين قورسطايا^(١)؛ فأخذها وشحنها بالرجال؛ فخرج الأمير أبو زائدة محمد بن زائدة من حلب في الليل؛ ووصل إلى ضيعة تعرف بكرمين^(٢)، فوجد بها خمسين فارساً من الغز، فقتلوا أكثرهم، وغنموا كل ما كان معهم، وعادوا إلى حلب سالمين.

فأسرى تاج الدولة في الليل من جبرين عند ذلك في جميع عسكره، وهم ملبسون مستعدون، فصبّحوا حلب صباحاً، وأغاروا عليها، فخرج عسكر حلب فالتقوا على الخناقية على باب حلب. ثم إن بعض عسكر حلب انهزموا لغير موجب؛ وهزم الله عسكر توش بغير قتال.

وكان الأمير أبو زائدة محمد بن زائدة وابن عمه شبل بن جامع بن زائدة في قدر خمسين فارساً مقابلهم، فحملوا عليه، واتفقت هزيمتهم، فقتلوا من الغز جماعة وغنموا.

ولو عاد عسكر حلب في اثرهم ما كان أفلت منهم إلا من سبق به فرسه. وشاع لمحمد بن زائدة في ذلك اليوم ذكر جميل.

١ - سلف بي القول: إن جبرين تبعد عن حلب مسافة ٨ كم نحو الشرق. المعجم الجغرافي للقطر العربي السوري.

٢ - اسمها الآن كفر كرمين على مقربة من خان العسل الذي يبعد عن حلب ١٠ كم باتجاه الجنوب الغربي. المعجم الجغرافي للقطر العربي السوري.

وتقدّم الأمير محمد بن زائدة إلى الشيخ أبي نصر منصور بن تميم المعروف بابن زنكل أن يجيب أبا الفضائل سابق بن محمود عن القصيدة التي أنفذها إليه، ويعرفه ما لبني كلاب من الأيام المعروفة، ويذكر هذه الوقائع، فعمل:

دَعَوْتُ مُجِيباً نَاصِحاً لَكَ مُخْلِصاً
يَرَى ذَاكَ فَرَضاً لَا مَحَالَةَ وَاجِباً
فَلَبِيتُ لَا مُسْتَنْكَفاً جَزِعاً وَلَا
هَدَاناً^(١) إِذَا خَاصَ الْكَرِيهَةَ هَائِباً

ومنها:

وَلَمَّا دَعَانِي الْمُدْرِكِيُّ ابْنَ صَالِحٍ
شَقَقْتُ، وَلَمْ أَرْهَبْ؛ إِلَيْهِ الْكَرَائِبَا
أَسَابِقُ صَرَفَ الدَّهْرِ فِي نَصْرِ «سَابِق»
إِلَى «تُرْكَمَانِ» التُّرِكِ أُزْجِي النَّجَائِبَا
فَلَمَّا التَّقَيْنَاهُمْ غَدَا الْبَعْضُ سَالِباً
لَأَنْفُسِهِمْ، وَالْبَعْضُ لِلْمَالِ نَاهِبَا
فَيَا لَكَ مِنْ يَوْمٍ سَعِيدٍ بِيَمِينِهِ
عَنِ الشَّغْرِ أَضْحَى عَسْكَرُ الضَّدِّ هَارِبَا
وَكَانَ يَرَى فِي كَفِّهِ الشَّامَ حَاصِلاً
وَيَوْمُ «بُزَاعَا» رَدَّ مَا ظَنَّ خَائِبَا

١ - الهدان: الأحق، الوحمل الثقيل في الحرب.

وَلَيْلَةَ «كَرْمِينَ» تَرَكَنَا كِرَامَهُمْ
 كَضَائِنٍ بِهَا لَاقَتْ مَعَ الْقَدْرِ قَاصِبَا
 وَفِي يَوْمِ «حُنَائِيَّةٍ» قَدْ خَنَقْتُهُمْ
 بِعِشِيرِ ذُلِّ رَدِّ ذَا الشَّرْحِ شَائِبَا
 عَطَفْتُ لَهُمْ إِذْ خَامَ مَنْ خَامَ مِنْهُمْ
 بِفَيْتِيَانِ كَالْعُقْبَانِ شَامَتْ تَوَالِيَا^(١)
 فَلَلِهِ قَوْمِي الصَّادِرُونَ لَوْ انْتَنَوْا
 مَعِي، أَوْ فَرِيقٌ كُنْتُ لِلْجَمْعِ نَاكِبَا
 فَوَلَّوْا وَقَضَبَانُ الْمَخَافَةَ فِيهِمْ
 مُسَابِقَةً أَرْمَاحِنَا وَالْقَوَاضِبَا
 فَكَمْ فَارِسٍ مِنْهُمْ تَرَكَنَا مُجَدَّلَا
 يُبَاشِرُ تُرْبُ الْقَاعِ مِنْهُ التَّرَائِبَا
 وَإِذْ أَيْقَنُوا أَنْ لَيْسَ لِلْكَسْرِ جَابِرُ
 تَوَلَّوْا وَعَنْ «جَبْرِينَ» حَثُّوا الرُّكَّائِبَا
 وَخَلَّوْا بِهَا كَسْبًا حَوَّهٌ، وَأَبْصَرُوا
 سَلَامَتَهُمْ مِنَّا أَجَلَ مَكَّاسِبَا

وأما تاج الدولة تتش فإنه رحل من جبرين، وسار إلى دمشق فملكها؛
 وتسلمها من أئسز بن أوق التركي^(٢)، ثم فسح من عسكره أفشين التركي،

١ - التولب: ولد الحمار.

٢ - انظر حول استيلاء تتش على دمشق كتابي مدخل إلى تاريخ الحروب الصليبية ص ١٦٤ -

ومعه أكثر العسكر؛ وعاد شمالاً ونهب عسكره ضياعاً في أعمال بعلبك.
ووصل رennie في اليوم العاشر من جُمادى الأولى، وفيها جماعة كثيرة من
التجار والقوافل متوجهين إلى طرابلس، فهجمها بغتة؛ وقتل ممن كان بها
جماعة، واستباح أموالهم وحريمهم، وأقام بها عشرة أيام.

ثم سار فنزل حصن الجسر، فأكرمه أبو الحسن بن مُنقذ فأعلمه بما
عول عليه من نهب الشام، فسأله في بلدة كفرطاب ألا يعترضها فأجابهُ.
وسار فنزل قسطنون فجرى أمرها في النهب والعقوبة مجرى رennie،
وأقام بها نيفاً وعشرين يوماً. ثم تنقل وعسكره بالمنجنيقات على أبراج جبل
السُّمَّاق^(١) وغيرها؛ حتى لم يبقَ بها موضعٌ ولا برجٌ إلا افتتحه وأهلكه؛
واستباح حريمهم وأولادهم، واستغرق أحوال أهل سمرين والمعرة بالقطائع،
وطلع إلى جبل بني عُليم^(٢) فلم يتم له بها شيءٌ.

وسار فنزل ضياع معرة النعمان الشرقية بالمنجنيقات، ففتح أبراجها
وحصونها بالسيف، وأخذ ما لا يمكن إحصاؤه، وغلب أهلها فهلك منهم
خلقٌ؛ ونزل تلّ منس، وقطع عليها خمسة آلاف دينار، ولم يتمكن من
أخذها.

وانتقل إلى عمل معرة النعمان ففعل مثل ذلك؛ وسار إلى معرتارح^(٣) -

- ١ - هو جبل الأربعين هذه الأيام.
- ٢ - هو جبل الزاوية فوق بلدة أريحا.
- ٣ - معرتارح: من نواحي كفرطاب، في شماليها. تاريخ معرة النعمان لمحمد سليم الجندي -
ط. دمشق ١٩٩٤ ج ١ ص ٢٠.

من بلد كفرطاب - فتحصن أهلها في أبراجها؛ وتعذرت عليه فأحرقها، وهلك جميع من كان فيها.

وبلغ تاج الدولة ذلك، وهو بدمشق، فأسرع السير إلى أن وصل إلى ظاهر كفرطاب يطلب أرسلان تاش، فوجده قد رحل إلى بلاد الروم، فعاد إلى دمشق وسكن الناس في طريقه.

وحين رجع أفشين من الشام ولم يبق في أعمال حلب ضيعة مسكونة من بلد المعرة إلى حلب، توجه إلى بلد أنطاكية فأخرب ما قدر عليه، ونهب وسبى ما وجدته، وحمل إليه من أنطاكية مالاً؛ وتوجه إلى الشرق بعد امتلاء صدره وصدر عسكره من النهب.

وجرى من هذا الحادث بالشام أمر لم يسمع بمثله، وتلف أهله بعد ذلك بالجوع. ووجد قوم قد قتلوا قوماً وأكلوا لحومهم؛ وبيعت الخنطة ستة أرطال بدينارٍ وما سوى ذلك بالنسبة.

وجاء من سلم من الشام إلى بلد شرف الدولة أبي المكارم مسلم بن قريش، فأحسن إليهم وتصدق عليهم؛ وكان ذلك الاحسان منه أكبر الأسباب في مملكته حلب.

ولما جرى هذا الحادث طمع شرف الدولة في الشام؛ وكاتبه سابق بن محمود يبذل له التسليم إليه؛ ووفدت عليه بنو كلاب بأسرها، فتوجه إلى حلب، ونزل بالس^(١) يوم عيد النحر من سنة اثنتين وسبعين وأربعمائة.

١ - هي بلدة مسكنة الحالية في سورية.

ونزل حلب في السادس عشر من ذي الحجة، سنة اثنتين وسبعين وأربعمائة فغلقت أبوابها في وجهه، وكان عند سابق أخواه شبيب ووثاب بحلب، فلم يمكّناه من التسليم، فلم يقاتلها، وأهلها يحرصون على التسليم إليه لما هم فيه من الجوع وعدم القوت.

وكان مع شرف الدولة في عسكره غلة كثيرة وقوة تجوز الحد، وتزيد عن الوصف. وكان الرئيس بحلب ونقيب الأحداث بها الشريف حسن بن هبة الله الهاشمي، المعروف بالحتيتي، وكان ولده أبو منصور قد خرج مع عسكر سابق لقتال بعض الأتراك المخالفين في بيت لاهاء^(١) فأسروه؛ وبقي أسيراً في الموضع مع خطلج أحد أصحاب أحمد شاه.

فلما وصل شرف الدولة إلى حلب وقد التزم كلهم عليه؛ وتقرّبوا إليه بوليد الشريف الحتيتي.

وقيل: إنه طلبه منهم فلما حضر عنده خلع عليه، وأطلقه فدخل البلد، وأخذ معه جماعة من أصحابه، وفتح باب حلب، ونادى بشعار شرف الدولة في اليوم السادس والعشرين من ذي الحجة، من سنة اثنتين وسبعين وأربعمائة.

وتسلّمها، ودخل أصحابه إليها، وقلع أبوابها جميعها، وفتح باب

١ - يقال لبيت لاهاء الغربي جبل اللكام، وهو مسكن العباد والزهاد، وفيه من الفواكه المباحة ما يقتاتون به، وهو يفصل بين الثغور الشامية والجزرية. بغية الطلب ج ١ ص ٤٣٩.

أربعين^(١) - وكان مسدوداً - وأحسن إلى كافة أهلها، وخلع على أحداثهم، وتصدق بمال كثيرٍ وغلّة.

وكان سديد الملك بن منقذ قد وفد على شرف الدولة ونزل معه على حلب، وكان شرف الدولة قد عزم على الرّحيل من حلب لما حلّ بهم من الضجر ومصابرة أهل حلب؛ وغلّت الأسعار عندهم حتى صار الخبز ستة أرطال بدينار.

وفّر سديد الملك أبو الحسن بن منقذ من سور القلعة، فاطلع إليه صديق له من أهل الأدب، فقال له: «كيف أنتم» فقال: «طولُ جبّ» خوفاً من تفسير الكلمة. فعاد ابن منقذ وهو يقلّب هذا الكلام فصحّ له أنه قصد بكلامه أنهم قد ضعفوا. وأوجس أنها كلمتان، وأن قوله: «طول» يريد به: «مدا» و«جبّ» يريد به «بير» فقال «مدا بير والله». فأعلم شرف الدولة بذلك ففوّى نفسه فملكها.

ولما فتحت المدينة انحاز سابق إلى القلعة، وأخواه شبيب ووثاب في القصر، لضيق القلعة؛ وشرف الدولة محاصر للقلعة بالمنجنقات والعساكر. ولم يبق بالشام وحصون جبل بهراء^(٢)، وجمص، وفامية شيزر ومن لم يفد على السلطان إلا وقد عليه.

١ - وصف ابن العديم هذا الباب، وتحدث عن سبب تسميته. بغية الطلب ج ١ ص ٥٥ -

٢ - جبال اللاذقية أو العلويين.

ودبّر شبيب ووثاب، وهما في القصر على سابقٍ وقفزا في القلعة، وصاح الأجناد بها: «شبيب يامنصور». وقبض سابق وحبس؛ وتسلم شبيب ما كان بها من مالٍ وسلاحٍ.

ثم وقعت السفارة بينهم وبين شرف الدولة على أن أقطع شبيباً ووثاباً قلعتي عزاز والأثارب وعدة ضياع. وأقطع سابق بن محمود مواضع أخرى في أعمال الرّحبه، وأن يتزوج منيعة بنت محمود أخت سابق، وكان السفير بينهم في ذلك الأمير سديد الملك علي بن منقذ؛ وبتدبيره جرى ذلك.

ووافق ذلك أن غار الماء في قلعة حلب؛ ونزل منها أولاد محمود وانقضت دولة آل مرداس.

وكان الوزير لسابق بن محمود الشيخ أبا نصر محمد بن الحسن بن النّحاس وعزله، واعتقله مدة ثم أطلقه.

وولى وزارته أبا منصور عيسى بن بطرس النّصراني فامتنع؛ فألزم بها؛ ووّر له في النّصف من شوال سنة تسع وستين وأربعمائة^(١).

١ - إمارة حلب ص ١٦١ - ١٦٤ .